

GENOCIDAS

ir REZISTENCIJA

**Moterys – Baltijos
šalių ginkluotos
rezistencijos kovose**

***Women in Baltic
countries armed struggle***

2023 2 (54)

GENOCIDAS
IR REZISTENCIJA

LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO
IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRAS

ISSN 1392-3463

Vilnius 2023

GENOCIDE
and RESISTANCE

GENOCIDE AND RESISTANCE RESEARCH
CENTRE OF LITHUANIA

ISSN 1392-3463

Vilnius 2023

Žurnalas leidžiamas du kartus per metus / The journal is published twice a year

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA

LGGRTC leidinys

ISSN 1392-3463; ISSN 2783-8293 (online)

2023 / 2(54)

REDAKCIŅĒ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

- dr. Valdemaras Klumbys** Redakcinės kolegijos pirmininkas / Chairman of the Editorial Board
Lietuvos istorijos institutas
- dr. Tetiana Boriak** Vilniaus universitetas
- dr. Arūnas Bubnys** Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Vilnius
- dr. Marius Ėmužis** Vilniaus universitetas
- dr. Vladislav Hrynevych** Babin Jaro istorijos ir atminties kraštovaizdžio institutas, Ukraina /
Інститут дослідження території та ландшафту пам'яті
Бабиного Яру
- dr. Kārlis Kangeris** Stockholms universitet, Švedija
- dr. Ineta Lipša** Latvijos universitetas / Latvijas Universitāte, Latvija
- dr. Aigi Rahi-Tamm** Tartu Ülikool, Estija
- dr. Meelis Saueaak** Eesti Mälu Instituut, Estija
- dr. Arūnas Streikus** Vilniaus universitetas
- dr. Saulius A. Sužiedėlis** Millersville University, JAV
- dr. Joachim Tauber** Nordost Institut an der Universität Hamburg, Vokietija
- dr. Kristina Burinskaitė** Vyriausioji redaktorė / Editor-in-Chief

ISSN 1392-3463; ISSN 2783-8293 (online)

© Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2023

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė **p. 7**

Foreword **p. 9**

STRAIPSNIAI

Mingailė Jurkutė, Enrika Kripienė

Moterys laisvės kovose: tyrimų būklė ir metodologinės įžvalgos **p. 12**

Ramona Staveckaitė-Notari, Andrius Tumavičius

Moterys ginkluotoje rezistencijoje Lietuvos šiaurės rytuose:
Karaliaus Mindaugo partizanų srities atvejis **p. 44**

Emilija Karaliūtė

Šeimos Lietuvos partizaniniame kare:
Dešinio tėvūnijos (1949–1953 m.) atvejis **p. 75**

Darius Indrišionis

Sovietų režimo santykis su naminio alaus gamyba ir pardavinėjimu
Šiaurės Lietuvoje XX a. 5–6 dešimtmečiais **p. 91**

ARTICLES

Mingailė Jurkutė, Enrika Kripienė

Women in Freedom Fights:
state of research and methodological insights **p. 112**

Ramona Staveckaitė-Notari, Andrius Tumavičius

Women in the Armed Resistance in the Northeast of Lithuania:
The Case of the King Mindaugas Partisan Region **p. 146**

Emilija Karaliūtė

Families in the Lithuanian Partisan War:
The Case of the Dešinys Group (1949–1953) **p. 180**

Inese Dreimane

Latvian women – participants of the national armed
resistance in 1940s–1950s **p. 199**

Peeter Kaasik

Forest Sisters: Women in the Estonian Post-World War II
Forest Brother Movement **p. 210**

Neringa Latvytė

Muted narratives of traumatic experiences of the Lithuanian Jewish women
in the anti-Nazi Partisan Resistance **p. 226**

KRONIKA / CHRONICLE

Sandra Grigaravičiūtė

Tarptautinė mokslinė konferencija „Mažosios Lietuvos ir
Klaipėdos krašto lietuvių veikėjai nacių ir sovietų represijų aukos“ **p. 244**

Andrius Tumavičius

Projektas „Moterys partizaniniame kare 1944–1953 m.“:
tyrimai ir sklaida **p. 249**

Apie autorius **p. 251**

Notes on Authors **p. 254**

Gairės autoriams **p. 256**

Guidelines for Authors **p. 263**

Pratarmė

Ilgą laiką moterys buvo istorijos parašėse ir nepelnytai vyrų užgožtos. Jų paveikslas buvo atskleidžiamas pagal šablonišką motinos, žmonos, tarnaitės įvaizdį. Tai ne tik nuvertina moteris, bet ir iškreipia, tendencingai perteikia jų istorinį vaizdinį. Ilgą laiką vyravo politinė istorija, kurioje dominavo vyrai, ir tai natūralu, nes moterys neturėdamos teisės balsuoti neturėjo ir galimybių daryti įtaką politikai. Tačiau istorija – tai ne vien karai ir mūšiai, bet ir kultūra, ir švietimas. XIX a. antroje pusėje susiformavęs moterų emancipacijos judėjimas paskatino domėjimąsi moters vieta ir jos vaidmeniu istorijos procesuose. O susidomėjimas socialine ir kultūros istorija, kur moterys turėjo daugiau galimybių pasireikšti, ištraukia jas iš istorijos paraščių. Šiuo metu yra svarbios ne tik monarchės, bet ir mokslininkės, menininkės, kovotojos. Susidomėjimas moterų vaidmeniu istorijoje ir vis didesnis istorikų skaičius leidžia iš naujo įvertinti jų vaidmenį ne tik kultūros, socialinės istorijos, bet ir politikos, karinių konfliktų, partizaninio judėjimo kontekste, kur moterys vadina ne tik pagalbinį vaidmenį.

XX a. vidurys mums liudija itin gausų skirtingų Europos šalių moterų siekį įsilieti į aktyvias kovotojų gretas su totalitariniais sovietų ir nacių režimais. Vis dėlto Europos moterys kovojo ne tik su tiesioginiu priešu, bet ir savo asmeninį karą su tradiciniu požiūriu į socialinį moters vaidmenį visuomenėje: ar moteris yra ir turi išlikti tik šeimos židinio kurstytoja, neturinčia teisės turėti savo politinių nuostatų, ar gali ji su ginklu rankoje lygiaverčiai su vyrais kovoti už savo politinius idealus? Ilgą laiką Lietuvos ir kitų Baltijos šalių rezistencijos istorija buvo vyrų istorija, o moterų arba visai nebuvo, arba jos vadino pagalbinį vaidmenį kaip ryšininės ar medicinos seselės. Dar mažiau žinome apie ginkluotame antinaciniame judėjime dalyvavusias moteris.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras jau keletą metų vyko projektą *Moterys partizaniniame kare 1944–1953 m.*, kuriame analizuojamos moterų, dalyvavusių partizaniniame kare, biografijos, vykdoma statistinė analizė siekiant atlikti kokybinius moters – partizanų karo dalyvės – portreto tyrimus ir taip atskleisti bei įvertinti moterų vietą ir vaidmenį partizaniniame kare. Dauguma šio žurnalo straipsnių iš 2022 m. spalio 27 d. vykusios tarptautinės mokslinės konferencijos *Ginklo sesės: Europos moterys ginkluotoje rezistencijoje prieš sovietų ir nacių režimus*, kuri buvo skirta aptarti Senojo žemyno moterų vaidmenį ginkluotoje rezistencijoje Antrojo pasaulinio karo metu ir pokario laikotarpiu. Šios konferencijos metu pateiktų pranešimų pagrindu atrinktos ir parengtos publikacijos. Baltijos šalių Lietuvos, Latvijos, Estijos tyrėjų Ramonos Staveckaitės-Notari, Andriaus Tumavičiaus, Inesės Dreimanės, Peeterio Kaasiko straipsniai atskleidžia šios temos naujumą bei aktualumą ir leidžia palyginti moterų vaidmenį Baltijos šalių partizaniniame judėjime; analizuojamos, kokios priežastys lėmė jų įsitraukimą, jų socialinė

kilmė, išsilavinimas, kokios funkcijos joms buvo priskiriamos ir kokie jų likimai. Moterų, dalyvavusių ginkluotoje kovoje, įvairialypė veikla rodo, kad buvo svarbi ne tik tiesioginė ginkluota kova, bet ir kita veikla, tokia kaip kovotojų aprūpinimas, medicinos pagalbos suteikimas, ryšių palaikymas, kurią dažnai atlikdavo ir moterys, gal ne tokia dramatiška, akivaizdi, bet vis tiek itin svarbi. Nelaimingi moterų ir šeimų likimai rodo, kad šis laikotarpis buvo ne tik tragiškas tautos istorijos etapas, bet ir atskirų žmonių bei šeimos tragiški likimai, nes buvo išskirtos ir represuotos ištisos šeimos.

Per moterų prizmę daug ką sužinome apie partizanų buitį ir gyvenimo sąlygas, tad į partizaninį judėjimą galima žiūrėti ir pro kasdienybės istorijos prizmę. Būtent Emilijos Karaliūtės straipsnis analizuoja šeimų, įsitraukusių į ginkluotą kovą, likimus, ir tai leidžia į partizaninį judėjimą pažvelgti per socialinės istorijos prizmę. Istorikės Mingailė Jurkutė ir Enrika Kripienė tyrinėja moterų, vienaip ar kitaip susijusių su partizanais, vaizdinio pokyčius istoriografijoje ir viešojoje erdvėje. Neringos Latvytės straipsnis apie žydes moteris ginkluotame antinaciniame pasipriešinime tarsi iškrenta iš konteksto, tačiau tai byloja, kad moterų įsitraukimas į pokario ginkluotą pasipriešinimą nebuvo atsitiktinumas, o tendencija, liudijanti apie moterų norą aktyviai dalyvauti kovoje prieš okupantus. Tai naujas tiek žydų, tiek antinacinio pasipriešinimo tyrimo aspektas.

Taigi, moteris istorijoje vis dar atrandama. Pasirodo nauji tyrimai, faktai apie žinomas asmenybes ir atrandamos nepelnytai užmirštos ir nuvertintos moterys.

Šį žurnalo numerį rengti pradėjo buvusi vyriausioji redaktorė dr. Mingailė Jurkutė. Esu jai dėkinga už patarimus rengiant bei tobulinant žurnalą ir pagalbą perimant jos darbą.

Vyriausioji redaktorė
dr. Kristina Burinskaitė

Foreword

Women have long been on the margins of history and undeservedly overshadowed by men. Their picture was revealed according to the stereotypical image of a mother, wife, maid. This not only devalues women – it also distorts their historical image and conveys it in a biased manner. For a long time, political history was dominated by men, and this is only natural, because without the right to vote, women did not have the opportunity to influence politics. However, history is not just wars and battles – it is also culture and education. The women's emancipation movement that shaped in the second half of the 19th century stimulated interest in the place of women and their role in historical processes. And the interest in social and cultural history, where women had more opportunities to express themselves, pulls them out of the margins of history. Currently, not only female monarchs are important – female scientists, artists and fighters are as well. The interest in the role of women in history and the increasing number of female historians allow us to reassess their role not only in the context of culture and social history, but also in the context of politics, military conflicts and partisan movements, where women play more than just a supporting role.

The mid-20th century gave witness to the ample desire of women from different European countries to join the active ranks of fighters against the totalitarian Soviet and Nazi regimes. However, European women were fighting not only the immediate enemy, but also their own personal war with the traditional view of the social role of women in society: Should the woman be and remain just the keeper of the family hearth, without the right to have her own political views, or can she, with a gun in her hand, fight for her political ideals on an equal footing with men? For a long time, the history of resistance in Lithuania and the other Baltic States was the history of men, where women either did not exist at all, or only played supporting roles as liaisons or nurses. We know even less about the women who participated in the armed anti-Nazi movement.

For several years now, the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania has been running the *Women in the Lithuanian Partisan War, 1944-1953* project, the goal of which is to analyse the biographies of women who participated in the partisan war and perform statistical analysis in order to carry out qualitative research on the portrait of a female participant in the partisan war and thus reveal and evaluate the place and role of women in partisan warfare. Most of the articles in this journal are from *Sisters in Arms: European Women in the Armed Resistance against the Soviet and Nazi Regimes*, an international scientific conference that was held on 27 October 2022 to discuss the role of the Old Continent's women in the armed resistance during and after World War II. The publications were selected and prepared on the basis of the presentations made during this con-

ference. The articles by researchers from the Baltic States of Lithuania, Latvia and Estonia – Ramona Staveckaitė-Notari, Andrius Tumavičius, Inese Dreimane and Peeter Kaasik – reveal the novelty and relevance of this topic and allow us to compare the role of women in the Baltic partisan movement; the reasons that led to them getting involved, their social origin and education, the functions that were assigned to them, and their fates are analysed. The diverse activities of the women who took part in the armed struggle show that not only the direct armed struggle was important – other activities, such as supplying the fighters, providing medical aid and maintaining communications, which were often performed by women as well, might not have been as dramatic and obvious, but were still very important. The unfortunate fates of women and families show that this period was not only a tragic stage in the nation's history, but also a period of tragedy for individual people, as entire families were separated and repressed.

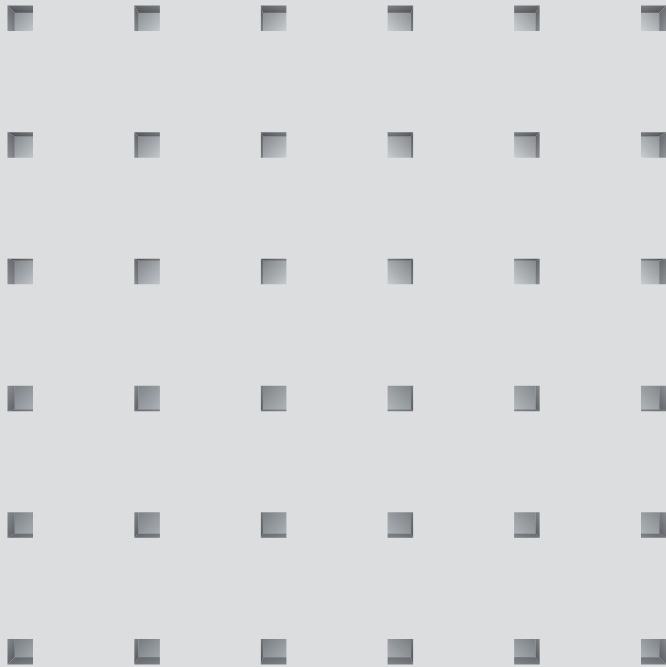
Through the prism of women, we learn a lot about the domestic and living conditions of the partisans, so the partisan movement can also be viewed through the prism of everyday history. It is Emilija Karaliūtė's article that analyses the fates of families that got involved in the armed struggle, and this permits us to look at the partisan movement through the prism of social history. Historians Mingailė Jurkutė and Enrika Kripienė study the changes in the image of women who were associated with the partisans in one way or another in historiography and in the public domain. Neringa Latvytė's article about Jewish women in the armed anti-Nazi resistance seems to fall out of context, but it shows that the involvement of women in the post-war armed resistance was not a coincidence, but a trend that testifies to women's desire to actively participate in the struggle against the occupants. This is a new aspect in both Jewish and anti-Nazi resistance research.

Hence, women in history are still being discovered. New research and facts about famous female figures are emerging, and women who had undeservedly been forgotten and underestimated are being recognised.

This issue of the journal was started by former editor-in-chief Dr Mingailė Jurkutė. I am very grateful to Dr Jurkutė for her advice in preparing and improving the journal, as well as for her help in taking over her job.

Editor-in-chief
Dr Kristina Burinskaitė

STRAIPSNIAI

Moterys laisvės kovose: tyrimų būklė ir metodologinės išvalgos

DR. MINGAILĖ JURKUTĖ

Vilniaus universitetas Istorijos fakultetas

✉ mingaile@gmail.com

ENRIKA KRIPIENĖ

Doktorantė

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

✉ enrika.kripiene@genocid.lt

Straipsnyje aptariama tema – moterys Lietuvos partizanų kare. Autorės apžvelgia šios srities tyrimus, jų raidą Vakarų historiografijoje, akcentuodamos tiek teorinių, tiek metodologinių priėgų kismą, vėliau aptaria konkrečiai Lietuvos partizanų karo atvejį. Pirmiausia plačioje laiko perspektyvoje – nuo partizanų kovų laikotarpio iki antrosios Lietuvos nepriklausomybės laikų – apžvelgiamas moterų partizanų kario dalyvių (dalyvavimą suprantant plačiai, nuo kombatančių iki įvairių rezistencijos pagalbininkų) vaizdinys. Atskirai analizuojama lietuviška istoriografija, nuo išėivijos istorikų iki naujausių darbų.

Nustatoma, jog Lietuvos atveju kartojosi visiems moterų rezistencijoje tyrimams būdinga situacija, kuomet ankstyvajame laikotarpyje (partizanų kovoms tebevykstant ir klostantis pirmiesiems kolektyviniams vaizdiniams) vyravo nekritiški, nedaug reflektuoti, idealizuoti ir propagandizuoti vaizdiniai. Sovietų režimo sąlygomis lietuviška istoriografija neišgyveno Vakarų šalims būdingos istoriografinės raidos, todėl atgavus nepriklausomybę tie patys vaizdiniai, dabar jau paremti keliais ankstyviausiais naratyviniais šaltiniais (Juozo Lukšos memuarais, Liongino Baliukevičiaus dienoraščiu), persikėlė į istoriografiją, o populiariojoje istorinėje sąmonėje jie iki šiol plačiai paplitę. Sovietinio laikotarpio Lietuvos partizanų karui skirta propaganda nepasiūlė jokių specifinių moterų-partizanų karo dalyvių vaizdinių. Pastarąjį dešimtmetį įžvelgiamos daugiacentriškos pastangos naujai (teorijos ir metodologijos prasme) prieiti prie moterų Lietuvos ginkluotoje rezistencijoje tyrimų, suvokiant juos kaip savarankišką temą, vertintinos kaip gilesnių tyrinėjimų pradžia.

Pabaigoje autorės formuluoja galimas tolesnių tyrimų gaires: išnagrinėti kiekybinius ir kokybinius iki šiol sukauptus duomenis, pateikti išsamią moterų laisvės kovose statistinę analizę; tirti moterų socialinės istorijos kontekste, tampriai siejant moterų dalyvavimo partizanų kare tyrimus su socialine visuomenės raida; tiriant patį partizanų karą, kartu tirti ir karo atminties istoriją; plačiai naudoti interviu metodą, kadangi Vakarų tyrimų pavyzdžiai atskleidė, jog įprasti rašytiniai šaltiniai mažai fiksuoja specifiškai moterų patirtis.

Reikšminiai žodžiai: Antrasis pasaulinis karas, partizanų karas, pokaris, laisvės kovos, moterys, moterų istorija, lyčių tyrimai, vaizdiniai.

Įvadas

Aktualumas ir problematika. 2014 m., prasidėjus neramumams, o vėliau ir karui Ukrainoje, ko gero, neatsitiktinai visuomenė tarsi iš naujo dar kartą po Sąjūdžio metais buvusio ir vėliau tarsi nuslūgusio susidomėjimo atsigręžė į Lietuvoje vykusias pokario laisvės kovas. Vieni agresijai iš Rytų pasipriešinusius ukrainiečius matė kaip šiuolaikinius partizanus, lygino su mūsų (ir jų) antisovietinio ginkluoto pogrindžio nariais, kiti svarstė, ar šiandien iškilus grėsmei atsirastų daug tokių, kurie ryžtųsi tokiu pat būdu kaip ir prieš daugiau nei šešias dešimtis metų pasipriešint okupantui. Taigi, reaguojant į nūdienos aktualijas, partizanų pokario kovos tarsi pačios įsiaktualino. Nuslūgus pirminiam ginkluoto konflikto netoliese efektui, dėmesį minimos temos rėmuose daugiausia patraukdavo ir pritraukdavo su judėjime veikusiais asmenimis susiję įvykiai – kelios sėkme apvainikuotos partizanų palaikų paieškos istorijos¹, diskusijos, o gal veikiau vieši barniai dėl kontroversiškų biografijos detalių ir jų vertinimų², galiausiai – jubiliejinė sukaktis ir paskelbti proginiai metai³. Toks proginis, dažniausiai gana siauras, asmenybe apsiribojantis dėmesys ne tik nepretenduoja į gilesnio, mokslinio susidomėjimo paiešką, bet kartais esti net ir žalingas – norima matyti ir kalbėti tik apie herojišką judėjimo pusę, o pogrindžio narius vertinti tik iš teigiamos perspektyvos. Vis dėlto negalima jo vertinti ir vien tik neigiamai. Tiek pats susidomėjimas, tiek konkretūs to domėjimosi kampai istorikui gali signalizuoti apie tam tikrus jautrius taškus ir vienokio ar kitokio tyrimo poreikį, tad iš čia auga ir tyrimų gairės.

Žvelgiant šiek tiek plačiau, ne tik į antisovietinio pogrindžio judėjimą, bet ir į visą to itin sunkaus, lūžinio laikotarpio visuomenę, socialinį audinį, aklam tyrėjo žvilgsniui matyti, kad čia dar taip pat daugybė neartų dirvonų ne tik moksliniame lauke, bet ir retrospektyviame anuomečio vertinime, būdingame daliai šiandieninės plačiosios visuomenės. Apie tai savo tekstuose, aptardamas istorinės atminties ir savivokos vingrybes, yra kalbėjęs ir rašęs Valdemaras Klumbys⁴.

¹ 2018–2019 m. rasti žymių partizanų Adolfo Ramanausko-Vanago, Antano Kraujelio-Siaubūno ir Juozapo Streikaus-Stumbro palaikai. Plačiau žr.: „Rasti partizanų vado Adolfo Ramanausko-Vanago palaikai, [online], in: <http://genocid.lt/centras/lt/2962/a> (2021-11-11); „Rasti partizano Antano Kraujelio-Siaubūno palaikai“, [online], in: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/rasti-partizano-antano-kraujelio-siaubuno-palaikai.d?id=81506845> (2021-11-11); „Našlaičių kapinėse Vilniuje rasti partizano Streikaus-Stumbro palaikai“, [online], in: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/naslaiciu-kapinese-vilniuje-rasti-partizano-streikaus-stumbro-palaikai.d?id=82754895> (2021-11-11).

² Tikriausiai daugiausia diskusijų vyksta dėl Jono Noreikos-Generolo Vėtros veiklos nacių okupacijos metais vertinimo ir šiandieninio įamžinimo, taip pat kartkartėmis viešojoje erdvėje vis pasirodo svarstymai apie vieno iš Vyčio apygardos partizanų vadų Juozo Krikštaponio veiklą Antrojo pasaulinio karo metais.

³ Minint 100-ąsias gimimo metines 2021-iejį paskelbti Lietuvos partizano Juozo Lukšos metai. Plačiau žr.: „Dėl 2021 metų paskelbimo Juozo Lukšos-Daumanto metais“, [online], in: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a1b-43412c03611eaae0db016672cba9c> (2021-11-11).

⁴ Gediminas Kajėnas, „Istorikas Valdemaras Klumbys ‚Mes vis dar gyvename apgulties sąlygomis‘, [online], in: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/asmenybe/istorikas-valdemaras-klumbys-mes-vis-dar-gyvename-apgulties-salygomis-285-1512834> (2021-11-08); Valdemaras Klumbys, „Po Cvirkos. Kas toliau?“, [online], in: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/valdemaras-klumbys-po-cvirkos-kas-toliau.d?id=88230521> (2023-11-08).

Taip pat pastaruoju metu stebimas moterų vaidmens istorijoje „atradimas“ ir augantis gebėjimas jį panaudoti ne tik įprastuose atminimo, pagerbimo rėmuose, bet ir platesniuose – emancipacijos, edukacijos ir kt. – kontekstuose. Viena ryškiausiai šiomis dienomis viešojoje erdvėje pastebimų istorinių asmenybių – visuomenės veikėja, tarpukario Lietuvos žvalgė, rezistentė prieš nacių bei sovietų režimus Marcelė Kubiliūtė. Šiomet minint 125-ąsias jos gimimo metines, vyko jos garbei skirta ne tik istorinė, bet ir moterų padėties, teisių problematiką palietusi diskusija „Už stereotipų ribos: Marcelės Kubiliūtės lyderystės pavyzdys ateities moterų kartoms“⁵. Būtent šios moters vardu Rokiškio gyventojai nusprendė pavadinti naują miestelio gatvę⁶. Įkvepiančios įvairių Lietuvos moterų istorijos yra sugulusios ir į knygą vaikams⁷. Jauniesiems skaitytojams skirta ir visiškai neseniai pasirodžiusi Mariaus Marcinkevičiaus ir Linos Itagaki knyga, grafinė novelė „Mergaitė su šautuvu. Istorija apie mergaitę partizanę“. Kūrinyje pasakojama pokario laisvės kovų istorija iš mergaitės perspektyvos taip pat pakviečia pakeliauti po Lietuvą, aplankant ginkluotai rezistencijai skirtus muziejus, partizanų bunkerius ir pan.⁸

Sintetiškai žiūrėdami į aukščiau trumpai aptartą problematiką ir aktualumą, pasirinkome nagrinėti moterų, dalyvavusių Lietuvos 1944–1953 m. laisvės kovose, temą, laikydamos tai neatsiejama ginkluotos rezistencijos dalimi. Mus domina ne tik ginkluotos kovotojos, bet ir visos kitos, kurios vienaip ar kitaip prisidėjo prie ginkluotojo pagrindžio judėjimo ar buvo jo paveiktos. Deja, pasipriešinimą, karą vis dar esame linkę intuityviai suvokti kaip išskirtinai vyrišką fenomeną, vyrų reikalą, o visa karo ir pokario Lietuvos istorija vis dar yra belytė, socialinis lyties pjūvis kol kas sunkiai skinasi kelią šio laikotarpio Lietuvos istoriografijoje. Moterų vaidmenys, jų aptarimas partizanų karo kontekste vis dar yra traktuojama kaip įdomi, nepažinta, tačiau visų pirma – pikantiška ar romantiška tema. Išmanydamos temos kontekstą ir nuolat sekdamos viešojoje erdvėje vykstančias su ja susijusias diskusijas, ko gero, nesuklysim teigdamos, kad Lietuvos partizanų kare moterys yra įsivaizduojamos tarsi mitiniu pavidalu – vidutinis, istorija besidomintis Lietuvos pilietis gali pažerti šiokių tokių visuotinai priimtų faktų, pavyzdžiui: geras būrys moterų buvo ryšininkės, vikriai zujo po miškus ir visą Lietuvą, nes sovietai buvo daug mažiau įtarius merginų atžvilgiu, ar moterys daug geriau pakeldavo kankinimus. Tačiau čia paprastai žinios ir baigiasi. Dažniausiai nė vienos šių šauniųjų ryšininkių ar didvyrių, ištvėrusių so-

⁵ Vilius Narkūnas, „Marcelės Kubiliūtės pavyzdys ateities moterų kartoms: jos biografija – liudijimas, kaip ji nuosekliai siekė savo gyvenimo tikslų“, [online], <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2048643/marceles-kubiliutes-pavyzdys-ateities-moteru-kartoms-jos-biografija-liudijimas-kaip-ji-nuosekliai-sieke-savo-gyvenimo-tikslu> (2023-08-10).

⁶ „Daugiau rokiškėnų balsavo už Marcelės Kubiliūtės gatvę“, [online], in: <https://www.grokiskis.lt/aktualijos/daugiau-rokiskenu-balsavo-uz-marceles-kubiliutes-gatve> (2023-08-10).

⁷ Viktorija Aprimaitė, Viktorija Urbonaitė, „Vakaro istorijos Lietuvos mergaitėms: 100 istorijų apie Lietuvos moteris“, Vilnius: Dvi tylos, 2020.

⁸ Lina Itagaki, Marius Marcinkevičius, *Mergaitė su šautuvu. Istorija apie mergaitę partizanę*, Vilnius: Misteris Pinckmanas, 2023.

vietinį tardymą ir neprasijojusių, vardų pasakyti nepavyksta. Retu atveju besidomintieji partizanų karu (net istorikai ne partizanų karo specialistai) gali iškrapštyti iš atminties kriaukšlių kurių nors Pušelę – Kalniškės mūšio „kulkosvaidininkę“ arba „Blynų baliaus“ šeimininę, bet slapyvardis nepadeda prisiminti tikrojo vardo⁹. Garsiausia su partizanų karu siejama moteris yra partizano žmona – Nijolė Bražėnaitė-Lukšienė (nors, reikia pasakyti, šia savo pirmojo vyro pavarde ji niekur neprisistatydavo ir nebuvo vadinama). Dvi Pušelės ir žmona, arba dvi žmonos (kulkosvaidininkė Albina Neifaltienė-Pušelė irgi dažnai yra prisimenama kaip „kažkieno žmona“), populiariojoje istorinėje sąmonėje žinių apie moteris Lietuvos partizanų kare absoliutus horizontas.

Manome, kad vyrų ir moterų patirčių atskyrimas karo ir pokario metais, lyties aspekto įvedimas į istorinius tyrimus vertingai papildytų Lietuvos socialinę ir kultūros istoriją. Juolab kad ryškiai kyšo akivaizdžiai skirtingos skirtingų lyčių patirčių pasekmės (pvz., iki šiol turimas gerokai aukštesnis vyrų savižudybių rodiklis; savižudybių indeksas įtikinamai siejasi su išgyventomis politinėmis karo ir pokario represijomis¹⁰). Kita vertus, mus ne iki galo tenkina ir lyčių studijų disciplinos siūlomi prieigos taškai, kai tyrimo prasmingumas ir reikalingumas matomas pirmiausia dėl lyties kaip tikslo savaime. Pokario moteris, vienokiu ar kitokiu būdu veikusias laisvės kovose, mes matome kaip integralią viso judėjimo, savaime suprantama, ir to meto visuomenės dalį. Iš tiesų juk kalbėdami apie partizanų karą, kaip vieną esminių, lūžinių XX a. Lietuvos istorijos reiškinių, turėjusių neginčijamą įtaką vėlesnei visuomenės raidai, mūsų istorinės atminties formavimosi ypatybėms ir kt., ir kartu kalbėdami daugiausia apie vyriškąją partizanų visuomenės dalį, dažnu atveju eliminuojame nei daug, nei mažai – pusę visos visuomenės, kuri, tiesiogiai ar netiesiogiai, buvo veikiamą tuo metu vykstančios rezistencijos.

Planuodamos išsamų, visapusišką bei tęstinį pasirinkto baro tyrimą, šiandien siūlome įvadinį straipsnį, kurio **tikslas**: aptarti esamą situaciją mus dominančiame tematiname lauke ir suformuluoti galimas tolesnio prasmingo bei sėkmingo nagrinėjimo gaires.

Nuosekliam straipsnio tikslo įgyvendinimui pasitelkti šie **uždaviniai**:

1. Sudaryti moterų dalyvavimo kare tipologizaciją ir trumpai nusakyti moterų dalyvavimo ginkluotose rezistencijose Antrojo pasaulinio karo metais bei pokariu Europoje ypatybes.

⁹ Kalbame apie Albiną Neifaltienę ir Anelę Senkutę, abi naudojusias slapyvardį Pušelę.

¹⁰ Žr., pvz., Danutė Gailienė, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2008; *Sunkių traumų psichologija: Politinių represijų padariniai*, sudarytoja Danutė Gailienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004; Danutė Gailienė, „Politinių represijų psichologiniai padariniai“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2002, nr. 2, p. 121–126; Evaldas Kazlauskas, Danutė Gailienė, „Politinių represijų metu patirtas sunkaus ilgalaikio traumavimo psichologinių padarinių kompleksiskumas“, *Psichologija: Mokslo darbai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, nr. 27, p. 43–52; Evaldas Kazlauskas, Danutė Gailienė, „Išgyvenusiųjų politines represijas potrauminės simptomatikos ir trauminės patirties, demografinių, somatinių veiksnių bei vidinės damos sąsajos“, in: *Psichologija: Mokslo darbai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, nr. 32.

2. Chronologiškai atskleisti moterų pokario Lietuvos laisvės kovose vaizdinius.
3. Aptarti moterų dalyvavimo antisovietinėje pokario rezistencijoje istoriografijos ypatybes.

Sandara. Tyrimą sudaro darbo įvadas, dėstymas ir išvados. Kiekvienam uždaviniui įgyvendinti skirtas atskiras skyrius, skyriai tematiškai suskirstyti į poskyrius. Antrame darbo skyriuje moterų vaizdinių apžvalga pradedama pačių partizanų daugiausia pogrindžio spaudoje taip pat memuaristikoje dažniausia naudotais ir plėtotais įvaizdžiais, po to aptariami sovietinių laikų propagandiniai vaizdiniai, galiausiai chronologiškai prieinama prie nepriklausomos Lietuvos viešojoje erdvėje, mene (kino, literatūros kūriniuose) aptinkamo moterų partizanų pogrindyje vaizdavimo. Straipsnio tikslu minimos gairės tolesniam tyrimui pateikiamos darbo išvadose.

Chronologinės ribos. Straipsnio tikslas, uždaviniai ir sandara suponuoja, kad darbe apimamos plačios chronologinės ribos – nuo pat Antrojo pasaulinio karo pradžios XX a. ketvirtojo ir penktojo dešimtmečių sandūroje iki šių dienų.

Šaltiniai, istoriografija. Išsami istoriografijos būklės analizė numatyta trečiame darbo skyriuje. Įžvalgos, pasiūlymai dėl potencialių šaltinių panaudos, jų ypatybių planuojamame įvairiapusiškame rūpinčios temos tyrime – darbo išvadose.

Vaizdinį šiame tyrime mes suvokiame kaip veikiant įvairiems socialiniams, politiniams, kultūriniais faktoriams besiklostantį bendriausią paveikslą, aptinkamą viešojoje erdvėje. Labiau fiksuojame ir analizuojame galutinį pasirodantį produktą, gana ribotai analizuojame socialinį ir politinį kontekstą, nulėmusį atitinkamą vaizdinių radimąsi, – tik tiek, kiek tai yra būtina norint suprasti pamatines juos formavusias prielaidas atitinkamose epochose.

Konkrečiai šiame straipsnyje naudojamos kelios šaltinių grupės, kurias galima suskirstyti pagal kilmę, panaudojimo pobūdį. Ryškiausiems moterų vaizdiniams, puoselėtiems pačių partizanų, užčiuopti naudojami jų palikti šaltiniai: pagrindinės spaudos straipsniai, taip pat keletas egodokumentų pavyzdžių; plačiąja prasme – tai rezistentų kūrybinis palikimas. Bendrą situaciją dominančiame lauke padeda susidaryti itin išsamus partizanų spaudos publikacijų rinkinys¹¹, jo stiprybė glūdi ne tik apdairiame tematiname suskirstyme, bet ir tame, kad čia galima rasti dokumentų, saugomų ne tik valstybiniuose, bet ir privačiuose archyvuose, kurie įprastomis sąlygomis tyrėjui gali būti sunkiau prieinami. Kaip tipiniai memuarinio pobūdžio šaltiniai naudotini gerai žinomo partizanų vadų rašytinio palikimo pavyzdžiai¹², pasižymintys juose paliečiamų temų gausa bei įvairove. Viena ver-

¹¹ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save*, sudarytoja Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.

¹² [Juozas Lukša] Juozas Daumantas, *Partizanai*, Vilnius: Vaga, 1990; Lionginas Baliukevičius, *Partizano Dzūko dieno-raštis*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002.

tus, sunku sugalvoti, kuo naudojantis dar tiksliau galėtume iširti mums rūpimą aspektą. Kita vertus, negalime pamiršti, kad dėl šaltinių atsiradimo pirminio tikslo (dažniausiai tai buvo propaganda neutralia šios sąvokos prasme, t. y. savos informacijos, pasaulėvaizdžio, vertybių ir kt. sklaida, įamžinimas) juose aptinkamų vaizdinių negalime sutapatinti su realybe. Tokios išlygos įsisavinimas įgauna papildomos svarbos, kai kalbame apie šių įvaizdžių naudojimą ir eskalavimą dabartinėje viešojoje erdvėje, taip pat atveria kelią svarstytiems dėl įvairiakryptės tyrimų plėtotės.

Sovietinio laikotarpio vaizdinių rekonstrukcijai pasitelkta spauda ir meninės interpretacijos grožinėje literatūroje bei kinematografijoje. Ieškant sovietų režimo nekontroliuojamo moterų rezistenčių vaizdinio, žiūrėta pogrindžio savilaida: *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika, Aušra, Ateitis, Alma Mater, Dievas ir Tėvynė, Laisvės šauklys, Perspektyvos, Rūpintojėlis, Tautos kelias, Vytis*. Sovietiniam, t. y. sovietų režimo kurtam, palaikomam ir kontroliuojamam, vaizdinui tyrinėti pirmiausia peržiūrėti Archyviniams dokumentams skelbti redakcijos prie Partijos istorijos instituto leidiniai, šeštajame–septintajame publikuoti serijoje *Faktai kaltina* – speciali ir tikslinė propaganda, skirta perinterpretuoti Lietuvos partizanų karą pagal sovietines ideologines istorijos aiškinimo schemas. Taip pat peržiūrėti kai kurie respublikinės, rajoninės ir kultūrinės spaudos leidiniai: *Tiesa, Komjaunimo tiesa, Valstiečių laikraštis, Anykščių rajono Kolektyvinis darbas*, Molėtų rajono *Tarybiniu keliu* ir *Pirmyn* bei Utenos rajono *Lenino keliu* laikraščiai, mėnraščiai *Švyturys, Literatūra ir menas*. Dėl itin išplėto sovietinio cenzūros ir priežiūros aparato nemanome, kad plėsti leidinių imtį būtų prasminga, mažai tikėtina, kad tai duotų daugiau rezultatų, kokių nors aptikto vaizdinio variacijų. Taip pat tirta, kokiais pavidalais, susijusiais su sovietine Lietuvos partizanų karo versija, moterys pasirodo grožinėje literatūroje ir vaizdiniuose trumpametražiuose bei pilno metro filmuose, interpretuojančiuose Lietuvos partizanų karo laikotarpį¹³.

Dabartinėje Lietuvoje labiausiai paplitusių moterų vaizdinių rekonstrukcijai naudojami viešojoje erdvėje vykstančių diskusijų metu išsikristalizavę įvaizdžiai. Tam pasitelkiami socialinėse medijose (Lietuvos partizanų istorijai skirtoje socialinio tinklo *Facebook* grupėje) aptinkami aktualūs komentarai, pranešimai naujienų portaluose. Pastebėtina, kad maksimaliai išaugus interneto prieinamumui, plačiai paplitus anoniminio komentavimo praktikai, o kiek vėliau išsikerojus ir socialinių tinklų naudojimui, viešosios erdvės stebėjimas pasidarė gana paprastas ir prieinamas kone kiekvienam. Kita vertus, bendravimas

¹³ Peržiūrėti filmai: *Gyvieji Didvyriai: Paskutinis Šūvis*, scenarijaus autorius H. Šablevičius, režisierius Arūnas Žebriūnas, 1960; *Jausmai*, scenarijaus autorius Vytautas Žalakevičius, rež. Almantas Grikevičius, Algirdas Dausa, 1960; *Laiptai į dangų*, scenarijaus autorius ir režisierius Raimondas Vabalas, 1966; *Niekas nenorėjo mirti*, scenarijaus autorius ir režisierius Vytautas Žalakevičius, 1965; *Perskeltas dangus*, scenarijaus autorius Marijonas Giedrys, Romas Gudaitis, režisierius Marijonas Giedrys, 1975; *Sužeista tyla*, scenarijaus autorius Juozas Požėra, režisierius Algimantas Kundelis, 1979; *Svetimi*, scenarijaus autorius, Antanas Jonynas, režisierius Marijonas Giedrys, 1961; *Vyrų vasara*, scenarijaus autoriai Aleksandras Jurovskis, Saulius Šaltenis, režisierius Marijonas Giedrys, 1970.

socialiniame tinkle sudarė sąlygas atsirasti socialiniams burbulams, turintiems tendenciją iškreipti vieno ar kito dominančio klausimo, jo populiarumo ar paplitimo mastą, todėl būtina turėti omenyje, kad kartais iš pirmo žvilgsnio itin paplitęs, populiarus mus dominančios srities vaizdinys gali būti tas, apie kurį kalba palyginti maža visuomenės grupė. Vis dėlto net ir nedidelė minėta sociumo dalis yra ta, kurios nariai labiausiai suinteresuoti mus dominančiais klausimais, tad nors jų nuomonė nevadintina visuotine, ji ne tik svarbi, bet ir kokybiškai reflektuojanti tai, ko ieškome.

Moteryų laisvės kovose vaizdinių ieškoma ir šiuolaikinėje kūryboje (kino filmuose, knygoje, muzikos kūriniuose). Čia, kaip ir kituose aptariamo skyriaus poskyriuose, koncentruojamasi ne į kiekybę, t. y. nesiekžiama užfiksuoti, paminėti, išskirti ir aptarti visų / kuo daugiau viešojoje erdvėje, kūryboje aptinkamų moterų paminėjimų, vietoje to stengiamasi išskirti ryškiausius ar kitaip ypatingus pavyzdžius.

Straipsnyje visai neaptariamas vienas naujausių, nemažai dėmesio susilaukęs pokario visuomenės atvaizdavimui skirtas kino filmas *Sutemos*. Tai – sąmoninga autorių pozicija, prisiimta reaguojant į kūrinio režisieriui išsakytus kaltinimus nederamu elgesiu su moterimis, nulėmusi sprendimą neiti žiūrėti šio filmo¹⁴. Panašių kaltinimų¹⁵ sulaukusio režisieriaus Jono Vaitkaus darbas *Vieni vienai* analizėje naudojamas, kadangi kino filmas sukurtas tuomet, kai apie tokį tariamą jo režisieriaus elgesį nebuvo žinoma, tad autorės filmą yra mačiusios.

Moterys kare: tipologizacija ir patirtys europiniame kontekste

XIX–XX a. technologinė pažanga ir jos sąlygota socialinė raida stipriai pakeitė karą. Technologinė raida nulėmė didėjančią karo brutalumą, neįtikėtinai išaugusius civilių nuostolius kariniuose konfliktuose. Antrojo pasaulinio karo metais žuvo 20 mln. kareivių ir apytikriai 30 mln. civilių¹⁶. Modernėjančiame pasaulyje karo laukas plėtėsi apimdamas vis didesnę socialinę teritoriją, įtraukdamas į karą platesnius ir įvairesnius civilių gyventojų sluoksnius. Net ir sėdint giliai užfrontėje pasidarė įmanomas, o dažnai ir neišvengiamas, įsitraukimas į kurios nors karo mašinerijos dalies aptarnavimą. Toks įsitraukimas pradėjo reikšti daugiau nei karo reikmėms mokamus padidintus mokesčius ir lieté asmeninio laiko struktūrą, asmeninių jėgų ir laiko skyrimą karui net ir sėdint namuose. Moterų vaidmenys XX a. karuose, tiek kariaujamuose reguliariųjų kariuomenių, tiek partizaninėse

¹⁴ Mažiausiai dvi moterys teigia patyrusios Šarūno Barto seksualinį priekabiavimą, plačiau žr., pvz.: „Š. Bartui – dar vieni kaltinimai: prakalbo ir dailininkė P. Bocullaite“, [online], in: <https://kauno.diena.lt/naujienos/laisvalaikis-ir-kultura/kultura/s-bartui-dar-vieni-kaltinimai-prakalbo-ir-dailininke-p-bocullaite-837288> (2023-11-08).

¹⁵ Apie iš Jono Vaitkaus patirtą seksualinį priekabiavimą kalbėjo mažiausiai keturios moterys, plačiau žr., pvz.: „J. Vaitkus nušalintas nuo darbo su studentais LMTA“, [online], in: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/202680/j-vaitkus-nusalintas-nuo-darbo-su-studentais-lmta> (2023-11-08).

¹⁶ Skaičiavimai ir diskusijos dėl tikslaus Antrojo pasaulinio karo dalyvių, aukų etc. skaičiaus tebevyksta, todėl pasirinkome pateikti tik suapvalintus apytikslus duomenis. Tačiau patikimai galima pasakyti, kad karo veiksmuose žuvusių civilių nuostoliai tikrai gerokai viršija karių nuostolius.

struktūrose kariuomenių užnugariuose (pvz., raudonieji Sovietų Sąjungos partizanai) arba visai be reguliariųjų kariuomenių palaikymo (pvz., Ukraina, Baltijos šalys), irgi pasidarė gerokai įvairesni.

Galime suskaičiuoti septynis moterų moderniuose XX a. karuose vaidmenis:

1) moterys, kaip karo ne-dalis: civiliai (-ės), ginami, saugomi, kenčiantys, laukiantys, kol iš karo grįš kariai (tai motinos, seserys, žmonos, dukros, mylimosios);

2) moterys, kaip karo dalis, laikantios namų frontą (*home front*), dažnai dirbančios darbus, anksčiau laikytus specifiškai vyriškais, kol vyrai kariauja (ekonominis karo užnugaris);

3) moterys, atliekančios tam tikras pagalbines funkcijas fronte, nekarinėse struktūrose (karo lauko ligoninė, logistika, mechanika);

4) moterys, atliekančios tam tikras nemilitarines pagalbines funkcijas karinėse struktūrose (ryšiai ir kt.);

5) moterys, atliekančios militarines funkcijas karinėse struktūrose (kombatantės);

6) moterys – karinės lyderės (vadovaujančiose pozicijose);

7) moterys – karo aukos (seksualinis ir kitoks smurtas prieš moteris).

Šiek tiek modifikavę ir partizaniniame kare rasime visus septynis moterų vaidmenis (tiesa, atrodo, kad Lietuvos partizanų kare nebuvo moterų vadovaujančiose pozicijose). Vis tik, kai kalbame ne apie reguliariąsias kariuomenes, bet apie ginkluotus partizaninius pasipriešinimus, reikia neišleisti iš akių jų specifikos – karo namuose, retai nutolstant nuo gyvenamosios vietos, niekada nenutolstant nuo bendruomenės / visuomenės, su kuria tapatinamasi ir už kurią kovojama. XX a. viduryje į partizaninius karus išėjo bendruomenės¹⁷ – tokios, kokios jos buvo tuo laiko momentu – nuo katalikiškos Lietuvos iki musulmoniško Alžyro, nuo savam laikui emancipuotų iki griežtai konservatyvių.

Iš čia auga vienas akivaizdus skirtumas, išryškėjantis lyginant vyrų ir moterų vaidmenis atskiruose rezistenciniuose judėjimuose, – plika akimi pastebimi didesni skirtumai tarp moterų vaidmenų nei tarp vyrų. Natūralus ir suprantamas dalykas – vyrai buvo modernizacijos procesų smaigalyje, jų socialiniai vaidmenys greičiau kito ir universalėjo reaguojant į bendrus ekonominius ir socialinius pokyčius visuomenėse. Tuo tarpu moterys, gerokai labiau suvaržyta ir inertiškesnė visuomenės grupė, išlaikė daugiau tradicinių bruožų, mažiau niveliuojamų modernizacijos.

Nėra šalies Europoje, kurioje Antrojo pasaulinio karo metais arba iškart po jo nebūtų kilę visai jokio ginkluoto pasipriešinimo. Vakarų Europoje (ir Vakarų istoriografijoje)

¹⁷ Žr., pvz., Roger D. Petersen, *Resistance and Rebellion: Lessons from Eastern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001; Dainius Noreika, *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema* [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universitetas, 2020.

aukso standartas yra Prancūzijos rezistencija nacistinės Vokietijos okupuotoje ir Vichy režimo valdomoje Prancūzijoje, la Résistance¹⁸, nors vis labiau kelią skinasi ir anksčiau pražiūrėti judėjimai Rytų Europoje, pagrindiniu priešu laikę Sovietų Sąjungą. Rytų ir Pietų Europoje ginkluoti pasipriešinimo sąjūdžiai kartais priešinosi ne tik okupantams, bet ir sprendė socialinės-politinės raidos kelio pasirinkimo klausimą, t. y. nacionalinės valstybės idėja mobilizuotos grupės kovojo greta grupių (arba prieš tokias grupes), suformuotų remiantis komunistine ideologija. Ši skirtis buvo ir Vakarų Europoje, t. y. rezistenciniai judėjimai telkėsi apie nacionalistus arba komunistus, tačiau be tiesioginio Sovietų Sąjungos kišimosi komunistų poveikis apsiribojo socialinių sąjūdžių forma. Masiškiausias moterų dalyvavimas vyko būtent ten, kur judėjimus organizavo ir koordinavo kairiosios ideologijos.

Visais atvejais dalyvavimas rezistencijoje reiškė ir kokio nors laipsnio moterų emancipaciją. Kartais moterys to siekė pačios, pasinaudamos karu (įprastos socialinės tvarkos subyrėjimu ar susvyravimu), kartais tokius tikslus kėlė rezistenciniai sąjūdžiai – ypač kairieji – norintys jas mobilizuoti¹⁹ (kaip bežiūrėsi, moterys sudarė plus minus 50 proc. visos populiacijos). Todėl moterų vaidmens rezistenciniuose judėjimuose tyrimas matytinas kaip integrali ir svarbi (to laikotarpio) visuomenės tyrimo / suvokimo sudedamoji dalis, pranokstanti vien laisvės kovų problematiką.

Stipriausiai įtrauktos į ginkluotą pasipriešinimą moterys buvo Italijoje ir Jugoslavijoje, taip pat, oficialiais duomenimis, ketvirtadalį Sovietų Sąjungos raudonųjų partizanų gretų (25 proc.) sudarė moterys. Italijoje moterys sudarė 23,3 proc. visų rezistentų (35 000 moterų ir 150 000 vyrų)²⁰. Josipo Broz Tito Jugoslavijos liaudies išsivadavimo armijoje moterų buvo 16,7 proc. (apie 100 000 moterų ir apie 600 000 vyrų)²¹. Prancūzijos la Résistance moterys sudarė apie 12 proc. dalyvių²². Žydų partizanų gretose buvo apie 10 proc. moterų²³.

Moterų rezistencijoje tyrimai priklauso nuo bendros rezistencijos tyrimų būklės, o kelias į istoriografiją buvo keliariopas. Pirmąjį pasirodžiusį pavidalą galime pavadinti

¹⁸ Pvz., *Encyclopedia Britannica* rezistenciją vis dar apibrėžia kaip pasipriešinimą specifiskai nacistiniam režimui: „resistance, also called Underground, in European history, any of various secret and clandestine groups that sprang up throughout German-occupied Europe during World War II to oppose Nazi rule“. „Resistance“, [online], in: <https://www.britannica.com/event/resistance-Europe-1940-1945> (2023-11-08).

¹⁹ Itin ryškia politikinio moterų švietimo programą turėjo Graikijos Nacionalinis išlaisvinimo frontas (*Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο*), veikęs nuo 1941 m., kurio pagrindinė jėga buvo Graikijos komunistų partija.

²⁰ Dan A. d'Amelio, „Italian Women in the Resistance“, in: *Italian Americana*, 2001, vol. 19, no. 2 (Summer 2001), p. 127.

²¹ Jelena Batinić, *Women and Yugoslav Partisans: a History of World War II Resistance*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

²² Claire Andrieu, „Les résistantes, perspectives de recherche“, *Le Mouvement Social*, no. 180, 1997, p. 74.

²³ Duomenys iš San Fransisko Žydų partizanų švietimo fondo (*Jewish Partisan Educational Foundation*): [online], <https://www.jewishpartisans.org/content/jewish-women-partisans> (2021-11-08).

ti deklaratyviuoju–encklopediniu, arba moterys–talkininkės, kurios stovėjo patys petin bendroje kovoje kartu su vyrais. Tai – nerefleksyvus, giliau netyrinėtas pačių rezistentų turėtas, užrašytas ir jų ar vėlesnių istoriografų platintas vaizdinys. Pavyzdžiui, Prancūzijoje jam priklausytų teiginys, kad moterys buvo drąsesnės už vyrus, Lietuvoje – kad moterys geriau ištvėrdavo kankinimus, galimai išokę tiesiai iš partizano Dzūko dienoraščio. Čia moterys pasirodo ne individualiai, bet kaip grupė. Antrasis pavidalas – tai herojinis pasakojimas, arba moterys–herojės. Jį sudarė individualios moterų papasakotos istorijos, prisiminimai, užrašyti jų pačių arba kitų žmonių. Tai pasakojimai apie pavojus, žygius, nuotykius, vargus ir netektis, tačiau pastarieji esmingai nesiskyrė nuo vyrų pasakojimų. Paskutinis istoriografinis pavidalas ėmė rodytis maždaug aštuntajame dešimtmetyje, kai moterų tema rezistencijoje imta plėtoti žvelgiant iš karo sociologijos ir, žinoma, lyčių studijų perspektyvų.

Vakarų Europoje tyrimai buvo įtakojami politinių konjunktūrų ir akademinų madų, tuo tarpu komunistinėje Europos dalyje antinacinės rezistencijos istoriniai tyrimai buvo daug labiau apsunkinti ideologinių reikalavimų, o prieš režimus organizuotų pasipriešinimų tirti buvo iš esmės neįmanoma. Pavėluota pradžia, didesnės laiko distancijos, politinėse šaltojo karo įtampose gimusių naratyvų sukelti sunkumai galimai nulėmė tai, kad prieš Sovietų Sąjungos okupaciją kovojusios valstybės (Estija, Latvija, Lietuva, Ukraina) tik žengia pirmuosius žingsnius aptariamo baro tyrimuose – bando susisteminti, verifikuoti ir pateikti pirminę kiekybinę informaciją²⁴. Tuo tarpu šalyse, kuriose rezistenciniai judėjimai tyrinėti praktiškai nuo pat tada, kai tik jie pasibaigė, keliami ir nagrinėjami tiek labiau niuansuoti statistiniai klausimai (greta bazinių klausimų, tokių kaip kiek moterų buvo kombatantės, o kiek dalyvavo paramos struktūrose, tiriamas moterų, dalyvavusių pasipriešinime, pasiskirstymas pagal amžių, vedybinį statusą, išsilavinimą etc.)²⁵, tiek sudėtingesni socialiniai klausimai, pavyzdžiui, ar būta ryšio tarp rezistencijos ir po jos sekusių socialinių procesų, kaip rezistencinės patirtys jungėsi su pokario aktualijomis, kokias socialinio elgesio ir kultūros formas gimdė / lėmė rezistencija, ar tarp rezistencijos ir vėliau moteris palietusių procesų buvo genetinis ryšys, tęstinumas ar trūkis?

Iš esmės visi panašūs klausimai patenka į moterų emancipacijos procesą. Visuose rezistenciniuose judėjimuose moterys vykdė daugiau pagalbines nei kovines funkcijas, veikė kaip ryšininkės, medicinos personalas, prisidėjo prie pagrindžio spaudos ir propa-

²⁴ Šio projekto, kurio viena iš išdavų yra ir šis straipsnis, dalyvės pirmą kartą susistemino ir apibendrino iki šiol sukauptus duomenis. Žr. Ramona Staveckaitė–Notari straipsnį, paskelbtą LGGRTC puslapyje: „Moterys Lietuvos partizaniniame kare 1944–1953 m. Statistinis tyrimas“, [online], in: <http://www.genocid.lt/centras/lt/3451/a/> (žiūrėta 2023-08-09), vėlesniame etape, tyrimas išplėstas, specializuotas, remiantis Vakarų Europos tyrimų pavyzdžiais, lokalizuotas, susitelkiant į situaciją Lietuvos šiaurės rytuose, žr.: Ramona Staveckaitė–Notari, Andrius Tumavičius, *Moterys ginkluotoje rezistencijoje Lietuvos šiaurės rytuose* (Karaliaus Mindaugo srities atvejais), in: *Ibid*.

²⁵ P.vz., Charlotte Delbo, *Le Convoi du 24 janvier 1943* [dokumentų rinkinys], Paris: Les Ed. de Minuit, 2017; Claire Andrieu, „Les Résistantes, Perspectives de Recherche“, in: *Le Mouvement Social*, no. 180, 1997, p. 79–80.

gandos leidimo bei platinimo ir pan. Moterys, vadovaujančios koviniams daliniams, sutinkamos itin retai. Net ir tokia pastebimai stipriai moteris įtraukusiame judėjime, kaip Jugoslavijos komunistinio sparno partizanai, moterys, įsiliejusios į rezistenciją iš to paties visuomenės sluoksnio kaip ir kovotojai vyrai – ūkininkai valstiečiai, daugiausia užsiėmė panašiomis funkcijomis, kokias vykdė taikos metais savo kaimuose, t. y. kasdienę vyrų kovotojų buitį palengvinančiais darbais: virimu, skalbimu ir pan.²⁶ Reikia turėti omenyje, kad moterų įsitraukimas į ginkluotą rezistenciją vis tik buvo ypatingas ir naujas reiškinys. Iki šiol karas nėra populiarus moteriška veikla beveik niekur, abiem lytims privaloma karinė tarnyba galioja vos keliuose šalyse. Todėl moterų įsitraukimas į karą yra reikšmingų socialinių pokyčių visuomenėje dalykas.

Pirmaisiais pokario dešimtmečiais dominavo įsitikinimas, kad rezistenciniai judėjimai pagreitino moterų emancipaciją, tačiau aštuntajame dešimtmetyje prasidėjus revizionistinėms peržvalgoms tokiam įsitikinimui buvo mestas iššūkis²⁷. Sukaupus detalesnius statistinius duomenis, o ypač pradėjus dirbti interviu metodu, paaiškėjo, kad ligtolinė istoriografija dažnai apsiribodavo išankstiniais deklaratyviais teiginiais (moterys kovojo lygiai su vyrais, moterys buvo drąsesnės, į kovą daugiausia išeidavo jaunos netekėjusios moterys ir pan.), kuriuos po nuodugnesnių tyrimų dažną kartą teko koreguoti.

Deklaratyvumas, kalbant apie moterų dalyvavimą rezistencijoje, randasi nebūtinai dėl kokio nors išskirtinio rezistencijos tyrinėtojų aplaidumo. Socialinei istorijai skirtos istoriografijos prasme karo laikas patenka į keistą zoną. Pasauliniai karai, ypač Antrasis, istoriografijoje vis dar pasižymi tuo, kad suskaldo normalią visuomenės istoriją į „iki karo“, „kare“ ir „po karo“. Tiek karo, kaip karo tyrimai (karo veiksmai), tiek politinė raida, tiek socialinė istorija dažniausiai patenka į karo skliaustus, yra stebima, tiriama, nagrinėjama kaip uždaras laikotarpis, savotiška karo kapsulė. Ruth Leiserowitz atkreipė dėmesį, kad lyčių istorijos sintezės irgi paprastai yra perkertamos į istoriją iki 1939 m. ir istoriją nuo 1945 m.²⁸ Didieji XX a. karai, ypač Antrasis pasaulinis karas, pasižymėjo ypatinga visuomeninių santykių griaujamąja – ir transformuojančia – jėga, todėl integruoti karo laiką į tyrinėjamą procesą, vykstantį ilgesnį laiką, yra sudėtinga ir kelia papildomų keblumų. Pasižvalgius po karo laiką, iškart išlenda jo „nenormalumas“, pavyzdžiui, Lietuvoje vadinamuoju pokariu socialinė tvarka staiga radikaliai pakito, žmonių elgesys ėmė keistis į prieštaraujantį ankstesnėms socialinėms normoms, visuomenė reagavo savaip įteisindama šį nenormalumą, pavyzdžiui, tėvai užsimerkdavo prieš savo dukrų meilės ryšius

²⁶ Jelena Batinić, *Women and Yugoslav Partisans*.

²⁷ Plg. Laura Lee Downs, „Women and War: Conference at Harvard University's Center for European Studies“, in: *International Labor and Working-Class History*, 1984, nr. 25, p. 85–89.

²⁸ *Women and Men at War: A Gender Perspective on World War II and its Aftermath in Central and Eastern Europe*, sudarė Ruth Leiserowitz ir Maren Röger, Varšuva: Zeilenwert GmbH, 2014, p. 14.

su partizanų kovotojais²⁹. Tačiau iš kur radosi kitokia elgsena? Ar ji buvo kurį laiką besiklostančių pokyčių akceleracija, ar karo realijose užgimusi laikina etika? Ar po karo buvo grįžta prie ankstesnių vertybių, ar karo patirtys padėjo pamatus pokyčių tūšai?

Suardant karo kapsulę, išeinant už griežtų karo pradžios ir pabaigos datų, dažnai pastebima, kad karo patirtys, karo metu susiformavę vaidmenys, įgūdžiai skirtingai jungėsi su pokario metais iš naujo susitvikuojamam socialiniam gyvenimui. Moterų, dalyvavusių Graikijos nacionalinio išsivadavimo fronto veikloje, biografiniai pasakojimai atskleidė, kad nors pokario metais visuomenė grąžino ikikarinį moterų vaidmenį, pačios dalyvės dažnai atmesdavo kraičio kaupimo geroms vedyboms scenarijų kaip vienintelį ar geriausią ir ieškodavo alternatyvių darbo ir išsilavinimo galimybių. Moterų dalyvavimas Graikijos antinacinėje rezistencijoje išjudino visuomeninį dialogą apie vyrų ir moterų teisių sulyginimą³⁰. Dvi didžiausios ir svarbiausios Italijos moterų asociacijos (dešinioji *Catholic Centro Italiano Femminile* ir kairioji *Unione Donne Italiane*), skatinusios moterų emancipaciją, šaknimis siekė antinacinę rezistenciją³¹. Tuo tarpu giliau panagrinėjus Prancūzijos rezistenciją paaiškėjo, kad moterų dalyvavimas rezistencijoje niekaip nėra susijęs su moterų emancipacijos judėjimais. Dar daugiau, prancūzų feministės nelabai gali pasiremti rezistenčių pavyzdžiais ar patirtimis, kadangi šios dažniausiai laikėsi perdėm tradicinio moters vaidmens. Net ir žymiausios pasipriešinimo grupių organizatorės paprastai veikdavo kaip vadovės, kol organizacijoje atsirasdavo vadovavimą galintys vyrai, o tada savo noru pasitraukdavo į antraeilę vietą³². Tokia moterų elgsena – tradicinių lyčių vaidmenų nekvestionavimas, apsiribojimas namų (ne viešąja) erdve asmeninei raiškai – galėjo nulemti ir mažesnius oficialius moterų dalyvavimo rezistencijoje skaičius: dalis moterų, ypač kaimiškose vietovėse, po karo nesiregistruodavo kaip buvusios rezistencijos dalyvės, nes tokiam veiksmui stokojo viešo veikimo patirties ir motyvacijos³³.

Kas mums iš šito margumyno? Galime pasiimti kelis dalykus. Suvokiant rezistenciją kaip socialinį reiškinių akivaizdi kelių laiko horizontų perspektyvą. Žinoma, tiriant moteris Lietuvos partizanų kare reikėtų pradėti nuo pačios rezistencijos – kiek moterų dalyvavo, kokie buvo jų vaidmenys etc. Tačiau vertinga būtų žvelgti į visą rezistenciją kaip į dalį platesnio sociokultūrinio proceso. Vis dėlto partizanų sąjūdį inspiravo ne tik aplinkybiniai dalykai (sovietų represijos), bet ir gilesni kultūriniai procesai, pasipriešinimo idėja ir ge-

²⁹ Erika Kripienė, „Vyrų ir moterų santykiai lietuvių partizanų gretose“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2020, nr. 1 (47), p. 81–96.

³⁰ Janet Hart, „Women in the Greek Resistance: National Crisis and Political Transformation“, in: *International Labor and Working-Class History*, 1990, nr. 38, p. 59.

³¹ Wendy Pojmann, „Emancipation or Liberation?: Women's Associations and the Italian Movement“, *The Historian*, 2005, vol. 67, no. 1, p. 74.

³² Claire Andrieu, „Women in the French Resistance: Revisiting the Historical Record“, in: *French Politics, Culture & Society*, 2000, vol. 18, no. 1, p. 16–17.

³³ *Ibid.*, p. 23.

bėjimas telktis į organizuotą judėjimą išaugo iš tarpukario kultūros³⁴. Sąjūdžio genezė, rezistencijos dalyvių motyvacijos daugiausia paaiškintinos tik tarpukario istorija. Kokios buvo moterų, dalyvavusių partizanų judėjime, motyvacijos? Ar jos atėjo paskui vyrus (motinos, seserys ir „kažkieno žmonos“), ar, kaip Monika Alūzaitė³⁵, priėmė savarankiškus sprendimus? Jei taip, kokiais kultūriniais ir / ar socialiniais pagrindais motyvuotus?

Taip pat besipriešinusi visuomenė, net ir nuslopinus pasipriešinimą, tiesiog taip neišnyko. Kaip rodo Vakarų istorikų tyrimai, porezistencinis laikotarpis gali būti ne mažiau svarbus (toliau) klostantis rezistentų tapatybei. Pavyzdžiui, būtent kalėjimas drauge sustiprino moterų, dalyvavusių Graikijos antinaciniame pasipriešinime, kolektyvinę tapatybę, tuo tarpu kovos lauke jos turėjo mažai kontaktų su kitomis rezistentėmis³⁶. Kaip Lietuvoje vyrai ir moterys sutiko pralaimėjimą? Kaip laikėsi kalnimo vietose, kaip (ar) išlaikė rezistentų (kolektyvinę) tapatybę, ar ir kaip dalyvavo atminties išsaugojimo / perdavimo procese? Sutinkami pavyzdžiai rodo, kad vyrų ir moterų elgsenoje buvo reikšmingų skirtumų. Norilsko lageryje kalėjusi Genė Karaliūtė (vėliau ištekėjusi už irgi buvusio politinio kalinio) pasakojo, kad moterys lengviau pakeldavo Gulagą, nes laikėsi kartu (kartu švėsdavo didžiąsias metų šventes – Kalėdas ir Velykas, užsiimdavo įvairiomis kolektyvinėmis veiklomis, pavyzdžiui, turėdamos laisvą minutę kartu susėdusios meldavosi etc.), o, pasak jos, vyrams buvo gerokai sunkiau, nes jie buvo „po vieną“³⁷. Panašų solidarumą kalnimo vietoje liudijo Graikijos moterys³⁸. Kiti pastebėti ženklai leidžia spėti, kad būtent moterys buvo pagrindinės gyvosios atminties apie laisvės kovas perdavėjos. Tiriant Lietuvos partizanų kovų atmintį šeimose (ir bendrai šeimų atmintį) dažnai pasitaiko liudijimų, kad būtent iš moterų individai sužinodavo apie partizanų karą ir jo reikšmę tiek šeimose, tiek už šeimos rato ribų, pavyzdžiui, bažnyčioje jaunimo katechezai, kuri dažnai būdavo persipynusi su patriotiniu ugdymu, skirtų susitikimų metu³⁹. Tačiau visas šias pirmines išvalgas būtina tikrinti nuodugnesniais sistemingais tyrimais.

Vaizdiniai

Partizanų puoselėti moterų vaizdiniai

Partizanų puoselėtus moterų vaizdinius galima skirstyti į kelias grupes. Pirma, tai tam

³⁴ D. Noreika, *op. cit.*

³⁵ Marius Ermužis, *Monika Alūzaitė – moteris laisvės kovose*, Vilnius: Baltos lankos, 2020.

³⁶ Janet Hart, „Women in the Greek Resistance“, p. 47.

³⁷ Iš asmeninio Mingailės Jurkutės pokalbio su Gene Karaliūte.

³⁸ „Aštuonerius metus laukiau mirties bausmės. Buvome priėjusios išvados, kad mirsime, tikrai tuo neabejojome. Bet, žinoma, priešinomės ir kalėjime. Kai paskelbdavo nuteistosios vardą, mes visą naktį kartu su ta moterimi šokdavome aplink palmę ir dainuodavome dainą *Likıt sveikos, moterys prie šulinio*“, cituota pagal: Janet Hart, „Women in the Greek Resistance“, p. 26.

³⁹ Tokie liudijimai užfiksuoti Mingailės Jurkutės vykdant disertacinį tyrimą „Lietuvos partizanų karas: sovietinis, vietinis ir išėivijos pasakojimas“ (2015) bei podoktorantūros tyrimą „Trauminių įvykių dalyvių atmintis“ (2020).

tikrų lietuvei-patriotei priskiriamų savybių rinkinys. Tokiame kontekste stipriai akcentuota moterų ir merginų dora, ištikimybė, patriotiškumas⁴⁰; būtent tokiomis savybėmis, taip pat drąsa ir ryžtu⁴¹, pasižymėjo lietuvaitės. Tiesa, galima atrasti paminėjimų, kad paskutinės dvi savybės laikytinos būdingesnėmis vyrams, ir jomis, kaip ir šaltais nervais pasižyminti viena mergina partizanų gretose, pašiepiamai (nors ne piktai) buvo vadinama komendantu⁴². Tuo tarpu pogrindžio bendražygėms linkstama priskirti kartais perdėtą jautrumą, išskirtinį jausmingumą⁴³. Kita vertus, vieno iš partizanų vadų Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštyje yra pasąžas, skirtas talkininkių drąsai apdainuoti – esą jos dažnai geriau nei vyrai pakelia priešų kankinimus ir tardymus, mažiau išduoda ir yra pavyzdys „ne vienam vyru“⁴⁴.

Įdomu, kad šalia dorų lietuvių aptinkamas ir kitas – rusų tautybės moteriškosios lyties atstovų, taip pat tų lietuvių, kurios vienokiu ar kitokiu būdu pasirinko bendradarbiauti su okupaciniu režimu (įskaitant ir romantiškus santykius), – paveikslas. Jos vaizduojamos kaip nuolankių, santūrių ir patriotiškų lietuvių priešingybė – ištvirtusios, įžūlios, moraliai puolusios *katiušos*⁴⁵. Ne tik pasileidėlės. Praktiškai – prostitutės. Toks moterų, kaip tautos išdavikių, horizontalių kolaborančių⁴⁶, traktavimas ir smerkimas, rezistenciniame pogrindyje nebuvo naujiena. Pavyzdžiui, Prancūzijoje taikyta praktika kurios metu su vokiečių kariais romantiškus ryšius palaikiusios prancūzės, pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, buvo viešai gėdijamos, iš jų tyčiotasi, jos baustos nuskutant galvas. Paminėtina, kad plaukų nukirpimą, kaip vieną iš bausmių kolaborantėms, taikė ir Lietuvos partizanai⁴⁷. Yra žinoma ir kitų atvejų, kai vienokiu ar kitokiu bendradarbiavimu su sovietais įtariamoms moterims partizanų pritaikytos bausmės sietinos su jų lytimi, vienokiu ar kitokiu lytiškumo pašiepimu ar paniekimu⁴⁸. Karo kontekste tiek aukščiau aptarti neigiamų savybių vaizdiniai, tiek minėtas elgesys su priešo moterimis (plačiau prasme)

⁴⁰ „Lietuvos jaunime!“, in: *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save...*, p. 448.

⁴¹ „Kovokime prieš dvasinius ir materialinius tautos naikintojus“, in: *ibid.*, p. 216.

⁴² Juozas Lukša [Juozas Daumantas], *op. cit.*, p. 116.

⁴³ *Ibid.*, p. 103.

⁴⁴ Lionginas Baliukevičius, *op. cit.*, p. 122.

⁴⁵ Gardinas, „Komunistų rojaus vyresnysis brolis“, in: *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save...*, p. 221; „Mokytojų ir moksleivių uždaviniai per vasaros atostogas“, in: *ibid.*, p. 450; „Mieli moksleiviai“, in: *ibid.*, p. 456.

⁴⁶ Pagal „horizontali kolaboracija“ – terminas, naudojamas apibūdinti prancūzių užmegztiems ir palaikytiems seksualiniams ar romantiniams ryšiams su Prancūziją okupavusiais vokiečiais. Po valstybės išlaisvinimo tokios moterys buvo traktuojamos kaip kolaborantės, dažniausiai joms taikyta bausmė – galvos nuskutimas.

⁴⁷ „Pasakoja Mykolas Dirsė“, in: *Aukštaitijos partizanų prisiminimai. IV dalis*, sudarė Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 158; Merkio rinktinės 3-iojo bataliono 2-ojo būrio vado Adolfo Baublio-Vyto raportas rinktinės vadui apie Eišiškių vls. Zubiškių apyl. Seniūno likvidavimą ir nelaimingą atsitikimą, 1947-04-26 in: *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda 1945–1952*, Vilnius: Lietuvos ypatingasis archyvas, 2003, p. 195.

⁴⁸ Tikriausiai visi esame girdėję apie partizanų išrengtas nuogai merginas, kurios vienoje ar kitoje situacijoje, jų nuomone, elgėsi netinkamai.

buvo įpastas reiškiny. Taip pat pastebėtą savų moterų ir kolaborančių vaizdavimų supriešinimą galime lengvai paaiškinti šaltiniais, kuriuose randami minėtieji įvaizdžiai (plačiau apie tai žiūrėti darbo įvade, skiltyje, kurioje aptariami šaltiniai). Kita vertus, stereotipiniai sovietų moterų įvaizdžiai, pabrėžiant jų grubumą, nemoteriškumą (taip pat kaip ir priešo vyrai keikės, vogė, buvo grubios ir labai išūlios⁴⁹), aptinkami ne tik spaudoje, bet ir laisvės kovotojų memuaruose, dienoraščiuose. Laisvės kovotojams čia padeda drąsios moterys ir mergaitės, o su sribais bičiuliaujasi – mergos⁵⁰. Neigiama konotacija akivaizdi. Stribo pamotė, atsitiktinai miške užtikusi partizanus, – boba, o analogiškai juos radusi patikima moteris – tiesiog moteriškė⁵¹.

Antra vaizdinių grupė susijusi su moterų vaidmenimis, funkcijomis šeimoje, o kai kuriais atvejais ir pogrindyje. Čia ryškiausias moters paveikslo dėmuo – motinystė. Žvelgiant retrospektyviai paminėtina, kad oficialiai Lietuvoje Motinos diena pradėta minėti 1929 m. Tų metų kovo 24 dieną visuomenės veikėjos, buvusios Seimo narės Magdalenos Galdikienės iniciatyva sušauktas įvairių valstybėje veikusių moterų organizacijų ir spaudos atstovų susirinkimas, kurio metu nuspręsta pakviesti ir paskatinti visuomenę pirmąjį metų gegužės mėnesio sekmadienį minėti Motinos dieną. Tam buvo išleistas specialus atsišaukimas, bendraujama su vyskupais⁵², kurie turėjo prisidėti prie informacijos apie naujo tipo pavasario šeimos šventę skleidimo. Praėjus pirmajam gegužės sekmadieniui, rašytojas Balys Sruoga spaudoje iškilmingai rašė, kad Lietuvoje pagaliau pradėta minėti „tikros, nuoširdžios ir nedalomos tautos vienybės šventė – visų švenčių šventė švenčiausioji⁵³“. Per likusį nepriklausomybės gyvavimo dešimtmetį susiformavo motinos pagerbimo tradicijos, artėjant šiai šventei, taip pat jos metu įvairiuose renginiuose dėmesys buvo skiriamas ne tik pačioms mamoms, bet ir jaunų moterų ruošimui motinystei, motinų padėčiai visuomenėje. Įsivaizduojamame partizanų švenčiamų švenčių kalendoriuje Motinos diena ir jos minėjimas užėmė svarbią ir garbingą vietą⁵⁴ – tai buvo ne tik nepriklausomos Lietuvos tradicijų tąsa, bet ir principinė priešprieša sovietų bandymams Motinos dienos minėjimą pakeisti kovo 8-osios diena. Laisvės kovotojų „viešojoje erdvėje“ greta motinos – kaip gyvybės šaltinio, tautiškumo puoselėjimo ir išsaugojimo versmės bei garanto – itin svarbus ir dar vienas – kančios ir pa(s)iaukojimo motyvas: „Ir vėl pasiaukojančia ir viską pernešti galinčia širdimi Tu paskutinį kartą glaudei nemigo naktimis išaugintą sūnų, dukrą prie alpstancios krūtinės, paskutinį kartą Tu

⁴⁹ Juozas Daumantas, *op. cit.*, p. 10, 21.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 268.

⁵¹ Lionginas Baliukevičius, *op. cit.*, p. 33.

⁵² Juozas Kudirka, *Motinos diena*, Ukmergė, 1994, p. 13–14.

⁵³ Balys Sruoga, „Motinos diena“, in: *Motina ir vaikas*, nr. 5, 1929, p. 2.

⁵⁴ Aistė Petrauskienė, „Karas ir šventės. Partizanų švenčių ir atmintinų datų kalendorius“, in: *Liaudies kultūra*, nr. 4, Vilnius, 2018, p. 83.

švelnia ranka glamonėjai juos ir palaiminai juos, išlydėdama garbingan žygin – Partizanų kelin.“⁵⁵ Savo dienoraštyje partizanas Dzūkas mini su laisvės kovotojais miške gyvenančią vyresnio amžiaus moterį, kuri daugiausia atlikdavo buitines darbus ir jauniems vyrams bent iš dalies atstodavo motiną⁵⁶.

Mamos reikšmę puikiai iliustruoja ir simbolinė sąsaja, minima partizanų dainose. Tai lengvai paaiškinama visų pirma tradicinių įvaizdžių perėmimu iš liaudies dainų. Partizaniskose minorinėse dainose sesėms, kaip ir motinai, dažnai priskiriamas gedėtojos, kapų prižiūrėtojos vaidmuo⁵⁷. O štai spaudoje sesers sąvoka daug platesnė: ji čia ir geraširdė rezistentų pagalbininkė sesė-lietuvaite, kurios prašoma numegzti šiltų drabužių, pirštinių partizanams⁵⁸, ir šeimos narys⁵⁹, ir abstrakti sovietų ištremta lietuvė moteris⁶⁰, ir galiausiai, partizanė, kartu su (miško) broliais kovojanti už Lietuvos laisvę⁶¹. Vis dėlto pastebėtina, kad pastarasis (sesers) įvaizdis gana retas, ir viešajame diskurse seseriai ir apskritai moteriai visų pirma priskirtini tradiciniai, įprasti, su šeima susiję vaidmenys ir darbai. Moterys ir merginos buvos matomos ir traktuojamos kaip tos, kurios visokeriopa, pirmiausia motiniškai ar seseriškai, pasirūpina partizanais. Taip pat esant reikalui paguodžia, nuramina nesėkmių ar nelaimių ištiktus laisvės kovotojus⁶². Toks funkcinis vaizdavimas iš dalies atliepė realybę – juk priklausydamos partizanams, gyvendamos kartu bunkeriuose, stovyklose, moterys visų pirma buvo atsakingos už įvairius buitines darbus⁶³.

Apskritai, tiek akcentuojant ir vaizduojant moteriškąsias lietuvei, pirmiausia partizanų talkininkei, būdingas savybes, tiek dvasinį-jausminį jos spektrą papildant socialiniais vaidmenimis, galime identifikuoti stereotipinius moteriškajai lyčiai priskiriamus bruožus, funkcijas. Tai neturėtų stebinti, greičiau atvirksčiai, kadangi tokia vaizdavimo būde labai gerai atsispindėjo tuometinės, tarpukario Lietuvoje augintos ir brendusios visuomenės pasaulėvaizdis, kuriam būdingi aiškūs, tradiciniai lyčių vaidmenys, skirtingų lyčių individams natūraliai projektuojamos skirtingos į(si)prasminimo trajektorijos. Kitais žodžiais tariant, moterys laisvės kovų kontekste buvo vaizduojamos taip, kaip tuo metu buvo priimta *matyti* ar įsivaizduoti „tinkamai“ besielgiančias aptariamąs lyties atstoves.

⁵⁵ „Motinos dieną minint“ in: *Kovojantis lietuvis*, 1952-05, nr. 5.

⁵⁶ Lionginas Baliukevičius, *op. cit.*, p. 130.

⁵⁷ *Aukštaitijos partizanų eilės ir dainos*, sudarė Vaclovas Slivinskas, Kėdainiai: Spaudvita, 2015, p. 32–33.

⁵⁸ „Sesė lietuvaite“, in: *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save...*, p. 355.

⁵⁹ „Vėlinės“, in: *ibid.*, p. 491.

⁶⁰ „Requiescat in pace“, in: *ibid.*, p. 493.

⁶¹ BroLIAI ir sesės partizanai!, in: *Laisvės kovų archyvas*, nr. 7, 1993, p. 133.

⁶² Lionginas Baliukevičius, *op. cit.*, p. 122.

⁶³ Žaneta Smolskutė, „Moterys dalyvavimo ginkluotame pasipriešinime 1944–1953 m. ypatumai“, in: *Genocidas ir rezistencija*, nr. 2, 2006, p. 60.

Sovietinio laikotarpio vaizdiniai

Kalbant apie sovietmečio vaizdinius, turime žiūrėti į bent dvi plotmes – oficialų, režimo reguliuojamą vaizdinį ir alternatyvų partizanų kovų atmintį išsaugojusios visuomenės vaizdinį. Pastarąjį nepaprastai sunku rekonstruoti, gal net nebeįmanoma. Savalaikiai šaltiniai, fiksavę ir palikę vos menkas partizanų karo nuotrupas, kaip pagrindžio savilaida, kurioje bendrai partizanų karas yra itin menkai paliečiamas, o partizanų vaizdinys itin abstrahuotas. Viso partizanų karo vaizdinys apsiribojo bendromis patriotizmo, meilės tėvynei ir nepasidavimo sovietizacijai reikšmėmis. Taip supaprastinus, redukavus, vietos nebeliko beveik jokiems specifikiškiems niuansams, vardams etc., taigi ir moterų dalyvavimas nesiklostė į jokių konkretų vaizdą. Gyvoji atmintis išliko tik mažoje dalyje šeimų, o pasakojimams liekant griežtai šeimos rate, kalbėti apie kokią nors alternatyvų *visuomenėje* besiklosčiusį vaizdinį negalime, tokio nebuvo.

Oficialiai Tarybų Lietuvoje rezistencijos turėjo nebūti. Partizanų kovų metu spauda tylėjo, o į Maskvą buvo siunčiami prašymai peržiūrėti sąjunginio Glavlito draudžiamų skelbti žinių sąrašus, nes sunkioje kovoje su rezistencija propaganda išties praverstų⁶⁴. Nepaisant to, leidimas prabilti ir ideologiškai perinterpretuoti Lietuvos partizaninį pasipriešinimą buvo duotas tik šeštojo dešimtmečio pradžioje, prasidėjus vadinamajai destalinizacijai, ir jį nulėmė kiek kitokio pobūdžio spaudimas.

Iš esmės buvo dvi aplinkybės (viena išorinė, kita vidinė), kodėl sovietų režimui prisiėmė grįžti prie šios, rodos, išspręstos problemos, ir jei ne jos, vietoj kokio nors oficialiai patvirtinto ir skelbiamo vaizdinio būtų spengusi gūdi tyla – partizanų pasipriešinimas gadino propagandinį pasakojimą apie Antrąjį pasaulinį karą, kaip visaliaudinę kovą prieš fašistinį žvėrį, ir taikų bei džiaugsmingą naujų socialistinių respublikų, tarp jų ir Lietuvos, įsijungimą į draugišką tarybinių respublikų šeimą. Pirmoji – tai žinios apie Lietuvos partizanus, paskleistos laisvajame pasaulyje. Pati pavojingiausia buvo partizanų vado Juozo Lukšos knyga *Partiznai už geležinės uždangos*, kuria buvo paremta visa vėlesnė lietuvių išėivijos partizanų karo istoriografija, iš dalies net motyvuojamas Lietuvos politinės nepriklausomybės nuo Sovietų Sąjungos siekis ir būtinybė. Tuo pat metu, prasidėjus Chruščiovo destalinizacijai, į Lietuvą pradėję grįžti buvę rezistencijos dalyviai buvo suvokiami kaip grėsmė Tarybų Lietuvos stabilumui. Visa tai vertė sovietus rengti atsaką ir pačioje šeštojo dešimtmečio pabaigoje atsirado propagandinis pasakojimas, suderintas su sovietine ideologija ir patvirtintomis istorijos interpretavimo schemomis.

Sovietinėje interpretacijoje konflikto ašis buvo klasių kova. Joje sužvėrėję banditai, anksčiau priklausę aukštesniesiems visuomenės sluoksniams, išnaudojusius valstiečius ir darbininkus, terorizavo taikius Lietuvos gyventojus, nusiteikusius statyti komunizmą. „Banditai“ buvo dvigubai svetimi „liaudžiai“. Jų svetimumą žymėjo ne tik neperžen-

⁶⁴ Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2018, p. 147–148.

giama kitokios socialinės kilmės bedugnė, bet ir nesavarankiškumas bei priklausymas nuo priešiško užsienio jėgų – iš pradžių jie tarnavo naciams („nacių talkininkai“), o šiuos įveikus – Vakarų imperialistams, visų pirmą Jungtinėms Amerikos Valstijoms, per savo *Amerikos balsą* inspiravusioms ir valdžiusioms visą partizanų judėjimą⁶⁵. „Banditai“ buvo kraštutiniai žiaurūs, apimti aklo socialinio įtūžio ne žmonės. Toks primityvus vaizdinys tvėrė iki garsiojo Vytauto Žalakevičiaus filmo *Niekas nenorėjo mirti* (1966) pasirodymo, kuris žymi gerokai subtilesnių manipuliacijų pradžia, kai greta anksčiau teigtos vos saujelės „banditų“ atsiranda gerokai platesnis visuomenės sluoksnius, įsitraukęs į partizanų sąjūdį – suklaidintieji, „banditų“ apgautieji arba iš baimės jiems padėjusieji, bet iš esmės – tikri tarybiniai žmonės, kurie vėliau savo klaidas supranta ir atsigręžia į tikrąjį tarybinį kelią.

Ar šioje schemeje atsirado vietos moterims? Kaip kovotojos ar kokius nors kitus reikšmingus rezistencinius vaidmenis vaidinančios figūros, išskyrus vieną pavyzdį, kurį dar aptarsime, jos nepasirodė. Iš esmės moterų sąsajos su partizanais („banditais“) telpa į tris vaizdinius: banditų aukos (dažniausias), banditų meilužės ir banditų motinos. Pastarasis ryškiausiai pasirodo Juozo Lukšos diskreditacijai skirtame propagandiniame opuse *Vanagai iš anapus*. Kaip minėta, visa sovietinė partizanų karo interpretacija buvo reaktyvi, o *Vanagai iš anapus* atsirado reaguojant į Lukšos paskleistą žinią ir konkrečiai jo knygą. Joje Lukša, kaip visai partizanų kartai būdinga, skiria svarbią vietą motinai, rodydamas jai didžiulę pagarbą, tad čia ir kirto sovietų propagandistai. Banditų motinos ugdo banditus, jos yra atsakingos už, pavyzdžiui, „fanatišką religingumą“ arba panieką ir neapykantą darbo žmonėms:

Vos paaugęs berniukas suprato, kad motinos širdyje užima ypatingą vietą. Viskuo sekdamas ją, vaikas anksti pradėjo niekinti tuos, kurie buvo silpnesni už jį. Labiausiai nuo jaunojo Lukšos kentėjo tarnaitė. Tėvų tylėjimo skatinamas, jis už mažiausią menkniekį įsikibdavo jai į plaukus, nagais apdraskydavo veidą. Kartą mergina slidžiu žiemos takeliu nešė iš šulinio du kibirus vandens. Juozas slidinėjo kieme ir, pamatęs tarnaitę, pakišo jai po kojomis lazda. Mergina pargriuvo, susižeidė ranką ir, graudžiai verkdamas, nubėgo į trobą. O Lukšiukas kvatojosi net susiriesdamas ir šaukė: „Žiopl! Žiopl!“ Tarnaitės skundą tėvai sutiko abejingai: „Neskaičiuok varnų, o žiūrėk po kojom, kai eini“, – tepasakė Lukšienė ir sūnui nepriekaištavo⁶⁶.

Moterys – banditų smurto aukos – iš esmės niekuo nesiskiria nuo kitų banditų aukų. Specifiniai nusikaltimai prieš moteris, pavyzdžiui, moterų prievartavimai, sovietų propagandos skelbiami nebuvo, nors aukų „veidu“ (vadovėliniu pavyzdžiu) tapo būtent moteris – mokytoja Ona Sukackienė⁶⁷. Įžvelgtinas ir siekis pabrėžti nužudytas motinas ir vaikus

⁶⁵ Pastebėtina, kad *Amerikos balso* transliacijos į Lietuvą prasidėjo tik 1951 m.

⁶⁶ Menašas Chienas, Kostas Šmigelskis, Edvardas Uldukis, *Vanagai iš anapus*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960, p. 19–21.

⁶⁷ Žr., pvz., „Sukackienė Ona“, *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 3, p. 330–331. Dažnai prireikus iliustruoti „banditų piktadarybes“ konkretybėms būdavo pasitelkiamas būtent Sukackienės pavyzdys. Įtvirtintas sovietinėje žinių sistemoje – rašant vadovėlius vidurinėms mokykloms, įvadus propagandiniams leidiniams etc.

veikiausiai manius, kad šie vaizdiniai bus emociškai paveikesni⁶⁸. Ryškiausias šio vaizdinio pavyzdys – trumpametražis Arūno Žebriūno debiutas *Paskutinis šūvis* (1960) keturių telenovelių cikle *Gyvieji didvyriai*. Filme mergaitė, lesindama gulbes saulėtoje pakrantėje, sutinka niūrų, ginkluotą ir alkaną banditą, paslapčia karšligišškai renkantį jos vandenin paukščiams barstomą duoną. Guvi, linksma mergaitė kalbina niūrų banditą ir mėgina su juo susidraugauti, bet šis nei iš šio, nei iš to ją nušauna.

Sovietinėje ideologinėje schemeje moterims tekdavo ir kiti vaidmenys, ne tiek iliustruojantys partizanų karo tikrovę, kiek išryškinantys propagandinę žinutę, turėjusią išplaukti iš sovietinės laisvės kovų reprezentacijos. Antai jaunimo literatūroje pasirodė dramatiška neįmanomos meilės pora – komjaunuolis ir buržuazinės kilmės mergina, kaip nors susisaisčiusi su banditais: giminytės, kaimynytės ir artimos draugytės ryšiais. Pagrindinis tokios herojės bruožas – priklausymas tai pačiai išnaudotojų klasei kaip ir banditai. Pamilusi komjaunuolį, tokia mergina tarsi atveria sau asmeninio išsigelbėjimo galimybę, užgimsta žmogiška drama. Tokia pora pasirodo Justino Marcinkevičiaus poemoje⁶⁹, Vytauto Rimkevičiaus pjesėje⁷⁰, Alfonso Bieliausko⁷¹ ir Vytauto Petkevičiaus⁷² romanuose. Tačiau tai – tik išorinė regimybė, šios literatūros paskirtis – indoktrinuoti jaunimą, išryškinti buržuazinės klasės priešišumą ir klasių nesutaikomumą. Už žmogiškos dramos slepiasi vis ta pati viena schema, pagal kurią gera pabaiga buržuazinei merginai yra neįmanoma. Išeitis iš tokios uždraustos meilės tik viena – herojės mirtis, dažniausiai tragiška, tačiau klasei priklausantis individas negali pakeisti nei savo priklausomybės, nei likimo. Tad nors išoriškai daugiausia gyvumo nušviečiant partizanų karo laikotarpį buvo jaunimo literatūroje, kartu joje buvo mažiausiai vietos laisvei ir improvizacijai. Laisviausi buvo mažieji literatūros žanrai – eilėraštis, apsakymas, į kuriuos praspūsdavo daugiau partizanų karo tikrovės ir vyko kažkas panašaus į ieškojimą, kaip sovietinėmis sąlygomis iškomunikuoti autentišką patirtį⁷³, ir šiuose žanruose moterų praktiškai nebuvo.

Vienas populiariausių „banditizmo“ laikotarpio istoriją sovietinėje spaudoje pateikiančių žanrų buvo „prisipažinimas“. Jis prasidėjo dar partizanų kovų metu, siekiant įtikinti pasiduoti veikiančius kovotojus. Ryškiausias šio žanro pavyzdys pasibaigus partizanų kovoms – du Jono Deksnio prisipažinimai apie tai, kaip šis „supratęs“, koks iš tikrųjų yra

⁶⁸ Pvz., „Būkit prakeikti, motinų žudikai“, in: *Tiesa*, 1959-12-27.

⁶⁹ Justinas Marcinkevičius, *Dvidešimtas pavasaris*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.

⁷⁰ Vytautas Rimkevičius, *Vandens lelija*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

⁷¹ Alfonsas Bieliauskas, *Rožės žydi raudonai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

⁷² Vytautas Petkevičius, *Apie duoną, meilę ir šautuvą*, Vilnius: Vaga, 1967.

⁷³ Mingailė Jurkutė, *Lietuvos partizanų karas: sovietinis, vietinis ir išėivijos pasakojimai* [daktaro disertacija], Vilniaus universitetas, Vilnius, 2016.

supuvęs „buržuazinis pasaulis“ ir koks puikus – tarybinis⁷⁴. Įdomu yra tai, kad vienintelis „prisipažinimas“, pateiktas moters, iš esmės yra nebylus. Pagal aprašymo sumanymą moteris, partizanų karo metu buvusi devyniolikos, sutiko su tiriančiu žurnalistu apvažiuoti, parodyti vietas, kuriose vyko žiaurybės, tačiau pati tos kelionės metu žurnalistui visai nieko taip ir nepasakė: „Už ką! Už ką!“ klausinėjau G., o ji, kreipdama akis šalin, gūžėsi ir traukė pečiais.“⁷⁵

Septintajame dešimtmetyje sovietiniame partizanų karui skirtame pasakojime įvyko jau minėta transformacija, prie kurios smarkiai prisidėjo Žalakevičiaus filmas, leidusi vienu metu ir išlaikyti ideologinę schemą, ir įsileisti daugiau tikrovės. Vietoj saujelės sužvėrėjusių su visuomene susipriešinusių banditų atsirado aiškinimas, kad „banditizmas“ buvo masinis reiškinys, tiesiog jame dalyvaujanti masė buvo banditų suklandinti tikrieji tarybiniai žmonės⁷⁶. Tačiau ši korekcija neturėjo jokios įtakos moterų reprezentacijai, jokios specialios propagandos nei apie jas, nei joms kurta nebuvo. Vienintelis ryškus partizanės ryšininėkės paveikslas pasirodė Marijono Giedrio režisuotoje *Vyrų vasaroje* (1970). Tai – itin ideologinis filmas, ryžtingai pasukantis atgal prie griežtų, tiesmukų schemų, pristatantis partizanus visu spektru iki to laiko ištobulintų propagandinių pjuvenių (beprasmiškai žiaurūs banditai, besiilgintys prarastų socialinių privilegijų). Filme net šmėkštelė kelios numanomo moterų prievartavimo scenos ir pirmą kartą pasirodo detalizuotas moters rezistentės paveikslas – moteris juodais plaukais, apsigobusi juoda skara, šalta ir negailestinga, kelianti baimę net savo bendrams vyrams. Tai ji partizanų būrių susitikime pasiūlo išgerti už mirtį, jos žodžius lydi staigi tylą, komplimentas (?) „ponia, šalia jūsų ir mirtis nebaisi“ ir Adolfo Ramanausko-Vanago tūžminga ir rėkminga prakalba, kaip reikia eiti ir tučtuojau žudyti visus tarybinius žmones. Iš esmės šita moteris yra visų banditiškų sąvybių hiperbolizacija, kelianti neįtikėtiną baimę, kokią išties dažnai patriarchalinei visuomenei keldavo ginklą į rankas paėmusios (arba, kitaip tariant, atsidūrusios ne savo vaidmenyje) moterys.

Sovietiniame propagandiniame ir režimo reguliuojamame (pvz., meninėse interpretacijose – grožinėje literatūroje, vaidybiniame kine, teatre) pasakojime apie Lietuvos partizanų karo laikotarpį akivaizdžiai dominavo bendras „vyrų reikalo“ vaizdinys. Ryškiausiai moterų nesvarbą partizanų pasipriešinime (perinterpretuotame į banditizmą ir klasišką kovą) išreiškia Žalakevičiaus herojus, partizanų vadas Aitvaras, kurį užklausus: „O tu su kuo, šventas Juozapai, su lietuviais ar su sovietais?“, pateikiamas atsakymas: „O aš su savo boba!“

⁷⁴ Jonas Deksnys, „Kodėl aš su jais nutraukiau ryšius“, in: *Tiesa*, 1960-02-20.

⁷⁵ „Žmonės, Vilkas tarp jų“, in: *Švyturys*, 1964, nr. 9, p. 11–13.

⁷⁶ Mingailė Jurkutė, *Lietuvos partizanų karas...*, p. 101–108.

Moteryų paveiklo štrichai nepriklausomos Lietuvos viešojoje erdvėje, kultūroje

Ryšciausias ir geriausiai viešojoje erdvėje apčiuopiamos moterų pokario Lietuvos laisvės kovose bruožas yra tai, kad jis – praktiškai veidrodinis pačių partizanų puoselėto moterų įvaizdžio atspindys. Tie, kurie neturi mokslinių intencijų ir yra partizanų istorijos mylėtojai-entuziastai, linkę kliautis rezistentų diegtu nuolankios, santūrios, doros, kartu – drąsios lietuvės partizanės ar pogrindžio bendradarbės – paveikslu. Jų diskusijų metu išsakytus argumentus kartais legimitizuoja ir įtikinamai pagrindžia informacija iš tų pačių, šio skyriaus pradžioje minėtų ir aptartų šaltinių⁷⁷. Ir jie nėra neteisūs. Tik reikėtų pridurti, kad toks įsivaizdavimas ir manymas atskleidžia tik nedidelę sudėtingo paveiklo detalę. Kartu simptomatiška, kad šiai interesantų grupei neabejotinai imponuoja ir kūriniai, vienokiu ar kitokiu būdu iliustruojantys, o tokiu būdu ir dar kartą patvirtinatys turimą įsivaizdavimą. Pavyzdžiui, 2004 m. ekranus pasiekęs meninis filmas *Vienui vieni*, oficialiai įvardijamas kaip istorinė drama, skirta 1944–1953 m. laisvės kovoms. Kūrėjai neslėpė, kad jame daugiausia remtasi vieno žymiausių Lietuvos partizanų Juozo Lukšos rezistencine biografija⁷⁸. Pernelyg nesigilinant į filmo idėjos išpildymo sėkmę, konstatuotina, kad jame moterų vaidmenys pokario ginkluotame pasipriešinime itin blankūs gylio prasme, šabloniški bei stereotipiški. Neapsieita be chrestomatinių pokario scenų, kai į namus įsiveržęs stribas bando išprievartauti šviesiaplaukę ilgakasę Lietuvos laukų dukrą, kuri, rodos, tokia drąsi, užsispyrusi ir taip stoisškai nusiteikusi, kad praktiškai nė garso neišleidžia, tik kūno kalba išduoda ją besipriešinant. Yra čia ir prie išniekintų partizanų kūnų atvežama jauna moteris, kuri visomis išgalėmis stengiasi neišsiduoti, kad lavonų krūvoje atpažino savo vyrą. Lukšos ryšininke, atnešusi laišką, kadre sušmėžuoja vos kelias akimirkas. Tikriausiai didžiausias vaidmuo filme tenka keturių brolių partizanų Lukšų motinai, kuri, kaip jau įprasta, beveik nekalba, tyliai priima jai likimo siunčiamus skaudžius išbandymus: sūnų, vyro, namų netektis ir kitas pokario negeroves. Dar, žinoma, yra Lukšos mylimoji Nijolė⁷⁹, tačiau ji – anapus geležinės uždangos, tad jos paveikslas su pokario laisvės kovomis siejasi tik per Lukšą, Lietuvos ginkluotų rezistentų erdvėje ji praktiškai neveikia, tad jos vaizdavimas mums šiuo atveju neaktualus. Akivaizdu, kad vienas pirmųjų nepriklausomoje Lietuvoje pokario partizanų pasipriešinimui skirtų filmų koncentravosi į istorinių įvykių atvaizdavimą, plačiai žinomus biografinius, istorinius faktus, asmenybes, todėl tikriausiai nieko keisto, kad gilesniems moterų paveikslams, itin palankiems įdomesniems kontekstams, siužetinėms linijoms atskleisti, vietos kūrinyje kaip ir neliko.

⁷⁷ Pagal diskusijas (dalyje jų teko dalyvauti ir vienai iš teksto autorių) ir teiginius, kuriuos galima rasti socialinio tinklo Facebook grupėje „Lietuvos partizanų istorija“, [online], in: <https://www.facebook.com/groups/123096087759069> (2023-11-10).

⁷⁸ *Vienui vieni*, [online], in: <http://www.lfc.lt/lt/Page=MovieList&ID=1257&GenreID=4546Y=2001&C=> (2023-11-10).

⁷⁹ Vaidybinis filmas *Vienui vieni*, [online], in: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000174323/vaidybinis-filmas-vienui-vieni> (2023-11-06).

Pakankamai gerai visuomenei žinomuose, interesantų grupėse mėgstamuose ir vertinamuose autoriniuose muzikiniuose kūriniuose, skirtuose partizanams pagerbti, taip pat atsikartoja įprasti moterų laisvės kovose tipai. Čia jos mylimosios, šeimos narės, laukiančios ir dažnai ne(be)sulaukiančios iš miško grįžtančių vyrų: „Aš atgulsiu, tu pareisi, / Bus raudoni vakarai. / [...] Gaudė, verkė miesto varpas, dingo broliai tarp miškų. / [...] Kraujo raudoni uždėti mūsų pustuščiai namai. Man atgulus nesugrįžai“⁸⁰; „Nebelauki manęs, nebelauki daugiau, mylimoji – / [...] Tu išpinsi kasas, kada vakarą miglos pakyla / Ir seklyčia kvepės žalios mėtos lepia šakele. / Gal gailėsies, brangi, partizaną klajūną pamilus / Ir apverksi galbūt, kad beviltė taip mūsų dalia.“⁸¹

Amerikiečio, kurio giminės šaknys – Lietuvoje, grupės svajingos dainos videoklipe taip pat pasakojama tragiškai pasibaigusi lietuvių partizano Juozo ir jo mylimosios Anos (Onos) meilės istorija. Svajinga, įsimylėjusi ir Juozu besirūpinanti Ana sulaukia sovietų dėmesio. Vienas poros pasimatymas baigiasi tragiškai: vaikinai žūsta⁸². Tematiškai šiek tiek išsiskiria Aistės Smilgevičiūtės ir grupės „Skylė“ daina *Klajūnė*, skirta pirmiausia visoms moterims partizanėms, taip pat toms, kurios kitaip prisidėjo prie pokario laisvės kovų⁸³. Dramatiškai ir jausmingai dainai dera, kad apdainuojama herojė – visų pokario pasipriešinime dalyvavusių moterų ir merginų personifikacija – tokia, kurios narsa ir atsidavimas tikslui kelia susižavėjimą, yra pasigėrėtinas bei pavyzdinis net vyrams (Lukšos memuaruose minėtos ypatybės analogas): „Klajūnė – neišdavus genties, / Su kardu jaunaties ant peties. / Klajūnė prijaukinus šalnas / Gano švino dukras – kulkas. / Klajūnė – lenkiasi jai žemai / Aštuoni karžygiai [...]“⁸⁴ Tiesa, kiek netikėtai ir bendrame kontekste iki šiol neįprastas kūrėjų pasirinkimas įamžinti ne tik tas, kurios buvo šalia kovojančių vyrų, bet ir tas, kurios pačios aktyviai veikė pogrindyje, bent iš dalies gali būti paaiškinamas asmeninėmis sąsajomis ir įkvėpimu: vieno iš minėtos grupės narių močiutė Zofija Striogaitė-Žilienė buvo partizanė, turėjusi Klajūnės slapyvardį⁸⁵.

⁸⁰ Ištrauka iš Ievos Narkutės sukurtos ir atliekamos patriotinės dainos *Raudoni vakarai*. Visas kūrinys [online]: <https://www.youtube.com/watch?v=3jf66b9VQ8c> (2023-11-06).

⁸¹ Ištrauka iš Aistės Smilgevičiūtės ir grupės „Skylė“ kūrinio *Nebelauki manęs*. Daina – Lietuvos partizanams dedikuoto muzikinio albumo *Broliai* sudedamoji dalis. Visas kūrinys [online]: https://www.youtube.com/watch?v=N_5D4QMZhkU (2023-11-06).

⁸² Tai grupės *Lowroar* dainos *Nobody loves me like you* siužetas. Kūrinį išgirsti ir pamatyti galima [online]: <https://www.youtube.com/watch?v=wOIOlZjBnc> (2023-11-06). Plačiau apie jos lyderio Ryano Karazijos lietuviškas šaknis žr.: „Amerikiečio Rayano Karazijos svajonė – lietuviškas pasas“, [online], in: <https://www.lrytas.lt/kultura/scena/2018/04/09/news/amerikiecio-ryano-karazijos-svajone-lietuviskas-pasas-5728042> (2023-11-06).

⁸³ Aistė Smilgevičiūtė ir grupė „Skylė“, kompaktinė plokštelė *Broliai*, [bukletas prie CD], 2010.

⁸⁴ Ištrauka iš Aistės Smilgevičiūtės ir grupės *Skylė* kūrinio *Klajūnė*. Visas kūrinys [online]: <https://www.youtube.com/watch?v=YFI-12b7DDY> (2023-11-06).

⁸⁵ Aistė Smilgevičiūtė ir grupė „Skylė“, kompaktinė plokštelė *Broliai*, 2010, [bukletas prie CD]; „A. Smilgevičiūtė apie legendinį projektą „Broliai“: tikėjimės pasiekti jaunus žmones“, [online], in: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/laisvalaikis-ir-kultura/zvaigzdes-ir-pramogos/smilgeviuciute-apie-legendini-projekta-broliai-tikejomes-pasiekti-jau-nus-zmones-935449> (2023-11-06).

Klampiname ir šiek tiek psychodeliniame Valdo Papievio romane *Brydė* užčiuoptinas ir pokario pasipriešinimo siužetas, kurio kontekste, kiek probėgšmais, pasinaudojus standartinėmis pasmerkto meilės, nuolatinės represijų baimės temomis, jautriai iš netikėtų kampų, empatiškai, tačiau ne banaliai, žvelgiama ir į pokarį išgyvenančių moterų vidines dramas, virsmus bei išgyvenimus⁸⁶. Vis dėlto kūrinys dėl savo formos suprantamas ir aktualus tikrai ne kiekvienam skaitytojui, todėl platesnio atgarsio ar diskusijos visuomenėje nesukėlė.

Priešingai nei ne vienos kritikų bangos sulaukęs romanas *Žali*⁸⁷. Jame šalia partizanų, pavadintų realių kovotojų vadų vardais ir pavardėmis, veikia ir kelios moterys: Jono Žemaičio žmona Elena ir tos, kurių prototipus galime numanyti tik iš dalies: Žemaičio simpatija Natalija, ryšininė slapyvardžiu Pieninė bei kitos, vos keliuose epizoduose pasirodančios merginos. Aršiausi kritikai teigė, kad kūrinys partizanų atžvilgiu yra paniekinantis, tarsi spjūvis Lietuvos politiniams kaliniams bei tremtiniams, visiems likusiems gyviems laisvės kovų dalyviams⁸⁸. Dėl rezistentų atminimo išniekinimo žadėta kreiptis į Generalinę prokuratūrą⁸⁹. Iš tiesų romane apstu buitinių scenų, partizanai čia vaizduojami ne kaip uniformuoti herojai, pasiryžę kautis iki mirties, o kaip sunkios, slegiančios karo realybės bei vidinių dramų ir dilemų draskomi žmonės. Su moterimis kartais jie elgiasi visai nedžentelmeniškai, kūrinyje nemažai sekso scenų, naudojamas vulgarus žodynas, veikėjai bendrauja itin tiesmukai. Tad ir moterys daugeliu atveju čia dažniausiai ne stereotipinės partizanų mylimosios ar talkininkės, o panašios į juos – itin žemiškos, akiplėšiškos, turinčios fiziologinių poreikių, kurių tenkinimo aprašymai vietomis labai tiesmuki, todėl šokiruojantys⁹⁰. Pasirinkti moterų įvaizdžiai ir vaizdavimo būdas iš pirmo žvilgsnio, nesigilinant, šiuo atveju iš esmės siejasi su priešų bei kolaborančių paveikslu ir savybėmis partizanų diskurse arba su sovietų naudotomis propagandinėmis klišėmis. Todėl nestebina, kad, remdamiesi sau priimtinu, įprastu laisvės kovų dalyvių (įsi)vaizdavimo modeliu, Mariaus Ivaškevičiaus pasirinktą vaizdavimo būdą daugelis interesantų įvertino itin neigiamai.

Įvairių kaltinimų – nuo nemokšiško, išsilavinimo spragų iki darbo priešui, dėl to,

⁸⁶ Valdas Papievis, *Brydė*, Vilnius: Odilė, 2018.

⁸⁷ Pirmoji banga kilo išleidus kūrinį (2002). Iliustratyvus pavyzdys Vytauto Landsbergio atsiliepiamas leidinyje *Šiaurės Atėnai*, „George'as Washingtonas tuštinašis į kibirą“, [online], in: <https://www.rasyk.lt/ivykiai/georgeas-washingtonas-tustinasi-i-kibira.html> (2023-11-07). Antroji – 2019 m. pradžioje, paskelbus, kad Mariui Ivaškevičiui paskirta Nacionalinė kultūros ir meno premija. Plačiau žr. kitą nurodą.

⁸⁸ Angelė Jakavonytė, „M. Ivaškevičiaus nuomonė buvo lyg spjūvis mūsų tautos istorijai“, [online]: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nuomones/angele-jakavonyte-m-ivaskeviciaus-nuomone-buvo-lyg-spujuvis-musu-tautos-istorijai-18-1090064> (2023-11-07).

⁸⁹ Angelė Jakavonytė, „Nacionalinė premija neturi būti skirta žmogui, išniekinusiam partizanų atminimą“, [online], in: <https://alkas.lt/2019/01/22/a-jakavonyte-nacionaline-premija-neturi-buti-skirta-zmogui-isniekinusiam-partizan-u-atminima/> (2023-11-07).

⁹⁰ Marius Ivaškevičius, *Žali*, Vilnius: Tyto alba, 2002.

kad sukūrė neigiamai partizanus vaizduojantį filmą, – iš dalies visuomenės sulaukė ir *Purpurinio rūko* autoriai. Kritikams čia taip pat pritrūko laisvės kovotojų didvyriškumo, pasiaukojimo⁹¹. Su laisvės kovomis tiesiogiai susijusi moters istorija čia taip pat neįprasta: vietinio partizanų būrio vado mylimoji Janina, vėliau susidedanti su tame pačiame name apsigyvenusiu sovietų informatoriumi Jozefu, galiausiai bandanti sugyventinį nunuodyti...⁹² Ir nors fabula sufleruoja, kad šioje konkrečios moters laisvės kovose siužetinėje linijoje daug asmeninės dramos ir potencialo užčiuopti šį tą daugiau nei įprastus, tradicinius vaizdinius, lūkestis, deja, lieka neišpildytas. Teoriškai svarbi veikėja taip ir lieka ganėtinai lėkšta, primityvi, perdėtai rami (gal taip reaguojanti į stresą ir lūžinius gyvenimo momentus?). Akivaizdu, kad didžiausias režisieriaus dėmesys atiteko tikrai ne jos istorijai.

Kiek anksčiau sukurtas ir visuomenėje gerokai palankesnių įvertinimų sulaukęs *Pelėdų kalnas*, kuriame pasakojama apie partizanų veiklą mieste, nuėjo pakankamai saugiu keliu – kelios filme epizodiškai pasirodančios merginos, rezistentų mylimosios ir pagalbininkės, savo savybėmis ir atliekamomis funkcijomis iš esmės atitinka tradicinį, nuosaikų merginų paveikslą. Matyt, dėl to nepagarba laisvės kovų dalyviams nebuvo palaikytas ir jokio garsesnio pasipiktinimo nesulaukė ir trumpas epizodas, kuriame viena iš veikėjų slaptos operacijos metu į vandenį įkritusį ir labai sušalusį pagrindininką bando sušildyti su juo pasimylėdama⁹³.

Naujausiam Lietuvos pokario istorijai skirtame filme *Poetas*, kuriame į sudėtingą laikmetį žvelgiama iš kūrėjams ir žiūrovams kiek netikėtos, naujos bei intriguojančios – partizanų išdaviko – perspektyvos, yra du savaip ryškūs moterų personažai. Aktorės Indrės Patkauskaitės⁹⁴ įkūnyta mokyklos bibliotekininkė Julė – partizanų ryšininkė, rėmėja. Mergina svariai prisideda prie to, kad į laisvės kovotojų talkininkų gretas būtų įtrauktas ir jos buvęs bendramokslis, naujasis kolega, pagrindinis filmo veikėjas iš miesto atvykęs poetas Kostas. Jai tenka tikėtas bei stereotipinis pagrindinio filmo herojaus mylimosios vaidmuo. Vis dėlto pažymėtina, kad Julės personažas nėra lėkštas ir vienaplanis, ji ne tik tradiciškai kiek svajinga, apsiskaičiusi, patriotiškai nusiteikusi mergina. Ji dar ir drąsi, ir neabejotinai ištikima savo vertybėms. Tai ji įrodo priėmusi bekompromisį sprendimą: kulminacinėje filmo scenoje sužinojusi, kad jos mylimasis – partizanų išdavikas, gal slegiama kaltės, kad jį atvedė pas rezistentus, gal susigėdusi dėl savo sąsajų su juo, o gal tiesiog nematydama

⁹¹ Ramūnas Aušrotas, „Bebenciuko naratyvas“, [online], in: <https://www.bernardinai.lt/2019-02-19-bebenciuko-naratyvas/>, taip pat įvairios po filmo išėjimo vykusios diskusijos socialiniame tinkle *Facebook*, kuriose teko dalyvauti ir vienai iš teksto autorių.

⁹² *Purpurinis rūkas* (2019), režisierius Raimundas Banionis, [online]: <https://zmonescinema.lt/filmas/purpurinis-rukas-2019> (2023-11-07).

⁹³ *Pelėdų kalnas* (2018), režisierius Audrius Juzėnas, [online]: <https://zmonescinema.lt/filmas/peledu-kalnas-2018> (2023-11-07).

⁹⁴ *Poetas* (2022), režisierius Giedrius Tamoševičius, Vytautas V. Landsbergis, [online], in: <https://www.imdb.com/title/tt23827080/> (2023-08-10).

kitos išėitios ir galimybės toliau tęsti prieš tai buvusį gyvenimą, Julė nusižudo. Nusišau-na, tikėtina, iš partizanų gautu ginklu. Pabaiga tragiškai herojiška. Reikia pažymėti, kad toks drąsios, aktyviai veikiančios, sunkius sprendimus gebančios priimti moters – laisvės kovų dalyvės – vaizdinys yra gana retas ir naujas mūsų kultūroje. Čia galime identifikuoti ir bent dalinę takoskyrą nuo partizanų puoselėtų įvaizdžių – nors heroizmas jiems buvo itin svarbus, pageidautinas ir akcentuojamas, tokia jo ir tragiškos, nors ir teisingos, pabaigos simbiozė greičiau išimtis. Juo labiau kad ir partizanų karo realybėje ginkluota moteris buvo pakankamai reta.

Antroji veikėja – epizodinis, tačiau įsimintinas Jevgenijos Karpikovos vaidmuo, – sovietinė aktyvistė, mokytoja Svetlana, su didžiuliu komišku, tačiau įtaigiu užsidegimu deklamuojanti okupantus šlovinančias eiles, statanti, mūsų akimis, absurdiškus, totalitarinį režimą garbinančius mokinių spektaklius. Komiškas, spalvingas moters-sovietų rėmėjos vaidmuo ir vaizdinys taip pat įvardytinas kaip naujovė ir savotiškas nuokrypis nuo lig šiol kūriniuose vyravusių moterų įvaizdžių.

Kad paskutiniu metu lietuviškame kultūros lauke galime užčiuopti tam tikrą mus dominančios temos poslinkį liudija ir 2022 m. pasirodęs debiutinis istoriko Bernardo Gailiaus romanai – trileris *Kraujo kvapas*⁹⁵, kurio centre ne tik partizanų dalinio vadas Andrius Karnauskas-Drakonas, bet ir jo mylimoji (ak, kaip netikėta!) Nastė. Ji taip pat principinga ir dėl savo nepalenkiamo nusistatymo, kad partizano kova baigta tik šiam žuvus arba pakliuvus į sovietų nagus, yra pasiryžusi net nutraukti savo romantinius ryšius su Karnausku. Šalia Nastės knygoje epizodiškai pasirodo kelios kitos veikėjos – apsuokrios, geidulingos, spalvingos, tad ir vėl pokario vaizdavimo kontekste ganėtinau netipiškos. Į tai kalbindamas kūrinio autorių dėmesį atkreipė ir filosofas Simas Čelutka. Tiesa, šis pastebėjimas patį Gailių gerokai nustebino⁹⁶. Suprantama, nors jo moterų personažai įprasti ir net stereotipiniai vakarietiškos šnipų literatūros (kaip Gailiaus įkvėpimo šaltinio) kontekste, tačiau mūsų grožinės partizanų karo tematikos literatūros lauke vis dar yra tikrai didelė naujovė.

Taigi, moterų partizanų kovose įvaizdžiai dabartinės Lietuvos viešojoje erdvėje ir meninėje kūryboje dažniausiai sutampa su pagrindinėmis partizanų naudotų vaizdinių ypatybėmis. Manytina, kad toks aspektas (pačių rezistentų naudotų ypatybių perėmimas) papildomai legitimizuoja šiuolaikinėje visuomenėje kuriamus moterų-pokario rezistenčių paveikslus štrichus. Ryškiausi bandymai „nusižengti“ tradicijai sulaukia nemažai kritikos. Vis dėlto pastaruoju metu tam tikrų, nors ir pakankamai nuosaikių, naujovių esama. Galima tik svarstyti, ar įvairesnių vaizdavimo formų paieškoms mene trukdo kritikos baimė,

⁹⁵ Bernardas Gailius, *Kraujo kvapas*, Vilnius: Aukso žuvis, 2022.

⁹⁶ „Homo cultus. Tarp praeities ir ateities. Kraujo kvapas, išdavystė ir kova be taisyklių. Pokalbis su Bernardu Gailiumi“, [online], in: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000202844/homo-cultus-tarp-praeities-ir-ateities-kraujo-kvapas-isdavyste-ir-kova-be-taisykliu-pokalbis-su-bernardu-gailiumi> (2023-06-10).

atsiradusi savicenzūra, o gal nepakankamas prieinamos istorinės informacijos kiekis ar tokiems ieškojimams ne itin palanki kūrinio forma (pavyzdžiui, daina)? Ar kūrėjai stengiasi įtikti auditorijai, ar kultūros vartotojus nagrinėjame lauke bent iš dalies tarp kitų aspektų formuoja ir jiems prieinama kūryba? Jeigu menininkų ir istorikų bendradarbiavimas nėra absoliučiai būtinas, tai tyrėjų bandymai pamėginti atskleisti kuo įvairesnį moterų partizaniniame pogrindyje paveikslą yra itin reikalingi, o atradus tinkamas formas, ko gero, ir pageidautini. Ar keli naujausi kitoniški bandymai signalizuoja apie poslinkį ir tendencijų kaitą, ar tėra tik optimistiškai nuteikiantis sutapimas? Jei tai ne atsitiktinumas, įdomu, kas lėmė tokį, kad ir nežymų, pokytį, kurio lietuviškoje kultūros erdvėje teko laukti taip ilgai? Kad galėtume išsamiai atsakyti į šiuos klausimus, ko gero, turėsime dar bent kelerius metus stebėti situaciją.

Pokario laisvės kovų dalyvės istoriografijoje

Lietuvos laisvės kovose dalyvavusių moterų vietos istoriografijoje paieškas neišvengiamai turime pradėti nuo pokario ginkluotos kovos tyrimų būklės Lietuvoje aptarimo. Pažymėtina, kad jau prieš bemaž penkiolika metų tai bandė padaryti Mindaugas Pocius, konstatavęs, kad laikotarpiui skirtoje istoriografijoje dar trūksta išsamumo, kritinio požiūrio, nepriklausomoje Lietuvoje atliktuose tyrimuose vyrauja emocinis požiūris, tyrėjai „dažnokai idealizuoja laisvės kovotojus, schematiškai interpretuoja skaudžius ir sudėtingus įvykius⁹⁷“, ir nors į mokslinę apyvartą įvesta daug vertingos faktinės medžiagos, dokumentų, kelti svarbūs klausimai, erdvės tyrimams dar itin daug, o konceptualūs ieškojimai ne tik pageidautini, bet ir būtini⁹⁸.

Su liūdesiu pastebime, kad per minėtą laikotarpį situacija ženkliai nepagerėjo. Jei galime džiaugtis, kad atskiriems partizanų istorijos⁹⁹ ar artimai susijusiems fenomenams¹⁰⁰ nagrinėti turime keletą sėkmingai apgintų disertacijų, tai konceptualaus, sintetinio veikalo, skirto laisvės kovoms ir išleisto per daugiau nei trisdešimt nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvavimo metų, vis dar neturime. Tiesą sakant, geriausios reiškiniui skirtos monografijos

⁹⁷ Mindaugas Pocius, „1944–1953 metų partizaninio karo Lietuvoje istoriografija“, in: *Istorija*, nr. 64, Vilnius, 2006, p. 60.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ Pavyzdžiui, partizanų kovos su kolaboravimu ypatybes tyrė Mindaugas Pocius, žr. jo monografiją *Kita mėnulio pusė: Lietuvos partizanų kova su kolaboravimu 1944–1953 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009, taip pat keli tyrėjai, tyrę regionines reiškinių ypatybes. Dainius Noreika savo daktaro disertacijoje žvelgė į socialinių struktūrų vietą, įtaką visam ginkluotam antisovietiniam pasipriešinimo judėjimui: Dainius Noreika, *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953 m.): socialinių struktūrų problema* [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universitetas, 2020.

¹⁰⁰ Mingailė Jurkutė nagrinėjo pokario laisvės kovų atminties ypatybes: Mingailė Jurkutė, *Lietuvos partizanų karas: sovietinis, vietinis ir išėivijos pasakojimai* [daktaro disertacija], Vilniaus universitetas, Vilnius, 2016; Aistė Petrauskienė tyrė šiuolaikines partizaninio karo įpaveldinimo praktikas Lietuvoje: Aistė Petrauskienė, *Partizaninio karo vietos: jam-žinimas ir įpaveldinimas nepriklausomoje Lietuvoje* [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universitetas, 2017.

titulą garbingai išlaiko pirmą kartą išėivijoje pasirodęs Kęstučio K. Girniaus darbas¹⁰¹. Tenka pastebėti, kad jį, skirtingai nei žymią dalį po Girniaus tą pačią temą tyrinėjusių mokslininkų, itin domino tuometinės (pokario?) socialinės tikrovės klausimas. Galime įtarti, kad galbūt jam kaip išėivui nebuvo savaiame suprantama, kokia ji buvo, todėl jis klausė, pavyzdžiui, kodėl vyrai ėjo į miškus, kokios socialinės priežastys juos stūmė¹⁰²? Ironiška, kad jam aptariamam atveju pasitarnavo ir itin ribotas šaltinių prieinamumas. Tuo tarpu nepriklausomos Lietuvos istorikai, turėdami atsivėrusius sovietų represinių struktūrų archyvus, daug geresnes galimybes tyrinėti pačių laisvės kovotojų rašytinį palikimą, rinkti tiesioginių epochos liudytojų atsiminimus, ilgą laiką koncentravosi į faktografijos apie partizanų kovas pildymą. Todėl nenuostabu, kad jų tyrimuose, kalbančiuose apie visą judėjimą, moterys išnyra itin epizodiškai, pasikliaujama kelių atskirų įkvepiančių pavyzdžių, gyvenimo istorijų atpasakojimu ar emociškai svariomis, paveikiomis, bet iš principo labai mažai ką apie tikrovę pasakančiomis tezėmis (pavyzdžiui, jau ne kartą darbe minėtas teiginys, jog „moterys lengviau pakeldavo sovietų tardymus bei rečiau išduodavo bendražygius“)¹⁰³.

Kalbėdami apie moteris viso judėjimo kontekste, istorikai linkę grynai funkciškai apibūdinti jų vaidmenį, pabrėždami, kad dauguma ginkluoto pagrindžio talkininkų buvo ryšininkės, esą tai buvo sfera, išskirtinai gerai tikusi merginoms¹⁰⁴. Tenka pastebėti, kad, nors teiginys puikiai žinomas ir įsisamonintas plačiojoje visuomenėje, atrodo aksiominis, tačiau – klaidinantis. Jeigu kovų pradžioje iš tiesų būta nuostatų ir nurodymų ryšininkų pareigoms, žinučių perdavimui, aplinkos stebėjimui naudoti moteris ir vakus, kaip mažiau sovietų dėmesį atkreipiančius, rečiau apieškomus asmenis¹⁰⁵, tai brandžiajame etape pastebėta, kad priešui tokia gudrybė tapo gerai žinoma, todėl nurodyta pasirūpinti, kad „ryšių tarnyboje dirbą asmenys būtų be amžiaus ir lyties skirtumo¹⁰⁶. Lokalinis partizanų dalinio tyrimas taip pat rodo priešingas tendencijas – ryšininkų grandyje moterys toli gražu nesudarė daugumos¹⁰⁷. Galime spekuliuoti, kad klaidingas išpūdis tyrėjams galėjo susidaryti, kai žinodami pirmines partizanų nuostatas mokslininkai jas susiejo su vėlesniais ryškiais pavyzdžiais – pavyzdžiui, situacija kuriant Vyriausiąją partizanų vadovybę 1948–1949 m. Atsakingame ir itin svarbiame pagrindžio centralizacijos darbe ryšininkų, keliavusių po visas Lietuvos par-

¹⁰¹ Kęstutis K. Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1987.

¹⁰² Straipsnio autorių nuomone, iš ši klausimą išsamiai ir itin sėkmingai jau minėtoje daktaro disertacijoje atsakė Dainius Noreika.

¹⁰³ Nijolė Gaškaitė, Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, Bonifacas Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 93–104.

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 94

¹⁰⁵ „Dzūkų rinktinės DLK Kęstučio grupės štabo instrukcija Nr. 1 dėl priešų sekimo“, 1945-06-30, in: *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda 1945–1952*, Vilnius, 2003, p. 77.

¹⁰⁶ „Geležinio Vilko rinktinės vado Algirdo Varkalos-Daumanto įsakymas Nr. 2“, 1947-03-29, in: *Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945–1952*, Vilnius, 2000, p. 210.

¹⁰⁷ Enrika Kripienė, „Partisan Supporters: The Unseen Participants of the Resistance“, in: *The Unknown War: Anti-Soviet armed resistance in Lithuania and its legacies*, sudarė Arūnas Streikus, New York: Routledge, 2022, p. 90.

tizanų sritis ir jų organizacinių vienetų štabus, branduolį iš tiesų sudarė merginos.

Apskritai, kalbėdami apie 1944–1953 m. istoriją, situaciją Lietuvoje, istorikai neseniai ėmė žengti pirmuosius žingsnius, mėgindami kiek nutolti nuo įprasto funkcinio-herojiško-viktimizuoto tuomet veikusių žmonių vaizdavimo, laikotarpį interpretuoti labiau per socialinę, visuomenės prizmę, tad nors tai kelia pagrįstų vilčių dėl būsimo proveržio, didesnio vaisių derliaus vis dar teks palaukti, kadangi nemažai minėto tipo diskusijų vis dar vyksta ne mokslo žurnaluose, bet vidiniuose mokslininkų rateliuose.

Atskirai vertėtų trumpai aptarti darbus, skirtus vienokiam ar kitokiam moterų laisvės kovose aspektui. 2006 m. tuometiniame Vilniaus pedagoginiame universitete Žanetos Smolskutės apgintas magistro studijų baigiamasis darbas *Moterys Lietuvos partizaniniame judėjime 1944–1953 m.*¹⁰⁸, kuriame autorė bandė atskleisti moterų dalyvavimo laisvės kovose ypatumus. Šio tyrimo pagrindu vėliau išspausdintas straipsnis¹⁰⁹. Smolskutė laikytina nuoseklesnio, išsamesnio temos tyrinėjimo pirmeive lietuvių istoriografijoje. Simptomiška, kad, turint omenyje to meto istoriografijos būklę, jos parengtų darbų tipams būdingas apimtis bei tikslus, šis tyrimas negali pretenduoti į conceptualius ieškojimus, greičiau tai minėto faktografinio tipo tyrimas, sėkmingai susintetinantis mokslinėje apyvartoje esančią nagrinėjamai temai aktualią informaciją ir įvedantis kelis naujus aspektus. Pavyzdžiui, autorė, ko gero, vienintelė iki šiol tiriamos temos rėmuose pateikė statistinius duomenis. Smolskutė koncentravosi į moteris, kurios tyrimo metu jau turėjo pripažintą Kario savanorio teisinį statusą, taigi faktiškai į ginkluotas pasipriešinimo dalvyves. Ji pateikė informaciją apie jų dalyvavimo pogrindyje intensyvumo, suėmimų, žūčių kitimą¹¹⁰. Pasirinkimas nagrinėti tik moteris, 1944–1953 m. kares savanores, supranta mas ir pateisinamas atliktų darbų kontekste, bet vis dėlto esti gana ribotas, jeigu norėtume kalbėti apie platesnį jų panaudojimą ir inkorporavimą į didesnio masto tyrimą.

Ruth Leiserowitz savo straipsnyje lygino moterų partizanų įsitraukimo į pogrindį motyvus, vaidmenis žydų ir lietuvių ginkluotų rezistentų būriuose Lietuvos miškuose Antrojo pasaulinio karo bei pokario metais. Tyrėja taip pat pateikė savo išvalgas apie lyčių vaidmenų reprezentaciją tirtose grupėse, iš šios perspektyvos pabandė nubrėžti sąsajas su tarpukario, atgimimo ir šių dienų visuomene (tautinėmis jos grupėmis). Paminėtina, kad tyrimas įtrauktas į tekstų rinkinį, skirtą Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais Centrinėje ir Rytų Europoje išryškėjusiai socialinių lyčių problematikai aptarti, tokiu būdu tema aktualizuota platesniame geografiniame kontekste¹¹¹.

¹⁰⁸ Ž. Smolskutė, *Lietuvos moterys partizaniniame judėjime 1944–1953 m.* [magistro darbas], Vilniaus pedagoginis universitetas, Vilnius, 2006.

¹⁰⁹ Ž. Smolskutė, *Moterys dalyvavimo ginkluotame pasipriešime...*, p. 53–62.

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ Ruth Leiserowitz, „In the Lithuanian woods. Jewish and Lithuanian Female partisans“, in: *Women and Men at War: A Gender Perspective on World War II and its Aftermath in Central and Eastern Europe*, sudarė Ruth Leiserowitz, Maren Röger, Osnabrück: Fibrer, 2012, p. 199–218.

Mariaus Ėmužio parengta mokslo studija, skirta laisvės kovų dalyvės Monikos Alūzaitės asmenybei, taip pat tiesiogiai susijusi su mums rūpima tema. Pasinaudodamas mikroistorine prieiga, Ėmužis per vieno žmogaus gyvenimo istoriją stengiasi atskleisti Lietuvos laisvės kovų ypatybes, darbe neužmirštami ir kai kurie socialiniai kontekstai¹¹². Tyrimas tinka tiek smalsiam skaitytojui, norinčiam susipažinti su antisovietinio pasipriešinimo istorija, tiek ir mokslininkams, ieškantiems įkvėpimo, besidairantiems galimai naujų požiūrio taškų. Vis dėlto pabrėžtina, kad tai knyga, skirta labiau Lietuvos ginkluotos rezistencijos apžvalgai bei jos ypatybėms atskleisti, negu moterų ir jų vietos judėjime klausimui visapusiškai išnagrinėti. Tokio ambicingo tikslo sau nebuvo išsikėlęs ir pats autorius.

Dovilė Budrytė yra nagrinėjusi moterų atsiminimus, atmintį apie Antrąjį pasaulinį karą bei pokarį ir moters vaidmenį juose iš rezistencinių judėjimo dalyvių pozicijų. Viena iš jų buvo laisvės kovų dalyvė Aldona Vilutienė. Mokslininkės tyrime atskleidžiama, kad pačios Vilutienės atsiminimai, t. y. tai, kaip ji atsimena ir pasakoja apie savo dalyvavimą, vaidmenį antisovietiniame pasipriešiniame, tiesiogiai koreliuoja su laisvės kovų istoriografijoje dažniausiai pateikiamu epizodiniu moters – vyrų partizanų pagalbininkės – vaidmeniu. Net ir klausama apie asmeninius išgyvenimus ir patirtis, moteris kalbą vis bandė nukreipti nuo savęs. Savo įkurtame ir kuruotame lokaliniame laisvės kovotojams skirtame muziejuje Vilutienė moterims vietos taip pat skyrė labai mažai. Budrytė tai sieja su tradiciniais Lietuvos partizanų kovų naratyvu bei lyčių vaidmenų, neabejotinai smarkiai paveikusių Vilutienę, suvokimu¹¹³. Tokie atradimai sufleruoja, jog moteris laisvės kovotojų gretose tyrinėjantis istorikas, ko gero, neabejotinai susidurs su papildomomis šaltinių tyrimo problemomis – „prakalbinti“ jau surinktus partizanų talkininkių memuarus (turint omenyje, kad gyvų dalyvių dėl amžiaus likę mažai) kai kuriais dominančiais aspektais gali būti itin sunku, o interviu su pačiomis laisvės kovų dalyvėmis taip pat reikalaus papildomo tyrėjo pasiruošimo.

Taip pat iš dalies mums aktualus ir Enrikos Kripienės bandymas aptarti vyrų ir moterų santykių peripetijas partizanų gretose. Kontekstualiai straipsnyje paliejami kai kurie moterų įsitraukimo į rezistencinį pagrindį aspektai, kitos ypatybės. Čia keliami klausimai apie su jais sietiną galimai kintantį elgesį, normas, pasaulėvaizdį¹¹⁴. Minėtas straipsnis – nišinis, ir į mus dominančią tuometinės visuomenės struktūros, kismo problematiką žvelgiama tik iš gana siaurų darbo objekto rėmų.

Paminėtina ir 2020 m. rudens pradžioje Nidoje vykusi Thommo Manno kultūros centro ir Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto organizuota

¹¹² Marius Ėmužis, *Partizanė: Monika Alūzaitė – moteris laisvės kovose*, Vilnius: Baltos lankos, 2020.

¹¹³ Dovilė Budrytė, „From partisan warfare to memory battlefields: two women's stories about the Second World War and its aftermath in Lithuania“, in: *Gender&History*, vol. 28, no. 3, p. 754–774.

¹¹⁴ Enrika Kripienė, „Vyrų ir moterų santykiai Lietuvos partizanų gretose“, in: *Genocidas ir rezistencija*, nr. 1, 2020, p. 81–96.

mokslinė konferencija, skirta moterų kare temai. Čia vienokiems ar kitokiems moterų dalyvavimo laisvės kovose aspektams, ypatybėms bei sąsajoms aptarti buvo skirti penki pranešimai¹¹⁵. Sėkmingas renginys, tematiškai įvairūs pranešimai suponuoja, kad moterų kare tema esti iš tiesų perspektyvi ir aktuali visame Lietuvos istorijos kontekste. Konferencijoje skirtu pranešimo pagrindu taip pat publikuotas Aistės Petrauskienės straipsnis. Tai – apžvalginio pobūdžio darbas, kuriame istorikė aprašo moterų reglamentavimo Lietuvos laisvės kovose ypatybes bei išryškina praktinio veikimo gaires¹¹⁶.

2021 m., spalio pabaigoje, Vilniuje Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro istorikų iniciatyva buvo suorganizuota tarptautinė konferencija, skirta moters laisvės kovose temai ir problematikai. Joje savo tyrimus pristatė kolegos iš Rytų ir Vakarų Europos, vyko diskusija, aptarti pagrindiniai tyrėjų iššūkiai, pasidalinta patirtimi keliant probleminius klausimus, pasirenkant bei pritaikant metodologiją¹¹⁷.

Galiausiai pažymėtina, kad mus dominanti tema puikiai tyrinėjama ir peržengiant istorijos mokslo rėmus, t. y. neabejotinai pritaikoma tarpdisciplininiuose tyrimuose. Šiuo metu vykdomas Lietuvos mokslo tarybos finansuojamas projektas, skirtas smurto prieš moteris XX a. Lietuvoje temai; jo rėmuose kalbama ir apie reiškinio būklę tiek partizanų gretose, tiek pokario Lietuvos visuomenėje. Pasitelkiami ne tik istorijos, bet ir teisės mokslų disciplinos siūlomi įrankiai¹¹⁸. Žinoma, tai tik vienas iš pavyzdžių, kaip įvairiapusiškai, derinant skirtingų mokslo šakų suteikiama priegab ta pati tema gali būti nagrinėjama. Neabejotinai jų esti ir daugiau.

Išvados / Pasiūlymai

Tiek istoriografijos, tiek vyravusių vaizdinių apžvalga rodo, kad moterys Lietuvos ginkluotoje rezistencijoje vis dar yra menkai pažintas reiškinys. Aptariant, vaizduojant, apibendrinant moterų dalyvavimą vis dar yra naudojamos nekritiškai kartojamais, gana paviršutiniškais įsivaizdavimais, perimtais iš keleto pačių partizanų paliktų moterų apibūdinimų.

Viso laisvės kovų judėjimo kontekste istoriniuose tyrimuose moterys dažniausiai vaiz-

¹¹⁵ Plačiau žr. *Mokslinė konferencija „Karas ir moterys“*, [online], in: <https://www.mann.lt/lt/naujienos/moksline-konferencija-karas-ir-moterys-/200> (2023-11-09).

¹¹⁶ Aistė Petrauskienė, „Moteris Lietuvos partizaniniame kare: nuo formalaus reglamentavimo iki praktinio veikimo“, in: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. XLII, Klaipėda, 2021, p. 241–261.

¹¹⁷ Daugiau informacijos žr. *Ginklo sesės: Europos moterys ginkluotoje rezistencijoje prieš sovietų ir nacių režimus*, [online], in: http://www.genocid.lt/UserFiles/File/Titulinis/2022/20221027_programa.pdf (2023-08-12).

¹¹⁸ Monika Kareniauskaitė, „Nutyłėta trauma? Smurtas prieš moteris sovietinių okupacijų kontekste“, in: *Naujasis židinys-Aidai*, nr. 5, Vilnius, 2019, p. 17–22; plačiau apie tyrimo perspektyvoje aktualias temas, naudojamas tyrimo įrankius iš dalies galime sužinoti ir iš tyrimo rėmuose rengtos mokslinės konferencijos. Žr. *International Conference „The History of Violence Against Women: From Theoretical to Empirical Perspectives“*, [online], in: <https://hmf.vdu.lt/en/international-conference-the-history-of-violence-against-women-from-theoretical-to-empirical-perspectives/> (2023-11-08).

duojamos funkciškai – aptariant jų (pagalbinus) vaidmenis, ryšius su partizanais: ryšinininkė, rėmėja, medicinos sesuo, motina. Tokie vaizdiniai ryškiausiai atsispindi ir pačių laisvės kovų dalyvių paliktuose šaltiniuose, atsiminimuose, ir šiandieninėje kultūroje, viešojoje erdvėje. Vis dėlto straipsnio autorės mano, kad toks pakankamai vienpusiškas, supaprastintas vaizdavimas toli gražu neatskleidžia sudėtingos pokario realybės, laisvės kovotojų, jų talkininkų bendruomenės ir platesnės visuomenės audinio ypatybių. Nors naujesniuose pokario istorijos tyrimuose, rodos, situacija kiek keičiasi į gerąją pusę, moters rezistentų gretose tema pamažu atrandama ir normalizuojama, suvokiama nebe vien kaip pikantiškas priedėlis prie rimtų temų, iki visiškos jos integracijos, kokybiško ir visapusio ištyrimo dar yra ką nuveikti.

Manome, kad plėtojant šios temos tyrimus verta būtų laikytis tokių kryptių:

1. Išnagrinėti kiekybinius ir kokybinius iki šiol sukauptus duomenis, pateikti išsamią moterų laisvės kovose statistinę analizę. Šiuo metu, naudojantis Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (LGGRTC) sudarinėjama vardine Lietuvos partizanų duomenų baze, jau galima daryti tam tikrus apibendrinimus (dalyvių amžius, socialinė kilmė, vaidmuo, t. y. kovinės ar pagalbinės funkcijos ir pan.). Taip pat šiuo metu yra sukaupta nemažai garso ir vaizdo interviu su buvusiais rezistencijos dalyviais ir dalyvėmis, dalis tokių interviu buvo rinkti ir LGGRTC. Būtina sutvarkyti šį archyvą ir padaryti prieinamą tyrinėtojams, taip plečiant galimybes moterų dalyvavimo ginkluotoje rezistencijoje (ir bendrai laisvės kovų) kiekybinėms ir kokybinėms charakteristikoms tyrinėti.

2. Mąstyti apie moterų istoriją, ją tirti nepaleidžiant socialinės istorijos konteksto, siejant moterų dalyvavimo partizanų kare tyrimus su socialine visuomenės raida. Rytų Europos šalyse, patyrusiose ilgalaikę sovietinę okupaciją, socialinės istorijos tyrimai kelia papildomų iššūkių, kadangi kalbame apie itin didelį lūžį ir gilią transformaciją išgyvenusią visuomenę. Tačiau tai tik dar stipriau pagrindžia būtinybę, mąstant apie laisvės kovų pasekmes, palikimą, atmintį, neišleisti iš akių šio konteksto.

3. Prasminga prieiga tirti ne tik patį partizanų karą, įsispraudžiant į 1944–1953 m. rėmus, bet ir su karo istorija iškart drauge tirti ir karo atminties istoriją. Pirminis žvalgymas rodo, kad vyrai ir moterys, ko gero, vaidino skirtingus vaidmenis perduodant partizanų karo atmintį, taip pat, kad vyrai ir moterys naudojo skirtingas karo ir politinių represijų sukeltų traumų įveikos strategijas. Laikantis prielaidos, kad traumas įveikai viena pamatinių sąlygų yra trauminės patirties komunikacija, tai būtų dar vienas argumentas atskirai susitelkti į moterų ir vyrų grupes.

4. Užsienio istoriografijos pavyzdžiai rodo, kad pagrindinis šaltinis tiriant moterų rezistenčių istoriją turėtų būti interviu, kadangi įprasti šaltiniai mažai fiksuoja specifiškas moterų patirtis. Tokiu atveju ateities tyrimą reikia pradėti kuo greičiau, nes, nors moterys Lietuvoje linkusios pergyventi vyrus, kalbame apie beišeinančią kartą.

Mingailė Jurkutė, Erika Kripienė

Women in Freedom Fights: state of research and methodological insights

Summary

The topic of the article is women in the Lithuanian guerrilla war. The authors review the development of the topic in Western historiography and the changing theoretical and methodological approaches, and then discuss the case of the Lithuanian guerilla war. Firstly, the image of female partisan war participants (participation in a broad sense, from combatants to assisting the resistance in different ways) is reviewed in a broad time perspective, from the period of partisan struggle to the Second Republic of Lithuania. Secondly, Lithuanian historiography is analyzed.

The research reveals that, just like in the Western historiography, in the early period, while the partisan struggle was still ongoing, the first collective images appeared as uncritical, little reflected, idealized, and propagandized. Under the conditions of the Soviet regime, Lithuanian historiography did not develop, so after independence was restored, the same images – now supported by several of the earliest narrative sources (Juozas Lukša's memoirs, Lionginas Baliukevičius's diary) – crossed over into historiography, and are still widespread in the popular historical consciousness to this day. Propaganda about the Lithuanian guerilla war of the Soviet period did not offer any specific images of the female participants. In the last decade new multicentric efforts to approach the research of women in the Lithuanian armed resistance (in terms of theory and methodology), as well as in social history in general, are observed.

Finally, the authors formulate possible guidelines for further research: to analyze the quantitative and qualitative data collected so far, to present a detailed statistical analysis of women in the partisan war; to study women within the context of social history, combining research on women's participation in guerrilla warfare with the social development of the society; to study the history of war memory simultaneously with the research of guerilla war; to use the interview method more extensively, since examples in Western research have revealed that conventional written sources do not capture the specific experiences of women.

Keywords: Second World War, guerrilla warfare, postwar, freedom fights, women, women's history, gender studies, images.

Moterys ginkluotoje rezistencijoje Lietuvos šiaurės rytuose: Karaliaus Mindaugo partizanų srities atvejis

RAMONA STAVECKAITĖ-NOTARI

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

✉ ramona.staveckaite@genocid.lt

ANDRIUS TUMAVIČIUS

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

✉ andrius.tumavicius@genocid.lt

Straipsnyje siekta išgryninti pirminio statistinio tyrimo „Moterys Lietuvos partizaniniame kare 1944–1953 m.“ duomenis, ištiriant Šiaurės Lietuvos rytų partizanų srities moterų partizanų biografijas pagal tikslingai pasirinktus biografinius parametrus, ir pateikti objektyvų moters partizanės paveikslą. Darbe išanalizuoti moterų įsitraukimo į partizaninį judėjimą motyvai, ištirtas socialinis kovotojų biografijų pjūvis, išnagrinėta šeiminė rezistencijų padėtis bei partizanų likimai. Atlikus tyrimą nustatyta, kad daugiau kaip pusė kovotojų kelią pasirinko paveiktos artimos aplinkos, t. y. jų artimieji aktyviai dalyvavo ginkluotoje rezistencijoje. Ši išvalga patvirtina istoriografijoje atskleistą moterų motyvacijos ir jų artimųjų veiklos santykį. Dėl politinių motyvų į ginkluotą rezistenciją įsitraukė dešimtadalis ištirtų partizanų. Tokia tendencija koreliuoja su išvalga, kad politinis angažuotumas tarp moterų buvo mažas. Socialinio pjūvio nagrinėjimas atskleidė, kad dauguma partizanų buvo kilusios iš ūkininkų, t. y. priklausė pagrindinei socialinei Lietuvos Respublikos gyventojų grupei. Empiriniai duomenys patvirtino nuomonę, kad partizaninis pasipriešinimas iš esmės buvo kaimiškosios visuomenės dalies kova su sovietiniu režimu. Partizanų šeiminės padėties analizė atskleidė, jog daugiau nei 60 proc. kovotojų buvo netekėjusios merginos, 30 proc. buvo sukūrusios šeimą, o 18 proc. turėjo vaikų. Kovotojų likimų tyrimas byloja, kad jos arba žūdavo (nusižudydavo), arba būdavo suimtos ir nuteistos. Partizanų legalizacijos buvo tik keletas pavienių atvejų. Šiuo atveju išvelgiamas aiškus skirtumas tarp moterų ir vyrų likimų. Vyrų legalizuodavosi tiek pavieniui, tiek ir grupėmis. Sovietų represinė sistema partizanus ir partizanes vertino vienodai: jie buvo vadinami banditais ir baudžiami pagal RSFSR baudžiamojo kodekso 58 str. Analizuota medžiaga suformavo tokią tipinę Karaliaus Mindaugo partizanų srities partizanės kolektyvinę biografiją: dvidešimtmetė lietuvė, ūkininkė, baigusį pradžios mokyklą, nesusituokusi, neturinti vaikų, šeimos nariai ginkluotos rezistencijos dalyviai, rezistencinę veiklą pradėjo veikiami išorinių (šeimos narių įsitraukimo), o ne vidinių veiksmų (asmeninis antisovietinis nusiteikimas), iš pradžių buvo rėmėja ar ryšininkė, vėliau įstojo į partizanų gretas, vykdė tiek ūkines, tiek kovines funkcijas, buvo areštuota arba žuvusi.

Reikšminiai žodžiai: partizanė, rezistencija, partizaninis karas, kolektyvinė biografija.

Įvadas

Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje kilęs ginkluotas pasipriešinimas sovietų okupacijai pirmą kartą šalies istorijoje sudarė palankias sąlygas į ginkluotą judėjimą įsitraukti ir Lietuvos moterims. Pirmą kartą Lietuvos istorijoje moteris kovotoja tapo sisteminiu reiškiniu, o ne vienietiniu atveju ar išimtimi¹. Visgi Lietuvos istorikai, pirmaisiais atkurtos Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečiais tyrinėdami partizaninio karo fenomeną, Lietuvos moters kovotojos fenomeno – sąmoningai ar ne – nepastebėdavo. Moterų istorijos likdavo mokslinių tyrimų užribyje, o pagrindinį protagonistų ir herojų vaidmenį atlikdavo vyrai partizanai.

Toks Lietuvos istorikų požiūris jokia ne išimtis bendrame Europos ginkluotų partizaninių kovų tyrimų lauke. Italijos partizaniškoje istoriografijoje XX a. aštuntajame dešimtmetyje atsirado netgi specialus terminas *nutylėtoji rezistencija* (it. *resistenza taciuta*), skirtas istorinėje užmarštyje paliktoms italų moterims partizanėms apibūdinti. Panaši situacija susiklostė ir Prancūzijoje, kur moterų partizanų kovos įgavo *kovos šešėlyje* apibrėžimą². Moterys partizanės turėjo išsikovoti teisę ne tik lygiaverčiai kovoti su bendražygiais vyrais kovos lauke, bet ir išsikovoti dėmesį istorinių tyrimų lauke.

Per pastarąjį dešimtmetį Baltijos šalių regione užaugus naujai jaunų istorikų kartai (Marius Ėmužis, Aistė Petrauskienė, Enrika Kripienė, Inese Dreimane, Sanita Reinsone), įvyko ryškus proveržis tyrinėjant moterų vaidmenį Lietuvos ir Latvijos partizaniniame kare.

Žaneta Smolskutė³ – viena pirmųjų istorikų, pabandžiusių sistemiškai ir nuosekliai pažvelgti į moters vaidmenį partizanų kovose. Nagrinėdama 250 partizanų biografijas, ji aiškinosi motyvus, skatinusius moteris įsijungti į partizaninį judėjimą, įsijungimo į ginkluotų rezistentų gretas dinamiką, jų funkcijas ir pan. Autorė išvelgė tendenciją, kad partizanai patys kviesdavosi jas tapti talkininkėmis, tačiau tik kritiniu atveju – į savo gretas. Taip pat ji nustatė, kad daugiau kaip 70 proc. kovotojų buvo ištekėjusios ir partizanų kelią pasirinkdavo paveiktos vyrų partizanų.

Istorikė Aistė Petrauskienė, pasitelkusi lauko tyrimus, Romo Kauniečio atsiminimus ir archyvinius šaltinius, pateikė partizanų klasifikaciją pagal funkcijas, aptarė partizanų dokumentus, reglamentavusius moters padėtį partizaniniame judėjime⁴. Autorė pabrėžė, kad dėl politinių motyvų moterys partizanėmis tapdavo labai retai, dažniausiai prieš

¹ Ramona Staveckaitė-Notari, „Moterys Lietuvos partizaniniame kare 1944–1953 m. Statistinis tyrimas“, [online], in: http://www.genocid.lt/UserFiles/File/GRTD/2021119_statistika.pdf (2022-10-07).

² „Storia delle donne nella resistenza italiana“, in: [https://it.wikipedia.org/wiki/Storia_delle_donne_nella_Resistenza_italiana_\(2022-09-22\)](https://it.wikipedia.org/wiki/Storia_delle_donne_nella_Resistenza_italiana_(2022-09-22)); „Femmes dans la resistance interieure française“, [online], in: https://fr.wikipedia.org/wiki/Femmes_dans_la_R%C3%A9sistance_int%C3%A9rieure_fran%C3%A7aise (2022-10-07).

³ Žaneta Smolskutė, „Moterų dalyvavimo ginkluotame pasipriešime 1944–1953 m. ypatumai“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2006, nr. 2 (20), p. 53–62.

⁴ Aistė Petrauskienė, „Moteris Lietuvos partizaniniame kare: nuo formalaus reglamentavimo iki praktinio veikimo“, in: *Acta historica*, Klaipėda, 2021, t. 42, p. 241–261.

tai jos būdavo rėmėjos ir ryšininkės, kurios vengdamos represijų įsiliedavo į ginkluotos rezistencijos gretas. Be to, A. Petrauskienė akcentavo šeiminius saitus, kurie nulemdavo žmonių sekimą paskui kovojančius vyrus bei partizanų šeimų kūrimą ir vaikų gimimą. Autorės išvalgos suformuluotos aiškiai ir tiksliai. Kitas vertus, A. Petrauskienė pabrėžė, kad atliko tik pradinį medžiagos tyrimo etapą.

Partizanų kovas tyrinėjantis Marius Ėmužis, naudodamasis pirminiais šaltiniais, atsiminimais ir istoriografija, išnagrinėjo partizanės Monikos Alūzaitės biografiją⁵. Jo knyga – tai bandymas nupiešti moters kovotojos paveikslą, pažvelgti į vidinius jos išgyvenimus, atskleisti apsisprendimo motyvus, kovos kelią, laikyseną per tardymus ir likimą. Autorius, greta biografinės M. Alūzaitės linijos, nagrinėjo partizaninių kovų specifiką. Jis suformulavo moters partizanės sąvokos apibrėžimą – tai priesaiką davusi, priklausanti organizacijai ir nelegaliai gyvenanti kovotoja.

Jaunosios kartos atstovė Enrika Kripienė⁶, remdamasi partizanų dokumentais, spauda ir atsiminimais, analizavo vieną kovotojų kasdienio gyvenimo aspektų – vyrų ir moterų santykius partizanų gretose. Autorė atskleidė, kad partizaninio karo sąlygos lėmė lyčių santykių liberalėjimą. Kita vertus, vyrų ir moterų santykiuose išliko tradicinėmis vertybėmis grįstos santykių formos: ilgalaikė draugystė, sužadėtuves ir santuokos.

Neįprastai ir jautriai į moterų partizaninę patirtį pažvelgė Latvijos etnografė Sanita Reinsonė straipsnyje „Uždrausti ir didingi miško vaizdiniai: Latvijos moterų partizanų patirtis po Antrojo pasaulinio karo“. *Miško dukros* (latviškai *Meža meita*) ir miško santykis Latvijos partizanų atsiminimuose – tapo pagrindiniu jos tyrimo objektu. Autorė išskyrė miško vaidmenį moterų gyvenime prieš pasitraukiant į jį ir po to, kai moterys jau buvo peržengusios tą nematomą teisinio užribio sovietinėje visuomenėje liniją⁷. Moterų partizanų pasakojimuose miškas, iki karo buvęs harmonijos su gamta simbolis, pokariu tapo slėptuvės, pabėgimo ir užribio simboliu – beteisių ir „nelegalų“ susibūrimo vieta. Kita vertus, žinojimas, kad miške esi su savo likimo sesėmis ir broliais, teikė partizaninio karo dalyviams psichologinį saugumo jausmą ir bendrystę.

Latvijos moterų partizanų pasitraukimo į mišką motyvai retai kada būdavo ideologiniai. Sanitos Reinsonės teigimu, didžiosios dalies moterų sprendimai buvo grįsti baime dėl savo gyvybės, baime būti suimtai ir kankinamai⁸. Kaip ir Lietuvoje, Latvijos moterys į mišką išeidavo, kai nebeturėdavo kito pasirinkimo, kai gyvenimas miške tapdavo saugesne alternatyva nei buvimas „žmonių pasaulyje“.

⁵ Marius Ėmužis, *Partizanė. Monika Alūzaitė – moteris laisvės kovose*, Vilnius: Baltos lankos, 2020.

⁶ Enrika Kripienė, „Vyrų ir moterų santykiai Lietuvos partizanų gretose“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2020, nr. 1 (47), p. 81–96.

⁷ Sanita Reinsonė, „Forbidden and sublime forest landscapes: narrated experiences of Latvian national partisan women after World War II“, in: *Cold war history*, 2016, nr. 16, p. 9–10.

⁸ *Ibid.*, p. 8.

Lietuvos moterų – laisvės kovų dalyvių – patirtis ir santykis su mišku panašiai atsiskleidžia ir jų prisiminimuose. Sovietų kuriamos visuomenės užribyje atsidūrusioms moterims miškas tampa laikinu prieglobsčiu ir namais, laukiant, kol „ateis Amerika“.

Istoriografijos apžvalga atskleidė, kad esami darbai apsiriboja moterų motyvacijos, jų santykio su šeimos nariais, įsitraukusiais į partizaninį judėjimą, partizaninių funkcijų ir pan. nagrinėjimu. Kita vertus, vis dar nėra visa apimančio nuoseklaus tyrimo, kuris patvirtintų, paneigtų ar ginčytų įžvalgas, esančias aptartoje literatūroje. Todėl tęstinis projektas „Moterys partizaniniame judėjime Lietuvoje“ pretenduoja tapti tyrimu, kuris užpildytų spragas moterų rezistenčių problematikoje ir pateiktų išsamų moterų rezistenčių, kovojusių prieš sovietų režimą 1944–1953 m., paveikslą.

Šiaurės rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) partizanų srities moterų partizanų biografinis tyrimas – tai tęstinio tyrimo „Moterys Lietuvos partizaniniame kare 1944–1953 m.“ dalis.

Straipsnio tikslas – išgryninti pirminio statistinio tyrimo „Moterys Lietuvos partizaniniame kare 1944–1953 m.“⁹ duomenis, ištiriant šiaurės rytų Lietuvos partizanų srities moterų partizanų biografijas pagal tikslingai pasirinktus biografinius parametrus, ir pateikti objektyvų moters partizanės paveikslą. Atlikdami šį tyrimą siekėme išsiaiškinti pasirinktos analizės metodo stipriąsias bei silpnąsias puses ir nusistatyti iššūkius, su kuriais susiduria tyrėjai, ėmęsi tokio pobūdžio tyrimo.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti moterų įsitraukimo į partizaninį judėjimą motyvus.
2. Išnagrinėti socialinę kovotojų biografijų pjūvį.
3. Ištirti šeimines rezistenčių padėtis.
4. Išanalizuoti partizanų likimus.

Tyrimo metodologija ir naujumas. Šiame tyrime naudojamas prozopografinis metodas, kai pasirinkus tam tikrą istorijos veikėjų socialinę grupę (šio darbo atveju būtų teisingiau įvardyti politinę grupę¹⁰) ir sudarius jiems tirti tikslinį klausimyną apie įvairius jų biografinius faktus (socialinė kilmė, profesija, išsilavinimas, šeimines padėtis) siekiama sukurti tiriamos grupės kolektyvinę biografiją, išvelgti tam tikras dinamikas, vienijančias tiriamą asmenų grupę.

Prancūzų Analų mokyklos atstovas Claude Nicolet itin tiksliai įvardijo prozopografijos esmę, teigdamas, kad šis metodas „išryškina individualumą ir išskirtinybę tam, kad, prie-

⁹ Tai 2021 m. atliktas tyrimas „Moterys Lietuvos partizaniniame kare 1944–1953 m. Statistinis tyrimas“, in: http://www.genocid.lt/UserFiles/File/GRTD/20211119_statistika.pdf (2022-11-21).

¹⁰ Bernardas Gailius straipsnyje „Partizanų diktatūra“, remdamasis Carlo Schmitto teorija, pagrindžia, kodėl partizanų karas yra politinis įvykis, o partizanai – politiniai kovotojai ar net savotiški ginkluoti politikai (B. Gailius, „Partizanų diktatūra“ in: *Politologija*, Vilnius, 2011, nr. 2 (62), p. 75, 77).

šingai, aikštėn iškeltų kolektyvumą ir normalybę¹¹.

Pirmieji istorikai Lietuvoje, pradėję taikyti prozopografinį metodą, tyrinėjo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės elitą¹². Šio metodo patrauklumas ir inovatyvumas (Lietuvos atveju) netrukus rado atgarsį ir tarp naujausiąją Lietuvos istoriją tyrinėjančių mokslininkų.

Mums itin svarbiu atspirties tašku tampa pirmieji partizanų karo dalyvių prozopografiniai tyrimai. Šios srities pioniere laikoma istorikė Enrika Žilytė, parengusi mokslinę studiją „Partizanų vadų kolektyvinė biografija“, kurioje siekė nustatyti, ar galima kalbėti apie vientisą partizanų vado „portretą“¹³. Dainius Noreika disertacijoje „Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema“ išsikeltam tikslui pasiekti – išanalizuoti partizanų socialinę sudėtį ir atskleisti XX a. trečiojo–penktojo dešimtmečių Lietuvos visuomenės socialinių struktūrų įtaką Lietuvos partizanų organizacinių vienetų kūrimosi, raidos ir veiklos ypatybėms 1944–1953 m.¹⁴ – taip pat pasitelkė prozopografinį metodą ir ištyrė tūkstančio partizanų biografinius duomenis.

Abiejų mokslininkų panaudotas metodas leido pažvelgti į partizanų pasipriešinimo fenomeną ne vien tik per įprastą įvykių aprašymo prizmę, bet atskleidė ir tai, kad minėti partizanai nebuvo vien tik atsitiktinai susibūrę bendražygiai. Surinkti empiriniai duomenys leido atrasti tam tikrus dėsningumus, išryškinti ir patvirtinti iš pradžių istorikų tik numanomomis laikytas socialinių struktūrų jungtis. Dažnu atveju Lietuvos partizanus vienijo bendri kolektyvinės elgsenos bruožai, kuriems pamatai buvo pakloti dar tarpukario Lietuvoje.

Savo samprata, idėja bei vizija, beieškant moters partizanės „kolektyvinio portreto“, artimiausias yra D. Noreikos atliktas itin plačios apimties istorinis tyrimas – tam tikra kolektyvinė Lietuvos partizanų socialinės sąrangos biografija – „Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema“. Autorius istorinių partizaninio karo tyrimų lauke brėžia naujas tyrimo trajektorijas, kurių nebegalima apeiti, jei norima išgryninti minėtą „portretą“. Disertacijoje išryškinama tarpukario Lietuvos paramilitarinės kultūros įtaka apsisprendimui partizanauti.

Atliekant šį tyrimą itin svarbu buvo apibrėžti Lietuvos partizano sąvoką. Į kokį kriterijų drabužį šį apibrėžimą įvelka Lietuva, o į kokį užsienio šalys? Bostono lietuvių enciklopedijoje partizanais įvardijami „ginkluoti daliniai, kovoją priešą okupuotoje teritorijoje, bet ne-

¹¹ Sylvie Duval, „Prosopografie femminili“, [online], in: https://www.academia.edu/18633851/Prosopografie_femminili (2023-09-17).

¹² Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje–XV a.: sudėtis, struktūra, valdžia*, Vilnius: Aidai, 2003; Aivas Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius: Diemedis, 2002; Tomas Vaitkus, „Prozopografinis metodas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės centrinių, administracinių, teismų pareigūnų duomenys Lietuvos Metrikoje 1528–1564 metais“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2022, nr. 50, p. 8–27.

¹³ Enrika Žilytė, „Partizanų vadų kolektyvinė biografija“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2016, nr. 38, p. 84–112.

¹⁴ Dainius Noreika, *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema* [daktaro disertacija], Vilniaus universitetas, 2020, p. 18–19, 21.

sudarą organizuotos kariuomenės dalies. Partizanus paprastai sudaro liekanos sumuštos kariuomenės ir susiorganizavę vietos gyventojai, silpninti priešui ir paralyžiuoti kariniam tiekimui-transportui.¹⁵

Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje nurodyta, kad „partizanas – tai priešo užnugaryje arba tam tikro režimo kontroliuojamoje teritorijoje savanoriškai veikiantis ginkluotos kovos dalyvis. Organizuotuose ginkluotuose dariniuose kovoja dėl savo tėvynės nepriklausomybės.“¹⁶

Anglosaksai *partizano* sąvokoje nemini vieno iš apibrėžimo kriterijų – „priešo užimta ar okupuota teritorija“. Tikėtina, kad tai susiję su asmenine Didžiosios Britanijos ir JAV istorine patirtimi. Enciklopedijoje *Britanica* partizantai yra „nereguliarių karinių pajėgų nariai, vykdančys smulkius, ribotus veiksmus, suderintus su stambia karine strategija prieš reguliarias karines pajėgas. Partizanų taktiką sudaro kovinės operacijos, sabotažo ir teroro naudojimas“¹⁷. Oksfordo žodyne „partizanas – tai mažos nepriklausomai veikiančios, dažniausiai politinės, grupės narys, dalyvaujantis neregulioje kovoje prieš didesnes reguliarias pajėgas.“¹⁸

Italai, kurių istorinėje atmintyje Antrojo pasaulinio karo metu šalyje vykęs partizaninis karas užima labai svarbią vietą, pateikia tokį apibrėžimą: „Partizantai – asmenys, susiję arba priklausantys nereguliarioms ginkluotoms formuotėms, veikiančioms prieš užimtoje teritorijoje“¹⁹, ir dar papildo, kad Europoje Antrojo pasaulinio karo metais terminas *partizanas* apima visus, priklausančius pasipriešinimo judėjimams prieš okupacinę valdžią, kad ir kokia būtų jų organizacijos ir veiklos forma²⁰.

Vokiečių teisininkas, politikos filosofas Carlas Schmittas 1963 m. išleistoje knygoje „The Theory of the Partisan: a Commentary / Remark on the Concept of the Political“, suformulavo savo partizanų teorijos principus. Jo nuomone, partizantai – tai kovotojai, kuriems būdingos keturios pagrindinės savybės: nereguliarumas, mobilumas, politinis aktyvumas ir telūriškumas²¹.

Istorikas Marius Ėmužis išskiria „partizanes kovotojas“, t. y. moteris, kurios davė priesaiką, gyveno bunkeriuose, nešiojo uniformas ir buvo ginkluotos²².

¹⁵ Partizantai, *Lietuvių enciklopedija*, t. 22, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1960, p. 40.

¹⁶ Eugenijus Kisinai, Partizanas, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 18, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2010, p. 524.

¹⁷ Guerrilla, *The New Enciclopedia Britannica*, v. 5, Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1993, p. 544.

¹⁸ Guerrilla, *Oxford dictionary*, New York: Oxford university press, 1998, p. 362.

¹⁹ Giacomo Devoto, Gian Carlo Oli, *Dizionario della lingua italiana*, Firenze: Felice Le Monnier, 2004.

²⁰ „Partigiano“ [interaktyvus], [online], in: <https://www.treccani.it/enciclopedia/partigiano> (2023-09-25).

²¹ Bernardas Gailius, „Partizanų diktatūra“, in: *Politologija*, 2015, nr. 1, p. 76.

²² Marius Ėmužis, *op. cit.*, p. 63.

Antisovietinės ginkluotos rezistencijos Lietuvoje tyrinėtojas D. Noreika esminiais partizano sampratą apibrėžiančiais kriterijais įvardija priklausomybę partizanų organizaciniam vienetui (rinktinei, kuopai ar jai pavaldiems būriams) ir jam paskirtų pareigų vykdymą. Pasak jo, priklausymas partizanų vienetui reiškia, kad žmogus nuolat (per savo partizanavimo laikotarpį) palaikė tiesioginius ryšius su kitais to paties vieneto partizanais: gyveno bendrose stovyklose, bunkeriuose ar kitose slėptuvėse. Tuo pat metu pareigų vykdymas reiškė, kad asmuo vykdė partizanų vieneto vado nurodymus ir atliko jam pavestas funkcijas. Tai apėmė ir kovinių užduočių su ginklu atlikimą, ir darbą štabuose (pavyzdžiui, spaudos leidimą), ir ūkinių funkcijų – būrio virėjo, siuvėjo, paramediko (medicinos sesers) – atlikimą. Todėl partizanams priskiriami ir tie žmonės, kurie nevykdė kovinių užduočių su ginklais, bet atliko kitas pareigas nuolat būdami su partizanais²³.

Pateikti žodynų ir enciklopedijų apibrėžimai turi vieną bendrą vardiklį: partizanai – tai nereguliarų ginkluotų formuočių nariai. Tačiau panašūs apibrėžimai nėra aktualūs nagrinėjant partizanų veiksmus Lietuvoje 1944–1953 m., nes neatspindi jų specifikos.

Tyrinėtojų pateiktos partizanų definicijos yra tikslesnės. C. Schmitto suformuluotos partizanų savybės atitinka Lietuvos atvejį, tačiau jos nėra visa apimančios. Naudojantis jomis keblu suformuluoti šiam tyrimui būtiną individualizuotą partizanų apibrėžimą.

M. Ėmužio įžvalga apie „partizanes kovotojas“ yra nepakankama mūsų tyrimui, nes palieka neatsakytą klausimą: jei partizanė tik ginkluota moteris, gyvenusi bunkeryje ir dalyvavusi koviniuose veiksmuose, tai kaip įvardyti moterį, kuri priklausė partizanų būriui, bet atliko tik ūkines funkcijas?

D. Noreikos siūlomas partizanų apibrėžimas bene tiksliausiai apibūdina grupę, nagrinėjamą šiame tyrime. Todėl partizanėmis vadiname moteris, kurios priklausė ginkluotoms antisovietinės rezistencijos formuotėms ir atliko joms pavestas užduotis. Šiuo atveju priklausymo struktūrai trukmė nėra sprendžiantis veiksnys. Tiek būryje trumpą laiką buvusi, tiek ir kelerius metus partizanavusi moteris atitinka vieną apibrėžimo kriterijų – priklausymą ginkluotam pasipriešinimo dariniui. Partizanų atliekamos funkcijos taip pat nesuteikia pagrindo skirstyti jų į „kovotojas“, t. y. tas moteris, kurios turėjo ginklą ir dalyvavo kautynėse, ir „būriuose buvusias moteris, kurios tik virė ir siuvo“. Šiame tyrime visos moterys, priklausiusios partizanų būriams (tiek dalyvavusios kautynėse, tiek dirbusios štabuose, tiek atlikusios ūkio darbus), yra partizanės, atlikusios savas funkcijas.

Tyrimo erdvė. Karaliaus Mindaugo partizanų srities erdvė plytėjo Šiaurės rytų Lietuvoje, t. y. apėmė etnografinės Aukštaitijos teritoriją. Sritį sudarė Algimanto, Didžiosios Kovos, Vyčio ir Vytauto apygardos. Tai Lietuvos teritorija, kurią pirmiausia 1944 m. antroje pusėje okupavo vokiečių kariuomenė ir vakarus stūmė Raudonoji armija. Šioje teritorijoje ginkluotas pasipriešinimas okupantams prasidėjo anksčiausiai – 1944 m. vasaros pabaigoje.

²³ D. Noreika, *op. cit.*, p. 18.

Tyrimo imtis. Moterų, 1944–1953 m. dalyvavusių Lietuvos partizaniniame kare, pirminė statistinė analizė tapo šio tyrimo atspirties tašku. Statistinei analizei buvo naudojama Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo (toliau – LGGRTC) sukaupta informacija apie asmenis, 1944–1953 m. dalyvavusius Lietuvos partizaniniame kare. Vardinė duomenų bazė (toliau – DB) apie šiuos asmenis (tiek vyrus, tiek moteris) sudaryta remiantis archyviniais ir istoriniais šaltiniais – tai Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugomi sovietinių represinių struktūrų dokumentai bei baudžiamosios ir tremties bylos, taip pat partizanų dokumentų fondai ir LGGRTC saugomi įvykių liudininkų bei amžininkų prisiminimai.

Pirminiai statistiniai duomenys atskleidžia, kad 1944–1953 m. partizanų gretose kovėsi 770 moterų²⁴. Vykdydami šį tyrimą atrinkome vien tik partizanes, 1944–1953 m. veikusias Šiaurės rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) partizanų srities teritorijoje. Iš viso išnagrinėjome 210 kovotojų biografijų. Atliekant tyrimą, išryškėjo DB informacijos netikslumai. Pasitaikė atvejų, kai DB buvo nurodoma, kad moteris buvo partizanė, o atlikus tyrimą paaiškėja, kad ji rėmė kovotojus, tačiau ginkluotos rezistencijos struktūroms nepriklausė ir pan. Taip pat radome informacijos apie partizanes, kurių nėra DB. Todėl faktiniai kovotojų skaičiai skirsis nuo tų, kurie užfiksuoti DB.²⁵

Teorinės ir statistinės įžvalgos bei apibendrinimai papildomi iliustratyviais partizanės Emilijos Lujanienės²⁶ gyvenimo ir veiklos epizodais. Taip siekiame vitalizuoti tyrimo anketinius pjuvius, suteikdami jiems realiai egzistavusios partizanės gyvenimo štrichus. Epizodai pateikiami be papildomų komentarų, naudojant tardymo protokoluose užrašytą informaciją, jos bendražygių atsiminimus, tikėtina, autentišką E. Lujanienės poeziją ir istoriniuose šaltiniuose užfiksuotus jos gyvenimo epizodus.

I. Partizanų motyvacijos analizė

Bandydami istoriškai sudėlioti moters partizanės paveikslą pripažįstame, kad svarbiausias dėmuo – šių kovotojų motyvacija. Gyventojų tapimo partizanais motyvacijos teorinį pagrindimą nagrinėjo išeivijos istorikas Kęstutis Girnius. Jis išskyrė keturis pagrindinius veiksnius, skatinusius Lietuvos gyventojus įsijungti į ginkluotą rezistenciją: „pirmosios bolševikų ir vokiečių okupacijos patirtis, nežabotas sovietinis teroras pirmaisiais pokario

²⁴ Ramona Staveckaitė-Notari, *op. cit.*

²⁵ Šis projektas – tai kiekybinis tyrimas. Tokia prieiga sudaro sąlygas atsitraukti nuo atskirų ribinių atvejų, kurie istoriografijoje pateikiami kaip pavyzdžiai ir remiantis jais daromos išvados, kitaip tariant, išskirtiniai atvejai tampa pagrindu apibendrinimams, vedantiems link nekorektiškų išvadų. Projekte individualūs pavyzdžiai pasitelkiami kaip iliustracijos, paaiškinančios kontekstą, kuriame plėtojosi tiriamųjų gyvenimai ir likimai.

²⁶ Lujanienė (mergautinė pavardė – Ivanauskaitė) Emilija, Kazio, g. 1910-09-05 Šiaulių aps. Klovainių vlsč. Siečių k. ūkininkų Kazimiero ir Onos (mergautinė pavardė – Kareivytė) Ivanauskų šeimoje. Nuo 1930 m. priklausė Lietuvos šaulių sąjungai, ryšius su partizanais užmezgė 1945 m., buvo rėmėja, 1946 m., pabėgusi nuo čekistų kariuomenės siautimo, slapstėsi, 1946 m. pavasarį įstojo į partizanų gretas, 1947 m. legalizavosi, 1948 m., susitariusi su partizanais, vėl įsijungė į partizanų gretas, 1953 m. suimta, nuteista 25 metams kalnimo pataisos darbų lageriuose, po kalnimo gyveno Latvijoje, mirė 1985 m.

metais, Vakarų intervencijos viltis ir patriotizmas²⁷. Tuo pat metu K. Girnius pripažino, kad tai tik būtinosios tapimo partizanų sąlygos, tačiau ne pakankamos. Pasak jo, neretai lemiamą vaidmenį vaidino asmeninis apsisprendimas ir charakterio bruožai²⁸.

K. Girniaus partizanavimo motyvacijos teorines interpretacijas riboja monografijos rašymo metu neprieinami sovietinių struktūrų dokumentai. Šiuo atveju daug labiau pasisekė D. Noreikai, galėjusiam disponuoti visais jam reikalingais archyviniais šaltiniais ir taip empiriškai pagrįsti savo įžvalgas.

Ieškodamas praeities socialinių struktūrų ir partizanavimo sąsajų, D. Noreika tyrė visus partizanus, neišskirdamas konkretaus dalyvių segmento (tik vyrai ar tik moterys). Natūralu, kad vyrai, sudarantys absoliučią daugumą tarp visų Lietuvos partizanų, dominuoja jo tyrime ir atspindi vyriškuosius partizanavimo veiksmus, kurie tuo pat metu yra ir bendri visam partizaniniam Lietuvos karui.

Tyrinėjant moteris partizanes natūraliai atkrenta dalis svarbių vyrų partizanavimo veiksmų – pirmajame kovų etape (1944–1945 m.) itin aktualus mobilizacijos faktorius, vėliau transformavęsis, nors ir ne taip skaitlingai, į tarnybos sovietų kariuomenėje vengimą. Moterys taip pat neturėjo sunkiojo praeities bagažo, kurį D. Noreika įvardija „antisovietinės veiklos aktyvumu“ ir priskiria jam tarnybą Lietuvos kariuomenėje, priklausymą 1941 m. Birželio sukilimo dalyviams, 1941 m. vasarą veikusiems apsaugos būriams, pagalbinei policijai, savisaugos ar statybos batalionams²⁹. Taigi apibendrinant pagal Noreikos išskirtus partizanavimo veiksmus moterys pirmiausia patenka į tą grupę asmenų, kurie prieš tapimą partizanais buvo ryšininkais, rėmėjais ar pagrindinių organizacijų nariais³⁰. Šią tendenciją iliustruoja gausūs moterų partizaninio kelio pavyzdžiai – Jadvygos Žardinskaitės-Daktaras Dolitlis, Emilijos Lujanienės-Miško Zylės, Elenos Valevičiūtės-Nidos ir daugelio kitų.

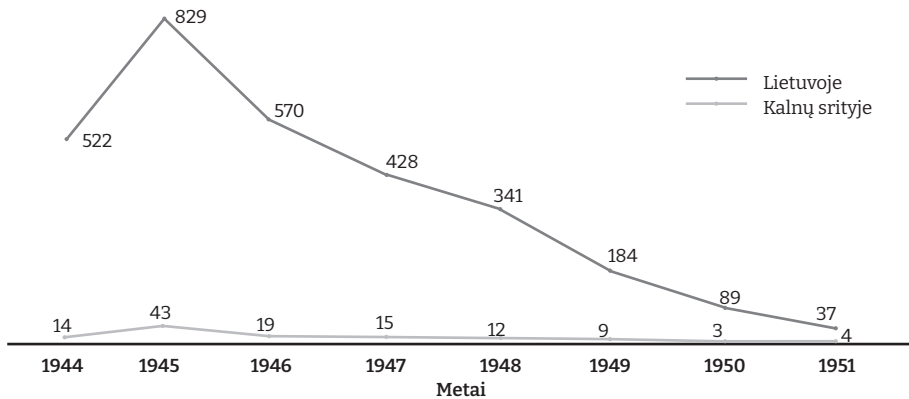
Moterų įsitraukimas į partizanų gretas Karaliaus Mindaugo srityje atspindi bendrą Lietuvos tendenciją. Moterų partizanų skaičiaus pikas – 1945 m. įsitraukimo rodikliai (žr. 1 pav.) liudija, kad 8 proc. visų tirtų kovotojų partizanauti pradėjo 1944 m. antrąjį pusmetį, o 1945 m. partizanavimo kelią pradėjo net 24 proc. tirtų partizanų. Vėlesniais metais įsitraukimas nuosekliai mažėjo: 1946 m. – 10 proc., 1947 m. – 9 proc., 1948 m. – 8 proc., 1949 m. – 6 proc., 1950 m. – 2 proc., o 1951 m. – 3 proc. 30 proc. partizanų partizanavimo pradžios datų nenustatėme. Visgi jei mes pasinaudotume D. Noreikos tyrime išskirtais partizanų sudėties kaitos chronologiniais rėmais: 1944–1945 m. ir 1946–1953 m., išvelgtume, kad nors pirmajame karo etape buvo pasiektas kiekybinis visų tiriamų Karaliaus Min-

²⁷ Kęstutis Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Chicago: Draugas, 1987, p. 110.

²⁸ *Ibid.*, p. 117–118.

²⁹ D. Noreika, *op. cit.*, p. 292, 295.

³⁰ *Ibid.*, p. 302.

1 pav. Įsitraukimas į partizanų gretas Lietuvoje ir Karaliaus Mindaugo srityje

daugo srities partizanų skaičiaus pikas, tačiau daugiausia moterų (38 proc.) savo partizaninę veiklą pradėjo antrajame etape. Šie skaičiai paantrina ir D. Noreikos išvadai, kad nuo 1946 m. ėmė stiprėti tendencija, kai partizanų būrių naujokais tapdavo buvę jų ryšininkai ir rėmėjai, dažnai giminystės ar šeimos ryšiais susaistyti su jau veikiančiais partizanais. O tarp ryšininkų ir rėmėjų, kaip žinia, buvo sąlyginai daug moterų.

Tipiškas moterų kelias į partizanų gretas prasidėdavo nuo kovotojų rėmimo. 1944–1945 m., partizaninio karo pradžioje, būsimos partizanės padėdavo besislapstantiems nuo mobilizacijos savo broliams, tėvams ir sutuoktiniams, kurie vėliau jungdavosi į aktyviai veikiančius partizanų būrius.

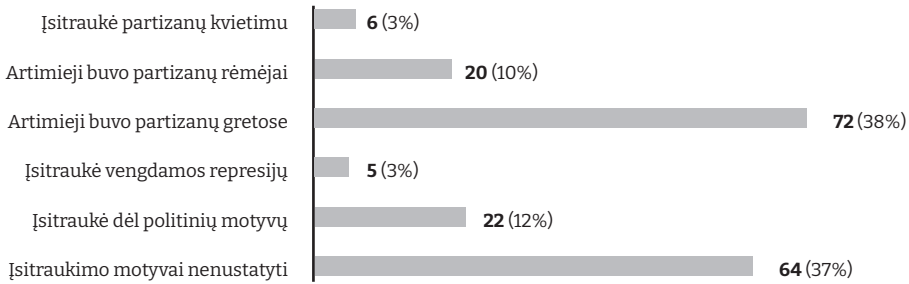
Ištrauka iš 1953-04-07 E. Lujanienės tardymo protokolo:

Mūsų ūkis [Lujanų k. – aut. past.] buvo kilometro atstumu nuo Biržų girios. Prie sodybos buvo upė, kurioje maudydavosi nacionalistinės ginkluotos gaujos, vadovaujamos Jono Žagrakalnio, nariai. Aš ir vyro tėvai teikėme jiems pagalbą maisto produktais. Tai susipažinau su ginkluotos nacionalistų gaujos nariais. Aukščiau nurodyti banditai, pasikalbėję su vyro giminaičiais, prašė įrengti jiems bunkerį. Mūsų ūkio daržinėje buvo įrengtas bunkeris, kuriame slapstėsi trys banditai, vyro motina gamino jiems valgi, o aš nunešdavai į bunkerį, be to, skalbiau jų baltinius³¹.

Į partizanų gretas moterys įstodavo vėliau – spaudžiamos išorinių aplinkybių: represinių struktūrų persekiojimo, šeimos represavimo ir pan. Moterų partizanų įsitraukimas į ginkluotas kovas vyko per visą partizaninio karo laikotarpį. Netgi tuomet, kai partizaninio karo baigtis buvo aiški, o visuomenėje palaiptis atsirado susitaikymo su sovietine okupacija ženklų, moterys ir toliau siekė prisijungti prie likusių bendražygių. Karaliaus Mindaugo partizanų srityje tokia buvo Lokio rinktinės partizanė Valerija Streikutė-Piemenaitė, partizane tapusi 1951 m.

Ištirus partizanų biografijas (žr. 2 pav.) nustatyta, kad 37 proc. moterų į partizanų gre-

³¹ Emilijos Lujanienės tardymo protokolas, 1953-04-07, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 34.

2 pav. Partizanų įsitraukimo į ginkluotąją rezistenciją motyvai Karaliaus Mindaugo srityje

tas įstojo dėl to, kad jų šeimos nariai ir artimieji buvo partizanai, 11 proc. kovotojų artimųjų buvo partizanų rėmėjai, o 3 proc. moterų į partizanų gretas įtraukė jau aktyviai veikiantys partizanai. 9 proc. moterų įsitraukė savanoriškai. 37 proc. nagrinėtų biografijų neatskleidė galimų įsitraukimo motyvų.

Šio tyrimo metu susidūrėme su iššūkiu – ar remiantis faktine medžiaga galima įvardyti asmens motyvaciją? Motyvacinis moterų partizanų dėmuo išlieka labiau hipotetinis ir spėtinas nei išgrynintas empiriniais tyrimais. Kita vertus, pakanka faktinių duomenų, kad išvelgtume motyvų stoti į partizanų gretas daugiasluoksniškumą ir kompleksiskumą:

1951 m. rugsėjo 14 d. buvusi Medicinos fakulteto trečio kurso studentė, partizanė Jadvyga Žardinskaitė-Daktaras Dolitlis į tardytojo klausimą: „Kodėl jūs nusprendėte prisijungti prie taip vadinamų „partizanų“?“ atsakė: „Aš nenorėjau sovietų valdžios. Aš norėjau laisvos Lietuvos.“³²

1946 m. gegužės 10 d. pusės metų kūdikio mama Vanda Starukienė, kurios vyras Juozas Starukas buvo partizanas, į tardytojo klausimą: „Kas jus privertė pasirinkti šį nusikalstamą kelią?“ atsakė: „Aš pasirinkau šį nusikalstamą kelią tik todėl, kad labai mylėjau savo vyrą Juozą“³³.

1950 m. rugpjūčio 5 d. kolūkyje dirbanti partizanų rėmėja ryšininkė Ona Šepetytė į tardytojo klausimą: „Kodėl užmezgėte nusikalstamą ryšį su bandos vadu Petru Tupėnu?“ atsakė: „Man jis pasiūlė padėti ir aš sutikau. Jis prašė nepranešti MGB apie mūsų ryšį, nes apie tai vis vien sužinos, nes turi savų žmonių MGB Biržų aps. skyriuje.“³⁴

Tai tik keli moterų partizanavimo motyvus įvardijančių pavyzdžių, sutinkamų suimtųjų baudžiamosiose bylose. Šie partizanų atsakymai atskleidžia beveik visą motyvų spektrą, kodėl moterys jungėsi į partizaninį karą. Tai ir vertybinis motyvas, kai asmeninė ir šalies laisvė bei nepriklausomybė buvo laikoma vertybe, o šias vertybes pamynęs agresio-

³² Jadvygos Žardinskaitės tardymo protokolas, 1951-09-14, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 201173/, t. 2, l. 189, 190, 193, 196.

³³ Vandos Starukienės tardymo protokolas, 1946-05-10, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 29412/3, l. 46, 46 a. p., 50 a. p.

³⁴ Onos Šepetytės tardymo protokolas, 1950-08-05, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 23559/3, l. 24, 26, 30.

rius sužadino apsisprendimą jas ginti ir priešintis okupantui, ir santuokos saitais grįstas sprendimas padėti partizanaujančiam sutuoktiniui, ir sunkiai apčiuopiamas motyvas, kai moterys dėl nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių neturėjo galimybės atsisakyti jungtis į partizanų gretas.

Biografijos atskleidė, kad 12 proc. moterų apsisprendimą tapti partizanėmis lėmė politinis priešiškusis sovietų okupaciniam režimui, ir tai galime įvardyti vidine motyvacija. Tuo tarpu tokių moterų, kurių pasirinkimą tapti partizanėmis lėmė išorinės aplinkybės: jų artimieji buvo tiesiogiai susiję su partizaniniu judėjimu, t. y. buvo partizanai arba rėmė kovotojus, buvo beveik pusė – 48 proc. Taigi šeiminiai saitai turėjo didesnę įtaką asmeniui Lietuvos moterų apsisprendimui tapti partizanėmis nei politinės ir pilietinės nuostatos. Giminytės veiksnį partizanavimui akcentuoja ir D. Noreika, pabrėždamas, kad socialinių tinklų tyrėjai giminytės ir šeiminius ryšius vadina *stipriaisiais*, o asmenų ryšiai organizacijoje įvardijami *silpnaisiais*³⁵.

Ištrauka iš E. Lujanienės 1953 m. liepos 4 d. tardymo protokolo:

1946 m. sausio 17 d. mūsų ūkį apsupo MVD kareiviai, rastas bunkeris ir gyvi suimti banditai. Tuo pat metu už pagalbą banditams areštuoti ir po to dešimčiai metų laisvės atėmimo nuteisti mano vyras Petras Lujanas ir jo tėvas Petras Lujanas³⁶.

Sovietų represinių struktūrų dokumentai iki galo neatskleidžia moterų partizanų tarpukario laikotarpiu galimai susiformavusių socialinių saitų tinklo, kurio įtaką partizaninėms kovoms įrodė istorikas D. Noreika. Dėl šios priežasties lieka neatsakyti klausimai: kiek socialinės pažintys galėjo turėti įtakos moterų apsisprendimui partizanauti ir ar moterys lygiai taip pat būtų pasitraukusios į mišką, jei ne artimųjų šeimos narių vyrų įsitraukimas į partizanines kovas ir represijų grėsmė?

Gausiausia tarpukario Lietuvos paramilitarinė organizacija, kuriai priklausė tiek vyrai, tiek moterys, buvo Šaulių sąjunga. 1940 m. jai priklausė apie 88 tūkst. narių, iš kurių 9522 buvo moterys³⁷. D. Noreikos empiriniai tyrimai atskleidė, kad jo tiriamuose partizaniniuose vienetuose šauliai sudarė 17,5 proc. visų partizanų³⁸. Skaičius neįspūdingas, tačiau autorius pabrėžia šaulių kokybinį vaidmenį, kurio šie skaičiai neatskleidžia.

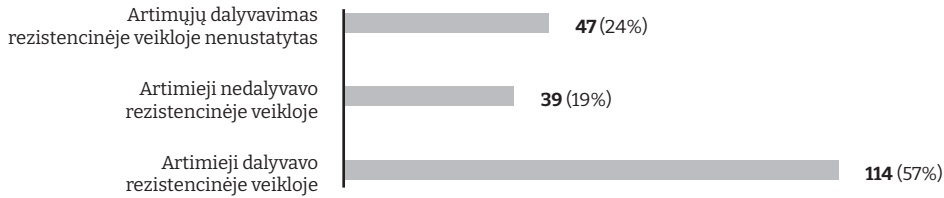
Šiame tyrimo etape nesiekėme tikslingai nustatyti moterų narystės Šaulių sąjungoje, bet žinodami bendrus skaičius ir statistinę tendenciją galime daryti prielaidą, kad šaulių moterų skaičius partizanų gretose buvo minimalus, tačiau ir čia silpnieji ryšiai turėjo kokybinį potencialą, kurį jiems suteikė karinių ir sanitarinių pagrindų žinios, įgytos Šaulių sąjungoje.

³⁵ D. Noreika, *op. cit.*, p. 80, 81.

³⁶ Emilijos Lujanienės tardymo protokolas, 1953-07-04, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 36.

³⁷ Skirmantė Javaitytė, „Istorinė sąjunga Kaune: stereotipus keitusios moterys šaulės“, [online], in: <https://kaunas.kasvyksta.lt/2019/06/09/kultura/sauliu-moteru-veikla-laikinosios-sostines-laikotarpiu-foto/> (2023-10-06).

³⁸ D. Noreika, *op. cit.*, p. 145.

3 pav. Partizanų artimųjų įsitraukimas į ginkluotąją rezistenciją Karaliaus Mindaugo srityje

Išrašas iš šaulės Emilijos Ivanauskaitės-Lujanienės tarnybos lapo:

Nuo 1930 m. rugsėjo 11 d. buvo Lietuvos Šaulių Sąjungos narė³⁹.

Ištrauka iš Danutės Ivanauskaitės-Tabakienės atsiminimų:

Kaune, šaulių suvažiavime, ji buvo užėmusi pirmą vietą šaudymo varžybose⁴⁰.

E. Lujanienės pavyzdys sudaro prielaidas hipotezei, kad tai, kas vyrams buvo tipiška, moterims buvo išimtis. Tačiau šiai hipotezei patvirtinti ar paneigti būtini papildomi tyrimai.

Biografinių duomenų analizė atskleidė (žr. 3 pav.), kad 57 proc. Karaliaus Mindaugo srities partizanų artimųjų dalyvavo ginkluotose laisvės kovose, 19 proc. – nedalyvavo, o 24 proc. kovotojų artimųjų įsitraukimo į partizanų būrius nepavyko nustatyti.

Duomenys byloja, kad daugumos moterų dalyvavimas ginkluotoje rezistencijoje tiesiogiai susijęs su brolių, vyrų ar tėvų įsitraukimu į partizanines kovas. Šis artimųjų įsitraukimo rodiklis tiesiogiai koreliuoja su moterų įsitraukimo į partizanų gretas motyvacija: tikimybė, kad moteris įsitrauks į partizaninį judėjimą, buvo didesnė, jei jos šeima jau buvo tiesiogiai susijusi su partizaninėmis kovomis.

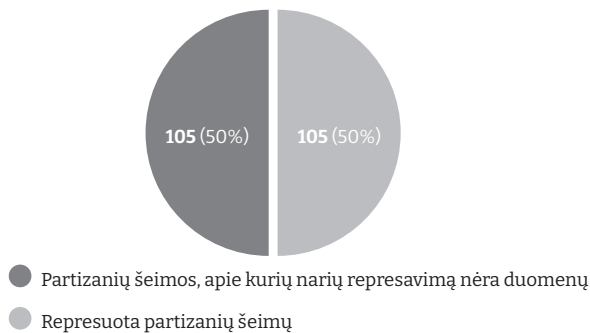
Lietuvos laisvės kovų dalyvių šeimų represavimas buvo tikslinė sovietinių valdžios struktūrų priemonė, siekiant tiek izoliuoti partizanus nuo tiesioginių kontaktų su savo artimaisiais (labai dažnu atveju – rėmėjais) ir tokiu būdu silpninti pačias kovas, tiek atgrasyti visuomenę nuo noro jungtis į partizanų gretas.

Išnagrinėtos biografijos liudija (žr. 4 pav.), kad 50 proc. partizanų šeimų buvo represuotos – jų artimiausi šeimos nariai buvo areštuoti arba ištremti.

Visgi negalima teigti, kad šeimų narių represavimą visada lėmė moterų įstojimas į partizanų gretas. Biografijos atskleidė, kad kai kurių jų šeimos buvo represuotos dar iki jų įsitraukimo į aktyvių kovotojų gretas. Šiais atvejais represijos tapdavo moterų įsitraukimo į partizanų gretas lemiamu motyvu. Šeimos, kurios išvengė tiesioginių sovietų represijų dėl artimųjų dalyvavimo partizaninėse kovose, taip pat patyrė nuolatinį nebylų sovietinės sistemos persekiojimą, menkinančią stigmatizaciją, vadinant šeimos narius bandito šeima.

³⁹ Šaulės Emilijos Ivanauskaitės tarnybos lapas, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 561, ap. 21, b. 62, l. 3; Emilijos Ivanauskaitės pareiškimas stoti į Lietuvos Šaulių Sąjungą, in: *LCVA*, f. 561, ap. 22, b. 349, l. 1

⁴⁰ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 2, d. 2, sudarytojas Romas Kaunietis, Vilnius: Vaga, 2000, p. 661.

4 pav. Karaliaus Mindaugo srities partizanų represuoti šeimos nariai

Moterų tapimo partizanėmis analizė patvirtina K. Girniaus išvalgą, jog „teorija neteigia, kad tam tikromis aplinkybėmis visi eis mišką. Lieka vietos asmeniniam apsisprendimui ir charakterio broožams.“⁴¹ Tyrimas atskleidė, kad nėra vieno ar kelių visuotinai bendrų veiksmų, lėmusių moterų apsisprendimą tapti partizanėmis. Jų sprendimą įsijungti į ginkluotą rezistenciją lėmė priežasčių kompleksas.

Apsisprendimo kovoti veiksnys negali atsirasti socialiniame ir politiniame vakuume, o tik tokioje erdvėje, kur nepalankių Lietuvos valstybingumui geopolitinių procesų aki-vaizdoje susiformavę socialiniai saitai jau buvo sudarę prielaidas ir sąlygas asmenų apsisprendimui. Todėl galima teigti, kad Lietuvos moterų partizanų motyvacija tam tikra prasme yra tarpukario Lietuvos visuomenėje vykusių sociokultūrinių bei politinių procesų ir pačios visuomenės brandos atspindys.

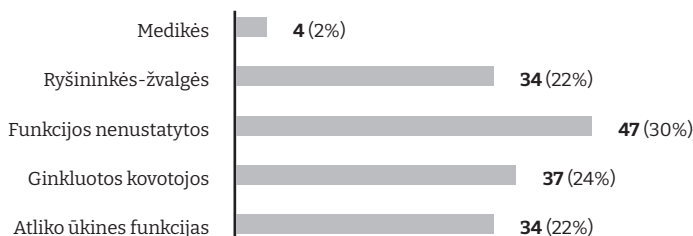
II. Socialinis pjūvis: funkcijos, socialinė kilmė, išsilavinimas ir amžius

Tyrimo ypatingas dėmesys teko partizanų atliekamų funkcijų ir socialinio pjūvio analizei.

Karaliaus Mindaugo srities moterų partizanų atliekamų funkcijų duomenys (žr. 5 pav.) atskleidė, kad 24 proc. moterų turėjo ginklus ir buvo pasiruošusios dalyvauti arba dalyvavo ginkluotuose veiksmuose, 28 proc. atliko ūkines funkcijas, 22 proc. – žvalgybines ir ryšininkų funkcijas ir 2 proc. moterų buvo susijusios su karo medikų veikla. Informacijos apie 34 proc. kovotojų funkcijas neradome, ir tai sietina su tuo, kad istoriniuose bei archyvuose šaltiniuose faktografinės informacijos apie konkrečias eilines partizanes yra kiekybiškai mažiau nei apie žymesnes ir partizaninio karo kontekste ryškiau pasižymėjusias moteris.

Atlikta biografinė analizė išryškino, kad partizanaudamos moterys atlikdavo plataus spektro funkcijas. Daugiausia tai buvo ūkinė veikla: maisto gamyba, drabužių taisymas ir skalbimas, tačiau jos taip pat dalyvaudavo ir kovinėse partizaninėse operacijose.

⁴¹ Kęstutis Girnius, *op. cit.*, p. 117–118.

5 pav. Karaliaus Mindaugo srities partizanų pasiskirstymas pagal veiklos funkcijas

Ištrauka iš E. Lujanienės 1953 m. balandžio 7 d. tardymo protokolo:

Kai buvau Giedriko gaujoje ginklo neturėjau. 1949 m. gegužės mėnesį aš perėjau į Krivicko gaują, jis man davė automatą PPS, kuris iki to priklausė nukautam banditui Povilui Tylukui. Be to, 1952 m. vasarą Jonas Krivickas davė man užsienietišką pistoletą ir 7 šovinius. Nurodyti ginklai buvo paimti MVD organams mane suimant⁴².

Moteryų veiklų analizė byloja ir tai, kad to meto Lietuvoje vyraujantis patriarchalinis šeimos modelis, kai už šeimos ūkio namų ruošos darbus buvo išimtinai atsakinga moteris, buvo perkeltas ir į mišką. Pirmiausia iš moters partizanės buvo tikimasi, kad ji atliks pagalbines ūkines funkcijas. Partizanas Robertas Indrikas džiaugėsi moterų buvimu bunkeryje: „Viduje buvo švaru, kadangi moteriškos rankos nuolatos palaikydavo tvarką ir švarą.“⁴³

Ištrauka iš E. Lujanienės 1953 m. balandžio 8 d. tardymo protokolo:

Giedrikas liepė mums moterims pasitraukti toliau į mišką ir po mūsų nuėjimo visiems banditams suteikė slapyvardžius, išskyrus moteris⁴⁴.

Net ketvirtadalis Karaliaus Mindaugo srities partizanų buvo ginkluotos, tačiau vyrai partizanai atsargiai (kartais ironiškai) žiūrėjo į ginkluotą moterį. Jie sugalvodavo įvairiausių moterų partizanų taiklumo ir šaudymo gebėjimų išbandymų, kurie neretai turėdavo ir komiškų elementų. Vytauto apygardos Lokio rinktinės partizanė Leokadija Krapaitė atsimena pasižodžiavimą su Juozu Streikumi-Stumbru:

Kartą mes su Streikumi susiginčijome, jis sako: „Kam tau ginklas? Bobai galima ir šikną atstatyt, vis tiek nepataikys...“ Aš šautuvą užsitačiau, sakau: „Statyk.“ Tai jis prie medžio nedidelį popieriuką prikabino ir sako: „Šauk!“ Aš beveik ir nesitaikiau, tiesiai tan popieriukan ir įsmigo kulka. Tada Streikus nuleido galvą ir nuo to karto manęs jau nebeužgauliojo⁴⁵.

Vyčio apygardos Petraičio būrio partizanė Benedikta Viščiūtė-Vėtra gavo belgišką karabiną priėmusi priesaiką:

Nusivedė mane po to į kaimą. Toks didžiulis ilgas namas. Atidarė visas duris, kamaroje ant sienos pakabino taikinį, o mane su karabinu pastatė kitame gryčios gale ir liepė šaut. Vieną kartą

⁴² Emilijos Lujanienės tardymo protokolas, 1953-04-07, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 25–26.

⁴³ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 1, sudarytojas Romas Kaunietis, Vilnius: Vaga, 1996, p. 677.

⁴⁴ Emilijos Lujanienės tardymo protokolas, 1953-04-08, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 53.

⁴⁵ *Laisvės kovotojų prisiminimai*, t. 8, sudarytojas Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2014, p. 143.

iššoviau, pataikiau į taikinį, Petraitis pagyrė, kad taikliai šaudau. Taip tas belgiškas karabinas tapo mano artimiausiu draugu⁴⁶.

Visgi tas *artimiausias draugas* lemiamu momentu partizanes išduodavo. Bendra partizanų ginkluotės būklė, ypač partizaninio karo antroje pusėje, buvo itin liūdna. Dėl netinkamų laikymo sąlygų ginklai pradėjo rūdyti, trūko šovinių. Jadvyga Žardinskaitė suėmimo metu bandė šaudyti net iš dviejų ginklų: pistoleto kulkosvaizdžio ir pistoleto. Partizanė tardytojui pripažino, kad per karinę operaciją atsišaudžiusi į kareivius iš automato, kuris labai greitai užstrigo ir nebeveikė. Iš pistoleto tesugebėjo išauti tik kartą ir šis taip pat nebeveikė⁴⁷.

Po aprašomos suėmimo operacijos pradėjus daugiau kaip keturiasdešimt metų Jadvyga ryškiai atsiminė šį epizodą:

Per paskutines kautynes bandžiau šauti, traukiu, traukiu, ir nė vienos serijos. Kada mane suėmė ir atėmė tą automatą, rusas, pasižiūrėjęs į jį, tik palingavo galva: „*Vajaka, ty vajaka...*“ (liet. kovotoja, tu kovotoja)⁴⁸.

Kita vertus, buvo moterų, kurios sugebėdavo išsikovoti ir vadovaujančias pozicijas vyriškuose partizanų būriuose. Partizanė Uršulė Vildžiūnienė (g. 1895) kovotojos kelią pradėjo 1944 m. Ji suformavo partizanų būrį, veikusį Kupiškio krašte, jam vadovavo ir žuvo per kautynes 1947 m. balandžio 18 d. Kupiškio krašte⁴⁹. Taigi moteris trejus metus vadovavo partizanų būriui ir jo veikimo apylinkėse priiminėjo sprendimus dėl kovos veiksmų, rekvizicijų ar naujų narių priėmimo. Sovietų valdžios dokumentuose Uršulė buvo įvardyta ideologizuotai – *bandite*. Agresoriaus akyse ji buvo prilyginta partizanams. Bendraamžių prisiminimai atskleidžia ir ne visai partizaniskus U. Vildžiūnienės veiklos aspektus. Savo laiku jos ieškojo ne tik kareiviai, bet ir patys partizanai, kurie Vidžiūnienę buvo „užspaudę“. [...] jai sakė: „Baik, negadink mūsų vardo!“⁵⁰

Didžiosios Kovos apygardoje veikė išimtinai moterų partizanų ryšininkų kuopa, vadovaujama Aldonos Sipavičiūtės-Velnio Išperos⁵¹. Iš viso kuopos sąrašė įrašytos 37 partizanės. Kuopa suskirstyta į keturis būrius: Karklynų Pelėdų, Vaidilutės, Erikos ir Pašvaistės⁵². Kuopos narės turėjo slapyvardžius, gaudavo užduotis, buvo įtrauktos į apygardos kovotojų sąrašus ir buvo laikomos lygiavertėmis partizanėmis. Šioje apygardoje 1945 m. vasarą taip pat buvo suburta merginų paramedikių grupė „Aušra“, o jai priklausančios narės buvo apmokytos teikti partizanams medicinos pagalbą⁵³.

⁴⁶ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 3, sudarytojas Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, p. 127.

⁴⁷ Jadvygos Žardinskaitės tardymo protokolas, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 20117/3, t. 1, l. 196.

⁴⁸ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 1, p. 298.

⁴⁹ Aktas apie čekistinės-karinės operacijos rezultatus, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 6451/3, l. 81.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 81.

⁵¹ Pažyma apie Aldonos Sipavičiūtės veiklą, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. P-15370, l. 296.

⁵² Partizanų-ryšininkų sąrašas, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. P-15370, l. 283–283 a. p.

⁵³ Elenos Pociūnaitės tardymo protokolas, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 34940/3, l. 14, 28.

Partizanai išmoningai kvietė moteris dalyvauti kovoje prieš okupantus nuo pat ginkluotos kovos pradžios. Herojiniai literatūros personažai atgimė netikėčiausiuose vaidmenyse. 1945 m. gegužės mėn. Lietuvos laisvės armijos atsišaukime sakoma: „Kilnioji lietuve, jei tavo gyslose teka Gražinos kraujas, tu kilk į didįjį darbą už tautos garbę Laisvą Lietuvą!“⁵⁴ Apeliuodami į moteris, partizanai naudojosi tautiniu karžygės Gražinos vaizdiniu⁵⁵, emocionaliai artimu tarpukario visuomenei.

Tautybės faktorius kreipiantis į Lietuvos moteris dėl pagalbos partizaninėse kovose nebuvo akcentuojamas. Svarbiausia buvo – „aiškus lietuviškas nusistatymas“. Biržų krašte Petro Tupėno būryje partizanavo 1927 m. Leningrade gimusi rusų tautybės mergina Tamara Michailova. Bendrame Lietuvos partizanų karo kontekste tai itin retas, tikėtina, kad tai ir vienietinis atvejis, kai partizane tapo nevietinė rusų tautybės moteris.

Tamara Michailova buvo baigusi septynias klases, jos tėvas inžinierius mirė Leningrado blokados metu nuo bado. 1943 m. Tamarą ir jos tetą vokiečiai išvežė darbams į Lietuvą. Ji dirbo pas Biržų krašto ūkininką, kur ir susipažino su vietiniu lietuviu Jonu Aukštikalniu. Tarp jaunuolių užsimezgė abipusė simpatija ir jie pradėjo draugauti. 1944 m. vasarą, į Lietuvą grįžus sovietams, Jonui Aukštikalniui grėsė mobilizaciją į Raudonąją armiją. Jonas pasitraukė iš namų ir kaip daugelis bendraamžių ėmė slapstytis, o vėliau įstojo į besiformuojančius partizanų būrius. Netrukus prie jo prisijungė ir Tamara⁵⁶.

Įstojusi į partizanų gretas Tamara atliko įprastines ūkines funkcijas – ruošė maistą, skalbė drabužius, taip pat turėjo ginklą. Jos partizanavimas nebuvo kažkuo išskirtinis. Šioje situacijoje įdomu ne tai, kad moteris partizanė buvo rusų tautybės, o pačių represinių struktūrų požiūris į faktą, kad „tikra“ rusė kovojo sovietinės valdžios prieš pusėje. 1946 m. gruodžio mėn. T. Michailova buvo areštuota ir jos baudžiamojoje byloje esančiame nutarime dėl kaltinimų pateikimo rašoma, kad Tamara „būdama priešišškai nusiteikusi sovietų valdžios atžvilgiu pasirinko sovietinės liaudies priešų kelią ir tapo savo sovietinės Tėvynės išdavike. Siekdama savo beprotiškų (rus. *бредовых*) tikslų ji su ginklu įstojo į ginkluotą vokiečių–lietuvių būrį, kad vykdytų ginkluotą kovą prieš sovietų valdžią.“⁵⁷ Kartu su T. Michailova suimta lietuvė partizanė Ona Vaškaitė nebuvo tiesmukai kaltinama „savo sovietinės tėvynės išdavimu“. Antisovietinės lietuvių nuotaikos buvo tarsi savaime suprantamos, lietuviai buvo laikomi sovietų valdžios priešais, bet suasmeninti *sovietinės tėvynės išdavikų* epitetai jiems nebuvo tiesiogiai adresuojami.

Moteryų partizanavimo klausimas atsispindi ir gausiuose dokumentuose, parengtuose

⁵⁴ LLA Vanagų apylinkės štabo atsišaukimas, 1945-05-20, in: *LVA*, f. K-5, ap. 1, b. 27, l. 2.

⁵⁵ „Gražina“ – epinė Adomo Mickevičiaus poema, išleista 1823 m. lenkų kalba Vilniuje. Joje pasakojama apie mitinę Lietuvos kunigaikščio Liutauro žmoną Gražiną, didvyriškai žūstančią kovoje prieš kryžiuočius. Pagal šią poemą 1933 m. kompozitorius Jurgis Karnavičius sukūrė operą „Gražina“.

⁵⁶ T. Michailova 1944 m. pabaigoje su teta išvyko į Rusiją, tačiau labai greitai apsigalvojo ir grįžo į Biržus.

⁵⁷ Nutarimas dėl kaltinimų pateikimo Tamarai Michailovai, 1946-12-23, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 10008/3, l. 51.

vyrų partizanų. Partizanų vadovybė siekė apibrėžti ir sunorminti moterų buvimą būriuose. Dažnu atveju požiūris į moterį partizanę priklausydavo nuo konkretaus būrio vado ar platesnio vadovybės rato požiūrio į moteris apskritai.

Anksčiausiai datuojami žinomi partizanų dokumentai, reglamentuojantys moterų buvimą partizanų gretose, buvo parengti Šiaurės rytų Lietuvos partizanų srities teritorijoje.

1945 m. pavasarį Lietuvos partizanų Sakalo rinktinės štabo viršininkas parengė dvi instrukcijas, susijusias su moterų išitraukimu į partizaninį karą. Pirmoji buvo skirta Lietuvos moterų partizanų veiklai tvarkyti. Pagrindinė instrukcijos mintis atsispindėjo 9 punkte, kuriame buvo teigiama, kad „Lietuvos moterys Partizanės, tai „akys ir ausys“ kovoje prieš bolševizmą.“ Antroji instrukcija apibrėžė Lietuvos moterų partizanų ryšininčių būrių organizavimą. Dokumente įvardytas Lietuvos moterų partizanų būrių tikslas: „padėti L. [Lietuvos] Partizanų vyrų kariams jų aktyvioje kovoje bei pasyvioje pasipriešinimo tarnyboje prieš visus lietuvių tautos priešus“. Instrukcijos autoriai pabrėžė, kad „Į L. M. P. [Lietuvos moterų partizanų] būrius gali stoti visos Lietuvos moterys bei mergaitės, aiškiai lietuviško nusistatymo“⁵⁸. Taigi jau vieni pirmųjų partizanų dokumentų byloja apie visos Lietuvos visuomenės išitraukimą į partizanines kovas. Vyrų išėjimas su ginklu ginti savo valstybės buvo savaime suprantamas, tuo tarpu Lietuvos moterims partizaninis karas suteikė pirmąją istorinę galimybę masiškai dalyvauti ginkluotoje rezistencijoje ir konkrečiais veiksmais reaguoti į savos valstybės likimą.

1945 m. birželio mėn. LSSR NKGB skyrius demaskavo ir sunaikino Lietuvos partizanų sąjungos štabą. Operacijos metu rasti dokumentai apie visuotinį moterų įtraukimą į partizaninę rezistenciją privertė sovietų valdžią imtis kontrpriemonių ir išleisti tikslingai kovai su moterimis partizanėmis skirtą dokumentą⁵⁹. Moterų, kaltinamų ryšiais su partizanais ir išitraukimu į antisovietinį pagrindį, verbavimas turėjo tapti esminiu postūmiu siekiant išardyti moterų dalyvių tinklus ir taip atgrasyti nuo išitraukimo į partizanines kovas.

Aukščiausia partizanų vadovybė taip pat nagrinėjo moterų padėtį partizanų būriuose. Visgi „moterų klausimą“ ėmė norminti tik 1949 m. Lietuvos laisvės kovų sąjūdžio Taryba 1949 m. vasario mėnesį vykusiame posėdyje nutarė, kad „moteris priimti į partizanų būrius vengti; dėl dalyvavimo sąjūdyje prieš persekiojamoms moterims teikti visokeriopą pagalbą, sudarant joms legalaus gyvenimo sąlygas; į partizanes priimtas moteris visais atžvilgiais /apginklavimo, mokymo tarnybų ir kt./ traktuoti lygiai kaip ir partizanus vyrus.“⁶⁰ Partizanų vadovybė moterų įsijungimą į ginkluotą laisvės kovotojų gretas vertino

⁵⁸ Lietuvos moterų partizanų veikimui tvarkyti instrukcija Nr. 1 ir Nr. 2, in: *LVA*, f. K-21, ap. 1, b. 52, l. 49.

⁵⁹ SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo Apolonovo raštas visiems LSSR NKVD-NKGB operatyvinių sektorių viršininkams, 1945-07-16, in: *LVA*, f. K-21, ap. 1, b. 22, l. 23.

⁶⁰ Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos posėdžio protokolas, 1949 m. vasario mėn. 11–17 d., in: *Laisvės kovos 1941–1953 metais: dokumentų rinkinys*, sudarytojai Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 303.

kaip kraštutinę priemonę. Tačiau tapusios kombatantėmis moterys lygiaverčiai atliko visus partizanų vadovybės nurodymus ir priskirtas funkcijas. Jos apėmė tiek karines ir kovinio pobūdžio užduotis, tiek ir ūkinę veiklą.

Partizaninės kovos sąlygos lėmė tuo metu vyravusio patriarchalinio modelio nuostatų slinktis, kai į moteris kovotojas nebebuvo žiūrima vien tik kaip į „šeimos židinio saugotojas“. Jos tapo lygiavertėmis partizanų vyrų bendražygėmis. Žūstant kovotojams vyrams, kai kur juos bandyta pakeisti kovotojomis moterims⁶¹. Ir nors per visą partizaninį karą visa tai išliko išimtimis, o ne bendra tendencija, tačiau būtent laisvės kovų laikotarpiu konservatyvioje ir sąlyginai izoliuotoje Lietuvos visuomenės sąmonėje įvyko nebylus ir tik iš istorinės perspektyvos pastebimas lūžis, kai suvokta, kad, Lietuvai dramatiškų istorinių įvykių akivaizdoje praradus valstybingumą, pareigą priešintis okupantui turi didžioji Lietuvos gyventojų dalis, nepriklausomai nuo jų socialinės kilmės, lyties ir amžiaus⁶².

Moteryų partizanų pasiskirstymo pagal amžių statistinė analizė (žr. 6 pav.) atskleidžia, kad 72 proc. partizaniniame kare dalyvavusių partizanų gimė po 1918 m., o iki 1918 m. gimė 11 proc. ginkluotų kovotojų. Vyriausia šios srities kovotoja buvo Uršulė Vildžiūnienė, gimusi 1895 m., o viena iš jauniausių – Valerija Streikutė-Piemenaitė, gimusi 1936 m. ir į partizanų gretas įstojusį 1951 m., kai jai tebuvo 15 metų. Ji partizanavo brolio Juozo Streikaus-Stumbro būryje. 1956 m., gavusi vadų leidimą, legalizavosi.

Partizanų amžius byloja, kad didžioji dalis laisvės kovų dalyvių gimė, augo ir brendo nepriklausomoje Lietuvoje. Jų pilietines vertybes suformavo tautiškai orientuota tarpukario švietimo sistema. Ši nepriklausomybės karta užaugo ant šapokinės istorijos naratyvo pamatų, kuris, nepaisant romantizmo apraiškų, sugebėjo per sąlyginai trumpą laiką įtvirtinti lietuvių visuomenėje nepriklausomybės, kaip vertybės, suvokimą⁶³.

Išrašas iš E. Lujanienės gimimo metrikos įrašo:

Emilija Lujanienė (mergautinė pavardė – Ivanauskaitė), g. 1910 m. rugsėjo 5 d. Šiaulių aps. Klovainių vls. Siečių k. ūkininkų Kazimiero ir Onos (mergautinė pavardė – Kareivytė) Ivanauskų šeimoje⁶⁴. Į rezistencinę veiklą įsitraukė būdama 35 m.

Partizanų socialinės kilmės lentelėje (žr. 7 pav.) dominuoja iš vidutinių ūkininkų šeimų kilusios moterys.

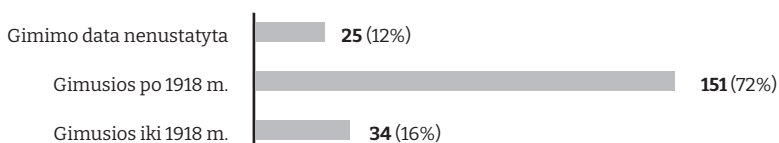
Lietuvoje tiek tarpukariu, tiek po karo dominavo agrarinė visuomenė. 1945 m. duome-

⁶¹ 1952 m. Pietų srities vadas Sergijus Staniškis-Viltis paskyrė Dešinio tėvūnijos vade Antaniną Kurtinytę-Liepą, jos pavaduotoja Moniką Marčiulynaitę-Nykštuką, eilinė partizanė buvo Regina Jančiauskaitė-Pempė. Srities vadas pasakė, kad jos turi užimti žuvusių partizanų vietą. Šios kovotojos suimtos 1952–1953 m.

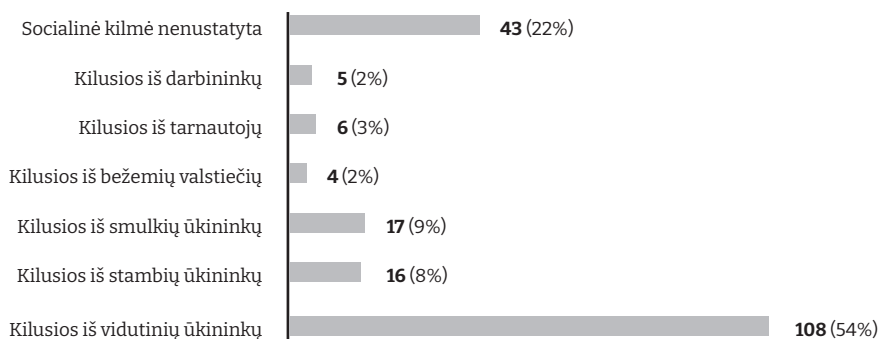
⁶² R. Staveckaitė-Notari, *op. cit.*

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ Emilijos Ivanauskaitės gimimo metrikos įrašas, in: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 1412, ap. 1, b. 1, l. 14.

6 pav. Karaliaus Mindaugo srities partizanų amžius

7 pav. Karaliaus Mindaugo srities partizanų socialinė kilmė

nimis, net 85 proc. Lietuvos gyventojų gyveno kaimiškose vietovėse⁶⁵. Pokarinis partizaninis pasipriešinimas buvo kaimo karas su okupantu. Kita vertus, jei tai buvo kaimo karas, tai faktiškai reiškė ir visos Lietuvos karą. Inteligentijos atstovų partizanų būriuose buvo nedaug, nors jų intelektualinis indėlis į partizanines kovas yra nepaneigiamas ir neproporcingai didelis, palyginti su bendru išsilavinusių asmenų skaičiumi partizanų gretose.

Ne paslaptis, kad patys partizanai spaudoje bei atsiminimuose dažnai rašydavo apie šį „nepatogų“ partizaninių kovų skaudulį. Štai 1949 m. Lietuvos laisvės kovų sąjūdžio leidinyje „Prie rymančio Rūpintojėlio“ rašoma: „Kas gi sudaro tuos didvyriškus laisvės kovotojų būrius? – Pilkų Lietuvos dirvonų artojo sūnūs, plonų drobių audėjų dukros ir tik vienas kitas mokytojas, karininkas, studentas. Kurgi didžioji tautos elito-inteligentijos dalis? [...] Su dideliu liūdesiu tenka konstatuoti, kad didelė dalis mūsų inteligentijos laikėsi nuošaliai nuo tautos vedamos išsilaisvinimo kovos.“⁶⁶

Ištyrinėtos biografijos atskleidė, kad daugiau nei pusė (54 proc.) partizanų buvo kilusios iš vidutinių ūkininkų, 8 proc. moterų atstovavo stambiems ūkininkams, 9 proc. – smulkiems ūkininkams, o 2 proc. kovotųjų buvo kilusios iš bežemių valstiečių šeimų. Iš darbininkų kilusios 2 proc., o iš tarnautojų ir tarnautojų – 3 proc. partizanų. 22 proc. kovotojų socialinės kilmės nepavyko nustatyti.

⁶⁵ Saulis Vaitekūnas, „Lietuvos gyventojai sovietinės okupacijos metais (1944–1990)“, [online], in: <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-gyventojai-sovietines-okupacijos-metais-1944-1990/> (2022-10-06).

⁶⁶ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*, sudarytoja Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, Vilnius: LGGRTC, 1998, p. 360.

Išrašas iš E. Ivanauskaitės-Lujanienės pareiškimo dėl priėmimo į Lietuvos šaulių sąjungą:

Tėvas turėjo 6 ha žemės⁶⁷.

Išrašas iš 1927 m. rinkikų sąrašo:

Petras Lujanas [E. Lujanienės uošvis] 1927 m. Biržų aps. Biržų vls. Lujanų k. valdė 34 ha. ūkį⁶⁸.

Apibendrinus išryškėja, kad 75 proc. moterų kovotojų, kurių socialinę kilmę nustatėme, buvo kilusios iš ūkininkų. Statistiniai skaičiai taip pat indikuoja hipotetines prielaidas, kodėl būtent didžioji dalis partizanų buvo kilusios iš vidutinių ūkininkų, t. y. priklausė Lietuvos Respublikos gyvavimo laikotarpiu besiformuojančiai viduriniajai klasei. Istorikas D. Noreika pastebi, kad tarpukario laikotarpiu Lietuvoje įvykdyta žemės ūkio reforma sukūrė platų gyventojų sluoksnį, kuriems Lietuvos nepriklausomybė buvo ne vien abstrakcija, bet ir objektyviais pokyčiais apibūdinama realybė⁶⁹. Lietuvos valstybingumo praradimas ir sovietų vykdoma socialinė ir ekonominė politika – privačios nuosavybės panaikinimas ir kolūkių steigimas – šiems žmonėms buvo ne tik nepalankiai susiklosčiusių geopolitinių realiųjų pasekmė, bet svarbiausia – asmeninių pastangų dėka užgyvento nuosavo turto (dažniausiai tai būdavo turimas žemės ūkis) nusavinimas. Tarpukariu Lietuvoje vyravo vidutinio dydžio ūkiai⁷⁰, taigi nuo šios sovietų politikos labiausiai nukentėjo vidutiniai ūkininkai, kurių tarpukario Lietuvoje buvo daugiausia. Drastiški jų asmeninio ir ekonominio gyvenimo pokyčiai lėmė bekompromisį nusistatymą ir priešišumą sovietų valdžiai.

1918 m. paskelbusi nepriklausomybę Lietuva susirūpino savo krašto raštingumu, kuris, palyginti su kitomis Europos valstybėmis, buvo labai žemas. 1923 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, beveik 56 proc. Lietuvos gyventojų buvo raštingi arba pusiau raštingi (mokėjo tik skaityti), taigi net 40 proc. nemokėjo nei skaityti, nei rašyti. Tarp moterų raštingų ar pusiau raštingų buvo 55 proc. Panašus procentas buvo ir tarp vyrų⁷¹.

Partizanų išsilavinimo duomenys (žr. 8 pav.) byloja, kad 35 proc. būsimų partizanų buvo baigusios keturias pradžios mokyklos klases. Tai buvo privalomas išsimokslinimo minimumas, numatytas tarpukario Lietuvos švietimo sistemoje. Vidurinį mokslą baigė 10 proc., o aukštąjį – 4 proc. moterų. Tarp partizanų buvo 3 proc. mažaraščių. 47 proc. partizanų išsilavinimo nepavyko nustatyti, tačiau, atsižvelgiant į bendras tarpukario švietimo tendencijas ir surinktus empirinius duomenis, galima teigti, kad į šią statistškai nea-

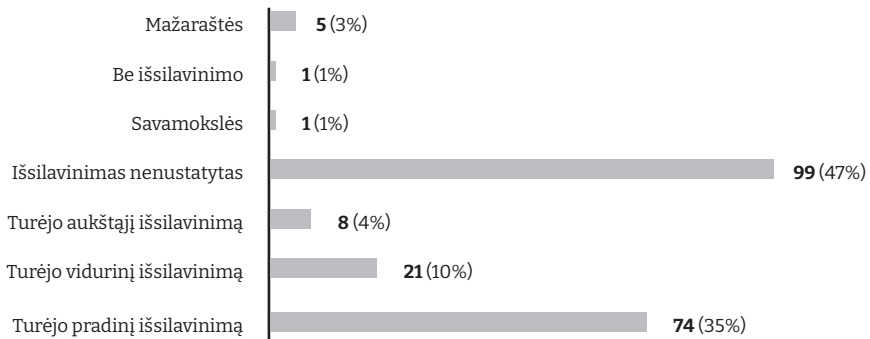
⁶⁷ Emilijos Ivanauskaitės pareiškimas dėl priėmimo į Lietuvos šaulių sąjungą, 1929-10-15, in: LCVA, f. 561, ap. 22, b. 349, l. 1.

⁶⁸ Biržų aps. Biržų vlsč. Šleideriškių seniūnijos rinkikų sąrašas, in: LCVA, f. 1357, ap. 12, b. 73, l. 34 a. p.

⁶⁹ D. Noreika, *op. cit.*, p. 11.

⁷⁰ A. Stalgienė, „Ūkio dydžio problema tarpukario Lietuvoje“, [online], in: <https://www.manoukis.lt/mano-ukis-zurnalas/2014/05/ukio-dydzio-problema-tarpukario-lietuvoje/> (2022-10-15).

⁷¹ *Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*, Kaunas, 1925, p. XLVIII.

8 pav. Karaliaus Mindaugo srities partizanų išsilavinimas

pibrėžtą dalį patekusios moterys taip pat buvo įgijusios tik pradinį išsilavinimą. Daugeliui ūkininkų vaikų gyvenimo kelias buvo susijęs su darbu nuosavame ūkyje, pradžios mokykla buvo vienintelė švietimo institucija, kurioje įgytų žinių pakako praktiniam gyvenimui.

Gilinantį į Šiaurės rytų Lietuvos srities partizanų moterų išsilavinimą pastebima, kad ši sritis apėmė tas Lietuvos apskritis, kuriose tarpukariu gyveno ir raštingiausi, ir mažiausiai raštingi Lietuvos gyventojai. Štai Biržų–Pasvalio apskrityse, Panevėžio mieste bei Ukmergėje gyventojų neraštingumas siekė maždaug 30–35 proc., o Zarasų ir Rokiškio apskrityse neraštingumas svyravo nuo 40 iki 50 proc.⁷².

Ištrauka iš Roberto Indriko atsiminimų:

Bunkery, būdavo, Emilija sėdi ir rašo. Rašo, kuria ir vis tariasi su Jonu Krivicku, kaip čia geriau parašius, kokius žodžius parinkus. [...] Nors Emilija Lujanienė buvo bemokslė, bet ji labai norėjo kurti eilėraščius, tiesiog pavydėjo Broniaus Krivicko talento. Ir kartais sėdėdama ant kelmo girioje, automatą pasidėjusi šalia, rašė, kūrė eiles:

Prie palinkusio smūtkelio

[...] Palengvink, Dieve, mano vargą,
Priduok nelaimėj man jėgos,
Kad būč kantri ir ištverminga
Pakelti ginklą visados.
Nors mano – moters – silpnos rankos,
Bet ginklą laiko jos tvirtai...⁷³

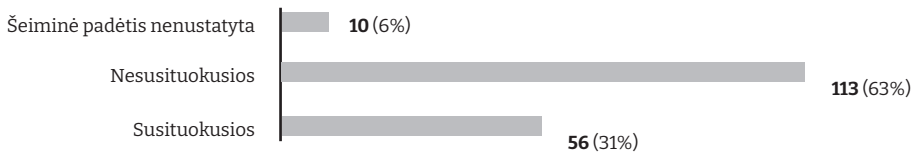
III. Šeiminė padėtis

Labai svarbus partizanų biografijų tyrimo aspektas yra šeiminė padėtis.

Nagrinėjami partizanų šeiminės padėties rodikliai (žr. 9 pav.) išryškina tiesioginį ryšį su moterų partizanų motyvacija. Tyrimas atskleidė, kad 31 proc. moterų kovotojų buvo susituokusios. Ištekėjusios moterys stėjo į partizanų gretas, sekdamos paskui savo vyrus. Vy-

⁷² *Ibid.*

⁷³ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 2, d. 2, p. 665, 668.

9 pav. Šeiminė Karaliaus Mindaugo srities partizanų padėtis

čio apygardos partizanas Pranas Dirsė-Kraštelis pastebi, kad „ne per daug malonus dalykas moterims partizanauti su vyrais miškuose, bet jos visos buvo pasišventusios savo vyrams“⁷⁴.

D. Noreikos tyrimas taip pat atskleidžia, kad šeima nebuvo kliūtis pasirinkti partizano kelią. Vyrams (ypač paskelbus amnestiją) šeima galėjo būti tiek pasitraukimo iš partizanų gretų, tiek pasilikimo jose faktorius. Visgi dažniau vyrai teikė pirmenybę ne šeimai, o kovoms už Lietuvos nepriklausomybę, nes dalis jų jau buvo netekę šeimų iki amnestijos paskelbimo⁷⁵. Autorius daro išvadą, kad represuotos šeimos ir noras atkeršyti už jas galėjo būti lemiamas motyvas pasilikti su partizanais ir nepasiduoti⁷⁶.

Ištirtos moterų biografijos liudija, kad didžioji jų dalis (63 proc.) – nesusituokusios merginos. Šią aplinkybę, diskredituojant partizaninio karo moralinį veidą, siekė išnaudoti represinės sovietų struktūros. Okupantų parengtose moterų partizanų ar ryšininkų charakteristikose, kaltinamosiose išvadose bei kituose operatyviniuose dokumentuose prie sąvokos *бандитка* (liet. banditė) dažnai sutinkami papildymai *любовница бандита* (liet. bandito meilužė) arba *состояла в интимной связи с бандитом* (liet. palaikė intymius santykius su banditu).

Apibūdindami moteris, partizaninio karo dalyves, čekistai sąmoningai vartojo stigmatizuojančią terminologiją ir *a priori* indikuojančią asmens amoralumą. Ši per visą partizaninį karą besitęsusi moterų diskreditavimo kampanija buvo tikslingai adresuota partizanines kovas remiančiai visuomenės daliai, siekiant sumažinti partizanamis gyvybiškai svarbią tiek fizinę, tiek moralinę visuomenės paramą. Teisybės dėlei reiktų paminėti, kad ir partizanų rašytiniame palikime sutinkame ne vieną atvejį (tik jų objektu tampa sovietų valdžiai simpatizuojančios moterys), kai partizanai itin išraiškingai pasako savo nuomonę apie su okupantais bendravusias moteris, jas vadindami paleistuvėmis, moraliai puolušiomis *katiušomis*⁷⁷.

Sovietų „susirūpinimas“ moraliniu Lietuvos moterų veidu buvo hipokritiškas. Partizanų dokumentai bei įvykių amžininkų atsiminimai pateikia kitokį vaizdinį nei aptinkamą sovietiniame diskurse. Net ir partizaninio karo sąlygomis laisvės kovotojai – tiek moterys,

⁷⁴ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 2, d. 1, sudarytojas Romas Kaunietis, Vilnius: Vaga, 1998, p. 340.

⁷⁵ D. Noreika, *op. cit.*, p. 290.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 291.

⁷⁷ E. Kripienė, *Vyrų...*, p. 84–85.

tieki vyrai – siekė tęsti taikos sąlygomis įprastas šeimos instituto formavimo tradicijas. Partizanai ir partizanės slapta tuokėsi bažnyčiose, kovos draugų akivaizdoje, bažnytinės santuokos įforminimą atidėdami tiems laikams, „kai bus pasiekta pergalė“.

Charizmatiška tragiško likimo partizanų sutuoktinių pora Joana Railaitė-Neringa ir Antanas Slučka-Šarūnas susituokė 1947 m., kai Antanas jau ėjo Algimanto apygardos vado pareigas.

Partizanė poetė Diana Glemžaitė ir Kunigaikščio Margio rinktinės Gedimino kuopos vadas Juozas Bulovas-Iksas vienas kitam prisiekė 1948 m. Abi moterys su sutuoktiniais partizaninių šeiminių gyvenimą kūrė miško sąlygomis. Jos negyveno netoliese savo vyrų, bet kartu su jais miške.

Kai mirė ką tik gimusi Dianos Glemžaitės ir Juozo Bulovo dukrelė, Diana po gimdymo iš karto grįžo pas savo vyrą. Artima partizanės draugė prisiminė Dianą sakius, kad „jei žūsiu, tai su vyru, aš turiu būti šalia jo“⁷⁸. Glemžaitės žodžiai buvo pranašiški – ji žuvo kartu su vyru Juozu Bulovu 1949 m. lapkričio 14 d. Rokiškio aps. Plunksnuočių miške. Prieš porą savaitių, 1949 m. spalio 28 d., Lietuva jau buvo netekusi kartu bunkeryje žuvusios vienos žymiausių ir darbingiausių partizanų poros – Karaliaus Mindaugo srities vado Antano Slučkos-Šarūno ir srities štabo sekretorės – Joanos Railaitės-Neringos.

1951 m. rugsėjo 28 d. Zarasų r. Painsrės k. kartu žuvo vyresnio amžiaus pora – Ona ir Povilas Stukai, turėję simboliškus *Motinos* ir *Tėvo* slapyvardžius. Išduoti mažamečio sūnaus akyste 1949 m. sausio 29 d. žuvo Edvardas Vaičėnas-Edzka ir Ona Vaičėnienė-Marti.

Nuojauta persunkti santuokos priesaikos žodžiai *iki mirtis mus išskirs* partizanų poroms tapo tikėtiniu scenarijumi, kurio pabaigą labai sąmoningai pasirinkdavo pačios moterys. Būtent jos, turėdamos kartais ir labai mažą galimybę neišitraukti tiesiogiai į partizaninį karą ir taip išsaugoti savo gyvybę, nusprendė, kad lieka su savo vyrais partizanis.

Ištrauka iš E. Lujanienės 1953 m. balandžio 16 d. tardymo protokolo:

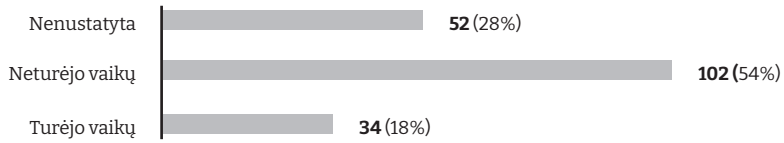
Mano vyras buvo Petras Lujanas, kuris 1946 m. MGB organų areštuotas ir nuteistas. Tačiau nuo 1949 m. aš ir vadeiva Jonas Krivickas tapome sugyventiniai ir aš jį laikiau savo vyru, nors oficialiai mūsų santuoka nebuvo įforminta, tačiau ankstesniuose tardymuose aš pastarąjį vadinau savo vyru⁷⁹.

Vienas jautriausių aspektų tyrinėjant moterų biografijas – partizanų ir jų vaikų santykis. Empiriniai tyrimai byloja (žr. 10 pav.), kad daugiau nei pusė partizanų (54 proc.) vaikų neturėjo, 18 proc. kovotojų buvo motinos, o apie likusias 28 proc. moterų istoriniai ir archyviniai šaltiniai duomenų nepateikia.

Ji [Emilija Lujanienė – aut. past.] turėjo polinkį fantazuoti. Visiems sakė, kad jos duktė yra Modesta (tai brolio duktė, ištremta į Sibirą). Matyt, jautė motinystės alkį. Buvo sukūrusi istoriją

⁷⁸ Aukštaitijos partizanų prisiminimai, t. 2, d. 2, p. 380.

⁷⁹ Emilijos Lujanienės tardymo protokolas, 1953-04-16, in: *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 100.

10 pav. Karaliaus Mindaugo srities partizanės ir vaikai

apie sūnelį [...] ⁸⁰

Moterų sprendimas pasitraukti į partizanų gretas pas kovojančius vyrus, vaikus paliekant artimiesiems, būdavo nulemtas racionalaus suvokimo, kad jas, kaip partizanų sutuoktines, gali bet kada areštuoti ar kitaip represuoti, todėl joms geriau vaikus palikti saugioje artimųjų aplinkoje ir pačioms pasitraukti pas partizanus. Labai tikėtina, kad suėmimo atveju partizanų vaikai galėjo atsidurti vaikų namuose ar nepažįstamų globoje.

Moterys vaikų susilaukdavo būdamos ir partizanų gretose. Į mišką pasitraukusios kovotojos kūdikių laukdavosi itin sunkiomis fizinėmis ir moralinėmis sąlygomis. Nuolatinė įtampa ir nuolatinės gyvenamosios vietos neturėjimas, prastas maitinimasis, medicininės priežiūros nebuvimas lėmė, kad moterų nėštumai ne visada baigdavosi laimingai, ne visi naujagimiai išgyvendavo.

1949 m. poetė Diana Glemžaitė su vyru Juozu Bulovu-Iksu laukėsi vaikelio. Atėjus laikui gimdyti Diana nuvyko į Kauną, apsimetė atsitiktinai pravažiuojančia moterimi ir pagimdė. Gimusi mergaitė neišgyveno. Diana grįžo pas vyrą Juozą ir netrukus, 1949 m. lapkričio 11 d., jie kartu žuvo.

1949 m. žiemą partizanė Emilija Miškinytė-Audronė su partizanu Jonu Šimoniu-Šposu laukėsi judviejų kūdikio. 1949 m. pradžia buvo itin tragiška Emilijai. Nelaimingo atsitikimo metu nuskendo Jonas Šimonis-Šposas, o netrukus gimęs sūnus teišgyveno kelis mėnesius. Dvidešimt vienerių metų Emilija tuoj po sūnaus mirties grįžo pas partizanus ir 1949 m. rudenį buvo suimta ⁸¹.

Salomėja Piliponytė-Rūta kūdikio su partizanu susilaukė 1947 m. kovo mėn. Vaiko tėvas netrukus žuvo, o pati Salomėja nusprendė galutinai pasitraukti į mišką. Vaiką priglaudė patikimi žmonės. Visgi sovietų valdžios aktyvistai greitai išsiaiškino, kieno tai vaikas, ir paėmė jį iš globėjų atidavė į vaikų namus. S. Piliponytė tikėjosi, kad pasidariusi fiktyvius dokumentus ji legalizuosis ir galės atsiimti dukrelę, bet 1948 m. spalio mėn. ją areštavo ir nuteisė 10 metų lagerio. Grįžusiai iš lagerio S. Piliponytei patarė neieškoti dukters, nes ją kaip pamestinukę įvaikino rusų šeima ⁸².

Tragiškai nutrūko partizanų Genovaitės Grigoravičiūtės-Dautartienės ir jos sutuokti-

⁸⁰ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 2, d. 2, p. 667–668.

⁸¹ Emilijos Miškinytės tardymo protokolas, in: *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 41129/3, l. 18, 30, 31.

⁸² *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 3, p. 893, 895, 896.

nio Adomo Dautarto-Žvirblio šeiminis partizaninis gyvenimas. Sutuoktiniai žuvo 1949 m. balandžio 21 d. Kėdainių apskrityje. Žūties metu partizanė laukėsi kūdikio⁸³.

Partizanas Jonas Kadžionis-Bėda be pagražinimų atskleidžia motinos ir bunkeryje gimusio partizanų vaiko tragišką padėtį: „[...] mums gimė sūnus. Jis gimė po žemėmis, tamsiame bunkeryje. Neverkė, nerodė jokio balso. Kūdikio akys buvo mėlynos, o per veidelį ropojo vargo palydovė – utelė.⁸⁴“

Sovietų valdžia suvokė, kad partizanų, o ypač partizanių motinų, silpnoji grandis yra vaikai. Vaikai tapo savotišku jauku, siekiant priversti moteris pasitraukti iš partizanų gretų. Buvo sąmoningai apeliuojama į partizanės motiniškus jausmus, kvestionuojamas moters, kaip motinos, elgesys, pabrėžiant, kad partizanei nerūpi jos vaiko saugumas, gerovė, jai nesvarbu, kad vaikas auga be motinos. Partizanė Sofija Žilienė-Klajūnė (Antano Žilio-Žaibo žmona), asmeniškai išgyvenusi motinos ir vaiko dramą, kai jos vos kelių metų sūnų valdžia paėmė įkaitu, pripažino, kad jei būtų kankinę vaikus, ji nebūtų išlaikiusi⁸⁵.

Šios kelios istorijos atskleidžia ir asmenines tragedijas, ir asmeninius apsisprendimus. Partizaninio karo metu gimę vaikai netapdavo priežastimi moterims pasitraukti iš miško. Jų elgesį nulemdavo konkrečios aplinkybės, pačių moterų suvokimas, kad būtent toks sprendimas joms ir vaikams tuo metu yra geriausias.

Patys partizanų vaikai pripažįsta, kad *bandito vaiko* šleifas juos persekiojo visą sovietmetį. Kai Povilo Stuko-Tėvo ir Onos Stukienės-Motinos, Žemaitės dukra Janina Stukaitė norėjo įsidarbinti MTS (mašinų traktorių stotis) apskaitininke, jai pasakė, kad „banditų vaikui kolūkio karves melžti per didelę garbė. Visiems buvau tik banditų vaikas.“⁸⁶

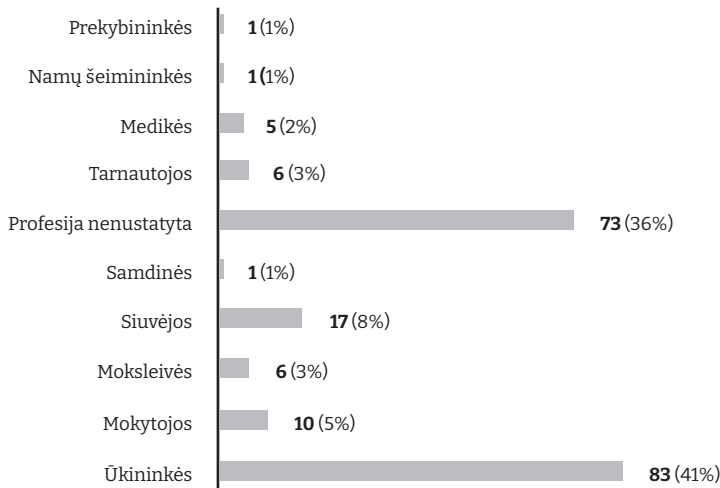
Partizaninio karo dalyvių darbinės profesinės veiklos lentelėje (žr. 11 pav.) dominuoja žemės ūkio veikla. Dauguma kovotojų (41 proc.) buvo ūkininkės, 8 proc. moterų vertėsi siuvėjų amatu, 5 proc. mokytojavo, 3 proc. partizanių buvo moksleivės, 3 proc. tarnautojos ir 2 proc. turinčios medicininį pasirengimą. Taigi net 13 proc. partizanių turėjo intelektualinį-kūrybinį potencialą, kuris buvo itin reikalingas partizanų visuomeninėje veikloje – leidžiant įvairią partizaninę spaudą, prisidedant prie jos turinio formavimo. Nepavyko nustatyti 38 proc. partizanių profesijos. Jei palygintume su bendra moterų partizaninio karo dalyvių darbinės veiklos ar užsiėmimo statistika, tai pamatytume, kad Šiaurės rytų Lietuvos partizanų srities moterų partizanės atspindi bendras statistines tendencijas. Vienintelis labiau išsiskiriantis ir nesutampantis statistinis dėmuo yra tas, kad Šiaurės rytų Lietuvos partizanų srityje tarp moterų partizanių buvo tik 3 proc. moksleivių, tuo tarpu bendrame moterų par-

⁸³ *Laisvės kovotojų prisiminimai*, t. 7, d. 2, sudarytojas Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2010, p. 623.

⁸⁴ Jonas Kadžionis-Bėda, *Per skausmo pelkes*, Vilnius: LGGRTC, 2020, p. 191.

⁸⁵ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 1, p. 81.

⁸⁶ Povilo Stuko ir Onos Stukienės kario savanorio byla, in: *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro* (toliau – LGGRTC) *archyvas*, b. D-16.

11 pav. Karaliaus Mindaugo srities partizanų profesijos

tizaninio karo dalyvių statistiniame tyrime šis rodiklis yra 9 proc. Toks skirtumas atsirado ir todėl, kad bendroji statistika apima visas moteris, dalyvavusias laisvės kovose, o ši – tik partizanes. Moksleivių skaičius buvo gerokai didesnis tarp ryšininkių.

IV. Partizanų likimai

Partizanų likimų tyrimas (žr. 12 pav.) atskleidė, kad moterų, pasirinkusių kovotojų kelią, laukdavo labai konkretus likimas – žūtis arba areštas. 43 proc. Karaliaus Mindaugo srities partizanų žuvo, o 42 proc. buvo areštuotos ir nuteistos, 2 proc. legalizavosi ir 2 proc. išsilaipstė. 7 proc. partizanų likimai nežinomi.

E. Lujanienė Tučo būryje buvo iki 1947 m. vasario 22 d., o po to slapta nuo partizanų legalizavosi „dėl ligos ir sunkių slapstymosi sąlygų“⁸⁷. Legalizuodamasi E. Lujanienė „atidavė vokišką šautuvą Nr. 3088 ir 16 šovinių“⁸⁸. Po metų ji vėl įsitraukė į rezistencinę veiklą. 1953 m. balandžio 6 d. 200 MVD vidaus kariuomenės vykdė karinę operaciją Latvijos SSR Bauskės r. Skaistkalnio miesto apylinkėse.

Išrašas iš akto apie čekistinę karinę operaciją:

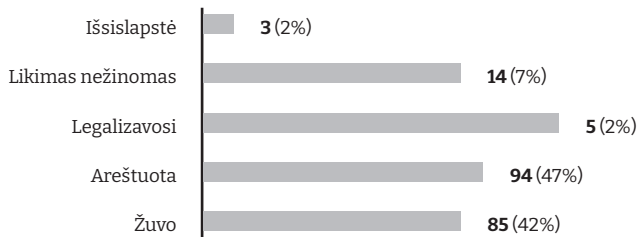
13 val. kariai buvo apšaudyti 94 miško kvartale. Per prasidėjusį susišaudymą nukauti partizanais Jonas Krivickas ir Povilas Dagys. Vėliau kariai pamiškėje pastebėjo moterį, ginkluotą automatu, kuri pamačiusi kareivius grįžo į mišką, numetė automatą ir bandė pabėgti, bet buvo sulaukyta. Sulaukytoji pasirodė esanti „banditė“ Emilija Lujanienė⁸⁹.

Moterys lygiai kaip ir vyrai žūdavo kautynėse arba nusižudydavo. Kai kurios jų pasiudavo į nelaisvę, būdavo tardomos ir teisiamos lygiai taip kaip ir vyrai – pagal RSFSR

⁸⁷ Emiljos Lujanienės tardymo protokolas, 1953-04-07, in: *LJA*, f. K-1, a p. 58, b. 26572/3, l. 23.

⁸⁸ Pažyma apie Emilijos Lujanienės legalizaciją, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 372.

⁸⁹ Aktas apie karinę operaciją, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 354–355.

12 pav. Karaliaus Mindaugo srities partizanų likimai

baudžiamojo kodekso 58 straipsnį „už tėvynės išdavimą“. Partizanėms būdavo skiriamos tokios pat bausmės kaip ir partizanams – 25 metai kalnimo pataisos darbų lageriuose.

Išrašas iš E. Lujanienės nuosprendžio:

Lujanienę Emiliją, duktė Kazimiero, pagal RSFSR Baudžiamojo kodekso 58 straipsnio 1 „a“ dalį įkalinti pataisos darbų lageryje dvidešimt penkeriems metams, suvaržant pilietines teises penkeriems metams ir konfiskuojant visą turtą⁹⁰.

Suimtos ir išgyvenusios partizanės atsiminimuose prisipažįsta, kad tuo metu jos pavydėjusios savo žuvusioms sesėms. Partizanė Jadvyga Žardinskaitė-Daktaras Dolitlis atsimena, kad kai 1951 m. kovo 14 d. ji pateko į nelaisvę, prasidėjo jos tragiškiausia gyvenimo atkarpa: „Pavydžiu žuvusiems draugams“, – prasarė 25 metams kalėti lageryje nubausta Jadvyga⁹¹. Per tardymą partirta fizinė ir psichologinė prievarta tapo negyjančia žaizda. Baudžiamosiose bylose esantys tardymo protokolai neatskleidžia tiesiogiai, kokias priemones naudojo represinės struktūros. Tik tam tikros iškalbingos detalės – tardymo trukmė ir laikas, staigus tardomųjų apsisprendimas pradėti kalbėti „tik tiesą“ – leidžia numanyti apie suimtosioms taikytą fizinį ir psichologinį poveikį, siekiant išgauti norimą informaciją.

Tik prakalbinta praeitis padeda suvokti patirtą fizinio ir psichologinio kankinimo mastą pokariu. Moterų prisiminimuose ryškiai išsiskiria psichologinio palaužimo metodas žeminant suimtųjų žmogišką orumą, tyčiojimas iš fizinio moters kūno. Buvusios laisvės kovų dalyvės tiek savo nutylėjimais, tiek ir atvirai liudijo, ką joms teko patirti. Partizanę Stasę Bislytę-Klajūnę (partizano Mato Paškonio žmona) visiškai nuogą laikė tris paras kameroje, kurioje buvo vandens iki kelių⁹².

Ryšininkė Onutė Kripaitytė-Vyšnia pasakojo, kad pokariu su savo seserimi augino kalėjime gimusią giminaitės dukrą. Kai Onutė suėmė, tardytojas apkaltino, kad ši mergaitė yra jos dukra, kurios ji susilaukė su partizanu. Onutė nepripažino šio kaltinimo, todėl tardytojai nusprendė atlikti daugkartinį patikrinimą, kad, pasak Onutės, įsitikintų, jog ji

⁹⁰ Emilijos Lujanienės nuosprendis, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 444.

⁹¹ Jadvygos Žardinskaitės-Bartašienės kario savanorio byla B-162, in: *LGRTC archyvas*.

⁹² *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 1, p. 734.

negyveno su vyru⁹³.

Tardomų moterų plaukų rovimas buvo tiek fizinė bausmė, tiek simbolinė pažeminimo forma. Šis motyvas sutinkamas beveik kiekvienos tardytos moters prisiminimuose. Partizanė Stasė Bislytė turėjo ilgus plaukus. Tardymo metu ją pririšo už kasų ir ėmė kilnoti aukštyn, kol atplėšė jas su visa oda⁹⁴. Partizanė Sofija Žilienė-Klajūnė prisimena: „Buvau su kasom, tai jie, budeliai, jas nurovė, galvos paliesti negalėjau, atrodė, visa oda nuo kiaušo atplėšta.“

Statistiniai duomenys, kuriuos pasitelkėme norėdami išgryninti istorinį moterų partizanų vaizdą ir paaiškinti vieną tragiškiausių Lietuvos istorijos tarpinių, slepia Lietuvos visuomenės ir asmenines žmonių tragedijas bei sugriautus gyvenimus. Tyrimo metu atskleistos emocionaliai paveikios moterų partizanų mikroistorijos tarsi dėlionės detalės pamažu užpildo dar iki galo nenubraižytą partizaninių kovų žemėlapi.

Nuo pat Lietuvos partizaninio karo tyrimų pradžios nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvos visuomenės istorinėje sąmonėje susiformavo ir iki šiol vyrauja romantizuotas „moters kovotojos“, „moters karės“ vaizdinys. Jis emocionalus, išryškinantis kovos heroizmą. Moteris kovotoja tampa tautos didvyriškumo pavyzdžiu. Tai labai patogus vaizdinys, kurį lengvai priima istorinė atmintis ir nori matyti visuomenė. Empirinė medžiaga ir atsiminimai atskleidžia nefasadinį kasdienį kovojančių moterų vaizdinį: tiek moralinį, tiek fizinį nuovargį, alkį, ligas, nusivylimą, areštus ir tardymus, žūtis ir tuo pačiu metu ryžtą kovoti bei nepalaužiamą valios stiprybę.

Išvados

1. Tipiškas moterų kelias į partizanų gretas prasidėdavo nuo partizanų rėmimo ar ryšių tarp partizanų junginių palaikymo, t. y. iš pradžių jos būdavo rėmėjos arba atlikdavo ryšininkų funkcijas. Dažnu atveju partizanai būdavo moters ar merginos šeimos nariai – tėvas, brolis, sutuoktinis ar sužadėtinis, kitais atvejais – pažįstami vyrai iš to pačio kaimo, klasiokai ir pan. Ištirtos moterų biografijos atskleidė, kad dauguma jų (38 proc.) partizaninę veiklą pradėjo antrajame partizaninio karo etape – nuo 1946 m., nors jei skirstytume pagal metus, tai pikas buvo pasiektas 1945 m. (24 proc.).

2. Moterų įsitraukimo į partizaninį judėjimą motyvų analizė atskleidė, kad daugiau nei pusė jų kovotojų kelią pasirinko paveiktos artimos aplinkos, t. y. jų artimieji jau aktyviai dalyvavo ginkluotoje rezistencijoje. Ši įžvalga patvirtina istoriografijoje (ž. Smolskutės ir A. Petrauskienės darbai) atskleistą moterų motyvacijos ir jų artimųjų veiklos santykį. Dėl politinių motyvų į ginkluotą rezistenciją įsitraukė dešimtadalis ištirtų partizanų. Tokia tendencija koreliuoja su įžvalga, kad politinis partizanavimo veiksnys tarp moterų buvo mažas. Kita vertus, politiniai moterų įsitraukimo motyvai byloja apie tarpukariu įdiegtą

⁹³ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 3, p. 162–164.

⁹⁴ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 1, p. 736.

pilietinį sąmoningumą ir aktyvumą bei išryškina tuo metu subrendusį asmeninės atsakomybės už savos valstybės kūrimą fenomeną. Pripažįstame, kad išgryninti motyvacijos veiksniai yra sudėtinga, nes asmeniniai įsitikinimai (politinis priešiškus sovietinei valdžiai) ir artimos aplinkos įtaka pasirinkimui yra labai glaudžiai susiję.

3. Socialinio pjūvio nagrinėjimas atskleidė, kad dauguma partizanų buvo kilusios iš vidutinių ūkininkų, t. y. priklausė gausiausiai tarpukario Lietuvos socialinei grupei. Empiriniai duomenys patvirtino nuomonę, kad partizaninis pasipriešinimas iš esmės buvo kaimiškosios visuomenės dalies kova su sovietiniu režimu.

4. Sukurta šeima ar vaikai nebuvo moterims kliūtis tapti partizanėmis. Atvirksčiai, pastebima, kad jei moters vyras buvo partizanas, tikimybė, kad moteris vienu ar kitu būdu prisijungs prie partizanų, akivaizdžiai išaugdavo. Net 31 proc. tiriamų partizanų buvo ištekėjusios, o 18 proc. turėjo vaikų.

5. Kovotojų likimų tyrimas byloja, kad moterys partizanės arba žūdavo (nusižudydavo), arba būdavo suimtos ir nuteistos. Partizanų legalizacijos buvo tik keletas pavienių atvejų. Šiuo atveju įžvelgiamas aiškus skirtumas tarp moterų ir vyrų likimų. Vyrų legalizuodavosi tiek pavieniui, tiek ir grupėmis. Sovietų represinė sistema partizanus ir partizanes vertino vienodai: jie buvo vadinami „banditais“ ir baudžiami pagal RSFSR baudžiamojo kodekso 58 str.

6. Tyrimas išryškino tokią tipinę Mindaugo Karaliaus srities partizanės kolektyvinę biografiją: dvidešimtmetė lietuvė, ūkininkė, baigusi pradžios mokyklą, nesusituokusi, neturinti vaikų, šeimos nariai ginkluotos rezistencijos dalyviai, rezistencinę veiklą pradėjo veikiami išorinių (šeimos narių įsitraukimo), o ne vidinių veiksnių (antisovietinis nusiteikimas), iš pradžių buvo rėmėja ar ryšininkė, vėliau įstojo į partizanų gretas, vykdė tiek ūkines, tiek kovines funkcijas, buvo areštuota arba žuvusi.

Ramona Staveckaitė-Notari, Andrius Tumavičius

Women in the Armed Resistance in the Northeast of Lithuania: The Case of the King Mindaugas Partisan Region

Summary

The purpose of the article is to refine the data of the initial statistical study, "Women in the Lithuanian Partisan War, 1944-1953", by examining the biographies of the female partisans in the Northeastern Lithuania partisan region according to targeted biographical parameters, and to present an objective picture of the female partisan. The paper analyses the reasons for women getting involved in the partisan movement, examines the social cross-section of the female fighters, and investigates the marital status and fates of the female partisans. After conducting the research, it was found that more than half of the female fighters chose this path because they had been influenced by their immediate environment, i.e. their relatives were actively involved in the armed resistance. This insight confirms the relationship between women's motivation and the activities of their relatives imparted in historiography. One tenth of the female partisans examined became involved in the armed resistance for political reasons. This trend correlates with the insight that political engagement was low among women. Examination of the social cross-section revealed that most of the female partisans came from farming families, i.e. belonged to the main social group of the Republic of Lithuania population. Empirical data confirmed the opinion that the partisan resistance was essentially a struggle of the rural part of society against the Soviet regime. An analysis of the marital status of the female partisans revealed that more than 60 per cent of the female fighters were single, while 30 per cent were married and 18 per cent had children. The study of the fates of the female fighters imparts that these women either died/committed suicide or were arrested and convicted. There were only a few isolated cases of female partisans becoming legal. In this case, a clear difference is evident between the fates of women and men. Men became legal both individually and in groups. The Soviet repressive system treated male and female partisans equally – they were called "bandits" and punished according to Article 58 of the Criminal Code of the RSFSR.

Keywords: female partisan, resistance, partisan warfare, collective biography.

Šeimos Lietuvos partizaniniame kare: Dešinio tėvūnijos (1949–1953 m.) atvejais

EMILIJA KARALIŪTĖ

Studentė

Vilniaus universitetas Istorijos fakultetas

✉ emilijoskaraliutes@gmail.com

Straipsnyje pristatomos penkios aktyviausiai Tauro apygardoje Dešinio tėvūnijoje veikusios partizanų šeimos – Popieros, Marčiulaičiai, Kurtiniai, Banislauskai ir Gumauskai. Tyrimas koncentruojasi į jų veiklą pogrindyje, namie likusių artimųjų santykį su kovojusiais ginklu, likimus, kartu bandant apčiuopti ir šeimų reikšmę atskiruose smulkesniuose daliniuose.

Šaltiniai atskleidė tris pagrindines šeimos reakcijas vienam iš jos narių nusprendus tapti partizanu – vyrauja ne tik istoriografijoje įsitvirtinęs vaikų išlydėjimo iš namų su palaiminimu vaizdinys, bet ir aptinkama dar bent keletas ne tokių darnių namiškių reakcijų. Tačiau svarbu, kad ir kokia reakcija lydėjo būsimą kovotoją, atsisveikinimas su namiškiais nekeisdavo pirminio asmens apsisprendimo, savo ruožtu namiškiai dažnai bet kokių atveju natūraliai įsitraukdavo į pogrindžio veiklą.

Tokiame nedideliame dalinyje kaip Dešinio tėvūnija, iš penkių šeimų 66.7 proc. asmenų tapo aktyviais pogrindžio dalyviais – ginkluotais kovotojais, vienais svarbiausių jų rėmėjų ir ryšininkų. Šios penkios šeimos partizaniniame kare iš viso neteko 16 vaikų, o ir likusieji šeimos nariai buvo ištremti ar priversti slėptis nuo tremties.

Reikšminiai žodžiai: Laisvės kovos, partizanų šeimos, Dešinio tėvūnija, artimųjų likimai.

Įvadas

Pokario laisvės kovų tyrimuose vis dar yra įprasta centre matyti ginkluoto pogrindžio dalyvių istorijas, aptariamus su jais ir jų kovomis susijusius procesus, taip tarsi primirštant kitus ne mažiau svarbius pogrindyje veikusius asmenis, pradedant tuo, kad už kiekvieno kovotojo dažniausiai būdavo jų artimieji. Šeimos nariai lydėdavo partizaną nuo pat jo apsisprendimo pradžios ir lygiai taip pat tapdavo svarbia partizaninio karo dalimi – pirmaisiais rėmėjais, ryšininkais, galiausiai – ginklą paėmusiais kovotojais. Tad šeimų tyrimai siūlo kiek platesnį žvilgsnį į pasipriešinimo dalyvius ir jų įvairovę, kuris leidžia pabrėžti ne tik kovotojų, bet ir jų artimųjų indėlį partizaniniame kare. Tėvūnijos iki šiol taip pat nėra sulaukusios didesnio istorikų dėmesio, todėl šis bandymas būtent per Dešinio tėvūnijos analizę atskleisti šeimų įsitraukimą į pasipriešinimą gali bent kažkiek užpildyti ir šią spragą.

Tema tampa vis reikšmingesnė ir šiandieniniame kontekste, atsirandant naujoms psichologų įžvalgoms dėl trauminių patirčių bei ilgalaikių jų pasekmių, ypač turint omenyje, kad šiuo laikotarpiu buvo ardoma viena svarbiausių terpių, galinti žmogui padėti įveikti karo, okupacijos traumą, – šeima¹. Neabejotinai ir 2022 m. prasidėjusio karo Ukrainoje ir tebevykstančio ukrainiečių šeimų išblaškymo metu pasipriešime okupaciniam režimui figūruojančių šeimų istorijos tampa tik dar artimesnės ir aktualesnės.

Darbo objektas. Pati artimiausia partizano aplinka iki įsitraukimo į ginkluoto pogrindžio gretas – jo šeimos nariai. Nors kovotojus rėmė ir jų giminaičiai, nuspręsta darbe aptarti tik artimiausius ginkluoto pogrindžio dalyviams asmenis, kurie kone iškart tapdavo įtartini sovietų represinėms struktūroms.

Darbo tikslas. Išanalizuoti ginkluoto pogrindžio dalyvių santykį su savo šeimomis nusprendus tapti ir jau tapus partizanais ir kaip toks sprendimas keitė jų artimųjų likimą.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti šeimos narių santykius ir ryšius su partizanauti pasitraukusiais artimaisiais.
2. Pasitelkiant Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės Dešinio tėvūnijos atvejį atskleisti šeimos vaidmenį smulkiųjų organizacinių dalinių viduje.
3. Aptarti, kokie buvo Dešinio tėvūnijos partizanų artimųjų likimai.

Tyrimo metodai. Tyrimo eigai, šaltinių analizei, išvadoms atskleisti pasirinktas aprašomasis analitinis metodas, o artimųjų įsitraukimą į partizaninį karą leido išsamiau panauginėti atvejo tyrimas.

Chronologinės ribos. Atskaitos tašku pasirinkti 1949 m., kai pradėtos kurti tėvūnijos, o tyrimo pabaigą simboliškai žymi 1953 m., tačiau aptariant partizanų šeimų likimą paliečiami ir kiek vėlesni metai.

¹ Danutė Gaillienė, *Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2021, p. 75.

Istoriografijos apžvalga. Nors laisvės kovų dalyvių artimųjų istorijos atskirai istoriografijoje nėra gausiai nagrinėjamos, 2022 m. išleista Reginos Laukaitytės monografija² turi atskirą, nors ir itin trumpą bei nedaug naujos informacijos atskleidžiantį, skyrelį, skirtą su ginkluotu pagrindžiu susijusioms šeimoms. Galbūt kiek svarbesnė autorės papildyta tremties tema, aptariant iki tol primirštą klausimą – gyvenimą *išvengus* tremties. Lokalių bendruomenių, įskaitant ir kovotojų šeimos narių, reikšmę pasipriešiniame okupaciniam režimui išskiria ir amerikiečių politologas Rogeris D. Petersenas³. Vis tik daugumą jo teiginių empiriškai pagrindė ir išplėtojo Dainius Noreika – būtent jo disertacijoje⁴ atrandame šiam darbui aktualiausius klausimus, susijusius su partizanų artimaisiais.

Partizaninį karą aptariančiuose veikaluose⁵ šeimų istorijos, jų indėlis į pokario laisvės kovas ar partizanų santykiai su artimaisiais aptariami labai trumpai – čia lakoniškai paminimi pagrindiniai darbe nagrinėjami aspektai. Sintezės buvo daugiau naudojamos pagrindiniams akcentams sudėlioti ir plėtototi ar bendriems pokario laisvės kovų įvykiams paminėti. Tuo tarpu kontekstinė literatūra buvo aktualiausia siekiant suprasti, kokių priemonių prieš partizanų artimuosius ėmėsi sovietinės represinės struktūros. Apie tai daugiausia rašė istorikas Arvydas Anušauskas⁶.

Šaltinių apžvalga. Pirmoji šaltinių grupė – archyviniai šaltiniai ir jų pogrupiai, itin problemiški kiekybės bei suradimo prasme – partizanų dokumentai ir asmeniniai laišakai. Laiškuose, ypač rašytuose partizaninio karo metu ištremtiems šeimos nariams, žinoma, neapsieinama be tam tikrų perkeltinių prasmių, tačiau išryškėja ir dar viena problema – daugelis laiškų, kaip ir partizanų dokumentai, išsimėtę po įvairias bylas, taip pat tikėtina, kad nemažai jų kol kas nėra prieinami tyrėjams, nes laikomi asmeniniuose fonduose. Šiame darbe bus naudojami atrasti Dešinio tėvūnijos kovotojų laišakai, esantys bylose formuliaruose, taip pat Julijos Popieraitės baudžiamojoje byloje⁷.

Antra reikšminga grupė – sovietinių represinių struktūrų dokumentai. Visų pirma baudžiamosios partizanų ir jų artimųjų bylos, saugomos Lietuvos ypatingajame archyve. Jose tikrai per daug nesigilinama į šiam tyrimui aktualią šeimos istoriją, geriausiai atveju išvardijami, kaip dažniausiai buvo reikalaujama pirmosiose apklausose, šeimos nariai, giminės, jų gyvenamosios vietos, galbūt užrašoma ir keletas papildomų faktų, pavyzdžiui, kodėl prisijungta prie laisvės kovų, tačiau taip išsamesnis pasakojimas apie šeimą dažnu

² Regina Laukaitytė, *Pokaris Lietuvoje belaukiant išlaisvinimo*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022.

³ Roger D. Petersen, *Resistance and Rebellion. Lessons from Eastern Europe*, New York: Cambridge University Press, 2001.

⁴ Dainius Noreika, *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema* [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020.

⁵ Nijolė Gaškaitė, Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, Bonifacas Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996.

⁶ Arvydas Anušauskas, *Teroras 1940–1958*, Vilnius: Versus Aureus, 2012.

⁷ Julijos Popieraitės baudžiamoji byla, in: *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. P-14993.

atveju nutrūksta – tardytojams kur kas reikalingiau buvo sužinoti, kur slepiasi artimieji, kur yra bunkeriai. Norint visapusiškai atskleisti partizanų ir jų šeimų narių santykius bei ryšius, baudžiamųjų bylų ne visada pakanka, išskyrus tuos atvejus, kai kitos išeities nėra ir gausiau neatrandama kitos medžiagos. Visgi šios bylos pasirinktos konstruojant vientesnę pasakojimą. Siekiant apžvelgti Dešinio tėvūniją, pasirinkta šio dalinio kovotojams užvesta agentūrinė byla „Vabalai“ (Жуку) ir K-19 fonde esančios tremties bylos.

Trečia grupė – publikuoti šaltiniai, pirmiausia partizanų bei jų artimųjų atsiminimai. Akivaizdžiausia tokio šaltinio, sakininės istorijos, panaudojimo silpnybė – laiko nuotolis, besiformuojančio bendrojo naratyvo ir atsiminimų (re)konstravimo problema. Visgi ne visuomet pavyksta atrasti didesnę kiekį vienašalių šaltinių, kurie, be abejo, tiksliausiai fiksuoja, autentiškiausiai perteikia čia ir dabar patirtis, išgyvenimus, emocijas (ypač tai pasakytina apie laiškus). Tad darbe atsiminimais tenka remtis ne tik aprašant artimųjų likimus nebelikus vienašalių šaltinių, bet ir siekiant perteikti kai kurias partizanų bei jų artimųjų kasdienybės detales. Taip pat manoma, kad nesiekiant kuo tiksliau perpasakoti susidūrimų su kariuomene ar nesikoncentruojant į pavienes datas, o būtent į šeimų istorijas, čia galima atrasti unikalios medžiagos, kuri, derinant su kitais archyviniais šaltiniais, siekiant patikrinti kai kurias pasakojimo detales ar papildyti atsirandantį fragmentiškumą, tik ir gali užtikrinti įvairiapusiškesnę temos atskleidimą.

Tarp tyrimui aktualių publikuotų šaltinių yra ir partizanų rašytinis palikimas, nors daugumos jų pagrindinė problema – vis tik rašymas platesnei auditorijai⁸. Taip aptinkame ne visai autentiškai perteikiamas patirtis, suliteratūrintą pasakojimą. Atsižvelgiant į šią kliūtį ir bandant ją nors kiek apeiti, reikėtų pridurti, kad tokio pobūdžio klasika tapę šaltiniai daugiau suteikia galimybę patikrinti, o svarbiausia – papildyti, ir istoriografijoje spėjusius įsitvirtinti teiginius.

Partizanų santykiai ir ryšiai su artimaisiais

Kai kalbame apie įvairių priežasčių bei aplinkybių veikiamą apsisprendusio asmens pasitraukimą iš namų, iškart iškyla jau klasika tapęs motinos laiminamų vaikų išlydėjimo partizanauti vaizdinys. Bene geriausiai jis atpažįstamas iš Juozo Lukšos atsiminimų, kai aprašomas jo ir brolio Stasio-Juodvarnio atsisveikinimas su verkiančia mama, kuri išlydi klūpančius vaikus, peržegnodama ir linkėdama Dievo globos sūnų pasirinktame kelyje⁹. Toks vaikų išlydėjimas į karą nebuvo išskirtinai Lietuvos partizaninio karo reiškiny, apie panašius atsisveikinimus žinoma nuo seniausių laikų, kai pagal skirtingas tradicijas tėvų buvo laiminami vykstantieji į tuometinius mūšius, vėliau ir į sukilimus. Tik Lietuvos atveju, pradedant XIX–XX a. pradžia, tokių palydėtuvių beveik nebeaptinkama – į carinės Rusijos karus lietuviai vyrai būdavo pai-

⁸ [Juozas Lukša] Juozas Daumantas, *Partizanai*, Vilnius: Vaga, 1990; Adolfas Ramanauskas-Vanagas, *Daugel krito sūnų...*, Vilnius: Mintis, 1991.

⁹ J. Daumantas, *op. cit.*, p. 134.

mami dažniausiai neleidžiant jiems atsisveikinti su namiškiais¹⁰, o partizaninis karas po tiek laiko tik atgaivino nutrūkusią tradiciją. Be to, tarpukariu Lietuva buvo mažai paveikta sekularizacijos, ir būtent motina buvo tas asmuo šeimoje, kuris rūpinosi tikėjimo perdavimu savo vaikams¹¹, tad turbūt religingesnėse šeimose būdavo atsisveikinama būtent taip.

Visgi įmanoma užčiuopti ir ne tokių sakraliai ar darniai skambančių palydėjimų iš namų, atsisveikinimų, kurie nors nėra dažnai akcentuojami istoriografijoje, bet skaitant atsiminimus susidaro vaizdas, kad jie nebuvo visiškai reti. Netgi priešingai – atrodo gana realūs, žmogiški ir, atsižvelgiant į to meto situaciją, manytina, kad jų galėję būti daugiau nei tik keletas. Vaizdinių, kai namiškiai puola ant kelių, verkia ar išsako kaltinimus („pražudysi man vaikus“¹²), priekaištus („tau ne po miškus vaikščioti, o vaikas augint“¹³) būsimam partizanui ar partizanei, aptinkame kiek mažiau, bet tokio nutylėjimo priežastys gali būti įvairios – galbūt tai nelaikoma svarbia pasakojimo dalimi, ypač jei viskas vyko be ypatingo palaiminimo, o galbūt yra per skaudu pasakoti apie tą ribinę situaciją, po kurios negrįžtamai keitėsi šeimų likimai, ką (ne)sąmoningai ir bandoma nustumti į šalį. Bet toks namiškių elgesys ar pikčiau pasakytas žodis, turint omenyje pirminį sovietų reokupacijos ir Raudonosios armijos savivaliavimo metų kontekstą, kai gausiausiai eita partizanauti, neturėtų stebinti. Siautėjant terorui ir tikriausiai matant giminaičių ar kaimynų pavyzdžius, savaime suprantama, jog bijota tiek dėl išeinančiojo, tiek dėl likusiųjų namuose likimų. Tačiau nors atrodytų, kad dėl tradicinio palaiminimo nebuvimo ir namiškių bandymų atkalbėti pateikiant tikėtinas ateities galimybes išeiti partizanauti turėjo būti žymiai sunkiau – nei šeima, nei jos prašymai daugelio įsitikinimų nepakeisdavo.

Dažniausiai, nepaisant to, koks išlydėjimas buvo, likę namuose šeimos nariai, vienam iš artimųjų išitraukus į ginkluotą pogrindį, natūraliai tapdavo pirmaisiais jų rėmėjais ir ryšininkais. R. D. Petersenas, mėgindamas paaiškinti, kas asmenis skatino prisijungti prie pasipriešinimo, ypač akcentuoja šeiminių ryšių svarbą. Jie tyrime įvardijami besąlyginiais, skatinančiais prisiimti kur kas didesnes galimas rizikas suteikiant pagalbą, jeigu bent vienas šeimos narys prisijungia prie ginkluoto pasipriešinimo ar jo rėmimo (+2)¹⁴. Artimieji, paklausti, kodėl taip rizikavo, neretai net nesupranta klausimo: „[...] broliai miške – tai kaip tu jiems nenuneši kojinių ar maisto?“¹⁵, nors paprastai šeimos nariai neduo-

¹⁰ Vita Ivanauskaitė, „Mirtis ir laidotuvės vėlyvosiose karinėse-istorinėse dainose: folkloriniai naujos istorinės patirties atspindžiai“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 2006, t. 30, p. 162.

¹¹ Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė, *Lietuvių šeima vertybių sankirtoje (XX a. – XXI a. pradžia)*, [Monografija], Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2012, p. 114.

¹² „Pasakoja Benediktas Trakimas-Genelis“, in: *Laisvės kovotojų prisiminimai*, sudarytojas Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2010, t. 7, 2 kn., p. 61.

¹³ „Railų šeima ir jos likimas“, in: *Laisvės kovotojų prisiminimai*, sudarytojas R. Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2010, t. 8, p. 32.

¹⁴ Roger D. Petersen, *Resistance and Rebellion...*, p. 53.

¹⁵ Ž. Kropaitė-Basiulė, *#fainiausiaipasaulymočiūtė. Partizanų ryšininkės ir politinės kalinės Onos Butrimaitės-Laurinienės istorija*, Vilnius: Balto, 2022, p. 88.

davo oficialios priesaikos, kad pakliuvus į sovietų rankas nebūtų įmanoma dokumentais pagrįsti primetamos „kaltės“ – tarsi taip partizanai juos norėjo labiau apsaugoti ir globoti. Kita vertus, artimiesiems tikrai ne visuomet vengta duoti rizikingesnių užduočių. Jaunėlis gimnazistas, trijų partizanų brolis Albinas Kentra, tapęs tarpininku tarp Mečislovo Dargužo suorganizuotos antisovietinės Šilalės organizacijos „Diemedis“ ir partizanų, stengdavosi brolio pavedimu parūpinti ginklų ar šovinių¹⁶. Svarbu ir tai, kad šeimos nariai tiek ankstyvuojau laikotarpiu, tiek vėliau, jau netekus namų ir klajojant po svetimus ūkius, vis vien kuo galėdami stengėsi padėti partizanams. Galima užčiuopti ir tokią tendenciją, kad paprastai žuvus kovotojui artimieji nebūdavo linke dėl to apleisti savo pirminės veiklos ir dažniausiai iki suėmimo talkindavo pogrindžiui.

Kaip pastebėta, tarp pačių partizanų būta įvairių nuomonių, kiek jų šeimoms reikėtų žinoti ir kiek yra reikalinga ir taip pažeidžiamiems asmenims įsitraukti į pogrindžio veiklą. Vieniems ryšininkams – šeimos nariams – nesant reikalo neleista žinoti tikslių bunkerių vietų¹⁷, nes tai galbūt nebuvo susiję su jų vykdomomis užduotimis, jie, kaip ir daugelis, su partizanais kontaktuodavo nebūtinai tiesiogiai, o per kitus ryšininkus. Tuo tarpu kitais buvo tiesiog beatodairiškai pasitikima ir tik jiems būdavo pasakomos slapstymosi vietos. Dar 1945 m. laiške savo broliui Pranas Švilpa-Barzdyla rašo: „[g]leriau būtų, kad bunkerio vietą *tik mūsų šeimos nariai težinotų*“ [išskirta mano – E. K]¹⁸. Taip pat šaltiniuose pastebėta, kad tam tikrais atvejais partizanų artimųjų išskyrimas, pabrėžiant juos esant *iš tokios šeimos*, gali būti matomas ne tik per rodomą didesnę pasitikėjimą jais vienu ar kitu atveju, bet ir per kartais rodomą nuolaidesnę požiūrį, pasielgus ne pagal partizanų nurodymą. Taigi partizanų gretose vyravo dvejopas požiūris (didelis pasitikėjimas *versus* požiūris į artimuosius kaip į eilinius ryšininkus), tačiau svarbu paminėti ir aptiktą minimo pasitikėjimo motyvą – kai kurie partizanai greičiausiai tikėjosi, kad jų šeimos nariai net tardomi negalės paliudyti apie savo namiškius. Kalbinta artima partizanų sesers Birutės Stačkaitės draugė taip prisiminė trijų partizanų sesers, menančios tardymus, žodžius: „ką aš galėjau išduot, savo besislapstančius tėvus, brolius, draugus, bunkerį?“¹⁹

Dešinio tėvūnijos atvejis: šeimų įsitraukimo ypatybės

Vadovaujantis 1949 m. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (toliau – LLKS) statutu, Tauro apygardoje kuopų pertvarkymas į tėvūnijas prasidėjo jau tų pačių metų balandį²⁰, o birželį

¹⁶ Albino Martinavičiaus tardymo protokolas, 1946-08-26 įrašas, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 6205/3, l. 52-54; tarpininkavimą įsigyjant ginklus atskleidžia prie bylos prisegtas brolio partizano Rutenio raštelis, nedatuotas, in: *ibid.*, vokas Nr. 123, l. 123-2-123-2 atv.

¹⁷ Ž. Kropaitė-Basiulė, *op. cit.*, p. 91.

¹⁸ Prano Švilpos-Barzdilos laiškas broliui, nedatuotas, prasideda žodžiais „Ponui Afenui...“, in: *Laisvės kovų archyvas*, 2010, t. 43, p. 75.

¹⁹ Iš asmeninio pokalbio su Zita Žemaitiene (saugoma pas autore).

²⁰ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *op. cit.*, p. 480.

viena iš apygardos kuopų –54-oji – po vado Kazimiero Pinkvarto-Dešinio žūties buvo pervadinta jo vardu ir tapo Dešinio tėvūnija, veikusi net trijų – Kazlų Rūdos, Marijampolės ir Prienų – rajonų ribose. Iš dešimt apygardoje veikusių tėvūnijų tik trys pavadintos konkrečiau partizano garbei (kiekvienoje apygardos rinktinėje po vieną), kas liudija Dešinio asmenybės svarbą, autoritetą ne tik kuopos, bet ir visos rinktinės mastu. Svari tirti pasirinkto tėvūnijos atvejo priežastis būtų ir tai, kad tokiam daliniui pirmą kartą vadovavo moteris – Antanina Kurtinytė, partizaniniame kare praradusi tris brolius. Du iš jų dalyvavo tos pačios tėvūnijos veikloje, o tai jau leidžia aptikti pirmus partizanavimo šeimomis atvejus, kuriais nuosekliai sekant paaiškėja, kad tokių šeimų tėvūnijoje buvo penkios. Maždaug nuo 1950-ųjų iki pat tėvūnijos gyvavimo pabaigos 1952 m. lapkričio²¹ dalinyje tarp kovotojų ir ryšininkų figūruoja tų pačių laisvės kovų dalyvių pavardės – Popierų, Marčiulaičių, Kurtinių, Banislauskų bei Gumauskų (dėl jauno dalinio kovotojų amžiaus šeima šiuo atveju apims tik tėvus, brolius bei seseris).

Svarstant, kaip penkios šeimos galėjo susiburti viename dalinyje, matyti, kad jas siejo ta pati gyvenamoji aplinka – Dambraukos (Popieros), Stuomenų (Marčiulaičiai), Jasenavos (Kurtiniai) bei Sarginės (Banislauskai) kaimai Marijampolės apskrityje buvo visai šalia vienas kito. Pagal 1942 m. gyventojų surašymą²² galima teigti, kad šios šeimos užaugo Šilavoto valsčiuje, tik Dambrauka buvo vos keliais kilometrais tolėliau, Marijampolės valsčiuje. Tik keistokai Dešinio tėvūnijos kovotojų dalinyje atrodo Gumauskai, nes jų kaimas – Liepynai – akivaizdžiai nutolęs nuo pagrindinių kitų kovotojų gimtųjų vietovių. Tiesa, Julijos Popieraitės tardymo protokoluose aptinkama reikšminga detalė: apklausiama šešių partizanų sesuo teigė, kad ji ir Vincas Gumauskas (būsimų Dešinio tėvūnijos kovotojų Algimanto ir Petro Gumauskų brolis) kartu mokėsi trečiame Marijampolės mokytojų seminarijos kurse; bendrauta ir šeimomis, nes Gumauskus 1947 m. lankė jau partizanaujantis Antanas Popiera-Žilvitis²³. Ir pačių Gumauskų šaknys buvo Igliskėlių valsčiuje, netoli tų vietų, kur partizanavo 54-oji kuopa, vėliau Dešinio tėvūnija – Grabavos kaime, Igliskėlių valsčiuje buvo gimęs tėvas Antanas Gumauskas²⁴. Tame pačiame valsčiuje augo ir būsima Antano žmona, keturių vaikų motina Marija Brūzgaitė-Gumauskienė, kur 1947 m., jau po šeimos išblaškymo, likusieji jos nariai ne kartą turėjo glaustis pas čia gyvenantį jos brolių Joną Brūzgą. Taigi pažintis su Popieromis, giminių lankymas tose vietovėse ir greičiausiai asmeninės sąsajos su Geležinio Vilko rinktinė (brolis Vincas Gumauskas-Musė vadovavo šios rinktinės 6-osios kuopos III būrio rezerviniams partizanams²⁵) lėmė, kad Gumauskai išvyko partizanauti į tolimesnį Prienų rajoną.

²¹ Tėvūnijos vadės Antaninos Kurtinytės areštas 1952 m. lapkričio 7 d. galutinai užbaigė dalinio veiklą.

²² Visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo 1942 metais bylų rodyklė, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-743, ap. 2, t. II.

²³ Julijos Popieraitės tardymo protokolas, 1948-04-09 įrašas, in: LVA, f. K-1, ap. 58, b. P-14993, l. 14.

²⁴ Areštuotojo Antano Gumausko anketa, in: LVA, f. K-1, ap. 58, b. 9162/3, t. 2, l. 4 (321).

²⁵ Geležinio Vilko rinktinės VI kuopos III būrio kovotojai priklausą skyrininkui Musei [partizanų dokumentas], 1947-01-04, in: *ibid.*, vokas Nr. 331, l. 331–1.

Dešinio tėvūnijos tiriamų šeimų atveju iš pradžių į mišką pasitraukė po vieną jų asmenį: 1945 m. partizanais tapo Andrius Popiera-Naktinis²⁶, Vitas Marčiulaitis-Vėjelis²⁷, Antanas Banislauskas-Neptūnas²⁸. Taip pat ryšius su partizanais 1945 m. užmezgė Klemensas Kurtinys, kuris iškart tais pačiais metais ir žuvo, tik informacija apie jį šaltiniuose gana skirtinga ir gali būti ne visai aiški, ar Klemensas iš tikrųjų buvo ginkluoto pogrindžio dalyvis, nes vis dar mokytojo Plutiškių gimnazijoje ir gyveno legaliai²⁹. Tardoma jo sesuo Antanina Kurtinytė neatskleidė, ar jis žuvo kaip partizanas, o tik trumpai tepasakė, jog jį nužudė sovietai tiesiog einant per mišką³⁰. Galbūt galvota, kad apie jį, anksti įsitraukusį į veiklą, informacijos saugumas neturi ir bent taip būtų galima sušvelninti kokį nors faktą apie savo ir taip apšauktą kaip „banditų“ šeimą arba pabandyti mesti bent vieną kaltinimą ir patiems okupantams. Klemensas tarnavo Vietinėje rinktinėje³¹, o vėliau atsiminimuose A. Kurtinytė pasakojo, kad pas brolių užsukdavo draugai karininkai, jų namuose vykdavo susirinkimai, jis ėmėsi vadovauti greta Kurtinių tėviškės veikiantiems partizanams³². Numanymą, kad Klemensas buvo prisijungęs prie partizanų, sustiprina ir tas faktas, kad jo šeima nuo pat 1945 m. įsitraukė į partizanų, tarp kurių buvo ir būsimo Dešinio tėvūnijos partizanas V. Marčiulaitis-Vėjas, rėmimą, Kurtinių namuose buvo dvi slėptuvės, tad gali būti, kad Klemensas bent jau galėjo padėti organizuoti pirmiesiems kovotojams. Panašiai ir Gumauskai pokario laisvės kovose pirmiausia buvo aktyvūs partizanų rėmėjai, 1947 m. dalis šeimos dėl jų ūkyje aptiktų partizanų buvo ištremta, dėl to čia akivaizdus ir vėlesnis jų įsitraukimo į partizanų gretas laikas – po šeimos išblaškymo apie 1948 m. partizanų buvo buvęs rezervinis partizanas Algimantas Gumauskas-Balandis.

Dėl šaltinių stokos gana netolygiai atskleidžiamas artimųjų įsitraukimas į šių pirmųjų partizanų rėmimą ir ryšininkų veiklą. Viena vertus, iš archyvinių bylų pastebima, kad Kurtinių, Banislauskų, Popierių šeimų nariai kovotojams tikrai padėjo maistu, įvairia teikiama informacija apie padėtį kaime iki jų ištrėmimo 1946–1948 m. Už šią paramą pogrindžiui ir dėl sūnų veiklos tėvai ir dar keletas vaikų buvo represuoti, galima spėti, kad išblaškyti Marčiulaičių tėvai negalėjo daugiau įsitraukti į panašią veiklą. Kita vertus, net jeigu konkretūs dalies asmenų talkininkavimo faktai šiuo ankstyvuju partizaninio karo

²⁶ Justinas Sajauskas, Rūta Trimonienė, „Popieros“, *Valstybinė lietuvių enciklopedija*, [online], in: <https://www.vle.lt/straipsnis/popieros/> (2023-05-24).

²⁷ Justinas Sajauskas, „Marčiulaičiai“, *Valstybinė lietuvių enciklopedija*, [online], in: <https://www.vle.lt/straipsnis/marciulaičiai/> (2023-05-24).

²⁸ Prienų apskrities MGB [Kaltinamoji] išvada, 1948 m. balandis, in: *LYA*, f. V-5, ap. 1, b. 3731, l. 8.

²⁹ Pasakoja Antanina Kurtinytė-Mackelienė-Liepa, in: *Laisvės kovotojų prisiminimai...*, t. 9, p. 547.

³⁰ Antaninos Kurtinytės tardymo protokolas, 1952-11-24 įrašas, in: *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 25953/3, t. 1, l. 85.

³¹ *Suvalkijos partizano Klemenso Kurtinio paskutiniai žingsniai mokykloje*, parengė Marijampolės Tauro apygardos partizanų ir tremties muziejus, [online], in: <https://www.lndm.lt/wp-content/uploads/2016/12/13-stendas72.compressed.pdf> (2023-05-25).

³² „Pasakoja Antanina Kurtinytė-Mackelienė-Liepa“, in: *Laisvės kovotojų prisiminimai...*, t. 9, p. 547.

laikotarpiu neužfiksuoti, neatrodo, kad pirmųjų išvardytų partizanų namiškiai, ypač broliai ir seserys, laikėsi pasyviai – net trylika asmenų, susijusių šeiminiiais ryšiais su 1945 m. į ginkluotą pogrindį pasitraukusiais kovotojais, 1946–1952 m. papildė partizanų gretas ir ilgainiui sudarė 1949 m. susikūrusios Dešinio tėvūnijos branduolį. Kaip matoma iš Tauro apygardos įsakymų rinktinėms bei tėvūnijoms, partizanų ne visuomet būdavo tampama tik dėl to, kad asmuo buvo ginkluoto pogrindžio dalyvio(ių) brolis ar sesuo, reikėjo ir papildomai pasižymėti bei įgyti kovotojų pasitikėjimą. Kazimieras Kurtinys-Ąžuolas 1950 m. lapkritį tapo tik kandidatu į Dešinio tėvūnijos partizanus, o Albinui Banislauskui-Klajūnui už „gerą pavestų pareigų atlikimą“ buvo suteiktas partizano vardas³³.

Tėvūnijos įkūrimo laikotarpiu dėl padažnėjusių artimųjų areštų atsirado daugiau baudžiamųjų, operatyvinių bylų, iš kurių pastebėta, jog kovotojų artimieji, tapę ryšininkais, kiek išsiskyrė iš kitų tėvūnijos ryšininkų savo vykdomomis rizikingesnėmis užduotimis, nepaisant to, kad jie buvo ir taip pažeidžiami, ieškomi agentų, todėl bet koks viešesnis pasirodymas galėjo baigtis areštu (Petras Gumauskas-Pipiras jau 1951 m. buvo sulaukytas, tuo metu su savimi turėjo Dešinio ir kitų partizanų nuotraukų, buvo verbuojamas, po to, tikėtina, ir persekiojamas³⁴), o vaikstant su kovotojais – nužudymu. Be spaudos platinimo, korespondencijos nešiojimo, nevengta dalyvauti ir kai kuriose akcijose. 1951 m. rugsėjo 23 d. dar tik penkiolikmetė Romutė Gumauskaitė ir Antanina Kurtinytė kartu su partizanais dalyvavo tvarkant nuolat išdraskomus partizanų kapus (merginos papuošė kryžius vainikais su užrašu „Jus prisimins šalis, žuvusieji už laisvę“) ir Stuočių kaime užminuojant Mikališkių kapines, kuriose jau kitą dieną žuvo trys MGB darbuotojai³⁵. Tėvūnijos vado Balandžio broliui Pipirui su užduotimis tekdavo įveikti didelius atstumus, palaikyti ryšius tarp Dešinio tėvūnijos, Geležinio Vilko ir Vytauto rinktinių, lydėti partizanus į susitikimus. Artimųjų aktyvumą pogrindyje net po brolių žūčių ir buvusio ryšininko, nuo 1951-ųjų partizano P. Gumausko, arešto liudija ir tai, kad 1952 m. birželį–lapkritį pastebima susiformavusi gana stipri paskutinių išlikusių trijų tiriamų šeimų merginų, buvusių ryšininkų (Romutės, Antaninos, Marytės Banislauskaitės) ir naujai prisijungusių tėvūnijos adjutantės, irgi praradusios brolių kovose Stasį Marčiulyną-Lapiną, Monikos Marčiulynaitės-Nykštuko grupelė. Apžvelgus jų baudžiamąsias bylas matyti, kad jos šiuo periodu laikėsi kartu ir bendru darbu palaikė tėvūnijos gyvavimą – kartu rašydavo atsisaukimus, viena per kitą platino spaudą, korespondenciją, kartu apsistodavo pas rėmėjus. Žinoma, jas vienijo ta pati brolių netekčių patirtis, galbūt skatinusi toliau dirbti ir laikytis išvien. Tačiau tai liudija, koks svarbus buvo joms tėvūnijos ir brolių veiklos tęstinumas,

³³ Tauro apygardos vado Antano Pužo-Gintaro įsakymo Nr. 77 Geležinio Vilko rinktinei [nuorašas], 1950-12-18 įrašas, in: *LVA*, f. K-12, ap. 1, b. 3, failo Nr. 00057 (bylos suskaitmenintos, o originalai nenumuoti, neįskaitomas lapo numeris).

³⁴ V. Peckus, *Legendinis partizanas Petras Gumauskas-Pipiras*, Marijampolė: Marijampolės Rygiškių Jono gimnazija, 2013, p. 11.

³⁵ Antaninos Kurtinytės tardymo protokolas, 1952-11-19 įrašas, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 25953/3, t. 1, l. 54–55; Romutės Gumauskaitės tardymo protokolas, 1952-12-10 įrašas, in: *ibid.*, l. 231.

nes, nepaisant arešto grėsmės, merginos nesistengė laikytis pasyviai ar apsiriboti tik laikraščio „Partizanas“ platinimu ir atsišaukimų rašymu – 1952 m. spalį padėta prie ginkluoto pagrindžio prisijungti besislapstančiam nuo mobilizacijos Juozui Vitkauskui³⁶, nuo įkalbinimo iki padėjimo atrasti ryšį su kitais partizanais – Vytautu Stanaičiu-Aidu ir Petru Kučinsku-Tyla.

Nuo Dešinio tėvūnijos įsikūrimo per trejus jos gyvavimo metus ištraukė į partizanų gretas net dvylika narių iš tiriamų penkių šeimų, nors kai kuriems partizanauti teko labai trumpai, pavyzdžiui, Leonas Kurtinys-Jaunutis ir jo bendražygis Justinas Marčiulaitis-Milžinas ginkluotame pagrindyje išbuvo vos keletą savaičių. Gausiausiai į partizanų gretas jungtasi nuo 1950 m. – tais metais į Dešinio tėvūniją iš dvylikos ištraukė dešimt kovotojų, tad galima sakyti tėvūnijos centre iki pat jos veiklos nutraukimo išliko tų pačių šeimų nariai. Toks vėlyvas ištraukimas į kovotojų gretas atitinka ir bendrą partizaninio karo vėlyvesnio laikotarpio savybę – panašiu metu (istoriko D. Noreikos tyrime 1946–1950 m.) dėl tremties ar arešto baimės prie partizanų daugiausia šliejosi buvę ryšininkai, rėmėjai, tarp kurių buvo daug jau anksčiau partizanavusių asmenų artimųjų³⁷. Išskirtinesnis Dešinio tėvūnijos bruožas – čia partizanai žuvusių brolių vietas užėmė tiek 1951 m., tiek 1952 m., kai artimųjų praradimo mastas tik didėjo ir paskutiniai dalinio kovotojai jau buvo praradę visus partizanų gretose kovojusius brolius. Kai tuo tarpu į D. Noreikos tirtus šešis partizanų dalinius (būrį, kuopas ir rinktines, taigi kalbama ir apie didesnius vienetus nei tėvūnijos) nuo 1950 m. iš viso teįstojo dvylika asmenų³⁸. Konkrečiu Dešinio tėvūnijos atveju taip pat veikė ir istoriko išskirtos prisijungimo priežastys. Kai dalis šeimos narių jau buvo ištremti ir buvo gaunami signalai, kad tremtyje esantys vaikai, likusiųjų Lietuvoje mažamečiai broliai bei seserys, yra sutinę iš bado³⁹, čia galėjo suveikti arešto ir ypač tremties baimė, kai atrodė, kad geriau yra trauktis į ginkluotą pagrindį ir netgi žūti, nei atsidurti Sibire. Vis dar galėjo rūpėti ir mobilizacijos grėsmė. Petro Gumausko motina po sūnaus Algimanto žūties prašė jauniausią sūnų eiti į kariuomenę ir bent taip išsigelbėti, tačiau agento, bendravusio su motina, pranešimu, jis tik atsakęs, kad „verčiau pražūsiu „gaujoje“ [kabutėse išskirta mano – E. K.], bet į armiją tarnauti neisiu“⁴⁰. Tačiau vien mobilizacijos faktorius negalėjo būti esminis – pats P. Gumauskas „iš tokios šeimos“ tikrai būtų paimtas ne į armiją, o tardomas bei ištremtas, ir neatmestina, kad jis tą tikrai galėjo suvokti.

Čia galbūt svarbiau pabrėžti, kad brolių žūtys galėjo tik sustiprinti norą kovoti prieš okupantą, nesvarbu, kad tai buvo jau beveik partizaninio karo pabaigos laikotarpis, bet artimųjų netekčių palaužtas asmuo galėjo suvokti, kad kito kelio nebėra, kaip tik tęsti tai,

³⁶ Antaninos Kurtintytės tardymo protokolas, 1952-11-29 įrašas, in: *ibid.*, l. 133–134.

³⁷ D. Noreika, *op. cit.*, p. 300.

³⁸ *Ibid.*, p. 298.

³⁹ Julija Popieraitė-Savičienė, „Giesmė motinai“, in: *Laisvės kovų archyvas*, 1992, t. 3–4, p. 64.

⁴⁰ Agentūrinis „Akmūro“ pranešimas, 1951-06-23 įrašas, in: *LVA*, f. K-19, ap. 1, b. 624, l. 41.

ką pradėjo jų šeimos nariai. Tokia priežastis galbūt paaiškintų ir, atrodytų, kiek keistą nepilnamečio, vos septyniolikos metų turinčio, brolių partizanų vadą Vėjelį praradusio Kosto Marčiulaičio-Dainiaus sprendimą jungtis prie partizanų, nors jis tikrai galėjo bandyti susirasti savo šeimą – jo brolis Antanas dirbo mokytoju, seserys mokėsi mokyklose, vadinas, sugrįžti į pusiau legalų gyvenimą buvo įmanoma, tik nuspręsta vis vien tęsti kovą. Tikriausiai panašiai galima paaiškinti ir Antaninos Kurtinytės apsisprendimą priimti Sergijaus Staniškio-Lito pasiūlymą 1952 m. rugpjūtį tapti tėvūnijos vade. Šie metai žymėjo pačias didžiausias netektis Dešinio tėvūnijoje, kurioms prireikė vos dviejų sovietų surengtų operacijų – sausio 31 d. apsupti savo stovyklavietėje Varnabūdės miške žuvo keturi partizanai (du paimti gyvi, tarp jų partizanas P. Gumauskas)⁴¹. Taip A. Kurtinytė prarado paskutinį savo kovojusį brolių, tėvūnijos būrio vadą partizaną Ažuolą. Tų pačių metų birželio 24 d., saugumui žinant, kad tai vieni paskutinių šio rajono kovotojų (tiriamos tėvūnijos – paskutiniai) ir kad nebėra tikslo paimti Dešinio tėvūnijos ir Geležinio Vilko rinktinės štabo darbuotojus gyvus ar jų pasigailėti, agentai smogikai sušaudė septynis miegančius partizanus⁴². Net tokiomis aplinkybėmis svarstydamą apie galimą likimą, Antanina nespėdė legalizacijos klausimo ar gyvenimo su fiktyviais dokumentais, o priešingai, tapo aktyvia Pietų Lietuvos vado Lito ryšininke, platino savo rajonuose partizanų spaudą (laikraštėlį „Partizanas“), atsišaukimus ir tapo vade, kartu su išlikusiomis partizanų seserimis ir tėvūnijos ryšininkais tęsusi tėvūnijos veiklą iki savo arešto 1952 m. lapkričio 7 d., dar bandžiusia atkeršyti ir už bendražygių sušaudymą, organizuojant agentų smogikų Ūko bei Gasnerio stebėjimą bei užpuolimą.

Toks lokalus žvilgsnis į vieną smulkų partizanų dalinį gali padėti suvokti ir šiame darbe keliamą esminį klausimą: kokią reikšmę partizaniniame kare turėjo šeimos, ypač smulkesniuose daliniuose? Pirmiausia, aptartas atvejo tyrimas patvirtina istoriografijoje vyraujančią teiginį, kad partizanauta buvo šeimomis⁴³ – užteko į ginkluotą pagrindį pasitraukti vos vienam asmeniui ir visa šeima ilgainiui buvo įtraukta į laisvės kovų veiklą. Dešinio tėvūnijos atveju iš penkių tėvūnijoje figūravusių šeimų (iš viso 45 narių) net aštuoniolika asmenų pakaitomis, užimant kritusių brolių vietas, tapo ginkluoto pagrindžio dalyviais (tai sudaro 40 proc. visų penkių šeimos narių). Likusioji reikšminga dalis – 12 asmenų (26,7 proc.) – iki represijų visą laiką buvo rėmėjai, ryšinincai, daliai jų buvo patikėtos ir vienos svarbiausių užduočių, be kurių tėvūnijos veikla būtų sunkiai įsivaizduojama. Taigi galima užtikrintai kalbėti apie didžiosios dalies (66,7 proc.) asmenų įsitraukimą į pokario laisvės kovas. Lieka penkiolika asmenų, iš kurių keturi asmenys (Popieros), įskaitant tris mažamečius, buvo ištremti iškart ir trys ištremti kaip partizanų rėmėjai tik

⁴¹ Sprecrenešimas apie 1952-01-31 čekistinės-karinės operacijos Varnabūdės miške, Marijampolės rajone, rezultatus. [nedatuota], in: *LYA*, f. K-19, ap. 1, b. 624, l. 53–54.

⁴² Aktas apie agentūrinės grupės nužudytus partizanus, 1952-06-24 įrašas, in: *ibid.*, b. 640, l. 302–303.

⁴³ Bernardas Gailius, *Partizanai tada ir šiandien*, Vilnius: Versus Aureus, 2006, p. 89.

anksčiau, nei jų artimasis prisijungė prie ginkluoto pogrindžio (Gumauskai). Iš visų šeimų lieka septyni asmenys, niekaip nefigūruojantys šaltiniuose, tačiau ir jų greičiausiai tvirtai negalime įvardyti pasyviais dėl informacijos trūkumo – ypač išsislapsčiusių nuo tremties asmenų pagalbą sunku užčiuopti šaltiniuose, nes nėra baudžiamųjų bylų ar atsiminimų.

Dešinio tėvūnijos kovotojų artimųjų likimai

Iš viso partizaninėse kovose tiriamos penkios Dešinio tėvūnijoje figūravusios šeimos prarado šešiolika vaikų, iš jų dešimt žuvo Dešinio tėvūnijoje, kurios apskritai visas gyvavimo laikotarpis pasižymi partizanų žūtimis – nė vienas kovotojas, išskyrus A. Kurtinytę-Liepą bei Petrą Gumauską-Pipirą, neišliko gyvas. Vienintelis gyvas paimtas tik bandęs nusišauti Sigitas Jankauskas-Keleivis, kuris buvo nuteistas mirties bausme. Partizaniniame kare Popieros prarado penkis vaikus, Marčiulaičiai – keturis, Kurtiniai bei Banislauskai – tris, Gumauskai – vieną. Nors dar bandyta neleisti paskutiniesiems savo broliams prisijungti prie partizanų, motyvuojant tuo, kad „nors tu išliksi gyvas“⁴⁴, tačiau kai kuriais atvejais jie buvo neperkalbami ir nė vienas nepavyko išsigelbėti. Taip Kazimiero Popieros bandytas atkalbėti septyniolikmetis Bronius 1951 m. vis tiek prisijungė prie Dešinio tėvūnijos ir netrukus abu su broliu žuvo. Tiriamų šeimų narių praradimo mastas buvo toks didelis, kad tiek sūnų netekusioms motinoms tiesiog vengta pranešti apie vis naujas žūtis. Antanina Kurtinytė, palaikiusi susirašinėjimą su ištremta mama, kaip galima suprasti iš 1952 m. kovo 12 d. rašyto laiško, visą laiką slėpė brolio Leono žūtį. Laiške mamai ji teigia: „[š]iandien rašau laiškutį ir parašysiu kaip vis prašot nemeluot ir teisybę rašyti [...] bet ką padaryti, rodos man lengviau, kad Jūs nežinot mūsų visų vargų, bet pagalvojau, vis tiek syki sužinosit, imu ir rašau. Mamyte, mes namuose negyvenam nuo 1950 m. gegužės 16 d. Prisiminkit tą 16 d. [...] Buvo labai skaudu, kad toj pačioj minutėj reikėjo skirtis su savo brangiu broliu, kurį palietė prieš šūvis.“⁴⁵ Bet greičiausiai ji suprato, kad apie dar vieną, vos prieš du mėnesius patirtą tėvūnijos partizano brolio Ažuolo netektį pranešti vienu metu negali, todėl dar bandė kuriam laikui nuraminti mamą: „[s]ueinu tankiai su Kazimieru, pasikalbam, perduodu Jūs laiškus ir vėl palinkėdamas viens kitam laimės gyvenime ir kad kitur kur susitiktume.“⁴⁶ Apskritai, aptariant Dešinio tėvūnijos kovotojų ir jų artimųjų likimus, čia atsiskleidžia įprastos, daugeliui partizaniname kare veikusių šeimų taikytos sovietų represijų priemonės. Tačiau atvejo tyrimas, atskleidžiantis konkrečių šeimų likimus, gali padėti geriau suvokti sovietų vykdytą naikinimo mastą – kiek žmonių buvo paliesta dėl bent vieno į mišką pasitraukusio asmens.

Vienas pirmųjų žingsnių iš sovietų pusės, kurio imtasi prieš tėvūnijos kovotojų artimuosius, buvo tremtis – 1946 m. išvežti į Sibirą partizanų Popierų mama Magdalena su

⁴⁴ Antano Gustaičio tardymo protokolas, 1951-10-08 įrašas, in: *LYA*, f. K-30, ap. 1, b. 1227, p. 331.

⁴⁵ Antaninos Kurtinytės laiškas motinai Marceli Kurtinienei, 1952-03-13, in: *LYA*, f. K-30, ap. 1, b. 1229, l. 50-2.

⁴⁶ *Ibid.*, l. 50-2 atv.

trimis mažamečiais vaikais (Justinu, Salomėja bei Petru) ir 1948 m. – partizanų Banislauskų tėvai Jurgis ir Ona. Nors partizano Algimanto Gumausko-Balandžio artimieji – tėvas Antanas Gumauskas, brolis Vincas bei sesuo Julija – 1947 m. buvo taip pat ištremti, tremties priežastis buvo kiek kita – šie trys asmenys Sibire atsidūrė kaip partizanų rėmėjai dar iki Algimantui prisijungiant prie ginkluoto pogrindžio ir buvo papildomai kaltinami ištraukimu į jau minėtą rezervinį partizanų būrį. Kovotojų artimųjų Popierų ir Banislauskų tremties laikas skyrėsi, nors abiejose šeimose pirmieji vaikai į mišką pasitraukė beveik tuo pačiu metu – 1945 m. Tačiau kai vasarį buvo ištremtos Popieros, jų sūnus Andrius-Žilvitis dar aktyviai partizanavo (žuvo tų pačių metų rugsėjį). Tuo metu, kai 1946 m. vasario 15 d. buvo tremiamos šeimos, kaip tik buvo paskelbtas viešas LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro Juozo Bartašiūno kreipimasis į ginkluoto pogrindžio kovotojus bei jų artimuosius, kuriame paskutinį kartą buvo perspėta, kad nepasidavusių partizanų šeimos bus suimtos ir ištremtos⁴⁷. Tad kai vasario 18 d. prasidėjo pirmoji trėmimų diena, Popierų šeima dėl nepaklususio įsakymui sūnaus buvo išvežta į Sibirą. Tuo tarpu 1945 m. birželį pirmasis Banislauskų sūnus Antanas-Naktinis žuvo Degimų kautynėse, o apie sūnų Petrą Banislauską, sprendžiant ir iš tėvų tremties bylos, saugumas informacijos tikriausiai dar neturėjo, todėl 1946 m. trėmimai Banislauskų dar nelietė. Taip pat šių ir vėlesnių trėmimų metu pastebimas prasidedantis šeimų išblaškymas – nors šeimos stotyse nebūdavo atskiriamos, kaip tai buvo būdinga 1941 m. birželio trėmimams⁴⁸, vis tik būdavo tremiami tik tie asmenys, kurie randami namuose, per daug nebeieškant pabėgusiųjų. Dažnai kai kurių šeimų narių trėmimų metu nebūdavo, išveždavo tik tuos, kuriuos pavykdavo surasti. Taip prasidėdavo ilgi nesimatymo metai ir nuolatinės likusiųjų Lietuvoje gyvenamosios vietos paieškos. Net ir vėliau represuoti asmenys buvo vežami jau nebūtinai į tas vietas, kur buvo jų ištremti artimieji. 1948 m. ištremtai Julijai Popieraitei tik 1954 m. leido nuvykti pas motiną į Sverdlovską⁴⁹. Kiti tiesiog taip visą laiką ir prisiblaškydavo po įvairias vietas. Apytiksliai teigiama, kad išvengusiųjų tremties pirmuoju pokario dešimtmėčiu galėjo būti iki 150 tūkst. asmenų, o tai jau leidžia teigti, kad nelegaliai gyvenančiųjų buvo daugiau nei pačių partizanų⁵⁰. Dešinio tėvūnijos atveju tremties išvengė įspėta ir visa keturių partizanų Marčiulaičių šeima, tačiau jos nariai negalėjo gyventi kartu tiek dėl konspiracijos, tiek dėl to, kad būtų lengviau atrasti gyvenamąsias vietas pas žmones. Kaip teigia brolių Marčiulaičių seserys Anelė ir Birutė, jų šeimos nariams teko keliauti po visą Lietuvą, keisti gyvenamąją vietą maždaug kas devynis mėnesius, ne kartą tiesiog neturėta

⁴⁷ A. Anušauskas, *Teroras...*, p. 200.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 59.

⁴⁹ Išvada dėl archyvinės apskaitos bylos, 1957-10-08 įrašas, in: *LYA*, f. V-5, ap. 1, b. 6455/5, l. 53.

⁵⁰ Regina Laukaitytė, *op. cit.*, p. 413.

kur nakvoti, todėl tekdavo miegoti rugiuose, kol galiausiai persikelta į Kaliningrado sritį⁵¹.

Su Sibire atsidūrusiais artimaisiais tiriami partizanai ir Lietuvoje likę artimieji palaikė ryšius laiškais – konkrečiai galima aptikti Kurtinių ir Popierų susirašinėjimus. Iš jų matyti, kad tremtiniai buvo dažnai remiami siuntiniais, nors jau buvo vėlyvasis partizaninio karo laikotarpis ir kovotojai negalėjo vykdyti didesnių puolamųjų akcijų. Vis tik šeimos sulaukdavo siuntinių iš Lietuvos ir čia kovojusių artimųjų iki pat 1952 m., o Kostas Popiera ištremtą seserį patikino: „Viktute, daug nesirūpink, mes sudėsime, kiek galėsime, kolei dar gyvi. Nes tuoj išauš laisvės rytas.“⁵² Buvo svarbus ir moralinis išvežtųjų, negalinčių sužinoti realios situacijos Lietuvoje ir atskirtų nuo likusios šeimos dalies, artimųjų palaikymas. Laiškuose partizanaujantys vaikai bandė įtikinti ištremtus tėvus, brolius bei seseris, perkeltinėmis prasmėmis leisdami suprasti, kad tokia padėtis ilgai nesitęs, greitai kils karas⁵³. Drąsūs buvo Julijos Popieraitės laišakai motinai ir broliams – įvairūs okupaciją vaizduojantys piešiniai, eilėraščiai apie laisvės kovas, ant grindinio suguldytus partizanus. Viena vertus, toks drąsus kalbėjimas turėjo palaikyti ištremtųjų viltį, kad neilgai reikės kankintis Sibire, kita vertus, iš agentūrinių bylų tampa aišku, kad sovietai kiekvieną laišką tikrino, vertė į rusų kalbą, pasibraukinėjo „kalnę“ įrodančias vietas ir jas išnaudojo sau reikiama linkme. Taip buvo brėžiamos ir partizanų ryšių schemos – pagal laiškų išsiuntimo adresus sudarinėjami rėmėjų ir ryšininkų sąrašai⁵⁴, už drąsaus turinio laiškus ir patys artimieji susilaukdavo represijų (Julija Popieraitė buvo ištremta, motyvuojant laiškais bei galima bloga įtaka dėl savo pažiūrų seminarijos studentams).

Buvo sunkus ir represuotųjų grįžimas į Lietuvą, ir bandymai išgyventi naujoje tikrojeje, neradus pusės savo šeimos narių. Tik istoriografijoje būtent partizanų artimųjų sugrįžimas iš tremties, bandymai išgyventi vėlyvuju sovietmečiu nėra daug tyrinėti. Nors 1956 m., paleidžiant nemažą dalį tremtinių, buvo numatyta uždrausti jiems apsigyventi Lietuvoje, o apsigyvenusiems sudaryti nepakeliamas sąlygas⁵⁵, vis tik 1955–1957 m. dauguma partizanų artimųjų sugrįžo į Lietuvą, neleista grįžti tik aktyvesniems pogrindžio dalyviams. Buvęs partizanų ryšininkas, Sibire šeimą sukūręs Klemensas Popiera nebuvo paleistas kartu su žmona bei vaiku – jam bausmė buvo panaikinta 1957 m., tačiau į Lietuvą grįžti buvo uždrausta, todėl teko rašyti net devynis prašymus dėl savo bylos peržiūrėjimo; malonės prašė ir jo motina bei žmona, tik visi jie buvo atmesti kaip „be pagrindo“. Partizanų broliui pavyko sugrįžti tik 1966 m., bet ir tuomet nebuvo leista prisiregistruoti⁵⁶.

⁵¹ *Prienų rajono apylinkės teismo sprendimas*, 2012-10-15, [online], in: <https://eteismai.lt/byla/192502186807864/2-336-805/2012?word=tremties> (2023-05-29).

⁵² Kosto Popieros laiškas Magdalenai Popierienei, 1951-06-25, in: *LYA*, f. K-30, ap. 1, b. 1214, l. 81.

⁵³ Kazimiero Popieros laiškas broliui [Klemensui], 1951-05-03, in: *ibid.*, l. 54 atv.

⁵⁴ Kazimiero Popieros ryšių schema su savo ištremtais giminaičiais, in: *LYA*, f. K-30, ap. 1, b. 1213, l. 93.

⁵⁵ A. Anušauskas, *Teroras...*, p. 256.

⁵⁶ Klemenso Popieros malonės prašymas, 1966-03-01 įrašas, in: *LYA*, f. V-5, ap. 1, b. 6455/5, l. 116.

Klemensas buvo kaltinamas kaip svarbus brolių ir kitų partizanų ryšininkas, dalyvavęs nuginkluojant milicininką ir perduodant jį partizanams. Tokie „nusikaltimai“ turbūt buvo traktuojami sunkiau nei likusios ir anksčiau iš Sibiro paleistos šeimos dalies. Tikriausiai dėl aktyvaus dalyvavimo partizaniniame kare tremties laikas buvo prailgintas ir Antaninai Kurtinytei – dar 1959 m. ji buvo išvežta į Taišetą, Irkutsko sritį, sugrįžti leista tik 1963 m.⁵⁷ Tiriant Dešinio tėvūnijos artimųjų likimus pastebėta, kad sugrįžę šeimos nariai įstojo į kolūkius, Popierų brolis Justinas baigė tarnybą sovietų armijoje, nors Lietuvoje likę artimieji vis vien nebuvo visiškai palikti ramybėje – buvo toliau sekami agentų⁵⁸, tėvams nesuteikiamos pensijos.

Vadovaujantis kolektyvinės atsakomybės principu, visi ginkluoto pogrindžio dalyvių artimieji buvo laikomi kaltais dėl bent vieno iš savo vaikų, brolių ar seserų sprendimo pasitraukti į mišką, ir visų likusių namuose artimųjų gyvenimai negrįžtamai pasikeitė pirmiesiems sūnums prisijungus prie pogrindžio. Sąmoningas šeimų išblaškymas, nesibaigęs kartu su partizaninių kovų nuslopinimu, tebuvo vienas iš daugelio rūpesčių, o kur kas didesnis iššūkis buvo susitaikyti su netektimis – penkiose šeimose žuvo beveik visi partizanavę artimieji, ir tai atspindi visą sovietų vykdyto šeimų naikinimo mastą.

Išvados

Taigi nustatyta, kad šeimose vienam iš kovotojų nusprendus tapti partizanu vyrauja ne tik istoriografijoje įsitvirtinęs vaikų išlydėjimo iš namų su palaiminimu vaizdinys, bet ir aptinkama dar bent keletas ne tokių darnių namiškių reakcijų. Tačiau dažniausiai artimieji bet koku atveju natūraliai įsitraukdavo į pogrindžio veiklą ir joje figūruodavo net ir po savo šeimos nario žūties.

Kokią reikšmę partizaniniame kare turėjo šeimos, būtent per jų įsitraukimo į pogrindžio veiklą mastą, gali padėti suprasti Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės Dešinio tėvūnijos atvejis ir penkios tėvūnijos branduolį sudariusios bei aktyviai veikusios partizanų šeimos. Dešinio tėvūnijoje, vis pakeičiant žuvusius brolius, iš penkių šeimų 18 iš 45 asmenų tapo partizanais. 12 asmenų buvo ypač svarbūs tėvūnijos kovotojų rėmėjai ir ryšininkai. Iš likusių šeimų 7 nariai buvo ištremti iškart, nespėję įsitraukti į veiklą, dar 7 asmenų veikla lieka nežinoma.

Dešinio tėvūnija gali ir bendrai iliustruoti šeimų likimus. Partizaniniame kare penkios šeimos neteko 16 vaikų, 10 žuvo Dešinio tėvūnijoje, o vadovaujantis kolektyvinės atsakomybės principu, neliko nė vieno represijų nepaliesto artimojo – beveik visi buvo nužudyti ginkluotame pogrindyje, likusieji ištremti ar priversti slėptis nuo tremties.

⁵⁷ *Lietuvos gyventojų genocidas*, t. 5, 1950–1953 (A–M), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2019, p. 588.

⁵⁸ Atsakymas į Prienų rajono skyriaus milicijos paklausimą dėl Jurgio Banislausko, 1957-08-21 įrašas, in: *LVA*, f. V-5, ap. 1, b. 3731, l. 21.

Emilija Karaliūtė

Families in the Lithuanian Partisan War: The Case of the Dešinys Group (1949–1953)

Summary

The purpose of this study is to analyse the relationship of the participants of the armed underground resistance with their families after they decided to become partisans and after they actually became partisans, to include discussion of how such a decision changed the fate of their loved ones.

The existing sources hint at three possible reactions of any family to the decision of one of its members to join the armed anti-Soviet resistance: such a person might be blessed with a prayer (and a cross) with kneeling; but there were also chaotic reactions. But, in any case, having to saying goodbye to loved ones did not change the decision of those who went ahead with it. Family members, regardless of whether they expressed approval of or opposition to such a decision, often naturally became involved in underground activities.

The case of Dešinys Group (tėvūnija) reveals the importance of families in the Lithuanian fight for freedom and the extent to which relatives were involved – with a unit as small as the Dešinys Group, according to this investigation, 66.7% of the individuals of these five families became fighters or their informants. In the Lithuanian fights for freedom, these five families in it lost 16 children, and not a single relative was left untouched by the Soviets – all of them were exiled or forced to hide.

Keywords: Lithuanian fights for freedom, partisans, Dešinys tėvūnija / Group, deportation.

Sovietų režimo santykis su naminio alaus gamyba ir pardavinėjimu Šiaurės Lietuvoje XX a. penktajame–šeštajame dešimtmečiais

DARIUS INDRIŠIONIS

Doktorantas

Vilniaus universitetas Istorijos fakultetas

✉ dindrisionis@gmail.com

Tyrime analizuojama sovietų valdžios politika naminio alaus gamintojų atžvilgiu pokario Lietuvoje. Sovietinės okupacijos metais kartu su kitomis ekonominėmis praktikomis naminio alaus gamyba tapo nelegalia veikla: remiantis sovietiniu Baudžiamuoju kodeksu, naminio alaus gamintojai galėjo būti išsiųsti į lagerius iki dvejų metų, o jei teismas nustatytų spekuliacijos požymių (pavyzdžiui, jei alaus gamybai skirti grūdai būtų pirkti turguje), – iki dešimties metų. 1948–1955 m. laikotarpiu Lietuvos SSR teismai svarstė mažiau siai 46 naminio alaus gamintojų bylas. Po 1953 m. naminio alaus gamintojų persekiojimas tapo mažiau aršus, teismai pradėjo taikyti alternatyvias su laisvės atėmimu nesusijusias bausmes.

Reikšminiai žodžiai: Sovietinė Lietuva, naminė aludarystė, sovietinės represijos, sovietų ekonominė politika, sovietinė teisė.

Įvadas

Darbuose, nagrinėjančiuose sovietų okupuotos Lietuvos istoriją XX a. penktajame–šeštajame dešimtmečiais, didelis dėmesys skiriamas antisovietinei rezistencijai, jos slopinimui, taip pat sovietinės ideologijos diegimui įvairiose kasdienio gyvenimo srityse. Tuo tarpu okupacinio režimo bandymai riboti tam tikrą gyventojų ekonominę veiklą – kol kas baltoji dėmė lietuviškoje istoriografijoje. „Iš viršaus“ primestas visuomenės ūkinis ribojimas – amžinai aktuali tema: net ir šiais laikais viešumoje vyksta aršios diskusijos įvairių ekonominių praktikų (pavyzdžiui, degtindarystės, lengvųjų narkotikų platinimo, vertimo si prostitucija) teisinio reguliavimo klausimais.

Dėl šios priežasties galima teigti, kad visuomenė vienaip ar kitaip reaguoja į tam tikrus valdžios primestus ūkinės veiklos ribojimus, taigi visuomenišku požiūriu šių temų (ribojimų arba reagavimo į juos) tyrimas yra itin aktualus. Moksliniu požiūriu toks tyrimas aktualus dėl lietuviškoje istoriografijoje susiklosčiusio panašių temų savotiško vakuumo – sutinkant su tuo, kad ši konkreti tema yra nišinė, reikėtų sutikti ir su tuo, kad jos analizė galėtų vertingai prisidėti prie platesnių nelegaliosios ekonomikos reiškinių, visuomenės ir valstybės santykio tyrimų.

Straipsnio objektas – sovietinio režimo bandymai represinėmis priemonėmis pergalėti Šiaurės Lietuvoje tradiciškai įsitvirtinusių naminės aludarystės bei naminio alaus pardavinėjimo praktiką. Chronologinės ribos apima XX a penktąjį–šeštąjį dešimtmečius. Čia dera pastebėti, kad pirmosios sovietinės okupacijos metais (1940–1941) dar tegalima įžiūrėti tik šio reiškinio teisinių prielaidų formavimą, o nacių okupacijos metais (1941–1944) naminio alaus gamyba jokio nacių režimo dėmesio nesulaukė, tad aiškias gaires turinčią sovietinio režimo kovą su namine aludaryste galima išvelgti tik pokario metais. Galutinę chronologinę ribą galima sieti su šeštojo dešimtmečio antroje pusėje pastebėtais sovietinės sistemos liberalėjimo faktais, kurie akivaizdūs ir kalbant apie kovą su naminiais aludariais: vis dažniau įkliūvantiems buvo skiriamos nebe laisvės, o alternatyvios baudmės. Tai byloja apie besikeičiantį sovietinio režimo požiūrį į naminio alaus gamybą Šiaurės Lietuvoje.

Straipsnio mokslinę hipotezę galima apsibrėžti taip: suvokiant, kad pati idėja kriminalizuoti alaus (mūsų dienų supratimu – lengvojo alkoholio) gamybą ir pardavinėjimą yra kraštutinė (pavyzdžiui, nors Pirmojoje Lietuvos Respublikoje šie reiškiniai buvo viešai smerkiami, bet siūlymų bausti už juos kriminaline tvarka nebūta), logiškai kyla mintis, jog tam tikro visuomenės segmento, užsiimančio tokia veikla (naminio alaus gamyba ir pardavinėjimu), reakcija į šį procesą turėjo būti akcentuota į savisaugą, t. y. suvokus, kad veikla tapo nelegali, ji turėjo būti nutraukiama arba maksimaliai paslepiama. Tuo tarpu net paviršinis žvilgsnis į empirinę medžiagą leidžia matyti, jog to nebūta: kai kurie asmenys lyg niekur nieko toliau vertėsi naminio alaus gamyba ir per daug nesislėpdami jį pardavinėjo. Nuteistųjų aludarių malonės prašymuose dažnai sutinkami pasisakymai

apie nežinojimą, jog ši veikla yra nusikalstama. Taigi straipsnio mokslinė hipotezė: *sovietų valdžia Lietuvoje nedėjo pastangų, kad žinia, jog naminio alaus gamyba ir pardavinėjimas yra kriminalinis nusikaltimas, pasiektų visuomenę, taigi dauguma šia veikla užsiimančiųjų iki pat sulaikymo (ar kito teisinio persekiojimo) pradžios nežinojo, kad daro režimo požiūriu nusikalstamą veiką.*

Ši hipotezė bus patikrinta straipsnyje.

Šiuo atveju tikslinga paaiškinti, kodėl pasirinktas būtent Šiaurės Lietuvos regionas ir kaip jis apibrėžiamas. Kaip šio tyrimo šaltinių bazė pasirinkti Lietuvos SSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo (toliau – LSSR ATP) fonde saugomi archyviniai dokumentai – nu-teistųjų už įvairias veikas malonės prašymai. Tokia prieiga leido pastebėti tendenciją, jog visi nuteistieji už naminio alaus gamybą yra susiję su Šiaurės Lietuva. Žvelgiant į naminius aludarius nuteisusius sovietinius liaudies teismus, akivaizdu, kad ši ekonominė praktika reišėsi teritorijoje nuo Mažeikių (vakarinė riba) iki Kupiškio (rytinė riba). Pietine šios teritorijos riba galima laikyti Panevėžio, Radviliškio ir Šiaulių miestus bei apylinkes, o šiaurine – Lietuvos SSR ir Latvijos SSR sieną (administracinę ribą). Kadangi kitų Lietuvos regi-onų liaudies teismams iš esmės netekdavo svarstyti naminių aludarių bylų, tad tikslinga susikcentruoti būtent į Šiaurės Lietuvą.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti sovietų režimo kovą su naminio alaus gamyba ir par-davinėjimu Šiaurės Lietuvoje XX a. penktajame–šeštajame dešimtmečiais. Šį tikslą pras-minga skaidyti į kelis uždavinius: 1) ištirti naminių aludarių persekiojimo teisinės bazės suformavimą, taip pat panagrinėti klausimą, kiek naminio alaus gamybos kriminali-zavimo faktas galėjo būti žinomas patiems aludariams; 2) išnagrinėti sovietinių teismų praktiką kovoje su naminio alaus gamyba; 3) išanalizuoti malonės teikimo praktiką nu-teistiesiems už naminę aludarystę. Straipsnyje naudojami aprašomasis ir šaltinių kritikos metodai.

Istoriografija. Lietuviškoje istoriografijoje ši tema visiškai nenagrinėta. Tegalima pa-minėti sovietinių teisininkų Birutės Vaitkutės¹, Alfonso Čepo² ir Petro Simėno³ tyrimus apie spekuliaciją – kaip nusikalstamą veiką, artimą nelegaliai verslinei veiklai – tokiai kaip naminio alaus gamyba. Šios temos kontekstinis įvadas galėtų būti šio straipsnio autoriaus ankstesnis tyrimas, nagrinėjantis antidegtindarišką propagandą 1938–1940 m. Lietuvoje⁴. Verta paminėjimo rusų istoriko Jevgenijaus Andriochino disertacija, nagrinėjanti SSRS

¹ Birutė Vaitkutė, *Baudžiamoji atsakomybė už spekuliaciją*, [diplominis darbas], Vilnius, 1956.

² Alfonsas Čepas, A. *Grobstymas ir spekuliacija – praeities atgyvena*, Vilnius: Mintis, 1965.

³ Petras Simėnas, *Baudžiamoji atsakomybė už spekuliaciją*, [diplominis darbas], Vilnius, 1974.

⁴ Darius Indrišionis, *Nelegalių ekonominių veiklų ir kovos su jomis vaizdiniai lietuviškoje spaudoje 1938–1940 metais*, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2020, t. 46, p. 82–99.

visuomenės verslinę veiklą XX a. šeštajame–devintajame dešimtmečiais⁵. Visgi šie paminėti darbai iš esmės tik netiesiogiai liečia nagrinėjamą temą, kuri, tenka pripažinti, iki šiol visiškai nėra sulaukusi tyrėjų dėmesio.

Žinoma, galima būtų priekaištauti dėl to, kad kalbant apie tyrimo istoriografiją nėra įtraukta gausi Vakarų istoriografija, susijusi su alkoholio vartojimo ir įplaukų į valstybės išdą iš alkoholio temomis. Dera pastebėti, kad tai padaryta sąmoningai, nes akivaizdu, kad šiame straipsnyje nagrinėjama tema tik formaliai susijusi alkoholio vartojimo kontrole SSRS: žvelgiant į teisinę bazę, suformavusią prielaidas naminių aludarių persekiojimui okupuotoje Lietuvoje, akivaizdu, jog šio proceso kilmė yra susijusi su dar pirmosios sovietinės okupacijos metais (1940–1941) prasidėjusiu ekonominio visuomenės aktyvumo varžymu. Šiame kontekste naminio alaus gamintojai yra gerokai artimesni kokių nors sovietų draustų amatų (pavyzdžiui, avikailių apdirbimo) atstovams nei degtindariams (nes degtindarystė gerokai griežčiau persekiota ir Pirmojoje Lietuvos Respublikoje, ir pirmuoju sovietmečiu, ir nacmečiu, o ypač – pokariu). Persekiojimas už naminio alaus gamybą ir pardavinėjimą – tai tema ne apie režimo bandymus kovoti su alkoholizmu, o apie siekį riboti tam tikras visuomenės ūkinio aktyvumo formas.

Šaltiniai. Kaip minėta, šio tyrimo šaltinių bazę sudaro LSSR ATP fonde (LCVA, f. R-758) saugomi dokumentai: nuteistųjų malonės prašymai ir su jais siunčiama dokumentacija – teismų nuosprendžiai, nutartys ir kt. Pasirinkta metodologinė prieiga – nuteistųjų malonės prašymų ir juos lydinių dokumentų analizė – leidžia susidaryti platesnį režimo kovos su nelegaliomis ekonominėmis praktikomis suvokimą, kai analizuojamas ne konkretus siauras regionas (kokio nors atsitiktinai pasirinkto sovietinio liaudies teismo nagrinėtų baudžiamųjų bylų analizė) ar konkreti siaura ūkinio gyvenimo sritis (kokios nors sovietinės institucijos, pavyzdžiui, Prekybos ministerijos dokumentų analizė), o bendražmogiško siekio malonės keliu sumažinti savo bausmę vienijamų už įvairias veikas nuteistų įvairių regionų gyventojų dokumentai. Tokia prieiga leidžia tyrėjui susidaryti platų panoraminį vaizdą, suvokti tam tikrų regionų specifiką, taip pat ir visą Lietuvos SSR vienijančias tendencijas.

Kalbant apie nagrinėjamų šaltinių kritiką, reikėtų suprasti, jog malonės prašymuose nuteistų asmenų (ar jų artimųjų) pateikiamą informaciją dera vertinti kritiškai vien dėl suprantamo tikslo, kodėl malonės prašymas apskritai yra rašomas, – siekiant sušvelninti savo (ar nuteisto artimojo) padėtį, bausmę. Nepaisant to, nagrinėjant daugybę už tas pačias veikas nuteistų asmenų malonės prašymų, imamos išvelgti subjektyvios ypatybės (būdingos konkrečiau nuteistojo istorijai, pasirinktai malonės prašymo strategijai) ir objektyvios bendrybės (kurios dažniausiai sutampa kalbant apie visus malonės prašan-

⁵ Евгений Андриухин [Jevgenij Andriochin], *Предпринимательская деятельность населения СССР в 50-80-е годы XX века* [Predprinimatelskaja dejatelnost naselenija SSRS v 50–60 gody XX veka], Купск, 2011, [online], in: <https://www.disserscat.com/content/predprinimatelskaya-deyatelnost-naseleniya-sssr-v-50-80-e-gody-xx-veka> (2023-11-13).

čiuosius, nuteistus už panašias veikas). Būtent iš tų objektyvių bendrybių visumos šiuo atveju galima padaryti tam tikras bendras išvadas, susijusias su naminio alaus gamintojų ir pardavinėtojų veiklos ir baudžiamojo persekiojimo aplinkybėmis. Dėl šios priežasties manytina, kad pasirinkta šaltinių bazė, nors ir vertintina atsargiai, yra tinkama nagrinėjant pasirinktą temą.

Be to, kaip pagalbinis šaltinis naudoti sovietiniai teisės aktai – tuo metu galiojęs sovietinis Baudžiamasis kodeksas (BK), kurio pagrindą sudarė 1926 m. RSFSR BK, ir sovietų okupuotos Lietuvos ūkinį gyvenimą reguliavusi 1940 m. paskelbta LSSR Konstitucija bei 1941 m. gegužę paskelbtas LSSR ATP įsakas apie verslo mokestį Lietuvos SSR (iš esmės pats svarbiausias šio straipsnio kontekste teisės aktas – tas, kuris naminę aludarystę patatė už įstatymo ribos).

Apibendrinant pasirinktus tyrimo šaltinius, žinoma, būtų galima kritikuoti pasirinktą prieigą – žvelgti į „iš viršaus“ inicijuotą naminių aludarių persekiojimą per oficialius sovietinės teisės aktus (t. y. labiau tuos, kurie atspindi pasirinkimo pradėti tam tikrą persekiojimo kampaniją rezultata, jo įtvirtinimą teisės aktuose) ir šaltinius „iš apačios“ (t. y. nuteistųjų aludarių ir jų artimųjų malonės prašymus). Logiškai keltinas klausimas, gal ši reiškinį išsamiau atskleistų represinių institucijų, pavyzdžiui, milicijos šaltiniai. Sutinkant su tuo, kad milicijos dokumentų įtraukimas galėtų papildyti šį tyrimą, dera pripažinti ir tai, kad kritiškas žvilgsnis į daugybę nuteistųjų malonės prašymų taip pat leidžia sužinoti daug informacijos, kurios sausi ir dažnai formalūs (skirti „atsirašinėjimui viršininkams“) milicijos dokumentai negalėtų atskleisti. Be to, tyrime nekeliamas uždavinys atskleisti tikslų naminio alaus gamintojų ir pardavėjų persekiojimo mastą – užsibrėžtiems uždaviniams yra visiškai pakankama pasirinkta šaltinių bazė. Norėtusi tikėti, kad kitų mokslo sričių tyrėjai (pavyzdžiui, kriminologai) pastebės šį tyrimą ir ateityje jį galbūt papildys naujomis vertingomis mokslinėmis įžvalgomis.

Naminių aludarių persekiojimo teisinės bazės suformavimas

Šiaurės Lietuvos tradicija gaminti naminį alų, o ne naminę degtinę, buvo pastebima dar Pirmosios Lietuvos Respublikos spaudoje. „Apie Joniškį, tiesa, naminės degtinės beveik niekas nedaro, bet už tai labai madoj naminis alus, kuris taip pat turi daug nuodų. Dar blogiau, kad pradeda gaminti „šamarlaką“ (cukrinį alų), kuris ne mažiau kenksmingas ir už naminę degtinę“, – konstatavo nežinomas „Lietuvos Aido“ korespondentas 1938 m. lapkritį⁶. Tų pačių metų gruodį užsiminta ir apie tai, kad „mūsų saugumo organai pradėjo aktingai kovoti“ su „šamarliako“ („cukrinės“) gamintojais: esą toks alus, gaminamas iš rugių, bulvių, runkelių, cukraus, yra nepalyginamai kenksmingesnis sveikatai nei tradicinis miežių alus. „Ypatingai tokį alų daro Šiaurės Lietuvos vietose“, – teigė žinutės autorius,

⁶ „Naminio alaus kraštas“, in: *Lietuvos Aidas*, 1938-11-29, nr. 542, p. 8.

tačiau konkrečių kovos su naminio alaus gamyba regione faktų nepateikė⁷. Nepaisant tokių pavienių pranešimų, naminio alaus gamyba neatrodė kaip reikšminga problema. Tuo tarpu degtindarystė buvo didelio valstybės institucijų dėmesio sulaukianti problema – tokio lygio, kad 1938 m. su namine degtine ėmėsi kovoti Valstybės saugumo departamentas: suaktyvinta propaganda, suorganizuota po Lietuvą keliaujanti „Paroda naminės degtinės žalai pavaizduoti“⁸. Pirmojoje Lietuvos Respublikoje naminis alus tebuvo nedidelė yda, palgyti su esmine problema – degtindaryste.

1940 m. birželį SSRS okupavus Lietuvą netrukus prasidėjęs pseudokonstitucinis okupacijos įforminimas iš pradžių niekaip nelietė naminio alaus gamintojų: rugsėjo 1 d. paskelbtos LSSR Konstitucijos 8 straipsnis skelbė, kad „greta socialistinės ūkio sistemos Lietuvos TSR yra leidžiamas privatinis pavienių valstiečių, amatininkų ir naminių gamintojų ūkis, smulkios privatinės pramoninės bei prekybinės įmonės įstatymo numatytose ribose“⁹. Visgi „įstatymo numatytos ribos“ buvo linkusios spėriai siaurėti: spalio 10 d. paskelbtas LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas apie Baudžiamojo Statuto 242 str. papildymą – jame nurodyta, kad asmenys, užsiimantys spekuliacija (o šio termino turiniu įvardytos „slapta prekyba“, „kainų pakėlimas“, „atsargų sudarinėjimas“ ir „prekių slėpimas“), bus baudžiami nuo penkerių iki dešimties metų laisvės atėmimo bausme kartu su spekuliacijos objekto konfiskacija ir galima turto konfiskacija¹⁰. Spalio 19 d. paskelbtas LSSR teisingumo liaudies komisaro aplinkraštis LSSR teismams – savotiškas instruktažas, kaip atpažinti ir klasifikuoti „spekuliaciją“: už šią veiklą galėjo būti baudžiami ne tik prekybos verslu užsiimantys asmenys, bet ir „šiaip asmenys“. Pats „spekuliacijos“ turinys gerokai išsiplėtė: jei anksčiau [iš esmės – Pirmojoje Lietuvos Respublikoje ir su ja susijusioje teisės kultūroje – *D. I.*] „spekuliacija“ buvo numatyta kaip „pernelyg didelis kainų pakėlimas“, tai okupacinė valdžia „spekuliantais“ įvardijo ir asmenis, užsiimančius „versliška prekyba be reikiamo patento ar leidimo“ („slapta prekyba“); asmenis, reikalaujančius iš pirkėjo aukštesnių kainų, nei nustatyta atitinkamais sovietinių institucijų nurodymais („nustatytų kainų pakėlimas“); asmenis, kurie „turėdami pirkėjų reikalaujamų prekių, pasipelnymo tikslu jas nuo pirkėjų slepia ar parduoda ne visiems pirkėjams“ („prekių slėpimas nuo pardavimo“), bei asmenis, kaupiančius produktų ir prekių atsargas, „kurios viršija normalias gero šeimininko sudaromas savo ir savo šeimos reikalams atsargas“ („viršnorminių atsargų sudarymas“)¹¹. Remiantis tokiu „spekuliacijos“ išaiškinimu, kai kurie naminio alaus gamintojai jau galėjo būti paversti „spekuliantais“: jei parduodavo savo produkciją (nami-

⁷ „Baudžia už alaus darymą“, *ibid.*, 1938-12-31, nr. 592, p. 4.

⁸ Žr. D. Indrišionis, *op. cit.* p. 91-94.

⁹ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija, in: *Darbo Lietuva*, 1940-09-01, nr. 85, p. 3.

¹⁰ LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas apie Baudžiamojo Statuto 242 str. papildymą, in: *Tarybų Lietuva*, 1940-10-10, nr. 9, p. 1.

¹¹ Teisingumo liaudies komisaro bendraraštis Nr. 219, *ibid.*, 1940-10-19, nr. 17, p. 6.

nį alų) kitiems asmenims, pavyzdžiui, kaimynams ar netgi giminaičiams, tai turėjo būti traktuojama kaip „slapta prekyba“; jei kaupdavo tam tikras naminio alaus gamybai reikalingas atsargas (pavyzdžiui, miežius, apynius, mieles, cukrų), tai galėjo būti traktuojama kaip „viršnorminių atsargų sudarymas“. Taigi jau 1940 m. spalį naminio alaus gamintojai Lietuvos SSR galėjo pakliūti į teisiųjų suolą – tiesa, kol kas tik kaip „spekulantai“: jei kaupdavo dideles atsargas alaus gamybai arba jei pagamintą alų parduodavo neturėdami tam „reikiamo patento ar leidimo“.

Gruodžio 1 d. paskelbtas LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas apie RSFSR baudžiamojo, civilinio kodeksų ir darbo įstatymų laikiną taikymą Lietuvos SSR teritorijoje¹². Šis teisės aktas naminių aludarių kontekste aktualus tuo, kad naujai įvestame RSFSR BK šalia jau aptartos „spekuliacijos“ (BK 107 str. – nuo penkerių metų laisvės atėmimo¹³) atsirado ir BK straipsnis „Vertimasis uždraustu verslu“ (BK 99 str. – iki dvejų metų laisvės atėmimo su turto konfiskacija ir prekybos teisių atėmimu) – ši veika buvo aiškinama kaip „gamyba, saugojimas ir pirkimas su tikslu parduoti, taip pat ir vertimasis produktais, žaliavomis ir gaminiais, kurių atžvilgiu egzistuoja specialūs draudimai ar apribojimai“¹⁴. Nepaisant pastarojo BK straipsnio atsiradimo, bent kol kas LSSR naminiams aludariams jis teisiškai nebuvo aktualus: kol kas nebuvo jokio teisės akto, draudžiančio užsiimti naminio alaus gamyba. Tuo tarpu namie pagaminto alaus pardavimas jau buvo nelegalus ir grėšė kaltinimu spekuliacija – kaip „slaptos prekybos“ apraiška.

Teisės aktas, draudžiantis užsiimti naminio alaus gamyba, buvo išleistas tik pačioje pirmojo sovietmečio pabaigoje – 1941 m. gegužės 14 d. paskelbtas LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas dėl verslo mokesčio iš privačių įmonių ir verslų Lietuvos SSR. Jame buvo nurodyta, kad privačių įmonių savininkai, naminiai gamintojai ir amatininkai (tarp jų ir tie, kurie nuo verslo mokesčio atleisti) yra įpareigojami prieš naujųjų metų pradžią kasmet išsiimti atitinkamos apskrities (ar miesto) Finansų skyriuje išduotus registracijos leidimus verslui. Be to, išvardytos prekybos bei verslo rūšys, kuriomis draudžiama verstis ir kurioms negalima išdavinti registracijos leidimų. Be aukso ar brangakmenių prekybos, sprogstamųjų medžiagų gamybos, poligrafinių ir kitų verslų, įstatymo straipsnio h punkte buvo paminėta „alkoholinių gėrimų gamyba, supirkto ir duotojo perdirbti tabako bei machorkos perdirbimas“¹⁵. Tai buvo oficialus sovietinis naminio alaus gamybos kriminalizavimas: paskelbus šį įsaką, naminio alaus kartu su kitų alkoholinių gėrimų gamyba tapo Lietuvos SSR teritorijoje veikusio RSFSR BK (1926 m. redakcijos) 99 straipsnio

¹² Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas dėl laikinio taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos TSR teritorijoje, *ibid.*, 1940-12-01, nr. 54, p. 1.

¹³ УГОЛОВНЫЙ КОДЕКС РСФСР [Ugolovnyj kodeks RSFSR], Москва, 1950, p. 80, [online], in: https://istmat.org/files/uploads/49552/ugolovnyj_kodeks_rsfsr_-_1950.pdf, (2023-11-13).

¹⁴ *Ibid.*, p. 76.

¹⁵ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas dėl verslo mokesčio iš privačių įmonių ir verslų Lietuvos TSR Respublikoje, in: *Tarybų Lietuva*, 1941-05-14, nr. 111, p. 1.

„Vertimasis uždraustu verslu“ objektu. Nuo tol naminiai aludariai galėjo būti nuteisti ne tik už prekybą naminiu alumi (remiantis tuo metu išleistais teisės aktais, tai turėjo būti traktuojama kaip „slapta prekyba“ – „spekuliacija“, t. y. pagal BK 107 str.), bet ir vien už naminio alaus gamybą be pardavimo (tai turėjo būti traktuojama kaip „Vertimasis uždraustu verslu“, t. y. pagal BK 99 straipsnį).

Tiesa, teisinės bazės suformavimas buvo viena, o reali praktika buvo kita: jei pirmojo sovietmečio užteko naminių aludarių persekiojimo teisiniais pagrindams suformuoti, tai reali baudžiamoji praktika iki nacių ir sovietų karo pradžios taip ir nesusiformavo: LSSR NKVD OBCHSS [Kovos su socialistinės nuosavybės grobstymu skyrius – D. I.] 1940–1941 m. pranešimuose apie sulaikytus „spekulantus“ ar „grobstytojus“ nefigūravo naminio alaus gamintojai¹⁶; jie jokia forma nefigūruoja ir išlikusiuose 1940–1941 m. Šeduvos¹⁷, Vaškų¹⁸ ar Ukmergės¹⁹ liaudies teismų dokumentuose. Tai galima paaiškinti dviem tezėmis. Pirmą – 1940–1941 m. sovietiniam režimui Lietuvoje daug aktualesnė buvo kova su kitos rūšies „spekuliacija“ – pirkimo vajumi miestuose. Kova su „kaimo spekuliantais“ (kuriems tam tikra prasme būtų galima priskirti ir naminio alaus gamintojus) buvo tolesnis sovietizacijos etapas. Antra – dėl vėlyvo (1941 m. gegužė mėn.) naminio alaus gamybos kriminalizavimo pasodinti pirmuosius naminius aludarius į teisiamųjų suolą sovietai Lietuvoje tiesiog nespėjo: už mėnesio prasidėjo nacių ir sovietų karas ir sovietiniams okupantams teko laikinai pasitraukti iš Lietuvos teritorijos.

Nagrinėjant tai, kiek naminio alaus gamybos ir pardavinėjimo kriminalizavimo faktas buvo žinomas patiems aludariams, dera aptarti dvi problemas: 1) sklaidos problemą; 2) supratimo problemą. Kalbant trumpai, sklaidos problema verčia abejoti, ar sovietų valdžios įvykdytas naminio alaus gamintojų kriminalizavimo faktas tapo žinomas tiems, kuriems ši informacija buvo aktuali (iš esmės – paties naminio alaus gamintojams), o supratimo problema verčia suabejoti tuo, ar netgi kažkokiu būdu sužinoję informaciją apie sovietų valdžios sprendimą kriminalizuoti naminio alkoholio gamybą naminiai aludariai suprato, jog šis draudimas taikomas ir jiems.

Sklaidos problemą būtų galima įvardyti taip: nors sovietiniuose teisės aktuose galima buvo išskaityti draudimą verstis namine aludaryste ir platinti naminį alų, tačiau tų pačių teisės aktų (ir iš jų plaukiančio žinojimo) sklaida buvo nepakankama. Visų pirma, kaip minėta, faktiškai naminio alaus gamyba LSSR buvo uždrausta 1941 m. gegužės 14 d., apie tai buvo paskelbta sovietiniuose dienraščiuose. Nepaisant to, spauda anaip tol ne visada

¹⁶ Žr. LSSR NKVD OBCHSS įvykių suvestinės, siųstos LKP CK (1940 m. lapkritis – 1941 m. balandis), in: *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA), f. 1771, ap. 2, b. 159.

¹⁷ Šeduvos liaudies teismo 1940–1941 m. baudžiamųjų bylų apyrašas, in: *Lietuvos valstybės centrinis archyvas* (toliau – LCVA), f. R-590, ap. 1, b. 60.

¹⁸ Vaškų liaudies teismo 1940–1941 m. baudžiamųjų bylų apyrašas, *ibid.*, f. R-591, ap. 1 (apyrašo aprašas).

¹⁹ Ukmergės liaudies teismo baudžiamųjų ir civilinių bylų apyrašas, *ibid.*, f. R-824, ap. 1 (apyrašo aprašas).

pasiekdavo visus miestuose gyvenančius žmones, o kalbant apie naminę aludarystę, dažniausiai buvo turimas reikalas su kaimiška vietoje, kur dienraščių sklaida buvo dar problemiškesnė.

Antra, tepraėjus vos pusantro mėnesio po minėto draudimo pasirodymo, prasidėjo karas ir Lietuvą užėmė naciai. Po karo grįžę sovietai minėto draudimo viešai per dienraščius nebekartojė – turėjo būti tarytum pagal nutylėjimą suprantama, kad 1941 m. pavasarį paskelbti sovietiniai teisės aktai ir toliau, jų nekartojant, galioja. Tačiau tai – sovietinio režimo pozicija. Visuomenės požiūriu, tai anaipol nebuvo visuotinai suprantama – tikėtina, kad dalis asmenų, net jei juos 1941 m. gegužę ar birželį ir pasiekė žinia, kurią sovietai norėjo perduoti minėtu teisės aktu, manė, kad į pokarį šio teisės akto galiojimas nepersikelia arba turi būti iš naujo paskelbtas (kitu pavidalu, nauja forma, labiau atliepiančia po karo susiklosčiusią naują realybę).

Žinoma, būtų galima samprotauti, jog besidomintis žmogus visada galėjo norimos informacijos ieškoti pats, įsigyti ir analizuoti sovietinės valdžios leistų teisės aktų rinkinius, Baudžiamąjį kodeksą ir t. t., tačiau abejotina, ar tokie filosofiniai polinkiai buvo būdingi Šiaurės Lietuvos naminiams aludariams.

Supratimo problemą galima išvesti iš minėtame 1941 m. gegužės 14 d. LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsake esančio termino „alkoholinių gėrimų gamyba“: tikėtina, jog dalis žmonių nesuprato, kad šis konstruktas apima ir naminių alų. Tokia mintis iš pirmo žvilgsnio atrodo paradoksaliai, bet minėtame dokumente nėra kalbama apie naminės degtinės gamybą (iš dalies suprantama kodėl – nes degtindarystė buvo draudžiama pagal kitus sovietinius teisės aktus, Baudžiamąjį kodeksą), o didelė dalis okupuotos Lietuvos visuomenės galėjo suprasti, jog konstruktas „alkoholinių gėrimų gamyba“ apima būtent tai, ypač žinant krašto kontekstą bei pastarųjų metų įvykius, kai su degtindaryste Lietuvoje buvo plačiai ir organizuotai kovota.

Kalbant ir apie vėlesnį sovietmetį, įvairių amžininkų atsiminimuose galima aptikti faktų, kad į alų žiūrėta kaip į ne visai alkoholinį gėrimą: pasitaikydavo, kad alų laikė tiesiog „gaivinančiu gėrimu“ (kaip girą ar limonadą), parduodavo netgi nepilnamečiams ir pan. Tikėtina, jog pirmaisiais pokario metais, ypač kaimo vietovėse, toks požiūris buvo dar labiau išsikerojęs. Taigi galima manyti, kad nemenka dalis naminių aludarių savęs nelaikė naminio alkoholio gamintojais – juk jie negamino naminės degtinės.

Žinoma, tiek sklaidos, tiek suvokimo problemos – tik teorinio pobūdžio samprotavimai. Tačiau straipsnyje analizuojama medžiaga rodo jas pagrindžiantį rezultatą: iš tiesų tarp nuteistųjų aludarių malonės prašymų galima rasti ne vieną teiginį, leidžiantį spręsti, kad asmuo nežinojo, jog naminio alaus gamyba ir pardavinėjimas – nusikalstama veika. Galima neginčijamai sutikti su viena sąlyga – sovietinis režimas tikrai nedarė nieko, kad visuomenei šio draudimo esmė būtų paaiškinta suprantamai.

Sovietinių teismų praktika kovoje su naminio alaus gamyba

Nacių okupacijos metu naminio alaus gamyba netraktuota kaip problema. Nacių režimas okupuotoje Lietuvoje įvedė spirito monopolį²⁰, „Parodos naminės degtinės žalai pavaizduoti“ pagrindu sukūrė „priešalkoholinę parodą“ ir paleido ją į kelionę po Lietuvą²¹, net viešai grasino degtindariams mirties bausme (pavyzdžiui, jei šie samanės gamybai su-naudotų daugiau kaip 10 centnerių grūdų)²². Šiame kontekste naminiai aludariai tarytum kuklus upelis ištirpo sraunioje degtindarystės upėje. Jei sovietai, vykdydami socialinius ir ekonominius okupuotos Lietuvos pertvarkymus, patys naminės aludarystės reiškiniu nepastebėdami jį nejučia užkabino (sukurdami teisinę bazę „spekulantams“ persekioti ir privataus verslo administracinei kontrolei), tai naciai grįžo į jiems, atrodo, visai priimtina paskutiniųjų Pirmosios Lietuvos Respublikos gyvavimo metų vagą, kai esminė problema buvo naminė degtinė, o ne naminis alus.

1944 m. antroje pusėje reokupuodami Lietuvą sovietai ją aptiko visai kitokią nei 1940 m.: išžudyti žydai, apgriauti ar net visai sugriauti miestai, išplėstos parduotuvės ir sandėliai, pyliavomis nuskurdintas žemės ūkis. Tokiomis aplinkybėmis buvo neįmanoma išsyk grįžti prie sovietizacijos procesų, įgavusių pagreitį 1941 m. pavasarį. Nekeista, kad šiame kontekste ir naminio alaus gamintojų persekiojimas prasidėjo ne iškart. LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentuose, atskleidžiančiuose malonės nuteistiesiems teikimo procesą 1944–1947 m., nepasitaikė nė vieno atvejo, kai malonės prašė už naminio alaus gamybą nuteistas asmuo. Tuo tarpu su naminės degtinės gamyba susiję asmenys buvo baudžiami pagal BK 102 str. 1 dalį („Naminės degtinės gamyba ir laikymas su tikslu parduoti, o taip pat prekyba ja“), kuri numatė laisvės atėmimą iki vienerių metų arba pataisos darbus tam pačiam laikotarpiui. Kaip švelnesnė bausmės forma buvo numatyta bauda iki 500 rublių. Žvelgiant į pirmųjų pokario metų LSSR teismų praktiką, atskleidžiančią nuteistųjų malonės prašymuose, akivaizdu, kad pasitaikė asmenų, nubaustų už naminės degtinės varymą tiek laisvės atėmimo, tiek pataisos darbų bausmėmis. Pavyzdžiui, Šakių apskrities gyventojas M. A. 1946 m. už naminės degtinės laikymą (kratos metu rasti „3 pusbonkiai samagono, 2 tuščios bonkos nuo samagono ir skardinis nuo samagono apie 20 ltr. talpos“) buvo nuteista vieneriems metams pataisos darbų 15 proc. išskaitant iš darbo užmokesčio²³. Tuo tarpu Pagėgių apskrities gyventojas S. K. 1946 m. už naminės degtinės gamybą bei pardavinėjimą Pagėgių turguje buvo nubaustas vieneriems metams laisvės atėmimo²⁴. Panašių atvejų pirmaisiais pokario metais buvo gausu. Žinoma, tai neleidžia spręsti, kad naminės degtinės gamintojai nebuvo baudžiami pini-

²⁰ Juozas Undraitis, „Teisiniai nuostatai spirito monopolio srityje“, in: *Policija*, 1944, nr. 2, p. 21–23.

²¹ „Priešalkoholinę parodą aplankė 37 000 žmonių“, in: *Naujoji Lietuva*, 1943-11-10, nr. 263, p. 4.

²² „Didelės bausmės už naminės varymą“, in: *Į laisvę*, 1942-10-13, nr. 239, p. 6.

²³ Nuteistųjų malonės prašymų svarstymų dokumentai, 1944–1947 m., in: *LCVA*, f. R-758, ap. 5, b. 1, l. 45.

²⁴ *Ibid.*, l. 96.

ginėmis baudomis, tiesiog tikėtina, kad tokią baudą gavę asmenys malonės neprašydavo dėl sąlyginai menko jos dydžio [naminės degtinės litro kaina juodojoje rinkoje pirmaisiais pokario metais siekė apie 100–120 rublių, taigi 500 rublių bauda nebuvo milžiniška – D. I.]. Pastebėtina, kad tokia gana liberali kovos su degtindariais sovietinių teismų praktika greitai baigėsi – 1948 m. balandžio 7 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas priėmė įsaką Apie baudžiamąją atsakomybę už naminės degtinės gaminimą ir realizavimą, kurio pirmasis straipsnis numatė nuo šešerių iki septynerių metų laisvės atėmimo bausmes už naminės degtinės platinimą, o antrasis – nuo vienerių iki dvejų metų laisvės atėmimo už naminės degtinės gamybą be tikslo ją platinti²⁵. Šis įsakas netrukus imtas praktikuoti LSSR teismuose, pavyzdžiui, 1950 m. Mažeikių liaudies teismas nuteisė sutuoktinius F. Š. ir Z. Š. už naminės degtinės supirkinėjimą ir pardavinėjimą: aktyviau veikloje dalyvavusi Z. Š. buvo nuteista šešeriems metams laisvės atėmimo, o jos vyras F. Š. irgi nuteistas tokia pačia laisvės atėmimo bausme, tačiau išsyk nuo bausmės buvo lygtinai atleistas (pagal BK 53 str.) – paskyrus šešerių metų bandomąjį laikotarpį. Toks sušvelninimas F. Š. skirtas dėl to, nes „tik viena liudytoja parodė, kad F. Š. pardavęs vieną litrą, L[iaudies] teismas randa galimybę taikyti BK 53 str.“²⁶ Toks pavyzdys rodo, kad kai kurie teismai gebėjo lanksčiai žiūrėti net į siauras baudžiamosios sankcijos ribas (nuo šešerių iki septynerių metų laisvės atėmimo – be jokių mažesnių bausmių) numačiusį baudžiamąjį SSRS ATP įsaką.

Šiame degtindarių griežto baudimo kontekste išryškėja gerokai švelnesnis naminių aludarių vertinimas sovietinės teisės požiūriu. Nors BK 99 str. („Vertinasis uždraustu verslu“) numatė laisvės atėmimo bausmę iki dvejų metų, tačiau taip pat neapibrėžė, kokios galėtų būti švelnesnės bausmės formos. Tai, kad iki 1949 m. LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui adresuotuose malonės prašymuose naminiai aludariai niekaip nefigūruoja, leidžia spręsti, kad pirmaisiais pokario metais jiems nebūdavo skiriamos bausmės, susijusios su laisvės atėmimu. Esama duomenų, kad naminio alaus gamintojai galėjo būti nubausti netgi neteisminiu būdu: 1950 m. Joniškio apskrities pirmasis liaudies teismas teisė sutuoktinius J. M. ir J. M. už naminio alaus gamybą ir pardavinėjimą. Nors nuosprendžio įžanginėje dalyje buvo pažymėta, kad nė vienas sutuoktinių nėra teismo baustas, bet nuosprendžio dėstomojoje dalyje pažymėtas toks teiginys apie J. M. (vyro) ankstesnę veiklą: „Be to, matoma, kad J. M. 1949 m. už alaus pardavinėjimą sausio 25 d. buvo nubaustas 500 rb. bauda.“²⁷ Nors minėtame nuosprendyje niekaip nepatikslinta, kas ir kuo remdamasis nubaudė asmenį už alaus pardavinėjimą pinigine bauda, tačiau galima

²⁵ УКАЗ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР ОБ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ИЗГОТОВЛЕНИЕ И ПРОДАЖУ САМОГОНА [Ukaz Prezidiuma verchovnogo soveta SSRS ob ugotovnoy otvetstvenosti za izgotovlenie i prodazhi samogona], 1948-04-07, in: Исторический альманах, [online], in: [https://wfi.lomasm.ru/русский.указы_ссср_1917-1992/указ_президиума_вс_ссср_от_07.04.1948_об_уголовной_ответственности_за_изготовление_и_продажу_самогона_\(2023-02-26\)](https://wfi.lomasm.ru/русский.указы_ссср_1917-1992/указ_президиума_вс_ссср_от_07.04.1948_об_уголовной_ответственности_за_изготовление_и_продажу_самогона_(2023-02-26)).

²⁶ Mažeikių apskrities I apylinkės liaudies teismo nuosprendis, 1950-03-13, in: LCVA, f. R-758, ap. 5, b. 71, l. 73.

²⁷ Joniškio apskrities I apylinkės liaudies teismo nuosprendis, 1950-04-05, *ibid.*, b. 60, l. 219.

spėti, kad tai galėjo būti padaryta vietos vykdomojo komiteto Finansų skyriaus darbuotojų, išdavinėjusių patentus ir leidimus. Tokį spėjimą patvirtina kitas pavyzdys. 1949 m. tas pats Jonišio apskrities pirmasis liaudies teismas už naminio alaus gamybą ir pardavinėjimą nuteisė Z. G.: taip pat nenurodyta, jog moteris būtų buvusi anksčiau teismo bausta, tačiau minima, kad „ji jau anksčiau buvo finansų inspekcijos nubausta už tai 500 rb.“, taip pat minimi nemaži alaus kiekiai, kuriais prekiauta – 50, 100, 300 litrų²⁸. Tai rodo, kad net palyginti stambios apimties prekybą naminiu alumi pirmaisiais pokario metais režimas galėjo traktuoti vis dar ne baudžiamosios atsakomybės ribose. Čia paminėtinas dar vienas atvejis – 1949 m. to paties teismo už naminio alaus gamybą ir pardavinėjimą nuteista P. A. buvo apibūdinta kaip anksčiau „bausta pagal BK 105 str. 2000 rb. bauda“²⁹. Minėtas BK 105 str. – „Prekybos taisyklių pažeidimas“ – numatė bausmes iki vienerių metų pataisos darbų arba 2000 rublių baudą, tačiau šio BK straipsnio turinys („Pažeidimas taisyklių, reguliuojančių prekybą, jeigu jose nėra specialiai aptartas baudimas administracine tvarka“) keistai netiko kalbant apie dar 1941 m. uždraustu verslu įvardytą naminių alkoholinių gėrimų gamybą. Tokie teismų praktikos svyravimai (pastebėtina, kad čia kalbama tik apie aludarių bylas, 1949–1950 m. laikotarpiu svarstytas viename konkrečiame – Jonišio apskrities pirmajame liaudies – teisme) ir neteisminio aludarių baudimo galimybė leidžia teigti, kad pirmaisiais pokario metais sovietinis režimas dar nebuvo išgryninęs unifikavotos kovos su namine aludaryste teismų praktikos Lietuvos SSR.

Tuo pat metu formavosi kita – gerokai aiškesnė ir nuoseklesnė – sovietinės teismų praktikos apraiška: nustačius, jog naminis aludaris gamino ir pardavinėjo alų, tačiau tai darė iš supirktų žaliavų (t. y. ne pats gamino žaliavą, o ją supirkinėjo), inkriminuoti BK 107 str. („Spekuliacija“), numatantį laisvės atėmimą nuo penkerių iki dešimties metų. Pirmuoju į šio tyrimo akiratį pakliuvusiu tokio tipo atveju galima įvardyti 1948 m. Šiaulių miesto pirmojo liaudies teismo dešimties metų laisvės atėmimo bausme nuteistą A. V., kuri, anot nuosprendžio, iš valstiečių supirkinėjo salyklinius miežius, pagamino apie 130 litrų alaus ir jį pardavinėjo po 8 rublius už litrą³⁰. Žinoma, netgi ir ši, atrodytų, gana aiški praktika kai kuriuose teismuose būdavo iškraipoma: pavyzdžiui, 1948 m. gruodį Pakruojo liaudies teismas nuteisė naminių alų gaminusį ir pardavinėjusį A. S. septyneriems metams laisvės atėmimo pagal BK 107 str., o 1949 m. sausį LSSR Aukščiausiajam Teismui teko nuosprendį koreguoti: kaltinimas perkvalifikuotas į BK 99 str. ir skirta „tik“ dvejų metų laisvės atėmimo bausmė³¹. Pora atvejų, kai LSSR Aukščiausiasis Teismas panaikindavo kaltinimus spekuliacija (BK 107 str.) ir paliko tik kaltinimą už vertimąsi uždraustu verslu (BK 99 str.), pasitaikė ir vėliau³², tačiau tai tebuvo

²⁸ Žinios apie nuteistąją Z. G., *ibid.*, b. 32, l. 380.

²⁹ Jonišio apskrities I apylinkės liaudies teismo nuosprendis, 1949-12-06, *ibid.*, b. 37, l. 273.

³⁰ Šiaulių miesto I apylinkės liaudies teismo nuosprendis, 1948-04-16, *ibid.*, b. 92, l. 213.

³¹ Išrašas iš LSSR ATP posėdžio protokolo, 1950-03-28, *ibid.*, b. 34, l. 59.

³² Pvz: Žinios apie nuteistąją A. M., *ibid.*, b. 219, l. 23; LSSR Aukščiausiojo Teismo nutartis, 1954-04-20, *ibid.*, b. 186, l. 159.

Naminio alaus gamybos atvejai 1948–1955 m. pagal LSSR liaudies teismų nuosprendžius

Teismas	Atvejai	Teismas	Atvejai	Teismas	Atvejai
Radviliškis	3	Šiauliai	1	Ramygala	2
Pakruojis	3	Biržai	2	Vabalninkas	2
Mažeikiai	2	Linkuva	8	Pasvalys	5
Joniškis	7	Kupiškis	1	Panevėžys	10

Iš viso – 46 atvejai

pavieniai atvejai. Dažniausiai liaudies teismai gebėjo atskirti šių dviejų BK straipsnių turinį. Netrukus įsitvirtino praktika naminiams aludariams, apkaltintiems dar ir spekuliacija, inkriminuoti abu aktualius BK straipsnius – ir 99, ir 107 str.

Į šio tyrimo akiratį, apimantį 1948–1955 m. laikotarpį, pakliuvo 46 atvejai, kai asmenys buvo nuteisti už naminio alaus gamybą ir pardavinėjimą. 14 iš šių atvejų (30,4 proc.) kaltinamieji buvo nuteisti ir pagal BK 99 str. ir pagal BK 107 str. Taigi tik beveik trečdaliu atvejų sovietiniai teismai nustatė spekuliaciją – ir absoliučia dauguma atvejų tai buvo žaliavos, o ne pagaminto produkto supirkimas. Čia pridėtini ir trys atvejai, kai teismai naminiams aludariams inkriminuodavo tik spekuliaciją (BK 107 str.). Šiuos atvejus galima laikyti tam tikru sovietinės teismų praktikos iškraipymu, kuris paaiškintinas tuo, kad šie trys nuosprendžiai buvo priimti 1948–1950 m. – laikotarpiu, kai praktika tebesiformavo.

Vertas paminėjimo išskirtinis atvejis – kai užfiksuotas ne alaus gamybai reikalingų žaliavų, o jau gatavo alaus supirkimas: 1950 m. Mažeikių apskrities pirmasis liaudies teismas nuteisė O. M. už tai, kad ji iš įvairių asmenų supirkdavo naminių alų po 3 rublius už litrą ir perparduodavo po 5 rublius už litrą. Įdomu tai, kad to paties proceso metu buvo teisiami keli (bet ne visi nuosprendyje įvardyti) asmenys, pardavę alų O. M., – pagal BK 95 str. („Melagingų parodymų davimas“), o ne pagal BK 99 str., nors faktą, kad asmenys gamino ir O. M. pardavė naminių alų, teismas laikė nustatytu³³. Toks atvejis rodo, kad tarp „žaliavos supirkinėtojų“, sudarančių absoliučią daugumą nuteistųjų pagal BK 107 str. naminio alaus gamintojų, pasitaikė ir „pagamintos produkcijos supirkinėtojų“, ir tai buvo nepalyginamai arčiau „spekuliacijos“ kaip perpardavinėjimo, siekiant gauti naudą, apibrėžimo.

Nagrinėjamu laikotarpiu daugumai nuteistų naminio alaus gamintojų buvo inkriminuojamas tik BK 99 str. („Vertimasis uždraustu verslu“). Šiame tyrime tokie atvejai sudaro 63 proc. (29 iš 46 atvejų). Minėtas BK straipsnis numatė laisvės atėmimą iki dvejų metų ir nuteistiesiems dažniausiai buvo skiriama arba vienerių, arba dvejų metų bausmė teismui niekaip nemotyvuojant savo sprendimo dėl bausmės dydžio. Naują puslapį sovietinių teismų praktikoje 1954 m. spalio mėn. atvėrė Panevėžio miesto antrosios apylinkės teismas, pritaikydamas nuteistajai O. Ž. BK 51 str. (leidžiantį skirti mažesnę bausmę): „teismas

³³ Mažeikių apskrities I apylinkės liaudies teismo nuosprendis, 1950-06-13, *ibid.*, b. 57, l. 36–37.

skaito, kad O. Ž. nusikaltimą padarė pirmą kartą, turi keturis nepilnamečius vaikus, taigi jos atžvilgiu taikytinas BK 51 str.“ O. Ž. buvo nuteista šešioms mėnesiams pataisos darbų darbovietėje, išskaitant 25 proc. iš atlyginimo³⁴. Nors toks socialiai orientuotas nuosprendis tebuvo pavienis, tačiau iš jo jau galima spręsti apie tam tikrą postalininį baudžiamosios sistemos liberalėjimą.

Šio tyrimo metu nagrinėtos naminių aludarių bylos leidžia teigti apie specifinio regiono – Šiaurės Lietuvos – sąsajas su šia naminio alaus gamyba. Nagrinėjamu laikotarpiu (1948–1955) neaptikta nė vieno atvejo, kai už naminio alaus gamybą būtų buvę nuteisti asmenys ne iš Šiaurės Lietuvos regiono. Žvelgiant į likusioje Lietuvos teritorijoje tuo metu aktyviai vykdytą kovą su namine degtine, galima būtų tuometinę LSSR šiuo aspektu skirti į Samanės Lietuvą ir Naminio alaus Lietuvą (žr. lentelę).

Malonės teikimo praktika naminiams aludariams

Sovietinių liaudies teismų nuteistieji (arba jų artimieji, advokatai), nepriklausomai nuo bausmės dydžio, galėjo kreiptis su malonės prašymu į LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą. Asmenys savo malonės prašymuose nurodydavo aplinkybes, kodėl jiems turėtų būti suteikta malonė: kartais būdavo apeliuojama į gailėstį, kartais – į padarytos veikos mažareikšmiškumą.

Nagrinėjamu naminės aludarystės atveju prašantieji malonės itin dažnai akcentuodavo būtent šią aplinkybę. „Aš esu beraštė moteris, visą savo amžių tarnavusi pas įvairius ponus ir kitus išnaudotojus. Aš nesupratau ir nežinojau, kad savo veiksmais padariusi tokį di[d]elį nusikaltimą, už kurį buvau nuteista 5 metams laisvės atėmimo. Jeigu kartais man kas palikdavo ir porą rublių už išgertą alų, priimdavau dėl to, kad buvau labai sunkioje padėtyje, nes vyras kalėjime, o aš likau su dviem mažais vaikais, su mažu kūdikiu“, – malonės prašyme rašė nuteistoji Pakruojo gyventoja J. G.³⁵ „Naminio alaus specialiai pardavimui negaminu. Kadangi mano tėvai turi 25 arų žemės, tai man duodavo kartais cukrinių runkelių, iš kurių padarydavau kartais alaus. Užėjusiems kaimynams pavaišindavau, ar prašant, duodavau alaus, bet pinigų neprašydavau. Kai kurie iš jų duodavo porą rublių vaikui, nenorėdami manęs ir vaiko nuskriausti“, – malonės prašyme rašė nuteistoji Vaškų (tuo metu – Linkuvos r.) gyventoja A. Š.³⁶ Šis motyvas – akcentavimas, kad naminio alaus pardavimo faktai buvo atsitiktiniai, labiau susiję su kaimyniškais santykiais, o ne versline veikla, – buvo dažnas nuteistųjų aludarių malonės prašymuose.

Kitas neretai pasitaikantis motyvas malonės prašymuose – apkalbėjimas: buvo teigiama, jog teismų nuosprendžiai nepagrįsti, nes liudininkai buvo linkę dėl vienkovių ar kitokių priešasčių apkalbėti nuteistuosius. „Kaltinime ir parengtiniame tardyme mano adresu

³⁴ Panevėžio miesto II apylinkės liaudies teismo nuosprendis, 1954-10-29, *ibid.*, b. 229, l. 298.

³⁵ J. G. malonės prašymas, 1951-08-18, *ibid.*, b. 81, l. 230.

³⁶ A. Š. malonės prašymas, 1951-06-28, *ibid.*, b. 71, l. 268.

yra prirašyta visai nebūtų dalykų, pritraukti man kerštaujuojantieji liudininkai S., G., kurie tendencingai liūdyja būk aš alumi, dektine prekiavusi“ [kalba netaisyta – D. I.], – malonės prašyme teigė nuteistoji Radviliškio gyventoja J. G.³⁷ „Mano dukterė norėjo apsivesti su p[ilie]čiu B. K., gyvenančiu Linkuvos m. Sužinojusi apie tai, B. K. motina pasakė apie tai antram sūnui, kuris dirbo Linkuvos milicijoje. Ir tuo metu mano dukterė savo sutuoktuvių proga buvo padariusi alaus, kur sūnus buvo davęs pinigų padaryti alui. Bet B. milicininkas tam, kad juos perskirtų ir jie neapsivestų, pasinaudojus ta proga B. milicininkas girtam stovyje išleido alų, sustatė aktą ir užvedė bylą. Paprašius liudininką, p[ilie]tį N., kad pasakytų, jog jis gėrė alų ir sumokėjo už du litrus alaus dešimt rublių, ir šis p-tis taip ir paliudijo“, – apie už naminio alaus gamybą nuteistos dukters E. V. nuteisimo aplinkybes savo malonės prašyme dėstė E. V. motina T. V.³⁸ Žinant represyvių sovietinės sistemos pobūdį, tokios malonės prašymuose perskaitytos istorijos verčia suabejoti liaudies teismų nustatytų faktinių aplinkybių patikimumu.

Paskutinis vertas aptarimo malonės prašymų aspektas – dramatiškų pasekmių, kurias sukuria paskirtoji bausmė, aprašymas. Dažniausiai toks elementas pasitaikydavo nuteistųjų aludarių vaikų rašytuose malonės prašymuose. „Neseniai mamytę areštavo, likau namuose aš 10 metų pats vyriausias ir broliukas A. Daugiau nieko namuose nėra. Niekas mumis nesirūpina, tėvelio neturime, namuose be mūsų abiejų neliko nė vieno suaugusio žmogaus. Palikome be jokios priežiūros, be motinos ir lėšų pragyvenimui. Niekas neprižiūri, aš būdamas 10 metų amžiaus turiu prižiūrėti savo 2 metų broliuką A. Motina nepaliko nieko, nei pinigų, nei produktų. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiume išgirskite mūsų dviejų vaikučių šauksmą ir verksmą, gražinkite mums mamytę“, – neabejotinai kitų suinteresuotų asmenų surašytame ir atspausdintame malonės prašyme bylojo jau minėtos nuteistosios J. G. sūnus K. G.³⁹ „Neturėdama kito pragyvenimo šaltinio mano sesuo buvo priversta gaminti alų ir pardavinėti, užsidirbti sau ir vaikams duonos kąsnį, negalvodama, kad padarys didelį nusikaltimą. Jos mažamečiai vaikučiai paliko prie manęs ir apsunkino labai mano gyvenimą, kadangi man yra per didelė šeima, aš tų vaikučių išmaitinti nepajėgiu, nes ir man yra labai sunkus pragyvenimas ir esu menkos sveikatos, mano vyras nuolatinio darbo neturi, dirba sezoniniuose darbuose ir išlaikyti vaikučių negalime“, – rašė nuteistosios Pasvalio aludarės J. V. sesuo S. R.⁴⁰

LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo reagavimą į pateiktus malonės prašymus galima būtų skirstyti į tris kategorijas: 1) visišką prašymo patenkinimą (t. y. kai nuteistas asmuo būdavo visiškai arba lygtinai atleidžiamas nuo bausmės); 2) dalinis prašymo patenkinimas (t. y. kai laisvės atėmimo bausmė būdavo sutrumpinama arba pakeičiama

³⁷ J. G. malonės prašymas, 1949-06-30, *ibid.*, b. 32, l. 269.

³⁸ T. V. malonės prašymas, 1950-04-15, *ibid.*, b. 49, l. 276.

³⁹ K. G. ir A. G. malonės prašymas, 1951-12-31, *ibid.*, b. 81, l. 234–235.

⁴⁰ S. R. malonės prašymas, 1954-03-27, *ibid.*, b. 160, l. 70–71.

kita bausme, pavyzdžiui, pataisos darbais); 3) prašymo atmetimas (kai bausmė nebū-davo keičiama). Remiantis išnagrinėtais 46 nuteistų naminio alaus gamintojų (ir (ar) jų artimųjų) malonės prašymais ir juos apibendrinančiais LSSR ATP sprendimais, 43 iš 46 atvejų (93,5 proc.) malonės prašymai buvo visiškai patenkinami ir nuteistieji nuo bausmės buvo atleidžiami – dažniausiai skiriant bandomąjį laikotarpį (lygtinį nuteisimą) iki penke-rių metų. Dviem atvejais malonės prašymai buvo patenkinti iš dalies: dešimčiai metų už spekuliaciją nuteistai jau minėtai Šiaulių aludarei A. V. bausmė sumažinta iki penkerių metų⁴¹; dvejim metams nuteistai Joniškio aludarei P. A. bausmė buvo sumažinta iki vie-nerių metų⁴². Tepasitaikė vienintelis atvejis, kai malonės prašymas buvo visiškai atmes-tas: Pakruojo rajono gyventojas A. M. buvo nuteistas dvejim metams laisvės atėmimo, nes dirbdamas sovchozo sandėlininku padarė 13 tūkst. rublių trūkumą, o be to, gamino ir pardavinėjo naminių alų⁴³. Panašu, kad dėl iššvaistymo padarytos finansinės žalos dydis lėmė malonės nesuteikimą, o tuo tarpu naminio alaus gamybos faktas pats savaime ne-buvo įdomus malonės komisijai.

Kalbant apie malonės prašymų tenkinimą, dera pastebėti, jog tai galėjo būti nulemta neilgo bausmės termino (vieneri–dveji metai, jei asmuo nuteistas pagal BK 99 str.): daž-niausiai nuteistojo (ar už jį prašančių artimųjų) malonės prašymas buvo svarstomas LSSR ATP jau tada, kai jis pradėjo vykdyti bausmę. Pavyzdžiui, Panevėžio gyventoja E. G. už na-minio alaus gamybą ir pardavinėjimą buvo nuteista 1954 m. vasario 20 d., bausmę pra-dėjo atlikti balandžio 7 d., o gruodžio 20 d. LSSR ATP ją atleido nuo bausmės vykdymo⁴⁴. Pasvalio gyventoja P. I. 1954 m. lapkričio 10 d. buvo nuteista vieneriems metams laisvės atėmimo, suimta teismo salėje, o 1955 m. balandžio 14 d. LSSR ATP nuo bausmės vykdy-mo ją atleido⁴⁵. Tokių pavyzdžių, kai nuteistasis buvo atleidžiamas nuo likusios bausmės malonės keliu vos po kelių mėnesių laisvės atėmimo, – gausu. Tokie pavyzdžiai byloja apie LSSR ATP – pseudoparlamentinio sovietų okupuotos Lietuvos valdžios organo – požiūrį į nuteistuosius už naminio alaus darymą: nors truputį bausmės nuteistiems aludariams tekdavo atlikti, tačiau paprašius malonės juos tučtuoju paleisdavo.

Tai leidžia spręsti, kad, sovietinės valdžios atstovų požiūriu, naminė aludarystė, net ir inkriminuojant „spekuliacijos“ elementą, nebuvo laikoma pavojingu nusikaltimu. Tikė-tina, kad net patys LSSR ATP veikėjai, svarstę nuteistųjų malonės prašymus, suvokė šios veikos kriminalizavimo absurda bei neadekvatumą, ir tai įrodo absoliučiai dominuojanti malonės suteikimo nuteistiems aludariams tendencija.

⁴¹ Išrašas iš LSSR ATP posėdžio protokolo, 1952-07-30, *ibid.*, b. 92, l. 207.

⁴² Išrašas iš LSSR ATP posėdžio protokolo, 1950-04-20, *ibid.*, b. 37, l. 270.

⁴³ Žinios apie nuteistąjį A. M., *ibid.*, b. 219, l. 23.

⁴⁴ Žinios apie nuteistąją E. G., *ibid.*, b. 198, l. 142.

⁴⁵ Žinios apie nuteistąją P. I., *ibid.*, b. 236, l. 114.

Išvados

1. Pirmosios sovietinės okupacijos metais (1940–1941) buvo sukurta teisinė bazė naminiams aludariams persekioti. Nors LSSR Konstitucija formaliai nedraudė tokios veiklos, tačiau netrukus išleisti kiti teisės aktai suformavo galimybę į naminio alaus gaminimą, skirtą parduoti, žvelgti kaip į savitą spekuliacijos rūšį – slap-tą, nelegalią prekybą. 1941 m. gegužės 14 d. paskelbtas LSSR ATP įsakas dėl verslo mokesčio galutinai nustūmė naminius aludarius už įstatymo ribų, pripažįstant tai nelegaliu verslu.
2. Pirmojoje Lietuvos Respublikoje naminio alaus gamyba pastebėta tik kaip smulki, būdinga vienam konkrečiam regionui (Šiaurės Lietuvai) ir iš esmės nereikšminga problema. Tuo tarpu įvairiems režimams degtindarystė atrodė gerokai pavojin-gesnė: jei laisvoje Lietuvoje su ja kovota propagandiniais metodais, tai naciai už ją grasino netgi mirties bausmėmis, o sovietai pokariu už naminės degtinės pla-tinimą pritaikė griežtą baudžiamąjį SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1948 m. balandžio 7 d. įsaką, numačiusį siauras atsakomybės ribas – nuo šešerių iki septynerių metų laisvės atėmimo.
3. Dėl problemiško laikotarpio, kai 1941 m. gegužės 14 d. buvo paskelbtas LSSR ATP įsakas, kurio vienas straipsnių numatė ir draudimą verstis „naminio alkoholio ga-myba“, galima spręsti, jog ši informacija nespėjo plačiai pasiekti galutinio adresato (naminių aludarių), o dargi dėl nevienareikšmės formuluotės („naminio alkoholio gamyba“) galėjo būti netinkamai suprasta, t. y. labai tikėtina, kad ženkli dalis nami-nių aludarių (net jei juos ir pasiekė ši informacija) suprato tai kaip draudimą ga-minti naminę degtinę, bet ne alų.
4. Pirmaisiais pokario metais dėl sugriautos LSSR ūkio sistemos, kova su namine alu-daryste neįgavo ryškaus baudžiamąjo pobūdžio. Analizės metu aptikti pavieniai faktai rodo, jog būdavo praktikuojami ir neteisminiai kovos su naminiais aludariais būdai, pavyzdžiui, piniginės baudos. Aiškesnė sovietinių teismų praktika kovojant su namine aludaryste susiformavo tik apie 1949–1950 m.
5. LSSR liaudies teismai į naminio alaus gamybą žiūrėjo kaip į formalią nusikalstamą veiką. Tardymo organams užtekdavo įrodyti naminio alaus pardavimo kitiems as-menims faktą, kad būtų pritaikytas BK 99 str. („Vertimasis uždraustu verslu“). Įro-džius, kad alaus gamybai buvo superkamos žaliavos ar gatavas produktas, būdavo papildomai inkriminuojamas ir BK 107 str. („Spekuliacija“).
6. Remiantis sovietinių liaudies teismų nuosprendžiais, akivaizdu, kad naminio alaus gamyba buvo paplitusi konkrečiame geografiniame regione – Šiaurės Lietu-voje, kurią būtų galima apriboti Mažeikiais (vakarinė riba), Kupiškiumi (rytinė riba), Panevėžiu, Radviliškio bei Šiaulių miestais (pietinė riba) ir Lietuvos SSR–Latvijos

SSR siena (šiaurinė riba). Šį regioną galima būtų įvardyti – Naminio alaus Lietuva, o likusią Lietuvos teritorijos dalį tokiu požiūriu būtų galima pavadinti – Samanės Lietuva.

7. Neadekvati sovietinė baudžiamoji politika naminių aludarių atžvilgiu kėlė nemažai socialinių problemų, kurios atsispindėjo nuteistųjų ir jų artimųjų malonės prašymuose: neteisingumo jausmas, skurdas, vaikų beglobiškumas. Tikėtina, kad panašiai į šią baudžiamąją praktiką žiūrėjo ir malonės prašymus svarstę LSSR ATP atstovai: iš 46 tyrime nagrinėtų atvejų 43 kartus (93,5 proc.) nuteistiems aludariams buvo suteikta malonė. Tai leidžia spręsti LSSR ATP buvus specifine sovietinės valdžios institucija – savotišku socialiniu amortizatoriumi, sušvelnindavusiu stalininės (ir pirmųjų metų po Stalino mirties) sovietinės baudžiamosios sistemos „perlenkimus“, vienas tokių ir buvo teismų kova su naminiais aludariais.

Darius Indrišionis

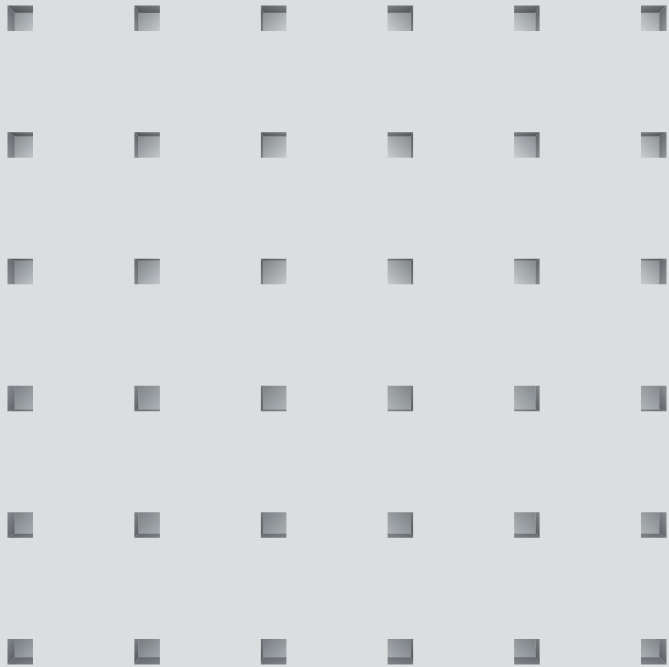
Soviet regime and North Lithuania's home-made beer brewing tradition in 1940–1960's

Summary

This research focuses on Soviet politics towards home-made beer brewing and selling in postwar Lithuania. After Soviet occupation of Lithuania along with other domestic economical activities, home-made beer brewing became illegal in Lithuanian SSR: due to Soviet Criminal Code, illegal brewers could be sent to a hard labour camp up to 2 years and if there were some elements of speculation (for example, if grains for home-made beer brewing were bought from other people in local marketplace), home-made brewers could be imprisoned up to 10 years. From 1948 to 1955 in Soviet Lithuania there were at least 46 cases of home-made beer brewers sentenced by Soviet Lithuania's courts. After 1953, this process became less harsh – more often an alternative ways of punishment were used.

Keywords: soviet Lithuania, home-made beer brewing, soviet repressions, soviet economy policy, soviet law.

ARTICLES

Women in Freedom Fights: State of Research and Methodological Insights

DR. MINGAILĖ JURKUTĖ

Vilniaus universitetas Istorijos fakultetas

✉ mingaile@gmail.com

ENRIKA KRIPIENĖ

Doktorantė

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

✉ enrika.kripiene@genocid.lt

The topic of the article is women in the Lithuanian partisan war. The authors review the development of the topic in Western historiography and the changing theoretical and methodological approaches, and then discuss the case of the Lithuanian guerilla war. Firstly, the image of female partisan war participants (participation in a broad sense, from combatants to assisting the resistance in different ways) is reviewed in a broad time perspective, from the period of partisan struggle to the Second Republic of Lithuania. Secondly, Lithuanian historiography is analyzed.

The research reveals that, just like in the Western historiography, in the early period, while the partisan struggle was still ongoing, the first collective images appeared as uncritical, little reflected, idealized, and propagandized. Under the conditions of the Soviet regime, Lithuanian historiography did not develop, so after independence was restored, the same images – now supported by several of the earliest narrative sources (Juozas Lukša's memoirs, Lionginas Baliukevičius's diary) – crossed over into historiography, and are still widespread in the popular historical consciousness to this day. Propaganda about the Lithuanian guerilla war of the Soviet period did not offer any specific images of the female participants. In the last decade new multicentric efforts to approach the research of women in the Lithuanian armed resistance (in terms of theory and methodology), as well as in social history in general, are observed.

Finally, the authors formulate possible guidelines for further research: to analyze the quantitative and qualitative data collected so far, to present a detailed statistical analysis of women in the partisan war; to study women within the context of social history, combining research on women's participation in partisan warfare with the social development of the society; to study the history of war memory simultaneously with the research of guerilla war; to use the interview method more extensively, since examples in Western research have revealed that conventional written sources do not capture the specific experiences of women.

Keywords: Second World War, partisan warfare, postwar, freedom fights, women, women's history, gender studies, images.

Introduction

Relevance and issues. With the start of unrest in 2014, and the outbreak of war in Ukraine, it is perhaps not accidentally that society has remembered and rediscovered the interest in the post-war freedom fights in Lithuania that had been felt during the years of *Sąjūdis*, and later somewhat faded away. Some saw the Ukrainians who resisted the aggression from the East as modern partisans, comparing them to members of our (and their) anti-Soviet armed underground, while others wondered whether, if the threat arose today, there would be many willing to resist the invader in the same way as they did more than sixty years ago. In this way, in response to today's realities, the post-war partisan fights seem to have regained relevance in modern times. After the initial effect of the armed conflict in the neighbouring country had subsided, the focus on this topic was and has been primarily on the events related to the individuals involved in the movement – several successful stories of the search for the remains of partisans,¹ discussions, or rather public rows, over controversial biographical details and their assessments,² and, finally, the anniversary and the announcement of the anniversary year.³ Such a commemorative, usually rather narrow, personality-centred focus not only does not pretend to search for deeper, more scholarly interest, but is sometimes even detrimental – one wants to see and talk only about the heroic side of the movement, and to view the members of the underground only from a positive side. On the other hand, it cannot be seen only in a negative light either. Both the interest itself and the specific angles of that interest can signal to historian certain sensitivities and the need for some research. This becomes the basis for developing research guidelines.

From a broader perspective looking not only at the anti-Soviet underground movement, but also at the whole social fabric of that very difficult, turning point period, the keen eye of the researcher can see that there is also a lot of research still to be done, not only in the scientific field, but also in the retrospective assessment of the past, which is typical of a part of the broader society of today. Valdemaras Klumbys has spoken and writ-

¹ In 2018-2019, the remains of famous partisans Adolfas Ramanauskas-Vanagas, Antanas Kraujelis-Siaubūnas and Juozapas Streikus-Stumbras were found. For more information, see „Rasti partizanų vado Adolfo Ramanausko-Vanago palaikai, [online], in: <http://genocid.lt/centras/lt/2962/a> (2021-11-11); „Rasti partizano Antano Kraujelio-Siaubūno palaikai“, [online], in: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/rasti-partizano-antano-kraujelio-siaubuno-palaikai.d?id=81506845> (2021-11-11); „Našlaičių kapinėse Vilniuje rasti partizano Streikaus-Stumbro palaikai“, [online], in: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/naslaičiu-kapinese-vilniuje-rasti-partizano-streikaus-stumbro-palaikai.d?id=82754895> (11/11/2021).

² Probably the most debatable issue is the evaluation of the activities of Jonas Noreika-General Vėtra during the Nazi occupation and the commemoration of them today, and from time to time, the public sphere continues to discuss the activities of one of the partisan commanders of the Vytis District, Juozas Krikštaponis, during WWII.

³ On the occasion of the 100th birth anniversary, the year 2021 has been proclaimed the Year of Lithuanian Partisan Juozas Lukša. For more information see: „Dėl 2021 metų paskelbimo Juozo Lukšos-Daumanto metais“, [online], in: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a1b43412c0361eaae0db016672cba9c> (11/11/2021).

ten about this in his writings on the intricacies of historical memory and self-perception.⁴

There has also been a recent 'discovery' of the role of women in history and a growing ability to use it not only in conventional contexts of remembrance and commemoration, but also in broader contexts of emancipation, education, etc. One of the most prominent historical personalities in the public space these days is Marcelė Kubiliūtė, a public figure from interwar Lithuania, and a member of resistance movement against the Nazi and Soviet regimes. This year, on the occasion of her 125th birth anniversary, a discussion was held in her honour, not only on historical issues, but also on the issue of women's status and rights, titled 'Beyond Stereotypes: the example of Marcelė Kubiliūtė's leadership for future generations of women'.⁵ It was after this woman that the citizens of Rokiškis decided to name a new street in the town⁶. The inspiring stories of various Lithuanian women are also included in a children's book.⁷ For young readers, a most recent book by Marius Marcinkevičius and Lina Itagaki, a graphic novel *Mergaitė su šautuvu. Istorija apie mergaitę partizanę*. The story of the post-war freedom fights, told from the perspective of a girl, also invites the reader to travel around Lithuania, visiting museums dedicated to armed resistance, partisan bunkers, etc.⁸

Taking a synthetic approach to the issues and relevance briefly discussed above, we have chosen to deal with the topic of women who participated in the freedom fights in Lithuania in 1944–1953, considering it an integral part of armed resistance. We are interested not only in women armed fighters, but in all those who, in one way or another, contributed to or were influenced by the armed underground movement. Unfortunately, we still tend to intuitively perceive the resistance, the war, as an exclusively male thing, a male affair, and the whole history of war and post-war Lithuania is still gender-neutral, while the social dimension of gender is still struggling to find its way into the historiography of Lithuania in this period. The roles of women and discussion about them in the context of the partisan warfare are still treated as an interesting, unfamiliar, and, first and foremost,

⁴ Gediminas Kajėnas, Istorikas Valdemaras Klumbys „Mes vis dar gyvename apgulties sąlygomis“ [online], in: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/asmenybe/istorikas-valdemaras-klumbys-mes-vis-dar-gyvename-apgulties-salygomis-285-1512834> (8-11-2021); Valdemaras Klumbys, "Po Cvirkos. Kas toliau?", [online], in: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/valdemaras-klumbys-po-cvirkos-kas-toliau.d?id=88230521> (08/11/2023).

⁵ Vilius Narkūnas, „Marcelės Kubiliūtės pavyzdys ateities moterų kartoms: jos biografija – liudijimas, kaip ji nuosekliai siekė savo gyvenimo tikslų“, [online], <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2048643/marceles-kubiliutes-pavyzdys-ateities-moteru-kartoms-jos-biografija-liudijimas-kaip-ji-nuosekliai-sieke-savo-gyvenimo-tikslu> (10/08/2023).

⁶ Daugiau rokiškėnų balsavo už Marcelės Kubiliūtės gatvę, [online], in: <https://www.grokiskis.lt/aktualijos/daugiau-rokiskenu-balsavo-uz-marceles-kubiliutes-gatve> (10-08-2023).

⁷ Viktorija Aprimaitė, Viktorija Urbonaitė, *Vakaro istorijos Lietuvos mergaitėms: 100 istorijų apie Lietuvos moteris*, Vilnius: Dvi tylos, 2020.

⁸ Lina Itagaki, Marius Marcinkevičius, *Mergaitė su šautuvu. Istorija apie mergaitę partizanę*, Vilnius: Misteris Pinckmanas, 2023.

as an intriguing or romantic topic. Being aware of the topic and regularly following the debates in the public space, we would probably not be wrong to claim that women in the Lithuanian partisan warfare are imagined in a mythical form – an average Lithuanian citizen interested in history may be able to point out some generally accepted facts, such as: a good number of women were liaisons, deftly navigating in forests and the whole of Lithuania, because the Soviets were much less suspicious of girls, or women were better at bearing the tortures. But such understanding usually marks the end of our knowledge. Usually, it becomes difficult to name any of these brave liaisons or heroines who endured Soviet interrogation and did not reveal secret information. Sometimes those who have interest in the partisan warfare (even historians not exclusively focussing on the theme of partisan war) are able to pull out from their memories the name of Pušėlė – the ‘machine gunner’ of the Kalniškės battle or the hostess of the ‘pancake ball’, but a nickname does not help to recall the real name.⁹ The most famous woman associated with the partisan war is the wife of a partisan – Nijolė Bražėnaitė-Lukšienė (although it must be said that she does not introduce herself and is not called by her first husband’s surname anywhere). Two Pušėlės and a wife, or two wives (the machine-gunner Albina Neifaltienė-Pušėlė is also often remembered as ‘someone’s wife’), are the absolute horizon of knowledge about women in the Lithuanian partisan warfare in popular historical consciousness.

We believe that the separation of men’s and women’s experiences during the war and post-war years, and the introduction of the gender aspect into historical research, would be a valuable addition to Lithuanian social and cultural history. This is especially true given the obviously stark different consequences for both gender (e.g., there is still a much higher suicide rate among men; the suicide index is convincingly linked to the political repression experienced during the war and post-war period).¹⁰ On the other hand, we are also not entirely satisfied with the starting points of discussion offered by gender studies, where the meaningfulness and necessity of the research is seen primarily in terms of its relevance from a gender point of view. Post-war women, in one way or another involved in freedom fights, are seen as an integral part of the movement as a whole, and of society of the time. Indeed, a discourse about the partisan warfare as one of the fundamental, turning points in the 20th century Lithuanian history, that had an undisputed impact on the subsequent development of society, the formation of our historical memory, etc., is

⁹ We mean here Albina Neifaltienė and Anelė Senkutė, who both used the pseudonym Pušėlė.

¹⁰ Žr., pvz., Danutė Gailienė, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2008; *Sunkių traumų psichologija: Politinių represijų padariniai*, compiled by Danutė Gailienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004; Danutė Gailienė, „Politinių represijų psichologiniai padariniai“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2002, no. 2, p. 121–126; Evaldas Kazlauskas, Danutė Gailienė, „Politinių represijų metu patirto sunkaus ilgalaikio traumavimo psichologinių padarinių kompleksiškas“, *Psichologija: Mokslo darbai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, no. 27, p. 43–52; Evaldas Kazlauskas, Danutė Gailienė, „Išgyvenusiųjų politines represijas potrauminės simptomatikos ir trauminės patirties, demografinių, somatinių veiksmų bei vidinės darnos sąsajos“, in: *Psichologija: Mokslo darbai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, no. 32.

primarily focussed on the male part of the partisan society, and often effectively excludes half of the whole society, give-or-take, which was affected, directly or indirectly, by the resistance at that time.

With a view to a thorough, comprehensive, and continuous research into the selected field of study, today we propose an introductory article, the **aim of** which is to discuss the current situation in the thematic field of interest and to formulate possible guidelines for a further meaningful and successful study.

The following **objectives** are used to consistently achieve the aim of this paper:

1. To make a typology of women's participation in the war and to briefly outline the characteristics of women's participation in armed resistance during World War II and in post-war Europe.

2. To reveal chronologically the images of women in the post-war Lithuanian freedom fights.

3. Discuss the features of the historiography of women's participation in the anti-Soviet post-war resistance.

Structure. The study consists of an introduction, the body, and conclusions. There is a dedicated chapter addressing each of the objectives; the chapter is thematically divided into sub-sections. The second chapter of the paper begins with an overview of female images, starting with the images of partisans themselves, mainly in the underground press, but also in memoirs, which were most often used and developed, followed by a discussion of the propaganda images of the Soviet era, and finally, chronologically, to the depiction of women in the underground of the partisans in the public space of independent Lithuania and in art (cinema, literature). The guidelines for further research, mentioned in the aim of the article, are presented in the conclusions.

Chronological timeframe. The aim, objectives and structure of the paper imply that it covers a wide chronological range from the outbreak of World War II in late 1940s to the present day.

Sources, historiography. A detailed analysis of the state of the historiography is provided in the third chapter of the paper. Insights and suggestions on the use of potential sources and their characteristics in the planned multifaceted research on the topic of interest are presented in the conclusions of the paper.

In this study, we understand the image as the most general picture that can be found in the public space, influenced by various social, political, and cultural factors. We are more concerned with capturing and analysing the final product that emerges, with a rather limited analysis of the social and political contexts that led to the emergence of the images in question – only to the extent that is necessary to understand the underlying assumptions that shaped them in the respective eras.

Specifically, this article refers to several groups of sources, which can be categorised according to their origin and the nature of their use. The most vivid images of women, nurtured by the partisans themselves, are captured by the sources they left behind: articles in the underground press, as well as a few examples of personal documents, and more broadly, the creative legacy of the resistance fighters. The very comprehensive collection of partisan press publications¹¹ helps to provide a general picture in the field of interest, and its strength lies not only in its careful thematic breakdown, but also in the fact that it contains documents held not only in public but also in private archives, which may be more difficult for a researcher to access under normal conditions. Written legacy of well-known partisan commanders¹² can be used as typical sources of memoiristic style characterised by the abundance and diversity of the topics covered. On the one hand, it is difficult to think of a more genuine way of exploring an aspect of interest to us. On the other hand, we must not forget that, because of the original purpose of the sources (which was usually propaganda, in the neutral sense of the term, i.e., the dissemination or perpetuation of one's own information, worldview, values, etc.), the images they contain cannot be regarded as truthful representation of reality. Understanding this becomes even more important when it comes to the use and escalation of these images in the current public space, and also opens the way for a multidirectional development of research.

The reconstruction of Soviet-era imagery is based on the press and artistic interpretations in fiction and cinema. In the search for images of women resistance members, not controlled by the Soviet regime, underground works were reviewed: the *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika*, *Aušra*, *Ateitis*, *Alma Mater*, *Dievas ir Tėvynė*, *Laisvės šauklys*, *Perspektyvos*, *Rūpintojėlis*, *Tautos kelias*, and *Vytis*. For the study of the Soviet imagery, i.e., the image created, supported, and controlled by the Soviet regime, we first looked at the publications of the Editorial Board of the Institute of Party History, published in the Archival Documents in 1950s-1960s in the series *Faktai kaltina* – a special and targeted propaganda aimed at reinterpreting the Lithuanian partisan warfare according to Soviet ideological schemes of historical interpretation. Some publications of the republican, regional and cultural press were also reviewed: *Tiesa*, *Komjaunimo tiesa*, *Valstiečių laikraštis*, *Kolektyvinis darbas* of Anykščiai district, *Tarybiniu keliu* of Molėtai district and *Pirmyn* and *Lenino keliu* newspapers of Utena district, *Švyturys* and *Literatūra ir menas* monthlies. Due to the highly developed Soviet censorship and surveillance apparatus, we do not believe it would be reasonable to expand the scope of publications, as it is unlikely to yield more results, or any variations of the imagery already identified. Research was done by investigating the

¹¹ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save*, compiled by Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.

¹² [Juozas Lukša] Juozas Daumantas, *Partizanai*, Vilnius: Vaga, 1990; Lionginas Baliukevičius, *Partizano Džiuko dieno-raštis*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002.

forms, related to the Soviet version of the Lithuanian partisan warfare, in which women appear in fiction and in short and feature films interpreting the Lithuanian partisan warfare.¹³

Several types of sources are used to reconstruct the most common female images in Lithuania today: images that have crystallised in the public space during public discourse. To this end, relevant comments were used that had been found in social media (the Facebook group devoted to the history of Lithuanian partisans), as well as reports on news portals. It should be noted that with the maximal increase of Internet access, the widespread practice of anonymous commenting, and, later, the widespread use of social networking sites, the monitoring of public space has become quite simple and accessible to almost everyone. On the other hand, social networking has created social bubbles that tend to distort the extent to which an issue of interest is popular or widespread, and it is therefore necessary to bear in mind that sometimes a seemingly widespread, popular image of an area of interest may be one that is spoken about by a comparatively small group of people. However, even this small group of people is the one that is most interested in the issues we are concerned with, so even if their opinion is not universal, it is not only important, but also qualitatively reflective of what we are looking for.

Images of women's freedom fights are also found in contemporary art (films, books, music). Here, as in the other subsections of the chapter under discussion, the focus is not on quantity, i.e., the aim is not to record, highlight and discuss all/any references to women in the public space, in creative works, but instead to highlight the most prominent or otherwise special examples.

One of the most recent films that has received a lot of attention for its portrayal of post-war society, *Sutemos*, is not discussed at all. This is a deliberate position taken by the authors in response to accusations of inappropriate representation of women against the director of the film, which led to the decision not to see the film.¹⁴ The analysis uses the work *Vienui vieni* of Jonas Vaitkus, a director who has received similar accusations,¹⁵ as

¹³ The films screened: *Gyvieji Didvyriai: Paskutinis Šūvis*, script writer H. Šablevičius, director Arūnas Žebriūnas, 1960; *Jausmai*, script writer Vytautas Žalakevičius, dir. Almantas Grikevičius, Algirdas Dausa, 1960; *Laiptai į dangų*, script writer and director Raimondas Vabalas, 1966; *Niekas nenorėjo mirti*, script writer and director Vytautas Žalakevičius, 1965; *Perskeltas dangus*, script writer Marijonas Giedrys, Romas Gudaitis, director Marijonas Giedrys, 1975; *Sužeista tylą*, script writer Juozas Požėra, director Algimantas Kundelis, 1979; *Svetimi*, script writer Antanas Jonynas, director Marijonas Giedrys, 1961; *Vyrų vasara*, script writers Aleksandras Jurovskis, Saulius Šaltenis, director Marijonas Giedrys, 1970.

¹⁴ At least two women claim to have been sexually harassed by Šarūnas Bartas, for more see, e.g., *Š. Bartui – dar vieni kaltinimai: prakalbo ir dailininkė P. Bocullaitė*, [online], in: <https://kauno.diena.lt/naujienos/laisvalaikis-ir-kultura/kultura/s-bartui-dar-vieni-kaltinimai-prakalbo-ir-dailininke-p-bocullaitė-837288> (8-11-2023).

¹⁵ At least four women have spoken out about sexual harassment from Jonas Vaitkus, for more see, e.g., *J. Vaitkus nušalintas nuo darbo su studentais LMTA*, [online], <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/202680/j-vaitkus-nusalintas-nuo-darbo-su-studentais-lmta> (8 November 2023).

the film was made when the alleged behaviour of its director was not known, so the authors have seen the film.

Women in war: typology and experiences in the European context

Technological advances and the ensuing social developments of 19th and 20th centuries have profoundly changed war. Technological developments have led to the increasing brutality of war and the unprecedented toll of civilian casualties in military conflicts. 20 million soldiers and an estimated 30 million civilians perished during WWII.¹⁶ In a modernising world, the theatre of war has expanded to cover an ever-larger social terrain, involving wider and more diverse civilian populations. Even deep in the home front, involvement in servicing the war machine, has become possible, and often inevitable. Such involvement began to go beyond the increase in taxes paid for the war effort and impacted the structure of personal time, the dedication of personal energy and time to the war, even when sitting at home. Women's roles in the wars of the 20th century, whether fought by regular armies or in partisan structures behind the front line (e.g., the Red Partisans of the Soviet Union), or without the support of regular armies at all (e.g., Ukraine, the Baltic States), also became much more varied.

Seven roles played by women in modern 20th century wars can be singled out:

1) women as non-participants in war: civilians, defending, protecting, suffering, waiting for the soldiers to return from war (mothers, sisters, wives, daughters, and lovers);

2) women as part of the war, holding the home front, often working in jobs previously considered specifically male while men fight (the economic rearguard);

3) women performing certain support functions at the front, outside military structures (field hospital, logistics, mechanics);

4) women performing certain non-military support functions in military structures (liaisons, etc.);

5) women performing military functions in military structures (combatants);

6) women military leaders (in leadership positions);

7) women victims of war (sexual and other types of violence against women).

With some modification, all these seven roles of women can also be identified in partisan warfare (though there seem to have been no women in leadership positions in Lithuanian partisan warfare). However, whenever the focus is not on regular armies, but rather on armed partisan resistance, one must not overlook its specificity – partisan resistance if a war at home, rarely away from the place of residence, never away from the commu-

¹⁶ Since estimates and discussions on the exact number of participants, casualties, etc. are still ongoing, we have chosen to present only rounded estimates. However, it is safe to say that the civilian casualties in the war certainly far outweigh the military losses.

nity/society with which one identifies and for which one fights. In the middle of the 20th century, communities¹⁷ joined partisan wars, the same communities which existed at that moment in time, from Catholic Lithuania to Muslim Algeria, from the emancipated to the strictly conservative for their time.

This leads to one obvious difference that emerges when comparing the roles of men and women in different resistance movements – the differences among women's roles are, to the naked eye, more pronounced than those among men. Naturally and understandably, men have been at the forefront of the modernisation process, their social roles have evolved and became more universal more rapidly in response to the general economic and social changes within societies. Meanwhile, women, a much more constrained and inert group in society, have retained more traditional traits, less eroded by modernisation.

There is not a single country in Europe where there was no armed resistance during or immediately after the Second World War. The gold standard in Western Europe (and in Western historiography) is the French Resistance in Nazi Germany-occupied and Vichy France, *la Résistance*,¹⁸ although the previously overlooked movements in eastern Europe, which saw the Soviet Union as the main enemy, are increasingly gaining more visibility. In Eastern and Southern Europe, armed resistance movements sometimes opposed not only the occupation forces, but also dealt with the question of the choice of a socio-political path, i.e., groups mobilised by the idea of a nation-state fought side by side with (or against) groups formed based on communist ideology. This distinction was also present in Western Europe, i.e., resistance movements were mobilised around nationalists or communists, but without the direct intervention of the Soviet Union, communist influence was limited to the form of social movements. The most massive participation of women took place precisely where the movements were organised and coordinated by leftist ideologies.

In all cases, participation in the resistance also meant some degree of women's emancipation. Sometimes women sought this on their own, taking advantage of the war (at the time of disintegrating or wavering social order), sometimes it was the resistance movements themselves – especially the left – that wanted to mobilise them¹⁹ (regardless of

¹⁷ See, e.g., Roger D. Petersen, *Resistance and Rebellion: Lessons from Eastern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001; Dainius Noreika, *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema* [doctoral thesis], Vilnius: Vilnius University, 2020.

¹⁸ For example, the *Encyclopedia Britannica* still defines resistance as resistance specifically to the Nazi regime: 'resistance, also called Underground, in European history, any of various secret and clandestine groups that sprang up throughout German-occupied Europe during World War II to oppose Nazi rule: 'Resistance', [online], in: <https://www.britannica.com/event/resistance-European-history> (8 November 2023-11).

¹⁹ The Greek National Liberation Front (*Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο*), active since 1941, was the main force behind the Greek Communist Party, and had a particularly strong programme of political education for women.

the perspective, women made up appr. 50% of the total population). Therefore, the study of the role of women in resistance movements can be seen as an integral and important component of the study/understanding of society (of that period), going beyond the issues of freedom fights alone.

The strongest involvement of women in the armed resistance happened in Italy and Yugoslavia, where, according to official figures, a quarter of the Soviet Union's Red Partisans (25%) were women. In Italy, women accounted for 23.3% of the total number of resistant fighters (35,000 women and 150,000 men).²⁰ In Josip Broz-Tito's Yugoslav People's Liberation Army, women accounted for 16.7% (about 100,000 women and 600,000 men).²¹ In France's la Résistance, women accounted for about 12% of all members.²² In the Jewish partisan ranks, women made up about 10%.²³

Research on women's resistance is dependent on the general state of resistance studies, and the path to historiography has been manifold. The first form that appeared can be called declarative-encyclopaedic, or women aides who fought alongside men. This is an irreflexive image, not explored in depth, held by the resistance members themselves, recorded and disseminated by them or by later historiographers. For example, in France it would include the statement that women were braver than men, and in Lithuania – that women were better at withstanding torture, which may have come straight from the diary of partisan Dzūkai. In his diary, women do not appear individually, but as a group. The second form is the heroic narrative or women heroines. It consists of individual stories told by women, memories written down by themselves or by other people. These are tales of dangers, exploits, adventures, hardships, and losses, but they do not differ substantially from those of men. The last historiographical form began to emerge around the 1970s, when the subject of women in the resistance began to be developed from the perspectives of the war sociology and, naturally, gender studies.

In Western Europe, research has been influenced by political conjunctures and academic fashions, while in communist Europe, historical research on anti-Nazi resistance was much more complicated by ideological demands that made studies of resistance organised against regimes virtually impossible. The late start, the greater difference in time, the difficulties caused by narratives born out of the political tensions of the Cold War may have been the reason why the countries that fought against the occupation of the Soviet Union (Estonia, Latvia, Lithuania, Ukraine) are only taking the first steps in the research

²⁰ Dan A. d'Amelio, "Italian Women in the Resistance", in. 19, no. 2 (Summer 2001), p. 127.

²¹ Jelena Batinić, *Women and Yugoslav Partisans: a History of World War II Resistance*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

²² Claire Andrieu, "Les résistantes, perspectives de recherche", *Le Mouvement Social*, no. 180, 1997, p. 74.

²³ Data from the Jewish Partisan Educational Foundation in San Francisco: [online], <https://www.jewishpartisans.org/content/jewish-women-partisans> (08/11/2021).

on the subject by trying to systematize, verify and provide initial quantitative information.²⁴ Meanwhile, in countries where resistance movements have been studied practically since they ended, more nuanced statistical questions are being raised and addressed (in addition to basic questions such as how many women were combatants and how many were involved in supportive structures, the breakdown of women involved in the resistance is being studied according to their age, marital status, education, etc.),²⁵ as well as more complex social questions are raised, such as, whether there had been links between the resistance and the social processes that followed it, how did resistance experiences connect with post-war issues, what forms of social behaviour and culture were given rise to/were determined by the resistance, was there a genetic link, a continuity or a break between the resistance and the processes that later affected women?

In principle, all similar issues fall under the process of women's emancipation. In all resistance movements, women played more auxiliary than combat roles, acting as liaisons, medical staff, contributing to the publishing and distribution of underground press and propaganda, etc. Women in command of combat units are extremely rare. Even in a movement with a strong female presence, such as the partisans of the communist wing of Yugoslavia, the women who joined the resistance from the same social strata as the male fighters – peasants and farmers – were mainly engaged in functions similar to those they had performed in their villages during the years of peace, i.e., in the tasks of facilitating the daily life of male fighters, such as cooking, laundry and the like.²⁶ It should be borne in mind that the involvement of women in the armed resistance was, however, a unique and new phenomenon. To date, war has not been a popular female activity almost anywhere, and compulsory military service for both sexes is only applicable in a few countries. Women's involvement in war was, therefore, a matter of significant social change in society.

In the early post-war decades, the dominant belief was that resistance movements accelerated women's emancipation, but in 1970s reviews by revisionists challenged this belief.²⁷ As more detailed statistical data was being collected, and in particular as the interview method began to be used, it became apparent that the historiography of the past

²⁴ This project, of which this article is one of the outputs, is the first time that the participants have codified and synthesised the data collected to date. See Ramona Staveckaitė-Notari's article published on the website of the LGGR-TC: „Moterys Lietuvos partizaniniame kare 1944-1953 m. Statistinis tyrimas“, [online], in: [http://www.genocid.lt/centras/lt/3451/a/\(09/08/2023\)](http://www.genocid.lt/centras/lt/3451/a/(09/08/2023)), at a later stage, the research was expanded, narrowed in scope, based on the examples of Western European research, localised, focusing on the situation in the North-East of Lithuania, see: Ramona Staveckaitė-Notari, Andrius Tumavičius, *Moterys ginkluotoje rezistencijoje Lietuvos Šiaurės Rytuose* (Karaliaus Mindaugo srities atvejais), in: *Ibid.*

²⁵ E.g. Charlotte Delbo, *Le Convoi du 24 janvier 1943* [collection of documents], Paris: Les Ed. de Minuit, 2017; Claire Andrieu, “Les Résistantes, Perspectives de Recherche”, in. 180, 1997, pp. 79-80.

²⁶ Jelena Batinić, *Women and Yugoslav Partisans*.

²⁷ Cf. Laura Lee Downs, Women and War: Conference at Harvard University's Center for European Studies, in: *International Labor and Working-Class History*, 1984 no. 25, pp. 85-89.

was often limited to pre-declarative statements (women fought on an equal footing with men, women were more courageous, the majority of those who fought were young, single women, and so on), which often had to be corrected after in-depth research.

The declarative nature of women's participation in the resistance is not necessarily due to any negligence on the part of resistance scholars. In terms of a historiography devoted to social history, wartime falls into a strange zone. World wars, especially the Second World War, are still characterised in historiography by the fact that they divide normal social history into 'before the war', 'during the war' and 'after the war'. Both the study of war as war (warfare), political development and social history tend to fall under the umbrella of the war, being observed, studied, and analysed as a closed period, a kind of capsule of war. Ruth Leiserowitz has pointed out that syntheses of gender history are also usually divided into pre-1939 and post-1945 history.²⁸ The major wars of the 20th century, especially WWII, were characterised by a particular disruptive – and transformative – force on social relations, which makes it difficult and problematic to integrate the time of the war in a process of research that is extended over a period of time. A look at wartime immediately reveals its 'abnormality', e.g., in Lithuania, during the so-called post-war period, the social order suddenly changed radically, people's behaviour began to change in a way that contradicted previous social norms, and society reacted in its own way by legitimising this abnormality, e.g., parents turning a blind eye on their daughters' intimate relationship with partisan fighters.²⁹ But where did this different behaviour come from? Was it accelerated by changes that had been evolving for some time, or was it a temporary ethic born amidst the realities of war? Was there a return to previous values after the war, or did the experience of the war lay the foundations for ensuing changes?

After breaking the capsule of war and by going beyond the strict dates of the beginning and end of the war, it is often observed that the experiences of the war, the roles and skills developed during the war, were differently combined with the social life that was being re-arranged during the post-war years. The biographical accounts of women who took part in the Greek National Liberation Front revealed that, while society restored women's pre-war roles in the post-war years, the participants themselves often rejected the scenario of accumulating dowry for a good marriage as the only or best scenario and looked instead for alternative opportunities on the labour market and in education. Women's participation in the Greek anti-Nazi resistance sparked a public dialogue on the equali-

²⁸ *Women and Men at War: A Gender Perspective on World War II and its Aftermath in Central and Eastern Europe*, edited by Ruth Leiserowitz and Maren Röger, Warsaw: Zeilenwert GmbH, 2014, p. 14.

²⁹ Enrika Kripienė, „Vyrų ir moterų santykiai lietuvių partizanų gretose“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2020 no. 1 (47), pp. 81–96.

sation of men's and women's rights.³⁰ The two largest and most important Italian women's associations (the right-wing Catholic Centro Italiano Femminile and the left-wing Unione Donne Italiane), which promoted women's emancipation, originated from the anti-Nazi resistance.³¹ Meanwhile, a deeper examination of the French Resistance demonstrates that women's participation in the Resistance is in no way linked to women's emancipation movements. Moreover, French feminists are not able to draw much on the examples or experiences of women resistance members, as they had tended to take on an overly traditional female role. Even the most prominent female organisers of resistance groups usually acted as leaders until a male leader could take over, and then voluntarily retreated to a secondary position.³² This behaviour of women – not questioning traditional gender roles, limiting themselves to the domestic (not public) space for personal expression – may also have caused less numerous (according to official data) women's participation in the resistance. Some women, especially in rural areas, did not register as former resistance members after the war because they lacked the experience of and motivation for public action.³³

What do we get out of all of this? There are several take-aways. If the resistance is understood as a social phenomenon, there is an obvious perspective of several time horizons. Of course, when studying women in the Lithuanian partisan warfare, the starting point shall be the resistance itself and identification of the number of women involved, their roles, etc., but it would be valuable to look at the resistance as a whole as part of a broader sociocultural process. Indeed, the partisan movement was not inspired by the circumstances alone (Soviet repression) but also by deeper cultural processes, the idea of resistance and the ability to form an organised movement grew out of the culture of the interwar period.³⁴ The genesis of the Sąjūdis and the motivations of the resistance participants can largely be explained only by interwar history. What motivated women to take part in the partisan movement? Did they follow their husbands (mothers, sisters and 'somebody's wife') or, like Monika Alūzaitė,³⁵ make their own independent decisions? If so, what were their cultural and/or social motivation?

Similarly, the society that resisted, even after the resistance was suppressed, did not simply disappear. As research by Western historians suggests, the post-resistance period

³⁰ Janet Hart, Women in the Greek Resistance: National Crisis and Political Transformation, in: *International Labor and Working-Class History*, 1990 no. 38, p. 59.

³¹ Wendy Pojmann, Emancipation or Liberation?: Women's Associations and the Italian Movement, *The Historian*, 2005 vol. 67, no. 1, p. 74.

³² Claire Andrieu, Women in the French Resistance: Revisiting the Historical Record, in: *French Politics, Culture & Society*, 2000 vol. 18, no. 1, pp. 16-17.

³³ *Ibid.*, p. 23.

³⁴ Dainius Noreika, *op. cit.*

³⁵ Marius Ėmužis, *Monika Alūzaitė - moteris laisvės kovose*, Vilnius: Baltos lankos, 2020.

can be equally important for the (further) development of the identity of resistance members. For example, it was the prison that collectively reinforced the collective identity of the women who participated in the Greek anti-Nazi resistance, while on the battlefield they had little contact with other female resistance members.³⁶ How did men and women in Lithuania accept defeat? How did they cope in places of imprisonment, how did (and whether) they maintain a (collective) identity among resistance members, and how did they participate in the process of memory preservation/transfer? The examples encountered show that there were significant differences in female versus male behaviour. Genė Karaliūtė, who was imprisoned in the Norilsk camp (and later married to a former political prisoner), said that women found it easier to endure the Gulag because they stuck together (they celebrated the major holidays of the year together, such as Christmas and Easter, and engaged in various collective activities, such as sitting down together to pray when they had a spare minute, etc.), while she said that it was much more difficult for the men, who were 'alone'.³⁷ Greek women testified to similar solidarity in detention.³⁸ Other signs observed suggest that women were the main transmitters of the living memory of freedom fights. When researching the memory of the Lithuanian partisan struggle in families (and family memory in general), there is often evidence that it was from women that individuals learned about the partisan war and its significance, both within families and outside the family circle, e.g., in the Church, during meetings for youth catechesis, often intertwined with patriotic education.³⁹ However, all these initial insights need to be verified by more in-depth systematic research.

Images

Images of women nurtured by partisans

The images of women nurtured by the partisans can be divided into several groups. Firstly, it is a set of characteristics attributed to the Lithuanian woman-patriot. In this context, women's and girls' courage, loyalty and patriotism are strongly emphasised,⁴⁰ and it is precisely these qualities, as well as courage and determination,⁴¹ that were typical of Lithuanian women. It is true that the last two qualities were regarded more typical of men, and

³⁶ Janet Hart, "Women in the Greek Resistance", p. 47.

³⁷ From a personal conversation between Mingailė Jurkutė and Genė Karaliūtė.

³⁸ "I was on death row for eight years. We had come to the conclusion that we were going to die, we really had no doubt about it. But of course we resisted in prison. Whenever the name of the condemned woman was announced, we would dance around the palm tree all night with that woman and sing the song *Farewell, women at the well*, quote by Janet Hart from *Women in the Greek Resistance*, p. 46.

³⁹ Such testimonies have been recorded by Mingailė Jurkutė during her dissertation research „Lietuvos partizanų karas: sovietinis, vietinis ir išėivijos pasakojimas“ (2015) and her postdoctoral research „Trauminių įvykių dalyvių atmintis“ (2020).

⁴⁰ „Lietuvos jaunime!“, in: *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save...*, p. 448.

⁴¹ „Kovokime prieš dvasinius ir materialinius tautos naikintojus“ in: *ibid.*, p. 216.

they, as well as the cold nerves of one girl, were mockingly (though not angrily) referred to as a commandant in the partisan ranks.⁴² Meanwhile, female underground fellow members tend to be attributed with sometimes exaggerated sensitivity, and exceptional sensuality.⁴³ On the other hand, in the diary of one of the partisan commanders, Lionginas Baliukevičius-Dzūkas, there is a passage dedicated to the bravery of female aides, who allegedly often endured the torture and interrogation of their enemies better than their male peers, who betray less, and who were setting an example for “more than one man”.⁴⁴

Interestingly, alongside the virtuous Lithuanians, there is another picture of the Russian female sex, as well as of those Lithuanians who in one way or another chose to collaborate with the occupation regime (including romantic relationships). They are portrayed as the opposite of the humble, modest, and patriotic Lithuanians – debauched, audacious, morally fallen *Katyushas*.⁴⁵ Not simply fallen women, but prostitutes really. Such treatment and condemnation of women as traitors to the nation, horizontal collaborators,⁴⁶ was not new in the resistance underground. In France, for example, after WWII, there was a public shaming practice against French women who used to be in romantic relationships with German soldiers; such women were ridiculed and punished by shaving off their hair. It is worth mentioning that the Lithuanian partisans also used hair cutting as one of the punishments for female collaborators.⁴⁷ There are other cases where women suspected of collaboration with the Soviets were subjected by the partisans to gender-based punishments, or to the mockery or disparagement of their sexuality in one way or another.⁴⁸ In the context of the war, both the above-mentioned depictions of negative qualities and the above-mentioned treatment of enemy women (in the broadest sense) were a common practice. Also, the observed juxtaposition between the depictions of own women and those of collaborators can easily be explained by the sources in which the above-mentioned images can be found (for more on this, see the introduction of the paper, in the section on the sources). On the other hand, stereotypical images of Soviet women, em-

⁴² Juozas Lukša [Juozas Daumantas], op. cit., p. 116.

⁴³ *Ibid.*, p. 103.

⁴⁴ Lionginas Baliukevičius, op. cit., p. 122.

⁴⁵ Gardinas, „Komunistų rojus vyresnysis brolis“ in: *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save...*, p. 221; „Mokytojų ir moksleivių uždaviniai per vasaros atostogas“ in: *ibid.*, p. 450; „Mieli moksleiviai“, *ibid.*, p. 456.

⁴⁶ Horizontal collaboration is the term used to describe the sexual or romantic relationships established and maintained by the French with the Germans occupying France. After the liberation of the country, such women were treated as collaborators and the most common punishment was shaving hair.

⁴⁷ „Pasakoja Mykolas Dirsė“, in: *Aukštaitijos partizanų prisiminimai. IV dalis*, compiled by Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 158; Merkio rinktinės 3-io bataliono 2-o būrio vado Adolfo Baublio-Vyto raportas rinktinės vadui apie Eišiškių vls. Zubiškių apyl. Seniūno likvidavimą ir nelaimingą atsitikimą, 26/04/1947 in *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda 1945–1952*, Vilnius: Lietuvos ypatingasis archyvas, 2003, p. 195.

⁴⁸ We have probably all heard of partisans stripping naked girls who, in one situation or another, behaved inappropriately in their opinion.

phasising their rudeness and unwomanliness (who just as enemy men cursed, stole, were rude and very audacious),⁴⁹ can be found not only in the press, but also in the memoirs of freedom fighters and in their diaries. Freedom fighters are assisted by brave women and girls, while girls who befriended collaborators were called bitches.⁵⁰ The negative connotation is obvious. A collaborator's stepmother who accidentally discovers partisans in the forest is an old bag, while a trusted woman who comes across them by chance is simply a woman.⁵¹

The second group of images relates to women's roles and functions in the family and, in some cases, in the underground. Here, motherhood is the most prominent feature of the female image. In retrospect, it should be noted that Mother's Day was officially started to be celebrated in Lithuania in 1929. On 24 March of that year, on the initiative of public figure and former member of the Seimas, Magdalena Galdikienė, a meeting of representatives of various women's organisations and the press operating in the country was convened, during which it was decided that the public would be invited to celebrate and was encouraged to celebrate Mother's Day on the first Sunday of May each year. A special appeal was issued, and contacts were made with the bishops,⁵² who were to contribute to the dissemination of information about a new type of spring family celebration. On the first Sunday in May, writer B. Sruoga wrote solemnly in the press that Lithuania had finally begun to celebrate "the celebration of the unity of a true, sincere and indivisible nation – the holiest of all holidays".⁵³ During the remaining decade of independence, a tradition of honouring mothers was established, on the eve of the festival as well as during its celebration, various events focused not only on mothers themselves, but also on preparing young women for motherhood and the position of mothers in society. In the imaginary calendar of partisan holidays, Mother's Day and its celebration occupied an important and honourable place,⁵⁴ which was not only a continuation of the traditions of independent Lithuania, but also a principled opposition to the Soviet attempts to replace Mother's Day with the day of 8th of March. In the "public space" of freedom fighters, in addition to the mother as the source of life, the safeguard and guarantee of nurturing and preserving national identity, another motif of suffering and sacrifice was also very important: "Once again, with your sinking and self-sacrificing heart, you embraced your son and daughter, raised in sleepless nights, to your fainting chest for the last time, and for the last time, with

⁴⁹ Juozas Daumantas, *op. cit.*, pp. 10, 21.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 268.

⁵¹ Lionginas Baliukevičius, *op. cit.*, p. 33.

⁵² Juozas Kudirka, *Motinos diena*, Ukmergė, 1994, pp. 13-14.

⁵³ Balys Sruoga, "Motinos diena", in: *Motina ir vaikas*, no. 5, 1929, p. 2.

⁵⁴ Aistė Petrauskienė, „Karas ir šventės. Partizanų švenčių ir atmintinų datų kalendorius“, in: *Liaudies kultūra*, no. 4, Vilnius, 2018, p. 83.

a gentle hand, you caressed them and blessed them, and saw them off on their honourable quest – on the Partisans' path".⁵⁵ In his diary, partisan Dzūkas mentions an elderly woman who lived with freedom fighters in the forest, mainly in charge of household chores, who was in a way a partial mother substitute for younger men.⁵⁶

The importance of the mother is well illustrated by the symbolic link mentioned in partisan songs. This is easily explained, above all, by the adoption of traditional images from folk songs. In partisan minor songs, sisters, like mothers, are often given the role of mourners and grave-keepers.⁵⁷ In the press, however, the concept of a sister is much broader: she is both a kind-hearted Resistance helper, a Lithuanian sister who is asked to knit warm clothes and gloves for the partisans,⁵⁸ and a family member,⁵⁹ and an abstract Lithuanian woman who was deported by the Soviets,⁶⁰ and, last but not least, a partisan who, together with her forest brothers, is a fighter for the freedom of Lithuania.⁶¹ However, it should be noted that the last image (of a sister) is quite rare, and in public discourse, a sister, and women in general, are primarily attributed traditional, usual family-related roles and jobs. Women and girls were seen and regarded as someone who took care of partisans in whatever way they could, primarily in a maternal or sisterly way. They also comfort and reassure freedom fighters in need of consolation and reassurance in the face of setbacks or misfortune.⁶² This functional representation was partly in line with reality, as women living together with partisans in bunkers and camps were primarily responsible for various household chores.⁶³

In general, both by emphasising and depicting the feminine qualities characteristic of a Lithuanian woman, primarily a partisan aide, and by supplementing her spiritual-sensual spectrum with social roles, we can identify stereotypical traits and functions attributed to the female gender. This should not be surprising, but rather the opposite, as this way of depicting women was a very good reflection of the societal worldview of society that was evolving or maturing in interwar Lithuania, which was characterised by clear-cut, traditional gender roles, and which naturally projected different trajectories of (self) perception onto individuals of different genders. In other words, women in the context of freedom fights were portrayed in the way the 'proper' behaviour of the gender in question was *seen* or imagined at the time.

⁵⁵ „Motinos dieną minint“ in: *Kovojančios lietuvis*, 1952-05, no. 5.

⁵⁶ Lionginas Baliukevičius, *op. cit.*, p. 130.

⁵⁷ *Aukštaitijos partizanų eilės ir dainos*, compiled by Vaclovas Slivinskas, Kėdainiai: Spaudvita, 2015, pp. 32-33.

⁵⁸ „Sese lietuvaite“, in: *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save...*, p. 355.

⁵⁹ „Vėlinės“, in: *ibid.*, p. 491.

⁶⁰ „Requiescat in pace“ in: *ibid.*, p. 493.

⁶¹ Broliai ir sesės partizanai! in: *Laisvės kovų archyvas*, no. 7, Kaunas, 1993, p. 133.

⁶² Lionginas Baliukevičius, *op. cit.*, p. 122.

⁶³ Žaneta Smolskutė, „Moterų dalyvavimo ginkluotame pasipriešinime 1944–1953 m. ypatumai“, in: *Genocidas ir rezistencija*, no. 2, Vilnius, 2006, p. 60.

Images of the Soviet period

As far as the images of the Soviet era are concerned, we have to look at least at two dimensions – the official image regulated by the regime and the alternative image preserved by society from the memory of partisan struggle. The latter is extremely difficult, maybe even impossible, to reconstruct. The contemporary sources that have recorded and left only scant fragments of the partisan warfare are the underground publications, in which the partisan fights in general are very vaguely touched upon, while the image of partisans is extremely abstract. The whole image of the partisan war was limited to the general meanings of patriotism, love of the homeland and resistance to Sovietisation. This simplification and reduction left almost no room for more specific nuances, names, etc., and thus the participation of women did not develop into any concrete picture. Only a small number of families have retained a living memory, and with the stories remaining strictly within the family circle, it is impossible to speak of any alternative image of *society*, because there was none.

Officially, in Soviet Lithuania, there should have been no resistance. During the partisan fights, the press kept silence, and requests were sent to Moscow to revise the lists of news banned from publication by the Union-wide GLAVLIT (i.e., the General Directorate for the Protection of State Secrets in the Press), because propaganda was considered as really useful in the difficult struggle against the resistance.⁶⁴ Nevertheless, permission to speak out and to reinterpret ideologically the Lithuanian partisan resistance was only given in the early 1950s, at the beginning of the so-called destalinisation, and this was due to a slightly different kind of pressure.

There were basically two circumstances (one external, another one internal) why the Soviet regime had to return to this seemingly solved problem, and if not, instead of some officially approved and proclaimed image, there would have been a resounding silence – the partisan resistance spoiled the propaganda narrative of World War II as a popular struggle against the fascist beast and the peaceful and joyful integration of the new socialist republics, including Lithuania, into the friendly family of Soviet republics. The first is the news of the Lithuanian partisans spread in the free world. The most dangerous was the book by partisan commander Juozas Lukša, *Partizanai už geležinės uždangos*, which served as the basis for the entire subsequent historiography of the Lithuanian partisan warfare in the Lithuanian diaspora, and even partly motivated the aspiration for, and the necessity of, political independence of Lithuania from the Soviet Union. At the same time, the return of former resistance fighters to Lithuania as a result of Khrushchev's destalinization process was perceived as a threat to the stability of Soviet Lithuania. All this forced the Soviets to prepare a response, and in the late 1950s the Soviets were forced to react – a propaganda narrative emerged, in line with Soviet ideology and the approved schemes of historical interpretation.

⁶⁴ Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2018, pp. 147–148.

In the Soviet interpretation, the axis of the conflict was the struggle of the classes. In it, brutalised bandits, formerly belonging to the upper strata of society, who exploited peasants and workers, terrorised the peaceful population of Lithuania that was determined to build communism. The 'bandits' were alien to the 'people' on a double measure. Their alienation was marked not only by the unbridgeable gulf of different social origins, but also by their lack of independence and their dependence on hostile foreign powers: first they served the Nazis ('Nazi assistants'), and after they had overcome them, the Western imperialists, primarily, the United States of America, which, through the *voice of America*, had inspired and controlled the whole partisan movement.⁶⁵ The 'bandits' were extremely cruel, blinded by social suspicion, they were nonhumans. This primitive image persisted until the release of Vytautas Žalakevičius' famous film *Niekas nenorėjo mirti* (1966), which marked the beginning of a much more subtle manipulation, when alongside the previously alleged handful of 'bandits', a much wider social stratum emerged that was involved in the partisan movement, namely, the misled, people deceived by the 'bandits', or those who helped them out of fear, but who were essentially genuine Soviet people who later realised their mistakes and returned to the true Soviet path.

Was there any room for women in this scheme? They have not appeared as fighters or in any other significant resistance roles, except for one example, which we will discuss later. In fact, women's links with the partisans ('bandits') fits into three images: victims of bandits (the most common), lovers of bandits and mothers of bandits. The last one appears most clearly in the propaganda opus *Vanagai iš anapus*, which was intended to discredit Juozas Lukša. As mentioned above, the entire Soviet interpretation of the partisan warfare was reactive, and *Vanagai iš anapus* came about in response to the message spread by Lukša, and his book, in particular. In it, Lukša, as was typical of the whole generation of partisans, gave a prominent place and showed great respect to his mother, and the Soviet propagandists decided to destroy this image. As mothers of bandits brought them up, they were responsible for, for example, 'fanatical piety' or contempt and hatred for the working people:

As a young boy, he realised that he held a special place in his mother's heart. Following her lead in everything, the child since early days despised weaklings. The maidservant suffered the most from the young Lukša. Encouraged by his parents' silence, he would grab at her hair and scratch her face with his fingernails for the smallest trifle. Once a girl was carrying two buckets of water from a well along a slippery winter path. Joseph was skiing in the yard when he saw the maid and put a stick under her feet. The girl fell, hurt her arm and ran into the house crying. And small Lukša was laughing his lungs out while shouting: 'Clumsy you!' 'Don't walk with your head up in the clouds, but look under the feet when you walk,' said Lukšienė, and she did not reproach her son.⁶⁶

⁶⁵ It should be noted that *Voice of America* broadcasts to Lithuania began only in 1951.

⁶⁶ Menašas Chienas, Kostas Šmigelskis, Edvardas Uldukis, *Vanagai iš anapus*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960, pp. 19-21.

Women victims of bandit violence are in principle no different from other bandit victims; gender-based crimes against women, such as rape of women, were not publicized in Soviet propaganda, although a woman – teacher Ona Sukackienė became the ‘face’ of the victims (a textbook example).⁶⁷ There was also a tendency to emphasise murdered mothers and children, presumably in the belief that these images would be emotionally stronger.⁶⁸ The most striking example of this imagery is Arūnas Žebriūnas’ short debut film *Paskutinis šūvis* (1960) in the cycle of four telenovelas, *Gyvieji didvyriai*. In the film, a girl feeding swans on the sunny shore meets a grim, armed and hungry bandit, who is secretly feverishly collecting breadcrumbs that she was feeding to the birds. The sweet, cheerful girl talks to the sullen bandit and tries to be friendly, but he shoots her dead for no reason.

In the Soviet ideological scheme, women played other roles, not so much to illustrate the reality of the partisan warfare, but rather to highlight the propaganda message that had to come out of the Soviet representation of freedom fights. For example, in youth literature there appeared a dramatic pair of impossible loves – a young communist party member and a girl of bourgeois background, which somehow was in touch with the bandits: through ties of kinship, neighbourhood, and close friendship. The main characteristic of such a heroine is that she belongs to the same exploiting class as the bandits. By falling in love with a communist, she opens the possibility of personal salvation, and a human drama is born. Such a couple appears in Justinas Marcinkevičius’ poem,⁶⁹ in Vytautas Rimkevičius’ play,⁷⁰ Alfonsas Bieliauskas’⁷¹ and Vytautas Petkevičius’⁷² novels. However, this is only an external image; the purpose of this literature is to indoctrinate the young, to highlight the hostility of the bourgeois class and the irreconcilability of the classes. Behind the human drama lies the same old scheme, whereby a good ending for a bourgeois girl is impossible. There is only one way out of this forbidden love: the death of the heroine, usually tragic, but the individual belonging to the class cannot change his or her place or fate. Thus, while youth literature represented the partisan warfare in the liveliest way, it has also had the least room for freedom and improvisation. The freest were the smaller literary genres, such as the poem, the short story, where more of the reality of the partisan warfare war would seep in and an attempt of something similar to a quest to communi-

⁶⁷ See, e.g., Sukackienė Ona, *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, vol. 3, pp. 330–331. Often, when it was necessary to illustrate some specific “malice of the bandits”, it was Sukackienė’s example that was used that was embedded in the Soviet system of knowledge. Her image was used in the writing of textbooks for secondary schools, in forwards to propaganda publications etc.

⁶⁸ E.g. „Būkit prakeikti, motinų žudikai“, in: *Tiesa*, 1959-12-27.

⁶⁹ Justinas Marcinkevičius, *Dvidešimtas pavasaris*, Vilnius: State Publishing House of Fiction, 1956.

⁷⁰ Vytautas Rimkevičius, *Vandens lelija*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

⁷¹ Alfonsas Bieliauskas, *Rožės žydi raudonai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

⁷² Vytautas Petkevičius, *Apie duona, meilę ir šautuvą*, Vilnius: Vaga, 1967.

cate authentic experience under Soviet conditions.⁷³ In these genres, women were practically non-existent.

One of the most popular genres in the Soviet press for presenting the story of the “bandit” period was the “confession”. It started during the partisan struggles and was meant to persuade active fighters to surrender. The most striking example of this genre after the end of partisan fights were the two confessions of Jonas Deksnys about how he had ‘realised’ how rotten the ‘bourgeois world’ really was, and how great the Soviet one was.⁷⁴ Interestingly, the only ‘confession’ made by a woman is essentially mute. According to the script, the woman, who was 19 at the time of the partisan warfare, agreed to accompany the investigating journalist on a tour to show him the places where the atrocities had taken place, but she herself never said a word to the journalist during the tour: ‘What have they done? What have they done?’ I asked G., but each time she would look away, shrugging her shoulders’.⁷⁵

In the 1960s, the Soviet narrative about the partisan warfare underwent the said transformation, greatly impacted by Žalakevičius’ film, the new narrative allowed simultaneously maintain the ideological scheme and to let in more of reality. Instead of a handful of brutalised bandits in conflict with society, there was the interpretation that ‘bandits’ were a mass phenomenon, and that the masses involved were simply the real Soviet people who had been misled by bandits.⁷⁶ This correction had no impact on the representation of women, and no special propaganda was created about them or for them. The only prominent portrayal of a female partisan-liaison appeared in *Vyrų vasara* (1970) directed by Marijonas Giedrys. This is a highly ideological film, making a decisive comeback to strict, straightforward schemes, presenting the partisans in the full spectrum of propaganda that had been perfected by then (unscrupulously cruel bandits, longing for lost social privileges). There are even a few scenes of implied rapes of women, and for the first time a detailed image of a female resistance fighter appears – that of a woman with black hair, wearing a black scarf, cold and ruthless, causing fear even among her fellow men. She is the one who, at a meeting of the partisan squads, offers to toast to death, her words are followed by a sudden silence, then by a compliment (?), ‘Lady, death is not scary next to you’, and Adolfas Ramanauskas-Vanagas’ thunderous and loud speech about the need to go and kill all Soviet people immediately. In essence, this woman is a hyperbolisation of all bandit qualities, evoking the uncomfortable fear that women taking to arms (or, in other words, finding themselves as out of place) have often evoked in patriarchal society.

⁷³ Mingailė Jurkutė, *Lietuvos partizanų karas: sovietinis, vietinis ir išėivijos pasakojimai* [doctoral thesis], Vilniaus Universitetas, Vilnius, 2016.

⁷⁴ Jonas Deksnys, „Kodėl aš su jais nutraukiau ryšius“, in: *Tiesa*, 1960-02-20.

⁷⁵ „Žmonės, Vilkas tarp jųsų“, in: *Švyturys*, 1964, no. 9, pp. 11-13.

⁷⁶ Mingailė Jurkutė M., *Lietuvos partizanų karas...*, pp. 101-108.

In the Soviet propaganda and regime-regulated (e.g., artistic interpretations – fiction, cinema, theatre) narrative of the Lithuanian partisan warfare, the general image of the ‘men’s cause’ was clearly dominant. The most striking expression of the irrelevance of women in the partisan resistance (reinterpreted as banditry and struggle of the classes) is given by Žalakevičius’s hero, the partisan commander Aitvaras, who, when asked “and who are you with, Saint Joseph, the Lithuanians or the Soviets?”, replies “I am with my old woman!”.

Women Images in the Public Space and Culture of Independent Lithuania

The most striking and most tangible feature of the public image of women in Lithuania’s post-war freedom fights is that it is practically a mirror image of the image of women nurtured by the partisans themselves. Those who do not have scientific intentions and are partisan history lovers-enthusiasts tend to rely on the image of a humble, modest, honest, and at the same time – courageous – Lithuanian female partisan or underground collaborator, which was promoted by resistance fighters. The arguments they put forward in their discussions are sometimes legitimised and strongly supported by information from the same sources mentioned and discussed at the beginning of this chapter.⁷⁷ And they are not wrong. It should only be added that such perceptions and beliefs reveal only a small part of a complex picture. At the same time, it is symptomatic that this group of interested parties is undoubtedly also impressed by works that in one way or another illustrate and thus reaffirm their perceptions. For example, a feature film *Vienui vieni*, released in 2004, was officially promoted as a historical drama about the 1944-1953 freedom fights. The filmmakers have made no secret of the fact that it was mainly based on the biography of one of Lithuania’s most famous partisans, Juozas Lukša, which he wrote during resistance.⁷⁸ Without going too much into the details about the success of the film’s idea, the roles of women in the post-war armed resistance were depicted extremely bland, lacking depth, being clichéd and stereotyped. The most prevalent post-war scenes are not omitted, when a home invaded by a *stribas* (i.e., paramilitary Soviet collaborator) attempts to rape a blonde, long-hair daughter of Lithuanian fields, who seems to be so brave, resolute and stoic that she practically emits no sound, betraying her resistance only with her body language. There is also a young woman who is brought to the bodies of the desecrated partisans and who tries her best not to reveal that she has recognised her husband in the pile of corpses. Lukša’s liaison, who brought the letter, only appears in the frame for a few moments. Probably the biggest role in the film is played by the mother of the four partisan Lukša brothers, who, as usual, hardly speaks, and silently accepts the painful trials that

⁷⁷ According to the discussions (in some of which one of the authors happened to participate herself) and statements that can be found in the *Facebook* group Lietuvos partizanų istorija, [online], in: <https://www.facebook.com/groups/123096087759069> (10/11/2023).

⁷⁸ *Vienui vieni*, [online], in: [http://www.lfc.lt/lt/Page=MovieList&ID=1257&GenreID=454&Y=2001&C=\(10/11/2023\)](http://www.lfc.lt/lt/Page=MovieList&ID=1257&GenreID=454&Y=2001&C=(10/11/2023)).

fate sends to her: the loss of her sons, her husband, her home, as well as other post-war misfortunes. Then there is of course Lukša's sweetheart Nijolė,⁷⁹ but she is on the other side of the Iron Curtain; her image is linked with the post-war freedom fights only through Lukša; in the space of the Lithuanian armed resistance she is practically absent, her portrayal is, therefore, of no interest to us in this context. It is obvious that one of the first films in independent Lithuania devoted to the post-war partisan resistance focussed on the depiction of historical events, widely known biographical and historical facts, and personalities, and it is therefore probably not surprising that there was no room for deeper depictions of women, which are particularly favourable to the disclosure of more interesting contexts and storylines.

The usual types of women in freedom fights also recur in original musical works dedicated to the partisans, which are sufficiently well known to the public, and which are liked and appreciated by interest groups. Here they are: sweethearts, family members, waiting for and often not seeing their husbands returning from the forest: "I will lie down, you will come back,/ Red evenings will fall. /[...] The town bell has been wailing, the city bell has been wailing, brothers have disappeared in the woods/ [...] Our half-empty houses are covered with red blood. When I lay down, you did not come back";⁸⁰ "Don't wait for me, don't wait for me anymore, my darling - / [...] You'll undo your braids when the evening mists rises / And the drawing room will smell of the green mint's tender branch./ Maybe you'll regret having fallen in love with a partisan wanderer, darling, and maybe you'll regret such a hopeless lot of ours".⁸¹

The video clip for the dreamy song by the American, whose family roots are in Lithuania, also tells the tragic love story of the Lithuanian partisan Juozas and his beloved Ana (Ona). The dreamy Ana, in love and caring for Juozas, attracts the attention of the Soviets. One of the couple's dates ends tragically: her boyfriend is killed.⁸² Thematically, the song *Klajūnė* by Aistė Smilgevičiūtė and the band *Skylė* stands out a little bit, because it is dedicated primarily to all women partisans, as well as to those who contributed in other ways to the post-war freedom fights.⁸³ It is fitting for a dramatic and emotional song that the

⁷⁹ Feature film *Vienui vieni*, [online], in: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000174323/vaidybinis-filmas-vienui-vieni> (2023-11-06).

⁸⁰ Excerpt from the patriotic song *Raudoni vakarai*, composed and performed by Ieva Narkutė. Full track available [online]: <https://www.youtube.com/watch?v=3jf66b9VQ8c> (2023-11-06).

⁸¹ Excerpt from *Nebelauki manęs* by Aistė Smilgevičiūtė and Skylė band. The song is a part of the music album *Broliai* dedicated to Lithuanian partisans. Full track [online]: https://www.youtube.com/watch?v=N_5D4QMZhkU (2023-11-06).

⁸² This is the plot of the song *Nobody loves me like you* by *Low roar*. The track can be accessed [online]: <https://www.youtube.com/watch?v=wOIOlzJiBnc> (2023-11-06). For more on the Lithuanian roots of the band's leader Ryan Karazija, see "Amerikiečio Rayano Karazijos svajonė – lietuviškas pasas", [online], in: <https://www.lrytas.lt/kultura/scena/2018/04/09/news/amerikiecio-ryano-karazijos-svajone-lietuviskas-pasas-5728042> (2023-11-06).

⁸³ Aistė Smilgevičiūtė and the band *Skylė*, CD *Broliai*, [booklet for CD], 2010.

heroine of the song is a personification of all the women and girls who took part in the post-war resistance – a person whose courage and devotion to the cause is admirable and exemplary, even for men (an analogue of the characteristic mentioned in Lukša's memoirs): "A wanderer who hasn't betrayed her tribe / carrying a silver sword of young moon over her shoulder./ A wanderer who tamed frost / who is a shepherd of lead sisters – bullets./ A wanderer adored by eight warriors [...]".⁸⁴ The artists' decision, somewhat unexpected and, in the general context, still unusual, to commemorate not only those women who were fighting along with men, but also those who were active in the underground, can be at least partly explained by personal background and inspiration: the grandmother of one of the above-mentioned band's members, Zofija Striogaitė-Žilienė, was a partisan with the nickname of 'Klajūnė' (wanderer in Lithuanian).⁸⁵

In Valdas Papievis' complex and slightly psychedelic novel *Brydė*, the plot of the post-war resistance is also palpable, in the context of which the inner dramas, transformations and experiences of women who lived through the post-war period are also looked at sensitively, from unexpected angles, with an empathic, yet not clichéd look, in a somewhat probing way, using the standard themes of doomed love and the constant fear of repression.⁸⁶ However, because the form of the work is understandable and relevant not to an average reader, the work did not stir a wider public debate.

This novel stands in contrast to the critically acclaimed novel *Žali*.⁸⁷ In addition to the partisans named after the real-life fighters, there are also several women: the wife of Jonas Žemaitis, Elena, and those whose prototypes we can only partially guess at: the sympathiser of Žemaitis, Natalija, a liaison under the pseudonym Pieninė, and other girls who appear in only a few episodes. The fiercest critics have said that the work is contemptuous of the partisans, like a spit on the face of Lithuanian political prisoners and deportees, and on all the surviving participants in the freedom struggle.⁸⁸ The critics were planning to appeal to the General Prosecutor's Office with the claim of the desecration of the memory

⁸⁴ Excerpt from Aistė Smilgevičiūtė and the band Skylė's work *Klajūnė*. Full track available [online]: <https://www.youtube.com/watch?v=YFI-12b7DDY> (2023-11-06).

⁸⁵ Aistė Smilgevičiūtė and the band Skylė, CD *Broliai*, 2010, [booklet to the CD]; "A. Smilgevičiūtė on the legendary project 'Broliai': Broliai: tikejomės pasiekti jaunus žmones [online], in: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/laisvalaikis-ir-kultura/zvaigzdes-ir-pramogos/smilgeviute-apie-legendini-projekta-broliai-tikejomes-pasiekti-janus-zmones-935449> (2023-11-06).

⁸⁶ Valdas Papievis, *Brydė*, Vilnius: Odilė, 2018.

⁸⁷ The first wave came after the publication of the work (2002). An illustrative example is Vytautas Landsbergis' review in *Šiaurės Atėnai*, George'as Washingtonas tuštinašis į kibirą, [online], in: <https://www.rasyk.lt/ivykiai/george-as-washingtonas-tustinasi-i-kibirą.html> (7-11-2023). The second was in early 2019, following the announcement that Marius Ivaškevičius had been awarded the National Prize for Culture and Art. See the next footnote for more details.

⁸⁸ Angelė Jakavonytė, „M. Ivaškevičiaus nuomonė buvo lyg spjūvis mūsų tautos istorijai [online]: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nuomones/angele-jakavonyte-m-ivaskeviciaus-nuomone-buvo-lyg-spujuvis-musu-tautos-istorijai-18-1090064> (7/11/2023).

of the resistance fighters.⁸⁹ Indeed, the novel is full of domestic scenes, depicting partisans not as uniformed heroes determined to fight to the death, but as people torn by the harsh, oppressive realities of war and by inner dramas and dilemmas. They sometimes treat women in an ungentlemanly manner, there are many sex scenes, vulgar vocabulary, and the characters communicate in a very direct manner. Thus, in many cases, the women here are not the stereotypical sweethearts or helpers of the partisans, but rather like them: very earthy, audacious, with physiological needs, the descriptions of how they are met are at times very straightforward, and therefore shocking.⁹⁰ The images and the way in which the women have been presented, at first glance and without looking deep into it, are in this case essentially in line with the image and characteristics of enemies and collaborators in partisan discourse, or with the propaganda clichés used by the Soviets. It is therefore not surprising that, based on the usual model (impersonation) of participants in freedom fights, Ivaškevičius' choice of portrayal has been evaluated by many stakeholders in a very negative light.

The authors of *Purpurinis rūkas* have also been accused by some for being ignorant, lacking education, for working for the enemy, because they made a film portraying the partisans in a negative light. Critics also missed the heroism and sacrifice of freedom fighters.⁹¹ The story of a woman directly linked to the freedom struggle is also unusual here – Janina, the beloved of a local partisan commander, later becomes involved with Jozefas, a Soviet informer, who took up residence in the same house, and whom she eventually tried to poison...⁹² And although the plot suggests that there is a lot of personal drama in this particular woman's freedom struggle and the potential to grasp more than the usual, traditional images, the expectation is, unfortunately, unfulfilled. The theoretically important protagonist remains rather flat, primitive, overly calm (maybe that's how she reacts to the stresses and turning points of her life?). Clearly, the director did not intend to focus on her story.

Pelėdų kalnas that was made a little earlier and received much more favourable publicity tells the story of partisan activities in the town. This film chose a fairly safe route – the few girls who appear in the film episodically, as sweethearts and helpers of the resistance fighters, in their qualities and their roles basically corresponded to the traditional, moderate image of girls. Apparently, this is why the short episode in which one of the characters,

⁸⁹ Angelė Jakavonytė, „Nacionalinė premija neturi būti skirta žmogui, išniekinusiam partizanų atminimą“, [online], in: <https://alkas.lt/2019/01/22/a-jakavonyte-nacionaline-premija-neturi-buti-skirta-zmogui-isiniekinusiam-partizanu-atminima/> (2023-11-07).

⁹⁰ Marius Ivaškevičius, *Žali*, Tyto alba, Vilnius, 2002.

⁹¹ Ramūnas Aušrotas, *Bebenčiuko naratyvas*, [online], in: <https://www.bernardinai.lt/2019-02-19-bebenciuko-naratyvas/>, as well as various discussions on Facebook after the film's release, in which one of the authors of the text participated.

⁹² *Purpurinis rūkas* (2019), directed by Raimundas Banionis [online]: <https://zmonescinema.lt/filmas/purpurinis-rukas-2019> (2023-11-07).

who has fallen into the water during a covert operation and is very cold, tries to warm up the underground fighter by making love to him was not regarded as disrespect for freedom fighters, nor was there any significant outcry.⁹³

The latest film dedicated to Lithuania's post-war history, *Poetas*, which looks at a complex era from a perspective that is somewhat unexpected, new, and intriguing for the filmmakers and the audience – that of a partisan traitor, features two distinctly striking female characters. Julė, a school librarian, is a partisan sympathiser and supporter of the partisans, portrayed by actress Indrė Patkauskaitė.⁹⁴ She makes a significant contribution to the inclusion of her former classmate and new colleague, Kostas, a poet from the city, who is the main protagonist of the film, in the ranks of freedom fighters' supporters. She plays the expected and stereotypical role of the main character's beloved. However, it should be noted that Julia's character is not primitive and one-dimensional, she is not just the traditional somewhat dreamy, well-educated, patriotic girl. She is also courageous and unquestionably true to her values. She proves this by making an uncompromising decision – in the film's climax scene, after learning that her beloved is a traitor to the partisans, perhaps burdened by the guilt of having introduced him herself to the Resistance, perhaps ashamed of her connection to him, or perhaps simply seeing no other way out and no possibility of continuing the life she had lived before, she killed herself. She killed herself presumably with a weapon she had received from the partisans. The ending is tragically heroic. It should be noted that such an image of a courageous, active woman, capable of making difficult decisions, a participant in the freedom struggle, is quite rare and new in our culture. Here we can also identify at least a partial divergence from the images promoted by the partisans – although heroism was very important to them, desirable and to be emphasised, such a symbiosis between it and a tragic, albeit just, ending is rather an exception. Even more so because in the reality of partisan warfare an armed woman was rare enough.

The second character is the episodic but memorable role of Yevgenia Karpikova, a Soviet activist, teacher Svetlana, who recites poems glorifying the invaders with great, comic but powerful fervour, and puts on pupils' performances that are absurd in our eyes, glorifying the totalitarian regime. The comic, colourful role and image of a female Soviet supporter can also be described as an innovation and a kind of departure from female images that have dominated the works so far.

The fact that we can detect a recent shift in the Lithuanian cultural field on a topic of interest to us is evidenced by the debut novel by historian Bernardas Gailius, a thriller *Krau-*

⁹³ *Pelėdų kalnas* (2018), directed by Audrius Juzėnas [online]: <https://zmonescinema.lt/filmas/peledu-kalnas-2018> (7-11-2023).

⁹⁴ *Poetas* (2022), directed by Giedrius Tamoševičius, Vytautas V. Landsbergis, [online], in: <https://www.imdb.com/title/tt23827080/> (10-08-2023).

*jo kvapas*⁹⁵ (published in 2022) which focuses not only on the commander of the partisan unit Andrius Karnauskas-Drakonas, but also on his beloved (oh, how unexpected!) Nastė. She is also principled and, because of her adamant stance that a partisan's struggle is only over if he dies or falls into the Soviet hands, she is even willing to break off her romantic ties with Karnauskas. In addition to Nastė, several other characters appear episodically in the book – smart, lustful, colourful and, again, quite atypical in the context of post-war depictions. Philosopher Simas Čelutka also pointed this out when interviewing the author of the work. However, this observation came as a surprise to Gailius himself.⁹⁶ Of course, his female characters are common and even stereotypical in the context of Western spy literature (that was a source of inspiration for Gailius), but in the field of our fiction dedicated to partisan warfare they are still a big novelty.

Thus, female images in partisan struggles in contemporary Lithuanian public space and artistic works mostly coincide with the main characteristics of the images used by the partisans. It is likely that this aspect (the adoption of the characteristics used by resistance fighters themselves) additionally legitimises the image of female partisans in contemporary society. The most obvious attempts to “break away” from tradition are met with considerable criticism. However, there have been some recent innovations, albeit quite moderate. One can only wonder whether the search for more varied forms of representation in art is hindered by fear of criticism, by the emergence of self-censorship, by the insufficient amount of historical information available, or by the form of the work (for example, a song), which is not particularly conducive to such a search. Do creators try to please their audience, or are consumers of culture in the given field at least partly shaped, among other aspects, by the work available to them? If collaboration between artists and historians is not necessary, then researchers' attempts to try to reveal as diverse a picture as possible of women in partisan underground is essential and, if the right forms are found, perhaps even desirable. Do some recent attempts to do otherwise signal a shift and a change in trends, or are they just an optimistic coincidence? If it is not a coincidence, I wonder what has led to such a change, however slight, that has been so long awaited in the Lithuanian cultural space? To answer these questions in detail, we will probably have to observe the situation for at least a few more years.

Participants of the post-war freedom struggles in historiography

The search for the place of women who took part in the Lithuanian freedom struggle in the historiography must inevitably begin with a discussion of the state of post-war armed struggle research in Lithuania. It should be noted that Mindaugas Pocius attempted to

⁹⁵ Bernardas Gailius, *Kraujo kvapas*, Vilnius: Aukso žuvis, 2022.

⁹⁶ „Homo cultus. Tarp praeities ir ateities. Kraujo kvapas, išdavystė ir kova be taisyklių. Pokalbis su Bernardu Gailiumi. [online], in: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000202844/homo-cultus-tarp-praeities-ir-ateities-kraujo-kvapas-isdavyste-ir-kova-be-taisykliu-pokalbis-su-bernardu-gailiumi> (2023-06-10).

do this almost fifteen years ago, stating that the historiography of the period still lacks comprehensiveness and a critical approach, that the research conducted in independent Lithuania is dominated by an emotional approach, and that researchers “often idealise freedom fighters, schematically interpret painful and complex events”⁹⁷ and although a lot of valuable factual material and documents have been introduced into scientific discourse, important questions have been raised, there is still a lot of space for research, and conceptual research is not only desirable, but also necessary.⁹⁸

Sadly, the situation has not improved significantly over this period. While we can be happy that we have several successfully defended doctoral theses on individual partisan history⁹⁹ or closely related phenomena,¹⁰⁰ we still do not have a conceptual, synthetic work dedicated to the freedom fights and published in the more than thirty years of the existence of the independent Lithuanian state. In fact, the title of the best monograph on the phenomenon is rightfully retained by the work of Kęstutis K. Girmius, which appeared for the first time in the diaspora.¹⁰¹ It should be noted that, unlike a significant number of scholars after Girmius who studied the same topic, he was particularly interested in the question of the (post-war?) social reality of the time. We can suspect that perhaps it was not obvious to him as an expatriate, so he asked, for example, *why did* men go into the forests, what social reasons pushed them?¹⁰² Ironically, the extremely limited availability of sources served him well in this case. Historians of independent Lithuania, on the other hand, with the open archives of the Soviet repressive structures, much better opportunities to study the written legacy of the freedom fighters themselves, and to collect the memoirs of direct witnesses of the epoch, have for a long time concentrated on filling in the factual record of partisan fights. It is therefore not surprising that their research on the movement as a whole has been very episodic, relying on a few isolated inspirational examples, life stories or emotionally powerful, influential theses that in principle say very little about reality (for example, the statement, already mentioned several times in the thesis, that “women endured Soviet

⁹⁷ Mindaugas Pocius, „1944–1953 metų partizaninio karo Lietuvoje istoriografija“, in: *Istorija*, no. 64, Vilnius, 2006, p. 60.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ For example, the peculiarities of the partisans' struggle against collaboration have been studied by Mindaugas Pocius, see his monograph *Kita mėnulio pusė: Lietuvos partizanų kova su kolaboravimu 1944–1953 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009, as well as several researchers who have studied the regional peculiarities of the phenomenon. Dainius Noreika's doctoral thesis looked into the place of social structures and their influence on the entire armed anti-Soviet resistance movement: Dainius Noreika, *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953 m.): socialinių struktūrų problema* [doctoral thesis], Vilnius: Vilnius University, 2020.

¹⁰⁰ Mingailė Jurkutė analysed specifics of memory of postwar freedom fighters: Mingailė Jurkutė: *Lietuvos partizanų karas: sovietinis, vietinis ir išeivijos pasakojimai* [doctoral thesis], Vilniaus Universitetas, Vilnius, 2016; Aistė Petrauskienė researched contemporary practices of the inheritance of the Partisan War in Lithuania: Aistė Petrauskienė, *Partizaninio karo vietos: įamžinimas ir įpaveldinimas nepriklausomoje Lietuvoje* [doctoral thesis], Vilnius: Vilniaus Universitetas, 2017.

¹⁰¹ Kęstutis K. Girmius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, Chicago, 1987.

¹⁰² In the opinion of the authors of this article, this question has been answered thoroughly and very successfully by Dainius Noreika in his doctoral thesis mentioned above.

interrogations better and were less likely to betray their brothers and sisters in arms”.¹⁰³

Historians have tended to describe the role of women in the context of the movement in purely functional terms, stressing that most of the women who helped in the armed underground were liaisons, a role that was uniquely suited to girls.¹⁰⁴ It should be noted that, although the statement is well known and assimilated by the general public and seems to be axiomatic, it is in fact misleading. If at the beginning of the fighting there were indeed provisions and instructions to use women and children as liaisons for the transmission of messages, for the monitoring of the environment, because they were less likely to attract the attention of the Soviets, less likely to be searched,¹⁰⁵ it was noticed later that the enemy had become familiar with this ploy, and was instructed to make sure that “the persons working as liaisons are not distinguished in terms of their age or sex”.¹⁰⁶ A local study of a partisan unit also shows the opposite tendency – women were far from being in the majority among liaisons.¹⁰⁷ We can speculate that a false impression may have been given to the researchers when, knowing the original partisan attitudes, they linked them to later, striking examples – for example, the situation during the creation of the Partisan High Command in 1948–1949. In the responsible and crucial work of centralising the underground, the critical mass of female liaisons, who travelled throughout partisan areas of Lithuania and the headquarters of their organisational units, was indeed made up of girls.

Generally speaking, when discussing the history of 1944–1953 and the situation in Lithuania, historians have recently begun to take the first steps in trying to move away from the usual functional-heroic-victimised portrayal of people who acted at that time, to interpret the period through a more social and societal prism. Although this approach raises reasonable hopes for a future breakthrough, we will still have to wait before it starts bearing fruit, as a lot of the aforementioned type of discussions are still taking place within inner circles of scholars, not in academic journals.

It is worth briefly discussing the works covering one or another aspect of women's freedom struggles. In 2006, at the then Vilnius Pedagogical University, Žaneta Smolskutė defended her master's thesis “Moterys Lietuvos partizaniniame judėjime 1944–1953 m.”,¹⁰⁸

¹⁰³ Nijolė Gaškaitė, Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, Bonifacas Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, pp. 93–104.

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 94

¹⁰⁵ „Dzūkų rinktinės DLK Kęstučio grupės štabo instrukcija Nr. 1 dėl priešo sekimo“, 1945-06-30, in: *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda 1945–1952*, Vilnius, 2003, p. 77.

¹⁰⁶ „Geležinio Vilko rinktinės vado Algirdo Varkalos-Daumanto įsakymas Nr. 2“, 1947-03-29, in: *Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945–1952*, Vilnius, 2000, p. 210.

¹⁰⁷ Erika Kripienė, “Partisan Supporters: the Unseen Participants of the Resistance”, in *The Unknown War: Anti-Soviet armed resistance in Lithuania and its legacies*, compiled by Arūnas Streikus, New York: Routledge, 2022, p. 90.

¹⁰⁸ Smolskutė Ž., *Lietuvos moterys partizaniniame judėjime 1944-1953 m.* [Master's thesis], Vilniaus pedagoginis universitetas, Vilnius, 2006.

in which the author attempted to reveal the peculiarities of women's participation in the freedom struggle. This research was the basis for a follow-up article.¹⁰⁹ Smolskutė is regarded as a pioneer of a more consistent and detailed research of the topic in Lithuanian historiography. It is symptomatic that, given the state of historiography at the time, the scope, and objectives of the types of works she produced, the research cannot claim to be a conceptual quest, but rather a fact-based study of factual type, successfully synthesising the information relevant to the topic in the scientific literature, and introducing a few new aspects. For example, the author is probably the only one who has so far presented statistical data within the framework of the topic under study. Smolskutė focussed on women who, at the time of the research, already had a recognised legal status of a soldier volunteer, and thus were actually armed participants of the resistance. She provided information on the evolution of the intensity of their participation in the underground, arrests, deaths.¹¹⁰ The choice to focus only on women volunteers of the 1944–1953 wars is understandable and justified in the context of the work carried out but is nevertheless rather limited in terms of their wider use and incorporation into a larger-scale study.

Ruth Leiserowitz's article compares the motives and roles of women partisans in the underground, in the Jewish and Lithuanian armed resistance groups in the Lithuanian forests during World War II and the post-war years. The researcher also presented her insights into the representation of gender roles in the studied groups, and from this perspective, she tried to draw parallels with the interwar, revival and contemporary society (its national groups). It should be noted that the study is included in a collection of texts on social gender issues that emerged in Central and Eastern Europe during the Second World War and the post-war years, thus placing the topic in a broader geographical context.¹¹¹

The study drafted by Marius Ėmužis, dedicated to the personality of Monika Alūzaitė, a participant of the freedom fights, is also directly related to the topic of interest. Using a micro-historical approach, Ėmužis attempts to reveal the characteristics of the Lithuanian freedom fights through the life story of one person, while not forgetting some social contexts.¹¹² The study is suitable for both the curious reader willing to learn more about the history of the anti-Soviet resistance, and for scholars looking for inspiration and possible new points of view. However, it should be stressed that this book is intended to provide an overview of the Lithuanian armed resistance and its characteristics, rather than a

¹⁰⁹ Smolskutė Ž., *Moterų dalyvavimo ginkluotame pasipriešinime...*, pp. 53–62.

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ Ruth Leiserowitz, "In the Lithuanian woods. Jewish and Lithuanian Female partisans", in: *Women and Men at War. A Gender Perspective on World War II and its Aftermath in Central and Eastern Europe*, edited by Ruth Leiserowitz, Maren Röger, Osnabrück: Fibrer, 2012, pp. 199–218.

¹¹² Marius Ėmužis, *Partizanė: Monika Alūzaitė - moteris laisvės kovose*, Vilnius: Baltos lankos, 2020.

comprehensive examination of the issue of women and their place in the movement. The author himself did not set himself such an ambitious goal.

Dovilė Budrytė has analysed women's memories and memories of WWII and the post-war period and the female role in them from the perspective of the participants in the resistance movement. One of them was Aldona Vilutienė, member of freedom fights. The research reveals that Vilutienė's own memoirs, i.e., how she remembers and talks about her participation and role in the anti-Soviet resistance, correlate directly with the episodic role of a woman as an aide to the male partisans, which is most often presented in the historiography of freedom fights. Even when asked about her personal experiences, the woman always tried to divert her speech away from herself. In the local museum dedicated to the Freedom Fighters, which she founded and curated, Vilutienė also made very little space for women. Budrytė attributes this to the traditional narrative of the Lithuanian partisan fights and the perception of gender roles, which undoubtedly influenced Vilutienė greatly.¹¹³ Such findings suggest that a historian researching women in the ranks of the freedom fighters is likely to encounter additional source research problems: it may be extremely difficult to uncover more information from the already collected memoirs of female partisan aides (given that there are few surviving participants because of their age) in some aspects of interest, and interviews with women involved in freedom fights will also require additional preparation.

Kripienė's attempt to discuss the complexities of relations among men and women in the ranks of the partisans is also partly relevant to us. Contextually, the article touches on some aspects of women's involvement in the resistance underground, as well as other peculiarities. It raises questions about the related, possibly changing behaviour, norms, and worldview.¹¹⁴ The above-mentioned article is a niche one, and the problems of the structure of the society of the time, the issues of the movement, which are of interest to us, are analysed from a rather narrow point of view of the work.

The scientific conference organised by the Thomas Mann Culture Centre in Nida and the Institute of History and Archaeology of the Baltic Region of Klaipėda University in the beginning of autumn 2020, dedicated to the topic of women in war, is also worth mentioning. Here, five presentations were devoted to discussing various aspects, features and interlinks of women's participation in freedom fights.¹¹⁵ The success of the event and the diversity of the presentations suggest that the topic of women in war is indeed a promis-

¹¹³ Dovilė Budrytė, "From partisan warfare to memory battlefields: two women's stories about the Second World War and its aftermath in Lithuania", in *Gender & History*, vol. 28, no. 3, pp. 754-774.

¹¹⁴ Enrika Kripienė, "Vyrų ir moterų santykiai Lietuvos partizanų gretose", in: *Genocidas ir rezistencija*, no. 1, Vilnius, 2020, pp. 81-96.

¹¹⁵ For more information see *Mokslinė konferencija „Karas ir moterys“*, [online], in: <https://www.mann.lt/lt/naujienos/moksline-konferencija-karas-ir-moterys-/200> (9/11/2023).

ing and relevant in the context of Lithuanian history. The conference report was also the basis for an article by A. Petrauskienė. It is an overview in which the historian describes the peculiarities of the regulation of women in the Lithuanian freedom fights and highlights the guidelines for practical action.¹¹⁶

At the end of October 2021, an international conference was organised in Vilnius on the initiative of historians from the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania on the theme and issues of women in freedom struggles. Colleagues from Eastern and Western Europe presented their research, a discussion was held, the main challenges for researchers were discussed, and experience was shared in raising problematic issues, selection, and application of methodology.¹¹⁷

Finally, it should be noted that the topic of our interest is well researched beyond the framework of historical science, i.e., it is clearly applicable to interdisciplinary research. A project funded by the Lithuanian Research Council is currently underway on the topic of violence against women in 20th century Lithuania, which also focuses on the state of the phenomenon both in the ranks of the partisans and in postwar Lithuanian society. It uses tools offered not only by the discipline of history but also by the discipline of law.¹¹⁸ Of course, this is just one example of how the same topic can be addressed from multiple perspectives, combining access provided by different disciplines. There are undoubtedly more.

Conclusions / proposals

A review of both the historiography and the prevailing images shows that women in the Lithuanian armed resistance are still a little-known phenomenon. Discussions, portrayals and summaries of women's participation are still based on repeated, rather superficial notions that are not subject to criticism and are taken from the few descriptions of women left by the partisans themselves.

In the context of the entire freedom fights movement, historical studies usually portray women from a functional point of view – by discussing their (auxiliary) roles, their relations with the partisans: liaison, supporter, nurse, mother. Such portrayals are most clearly reflected in the sources and memoirs left by the participants of the freedom fights themselves, as well as in today's cultural and public space. However, the authors of the article

¹¹⁶ Aistė Petrauskienė, „Moteris Lietuvos partizaniniame kare: nuo formalaus reglamentavimo iki praktinio veikimo“, in: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, vol. XLII, Klaipėda, 2021, pp. 241-261.

¹¹⁷ For more information see. *Sisters in Arms: European Women in the Armed Resistance against the Soviet and Nazi Regimes*, [online], in: http://www.genocid.lt/UserFiles/File/Titulinis/2022/20221027_programa.pdf (12-08-2023).

¹¹⁸ Monika Kareniauskaitė, “Silenced trauma? Violence against women in the context of Soviet occupations”, in: *International Conference “The History of Violence Against Women: From Theoretical to Empirical Perspectives”*, [online], in: <https://hmf.vdu.lt/en/international-conference-the-history-of-violence-against-women-from-theoretical-to-empirical-perspectives/> (2023-11-08).

believe that such a rather one-sided, simplistic depiction falls far short of revealing the complex post-war reality, the characteristics of the community of freedom fighters and their supporters, as well as of the wider fabric of society. Although the situation seems to be changing for the better in more recent post-war historical research, and the topic of women in the ranks of the resistance is gradually being discovered and normalised, no longer perceived merely as a piquant appendix to more serious topics, there is still a lot of work to be done before it can be fully integrated, qualitatively, and comprehensively investigated.

We believe that the following guidelines are worth pursuing in developing research on this topic:

1. To analyse the quantitative and qualitative data collected so far and to provide a comprehensive statistical analysis of women in freedom fights. At present, it is already possible to make certain generalisations (by age, social origin, role, i.e., combat, or auxiliary functions, etc.) using the nominal database of Lithuanian partisans compiled by the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania (LGGRTC). There are also many audio and video interviews with former participants in the resistance, some of which were also collected by the LGGRTC. It is necessary to organise this archive and make it available to researchers, thus expanding the possibilities for studying the quantitative and qualitative characteristics of women's participation in the armed resistance (and the Freedom Fights more generally).

2. To think about women's history and to research it within the context of social history, by closely linking the study of women's participation in the partisan warfare with the social development of society. In Eastern European countries the prolonged Soviet occupation, social history research poses additional challenges, as we are dealing with a society that has undergone a major rupture and a profound transformation. However, this only reinforces the need not to lose sight of this context when thinking about the consequences, legacy, and memory of the freedom struggle.

3. It is a sensible approach to investigate not only the partisan warfare itself, within the framework of 1944-1953, but also to investigate the history of the warfare's memory together with the history of the war. Initial research shows that men and women probably played different roles in the transmission of the memory of the partisan warfare, and that men and women used different strategies to cope with the trauma of war and political repression. Given the assumption that communication of traumatic experiences is one of the fundamental conditions for overcoming trauma, this would be another argument for focusing separately on the women's and men's groups.

4. Examples from foreign historiography suggest that interviews should be the main source for researching women's resistance history, as conventional sources do little to capture women's experiences specifically. In this case, future research needs to start as soon as possible, because although women in Lithuania tend to outlive men, we are talking about a generation that is passing away.

Mingailė Jurkutė, Enrika Kripienė

Moterys laisvės kovose: tyrimų būklė ir metodologinės įžvalgos

Santrauka

Straipsnyje aptariama tema – moterys Lietuvos partizanų kare. Autorės apžvelgia šios srities tyrimus, jų raidą Vakarų istoriografijoje, akcentuodamos tiek teorinių, tiek metodologinių priėgų kismą, vėliau aptaria konkrečiai Lietuvos partizanų karo atvejį. Pirmiausia plačioje laiko perspektyvoje – nuo partizanų kovų laikotarpio iki antrosios Lietuvos nepriklausomybės laikų – apžvelgiamas moterų partizanų kario dalyvių (dalyvavimą suprantant plačiai, nuo kombatantų iki įvairių rezistencijos pagalbininkų) vaizdinys. Atskirai analizuojama lietuviška istoriografija – nuo išėivijos istorikų iki naujausių darbų.

Nustatyta, kad Lietuvos atveju kartojosi visiems moterų rezistencijoje tyrimams būdinga situacija, kai ankstyvuoju laikotarpiu (partizanų kovoms tebevykstant ir klostantis pirmiesiems kolektyviniams vaizdiniais) vyravo nekritiški, nedaug reflektuoti, idealizuoti ir propagandizuoti vaizdiniai. Sovietų režimo sąlygomis lietuviška istoriografija neišgyveno Vakarų šalims būdingos istoriografinės raidos, todėl atgavus nepriklausomybę tie patys vaizdiniai, dabar jau paremti keliais ankstyviausiais naratyviniais šaltiniais (Juozo Lukšos memuarais, Liongino Baliukevičiaus dienoraščiu), persikėlė į istoriografiją, o populariojoje istorinėje sąmonėje jie iki šiol plačiai paplitę. Sovietinio laikotarpio Lietuvos partizanų karui skirta propaganda nepasiūlė jokių specifinių moterų partizanų karo dalyvių vaizdinių. Pastarąjį dešimtmetį išvelgiamos daugiacentriškos pastangos iš naujo (teorijos ir metodologijos prasme) priėti prie moterų Lietuvos ginkluotoje rezistencijoje tyrimų, suvokiant juos kaip savarankišką temą, vertintinos kaip gilesnių tyrinėjimų pradžia.

Pabaigoje autorės formuluoja galimas tolesnių tyrimų gaires: išnagrinėti kiekybinius ir kokybinius iki šiol sukauptus duomenis, pateikti išsamią moterų laisvės kovose statistinę analizę; tirti moterų vaizdinį socialinės istorijos kontekste, glaudžiai siejant moterų dalyvavimo partizanų kare tyrimus su socialine visuomenės raida; tiriant patį partizanų karą, kartu tirti ir karo atminties istoriją; plačiai naudoti interviu metodą, nes Vakarų tyrimų pavyzdžiai atskleidė, jog įprasti rašytiniai šaltiniai mažai fiksuoja specifiskas moterų patirtis.

Reikšminiai žodžiai: Antrasis pasaulinis karas, partizanų karas, pokaris, laisvės kovos, moterys, moterų istorija, lyčių tyrimai, vaizdiniai.

Women in the Armed Resistance in the Northeast of Lithuania: The Case of the King Mindaugas Partisan Region

RAMONA STAVECKAITĖ-NOTARI

Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania

✉ ramona.staveckaite@genocid.lt

ANDRIUS TUMAVIČIUS

Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania

✉ andrius.tumavicius@genocid.lt

The purpose of the article is to refine the data of the initial statistical study, “Women in the Lithuanian Partisan War, 1944-1953”, by examining the biographies of the female partisans in the Northeastern Lithuania partisan region according to targeted biographical parameters, and to present an objective picture of the female partisan. The paper analyses the reasons for women getting involved in the partisan movement, examines the social cross-section of the female fighters, and investigates the marital status and fates of the female partisans. After conducting the research, it was found that more than half of the female fighters chose this path because they had been influenced by their immediate environment, i.e. their relatives were actively involved in the armed resistance. This insight confirms the relationship between women’s motivation and the activities of their relatives imparted in historiography. One tenth of the female partisans examined became involved in the armed resistance for political reasons. This trend correlates with the insight that political engagement was low among women. Examination of the social cross-section revealed that most of the female partisans came from farming families, i.e. belonged to the main social group of the Republic of Lithuania population. Empirical data confirmed the opinion that the partisan resistance was essentially a struggle of the rural part of society against the Soviet regime. An analysis of the marital status of the female partisans revealed that more than 60 per cent of the female fighters were single, while 30 per cent were married and 18 per cent had children. The study of the fates of the female fighters imparts that these women either died/committed suicide or were arrested and convicted. There were only a few isolated cases of female partisans becoming legal. In this case, a clear difference is evident between the fates of women and men. Men became legal both individually and in groups. The Soviet repressive system treated male and female partisans equally – they were called “bandits” and punished according to Article 58 of the Criminal Code of the RSFSR.

Keywords: female partisan, resistance, partisan warfare, collective biography.

Introduction

The armed resistance to the Soviet occupation that emerged in Lithuania after World War II created favourable conditions for Lithuanian women to join the armed movement. For the first time in the history of Lithuania, a female fighter became a systemic occurrence rather than an isolated case or exception.¹ However, Lithuanian historians studying the phenomenon of partisan warfare in the first decades of restored Lithuanian independence failed – whether consciously or not – to notice the phenomenon of the female Lithuanian fighter. The stories of women remained on the margins of scientific research, and male partisans were always the protagonists and heroes.

This outlook of Lithuanian historians is no exception in the general field of research on armed partisan struggles in Europe. In Italian partisan historiography of the 1970s, the term *la resistenza taciuta* (“the silenced resistance”) was even coined in reference to the Italian women partisans left in historical oblivion. A similar situation arose in France, where the struggles of female partisan took on the definition of *fighting in the shadows*.² Female partisans had to earn the right not only to fight as equals with men on the battlefield, but also to garner attention in the field of historical research.

Over the last decade, with a new generation of historians coming of age (Marius Ėmužis, Aistė Petrauskienė, Enrika Kripienė, Inese Dreimane, Sanita Reinsone), there has been a clear breakthrough in researching the role of women in the Lithuanian and Latvian partisan war.

Žaneta Smolskutė³ is one of the first historians who tried to systematically and coherently look at the role of women in the partisan struggles. By examining the biographies of 250 female partisans, she explicated the motives that encouraged women to join the partisan movement, the dynamics of their joining the ranks of the armed resistance, their functions, and so on. Smolskutė discerned a tendency for the male partisans themselves to invite them to become helpers, but only in an emergency did they invite them to join their ranks. She also found that more than 70 per cent of the female fighters were married, and that their decision to become partisans was influenced by their husbands, who were also partisans.

Using field research, the memoirs compiled by Romas Kaunietis and archival sources, historian Aistė Petrauskienė presented a classification of female partisans by func-

¹ Ramona Staveckaitė-Notari, “Moterys Lietuvos partizaniniame kare 1944–1953 m. Statistinis tyrimas”, [online], in: http://www.genocid.lt/UserFiles/File/GRTD/20211119_statistika.pdf (07-Oct-2022).

² “Storia delle donne nella resistenza italiana”, [online], in: https://it.wikipedia.org/wiki/Storia_delle_donne_nella_Resistenza_italiana, (22-Sep-2022); “Femmes dans la resistance interieure française”, in: https://fr.wikipedia.org/wiki/Femmes_dans_la_R%C3%A9sistance_int%C3%A9rieure_fran%C3%A7aise (07-Oct-2022).

³ Žaneta Smolskutė, “Moterų dalyvavimo ginkluotame pasipriešinime 1944–1953 m. ypatumai”, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2006, No 2 (20), pp. 53–62.

tion and discussed the partisan documents that regulated the position of women in the partisan movement.⁴ The author emphasised that it was very rare for women to become partisans for political reasons; usually, they were previously supporters or messengers who joined the ranks of the armed resistance to avoid repression. Petrauskienė also emphasised the family ties that resulted in wives following after their fighting husbands, as well as partisans getting married and having children. The author's insights are formulated clearly and accurately. On the other hand, Petrauskienė stressed that she has only performed the initial stage of research of the material.

Marius Ėmužis, who is researching the partisan struggles, analysed the biography of partisan Monika Alūzaitė using primary sources, memoirs and historiography.⁵ His book is an attempt to paint a picture of a woman fighter – to look at her inner experiences and reveal the reasoning behind her decision, the path of the struggle, the way she carried herself during interrogations, and her fate. Alongside Alūzaitė's biographical line, Ėmužis examined the specifics of partisan battles. He formulated the definition of the concept of a female partisan – a fighter who has taken an oath, belongs to an organisation and lives illegally.

Enrika Kripienė,⁶ who is a member of the new generation of historians, used partisan documents, press and memoirs to analyse one of the aspects of the daily life of the fighters – the relationship between men and women in the partisan ranks. Kripienė revealed that the conditions of partisan warfare led to the liberalisation of gender relations. On the other hand, relationships between men and women were still based on traditional values and included courtship, engagement and marriage.

Latvian ethnographer Sanita Reinšone took an unusual and sensitive look at women's experiences as partisans in her article entitled "Forbidden and Sublime Forest Landscapes: Narrated Experiences of Latvian National Partisan Women After World War II". The relationship between the *meža meita* ("forest daughter") and the forest in the memoirs of Latvian female partisans became the main object of her research. The author singled out the role of the forest in women's lives before retreating to it and after, when women had already crossed that invisible line into the Soviet legal borderland.⁷ In the narratives of female partisans, the forest, which before the war was a symbol of harmony with nature, after the war became a symbol of hiding and escape – a gathering place for outlaws. On the

⁴ Aistė Petrauskienė, "Moteris Lietuvos partizaniniame kare: nuo formalaus reglamentavimo iki praktinio veikimo", in: *Acta historica*, Klaipėda, 2021, Vol. 42, pp. 241-261.

⁵ Marius Ėmužis, *Partizanė. Monika Alūzaitė – moteris laisvės kovose*, Vilnius: Baltos lankos, 2020.

⁶ Enrika Kripienė, "Vyrų ir moterų santykiai Lietuvos partizanų gretose", in: *Genocidas ir rezistencija*, 2020, No 1 (47), pp. 81-96.

⁷ Sanita Reinšone, "Forbidden and Sublime Forest Landscapes: Narrated Experiences of Latvian National Partisan Women After World War II", in: *Cold War History*, 2016, No 16, pp. 9-10.

other hand, knowing that they were in the forest with sisters and brothers of the same fate gave the partisans a psychological sense of security and community.

Latvian partisan women rarely retreated to the forest for ideological reasons. Reinsone argues that for the majority of the women, the decision was based on fear for their lives and fear of being arrested and tortured.⁸ Like in Lithuania, Latvian women went to the forest when they had no other choice – when living in the forest became a safer alternative to being in the “human world”.

In the memoirs of Lithuanian women who were participants in the freedom fights, the experience and relationship with the forest unfold in a similar manner. For women who found themselves on the fringes of the society created by the Soviets, the forest became a temporary shelter and home while they waited for “America to come”.

A historiographic review revealed that existing papers are limited to an examination of the women’s reasoning, their relationship with family members involved in the partisan movement, partisan functions, and so on. On the other hand, no comprehensive, consistent study yet exists that confirms, refutes or challenges the insights found in the literature discussed. Therefore, the continuing “Women in the Partisan Movement in Lithuania” project seeks to become a study that fills the gaps in the research problematics of female members of the resistance and provides a comprehensive picture of female members of the resistance who fought against the Soviet regime in 1944-1953.

The biographical study of the female partisans in the Northeastern Lithuania (King Mindaugas) partisan region is a part of the continuing “Women in the Lithuanian Partisan War, 1944-1953” study.

The **purpose of the article** is to refine the data of the initial statistical study, “Women in the Lithuanian Partisan War, 1944-1953”,⁹ by investigating the biographies of the female partisans in the Northeastern Lithuania partisan region according to targeted biographical parameters, and to present an objective picture of the female partisan. In conducting this study, we aimed to ascertain the strengths and weaknesses of the analysis technique selected, and to identify the challenges that researchers undertaking studies of this type encounter.

Tasks:

1. Analyse the reasons for women getting involved in the partisan movement.
2. Examine the social cross-section of the female fighters.
3. Investigate the marital status of the female members of the resistance.
4. Analyse the fates of the female partisans.

⁸ *Ibid.*, p. 8.

⁹ “Women in the Lithuanian Partisan War, 1944-1953. A Statistical Study”, conducted in 2021, [online], in: http://www.genocid.lt/UserFiles/File/GRTD/20211119_statistika.pdf (21-Nov-2022).

Research methodology and novelty. This research uses the prosopographic approach, where, after selecting a certain social group of historical figures (in the case of this paper, it would be more accurate to call this a political group¹⁰) and creating a targeted questionnaire about their various biographical facts (social origin, profession, education, marital status), the aim is to create a collective biography for the group being studied and discern certain dynamics that unite the group of individuals being studied.

Claude Nicolet, a representative of the French Annales school, defined the essence of prosopography very precisely, stating that this method “highlights individuality and singularity in order to, on the contrary, bring collectivity and normality into the field.”¹¹

The first historians in Lithuania to use the prosopographic approach were studying the elite of the Grand Duchy of Lithuania.¹² The attractiveness and innovativeness of this approach (in the case of Lithuania) soon resonated among scholars studying the recent history of Lithuania.

The first prosopographic studies on the participants in the partisan war become a very important starting point for us. Historian Enrika Žilytė is considered to be a pioneer in this field, having prepared a scientific study entitled “A Collective Biography of Partisan Commanders”, where she attempted to determine whether it is possible to talk about a solid and complete “portrait” of the partisan commander.¹³ In order to achieve the objectives set in his dissertation entitled “Partisan War in Lithuania (1944–1953): The Issue of Social Structures” – analysing the social composition of the partisans and disclosing the influence of the social structures of Lithuanian society in 1920–1950 on the specific features of the creation, development and activities of the organisational units of the Lithuanian partisans in 1944–1953¹⁴ – Dainius Noreika also used the prosopographic approach and studied the biographical data of a thousand partisans.

The approach used by both scientists made it possible not only to look at the phenomenon of partisan resistance through the usual prism of the description of events, but also to establish that these partisans were not just randomly gathered collaborators. The empiri-

¹⁰ In his article entitled “Partisan Dictatorship”, Bernardas Gailius uses Carl Schmitt’s theory as the basis for his argument on why a partisan war is a political event and partisans are political fighters, or even, in a way, armed politicians (B. Gailius, “Partizanų diktatūra” in: *Politologija*, Vilnius, 2011, No 2 (62), pp. 75, 77).

¹¹ Sylvie Duval, “Prosopografie femminili”, [online], in: https://www.academia.edu/18633851/Prosopografie_femminili (17-Sep-2023).

¹² Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje–XV a.: sudėtis, struktūra, valdžia*, Vilnius: Aidai, 2003; Aivas Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius: Diemedis, 2002; Tomas Vaitkus, “Prozopografinis metodas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės centrinių, administracinių, teisminių pareigūnų duomenys Lietuvos Metrikoje 1528–1564 metais”, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2022, No 50, pp. 8–27.

¹³ Enrika Žilytė, “Partizanų vadų kolektyvinė biografija”, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2016, No 38, pp. 84–112.

¹⁴ Dainius Noreika, *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema* [doctoral dissertation], Vilnius University, 2020, pp. 18–19, 21.

cal data collected made it possible to discover certain patterns, and highlight and confirm the nexus of social structures that were initially considered by historians to be only inferred. In most cases, Lithuanian partisans were united by common features of collective behaviour, the foundations of which were laid in interwar Lithuania.

In terms of its conception, idea and vision in search of a “collective portrait” of the female partisan, the closest is “Partisan War in Lithuania (1944-1953): The Issue of Social Structures”, Dainius Noreika’s doctoral dissertation, which is something of a collective biography of the social structure of the Lithuanian partisans. The author draws new research trajectories in the field of historical research of partisan warfare, which cannot be bypassed if one wants to reveal the said “portrait”. The dissertation highlights the influence of interwar Lithuanian paramilitary culture on the decision to join the partisans.

In this research, it was extremely important to define the concept of the Lithuanian partisan. What criterion does Lithuania apply to this definition, and what do foreign countries apply? The Boston *Lietuvių enciklopedija* defines partisans as “armed units that fight in a territory occupied by the enemy, but do not form part of an organised army. Partisans are usually made up of the remnants of a defeated army and organised local residents, to weaken the enemy and paralyse military supply/transport.”¹⁵

The *Visuotinė lietuvių enciklopedija* states that “partisans are participants in an armed struggle who voluntarily acts behind enemy lines or in territory controlled by a particular regime. They fight for the independence of their homeland in organised armed formations.”¹⁶

In their definition of a guerrilla, the Anglo-Saxons do not mention one of the defining criteria in the concept of a partisan – “territory captured or occupied by the enemy”. This is likely related to the personal historical experience of Great Britain and the United States. According to *Encyclopaedia Britannica*, a guerrilla is a “member of an irregular military force fighting small-scale, limited actions, in concert with an overall political-military strategy, against conventional military forces. Guerrilla tactics involve constantly shifting attack operations and include the use of sabotage and terrorism.”¹⁷ According to the *Oxford Dictionary*, “a guerrilla is a member of a small, independent, usually political, group taking part in irregular fighting against larger regular forces.”¹⁸

The Italians, whose historical memory holds a very important place for the partisan war that took place in the country during World War II, give the following definition: “Par-

¹⁵ Partizanai, *Lietuvių enciklopedija*, Vol. 22, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1960, p. 40.

¹⁶ Eugenijus Kisinis, “Partizanas”, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vol. 18, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2010, p. 524.

¹⁷ “Guerrilla”, *The New Encyclopaedia Britannica*, Vol. 5, Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1993, p. 544.

¹⁸ “Guerrilla”, *Oxford Dictionary*, New York: Oxford University Press, 1998, p. 362.

tisans are persons associated with or belonging to irregular armed formations operating in enemy-occupied territory”,¹⁹ adding that in terms of Europe during World War II, the term “partisan” includes everyone who belonged to resistance movements against occupying powers, whatever the form of their organisation and activity.²⁰

German jurist and political theorist Carl Schmitt formulated the principles of his partisan theory in his 1963 book, *Theory of the Partisan: Intermediate Commentary on the Concept of the Political*. In his opinion, partisans are fighters who share four main characteristics – irregularity, mobility, political activism and telluricity.²¹

Historian Marius Ėmužis singles out “female partisan fighters”, i.e. women who took the oath, lived in bunkers, wore uniforms and were armed.²²

Dainius Noreika, a researcher who specialises in the anti-Soviet armed resistance in Lithuania, defines belonging to a partisan organisational unit (a territorial unit, company or the squads subordinate to it) and performing the duties assigned to it as essential criteria defining the concept of a partisan. According to Noreika, belonging to a partisan unit means that the person constantly (during the period of being a partisan) maintained direct contact with other partisans in the same unit – lived in common camps, bunkers or other hiding places. At the same time, the performance of duties meant that the person carried out the instructions of the commander of the partisan unit and performed the functions assigned. This included carrying out combat assignments with a weapon, working at headquarters (for example, preparing press releases), and taking care of housekeeping and auxiliary functions (for example, acting as the squad cook, tailor, paramedic/nurse). Hence, people who did not carry out combat assignments with weapons, but performed other duties while constantly being with the partisans, are also classified as partisans.²³

The definitions given in dictionaries and encyclopaedias have one common denominator: partisans are members of irregular armed formations. However, similar definitions are not relevant when examining the actions of partisans in Lithuania in 1944-1953, as they do not reflect their specifics.

Meanwhile, the definitions of partisans given by researchers are more precise. The characteristics of partisans formulated by Carl Schmitt correspond to the case of Lithuania, but they are not all-encompassing. Using them, it is difficult to formulate the individualised definition of partisans necessary for this study.

¹⁹ Giacomo Devoto, Gian Carlo Oli, *Dizionario della lingua italiana*, Firenze: Felice Le Monnier, 2004.

²⁰ “Partigiano” [interactive], in: <https://www.treccani.it/enciclopedia/partigiano> (25-Sep-2023).

²¹ Bernardas Gailius, “Partizanų diktatūra”, in: *Politologija*, 2015, No 1, p. 76.

²² Marius Ėmužis, *op. cit.*, p. 63.

²³ D. Noreika, *op. cit.*, p. 18.

Marius Ėmužis's insight about "female partisan fighters" is insufficient for our research, because it leaves one question unanswered: If only an armed woman who lived in a bunker and participated in combat is a partisan, then how do we classify a woman who belonged to a partisan squad, but only performed auxiliary functions?

The definition of partisans proposed by Dainius Noreika perhaps most accurately describes the group examined in this study. Therefore, when we use the term "female partisans" we shall be referring to women who belonged to armed anti-Soviet resistance formations and performed the assignments given to them. In this case, the length of time that they belonged to the structure is not a deciding factor. Whether she spent several years as a partisan or was just in a squad for a short time, this woman meets one of the definition criteria – she belonged to an armed resistance formation. The functions performed by the female partisans also do not provide grounds for differentiating them as "fighters" (i.e. the women who had weapons and participated in battles) and "women who were in the squads but who only cooked and sewed". In this study, all women who belonged to partisan squads (whether they participated in battles, worked at headquarters, or took care of housekeeping) were partisans who performed their own functions.

Research area. The area of the King Mindaugas partisan region extended through Northeastern Lithuania, i.e. it covered the ethnographic territory of Aukštaitija. The region was made up of the Algimantas, Didžioji Kova, Vytis and Vytautas Military Districts. This is the territory of Lithuania that the Red Army first occupied in the second half of 1944 after it pushed the German army west. This is also the territory where the armed resistance against the occupants first started – in late summer 1944.

Study sample. The initial statistical analysis of women who participated in the Lithuanian partisan war in 1944–1953 became the starting point for this study. For the statistical analysis, we used information collected by the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania (LGGRTC) about individuals who participated in the Lithuanian partisan war in 1944–1953. The nominal database (DB) about these persons (both men and women) was compiled on the basis of archival and historical sources – documents of the Soviet repressive apparatus and criminal and exile cases safeguarded by the Lithuanian Special Archives (LSA), as well as partisan document funds and memoirs of contemporaries and witnesses of the events preserved by the LGGRTC.

The initial statistical data reveal that in 1944–1953, 770 women fought in the ranks of the partisans.²⁴ In conducting this research, we focused on female partisans who were active in the territory of the Northeastern Lithuania (King Mindaugas) partisan region in 1944–1953. We examined the biographies of a total of 210 female fighters. During the investigation, inaccuracies in the DB information became apparent. For example, there were

²⁴ Ramona Staveckaitė-Notari, *op. cit.*

cases where the DB listed a woman as a partisan, but further investigation revealed that although she did support the fighters, she did not belong to the armed resistance structures. We also found information about female partisans who are not in the DB. Therefore, the actual numbers of fighters will differ from those recorded in the DB.²⁵

Theoretical and statistical insights and generalisations are supplemented by illustrative episodes from the life and activities of partisan Emilija Lujanienė.²⁶ In this way, we aim to vitalise the questionnaire sections of the study, giving them touches of the life of a partisan who actually existed. The episodes are presented without additional commentary, using the information recorded in interrogation protocols, the memoirs of her fellow partisans, what is probably poetry written by Lujanienė herself, and episodes of her life recorded in historical sources.

I. Analysis of Partisan Motivation

In trying to put together a historical picture of the female partisan, we acknowledge that the most important component is the motivation of these fighters. The theoretical justification of the motivation of residents to become partisans has been examined by the émigré historian Kęstutis Girnius. He singled out four main factors that encouraged Lithuanian residents to join the armed resistance – “the experience of the first Bolshevik and German occupation, unbridled Soviet terror in the first post-war years, the hope of Western intervention and patriotism.”²⁷ At the same time, Girnius admitted that these were only the prerequisites for becoming a partisan, but were not enough on their own. According to him, personal resolve and character traits often played a decisive role.²⁸

The theoretical interpretations of Girnius’s motivation to be a partisan were limited by the documents of the Soviet apparatus, which were not available at the time of writing the monograph. In this case, Noreika was much more fortunate, as he had all the archival sources he needed at his disposal and was therefore able to empirically substantiate his insights.

Looking for links between past social structures and being a partisan, Noreika studied all partisans without distinguishing a specific segment (just men or just women). It is only

²⁵ This project is a quantitative study. Such access makes it possible to step back from isolated borderline cases that are presented in historiography as examples and used as bases for drawing conclusions, i.e. where exceptional cases become the basis for generalisations that lead to incorrect conclusions. The project uses individual examples as illustrations to explain the context in which the lives and fates of the subjects developed.

²⁶ Lujanienė (née Ivanauskaitė) Emilija, Kazys, b. 05-Sep-1910, Šiauliai County, Klovainiai District, Siečiai Village, into the family of farmers Kazimieras and Ona (née Kareivytė) Ivanauskas. Belonged to the Lithuanian Riflemen's Union since 1930, established relations with the partisans in 1945, was a supporter, escaped from the rampage of the Cheka troops in 1946 and went into hiding, joined the ranks of the partisans in the spring of 1946, became legal in 1947, came to an agreement with the partisans in 1948 and rejoined their ranks, was arrested in 1953 and sentenced to 25 years in correctional labour camps, lived in Latvia after imprisonment, and died in 1985.

²⁷ Kęstutis Girnius, “Partizanų kovos Lietuvoje”, Chicago: *Draugas*, 1987, p. 110.

²⁸ *Ibid.*, pp. 117-118.

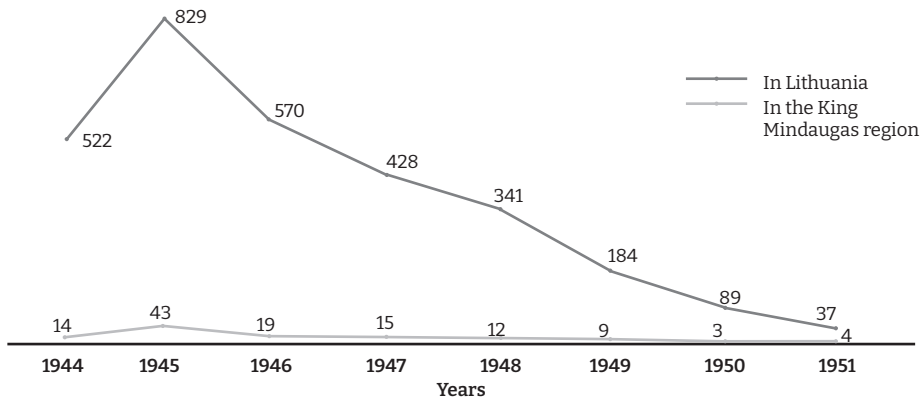

Figure 1. Enlistment in the ranks of partisans in Lithuania and in the King Mindaugas region

natural that men, who made up the absolute majority of all Lithuanian partisans, dominate in his study and reflect the masculine factors of being partisan, which are at the same time common to the entire Lithuanian partisan war.

When researching female partisans, some of the important factors of being a male partisan are naturally ruled out – the conscription factor that was extremely relevant in the first stage of the fighting (1944-1945), and which transformed, albeit to a lesser extent, into avoiding service in the Soviet army. Women also did not have the past baggage that Noreika calls “active participation in anti-Soviet activities”, including service in the Lithuanian army and being a part of the 1941 June Uprising, the security squads that operated in the summer of 1941, the auxiliary police and the self-defence or construction battalions.²⁹ So in summarising according to the factors of being a partisan that Noreika identified, women fall primarily into the group of individuals who were messengers, supporters or members of underground organisations before becoming partisans.³⁰ This trend is illustrated by numerous examples of the female partisan path – Jadvyga Žardinskaitė (code name “Daktaras Dolitlis”), Emilija Lujanienė (code name “Miško zylė”), Elena Valevičiūtė (code name “Nida”), and many others.

The numbers of new female partisans in the King Mindaugas region reflect the general trend of Lithuania. The number of female partisans peaked in 1945. Enlistment rates (see Fig. 1) show that 8 per cent of all of the fighters studied became partisans in the second half of 1944, and as many as 24 per cent of the female partisans studied started out on this path in 1945. In subsequent years, enlistment steadily decreased, with 10 per cent in 1946, 9 per cent in 1947, 8 per cent in 1948, 6 per cent in 1949, 2 per cent in 1950, and 3 per cent in 1951. We did not manage to establish enlistment dates for 30 per cent of the female

²⁹ D. Noreika, *op. cit.*, pp. 292, 295.

³⁰ *Ibid.*, p. 302.

partisans studied. However, if we were to use the chronological framework of the change in the composition of the partisans that Noreika singled out in his research (1944-1945 and 1946-1953), we would see that although the total number of female partisans in the King Mindaugas region peaked in the first stage of the war, the majority of women (38 per cent) started their partisan activities in the second stage. These numbers support Noreika's conclusion that starting in 1946, there was a growing trend where the new members of the partisan squads were their former messengers and supporters, often connected by family ties with existing partisans. And as we know, a relatively large share of the messengers and supporters were women.

The typical path of women to the ranks of the partisans started with supporting fighters. In 1944-1945, at the beginning of the partisan war, women who eventually became partisans used to help their brothers, fathers and husbands who were dodging conscription and later joined active partisan squads.

Excerpt from Emilija Lujanienė's 07-Apr-1953 interrogation protocol:

Our farm [Lujanai Village] was one kilometre away from the Biržai forest. There was a river near the homestead where members of the armed nationalist gang led by Jonas Žagrakalnis used to go swimming. My husband's parents and I helped them with food. This is how I got to know the members of the armed nationalist gang. These bandits talked to my husband's relatives and asked them to build a bunker for them. A bunker was built in the shed of our farm where three bandits were in hiding. My husband's mother cooked for them and I took it to the bunker; I also washed their linens.³¹

Women joined the ranks of the partisans later, pressured by external circumstances – repressive apparatus persecution, family repression, and so on. Female partisans joined the armed struggles throughout the entire duration of the partisan war. Even when the outcome of the partisan war was clear and society was gradually coming to terms with the Soviet occupation, women continued to try to join the fighters who were left. In the King Mindaugas partisan region, one such woman was Valerija Streikutė (code name "Piemenaitė"), a fighter in the Lokys territorial unit who became a partisan in 1951.

After studying the biographies of the female partisans (see Figure 2), it was found that 37 per cent of them joined the ranks of the partisans because their family members and loved ones were partisans, while 11 per cent joined because their loved ones were partisan supporters, and 3 per cent joined because they were recruited by active partisans. 9 per cent of the female partisans joined on their own accord. 34 per cent of the biographies examined did not reveal the possible reasons for enlistment.

During this study, we were faced with a question: Is it possible to identify a person's motivation based on factual material? The motivational component of female partisans remains more hypothetical and conjectural than refined by empirical research. On the

³¹ Emilija Lujanienė's interrogation protocol, 07-Apr-1953, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 34.

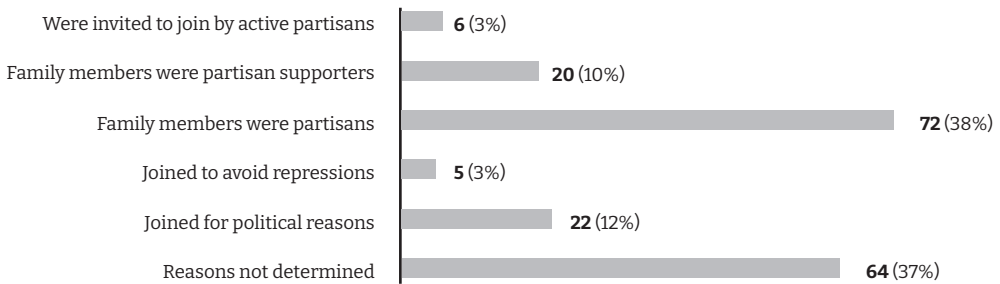

Figure 2. Reasons for female partisans joining the armed resistance in the King Mindaugas region

other hand, there are enough factual data for us to see the multidimensionality and complexity of the reasons for joining the ranks of the partisans:

On 14 September 1951, when asked by an interrogator: “Why did you decide to join the so-called ‘partisans?’”, partisan Jadvyga Žardinskaitė- Daktaras Dolitlis, who was formerly a third-year student in the Faculty of Medicine, answered: “I didn’t want Soviet rule. I wanted a free Lithuania.”³²

On 10 May 1946, when asked by an interrogator: “What made you choose this criminal path?” Vanda Starukienė, who had a six-month-old baby and whose husband, Juozas Starukas, was a partisan, answered: “I chose this criminal path only because I really loved my husband Juozas.”³³

On 5 August 1950, when asked by an interrogator: “Why did you enter into a criminal association with gang leader Petras Tupėnas?”, Ona Šepetytė, a partisan messenger and supporter who worked on a collective farm, answered: “He suggested I help and I agreed. He asked me not to inform the MGB about our connection, because they were going to find out about it anyway, since he has his own people in the Biržai County department of the MGB.”³⁴

These are just a few examples of women’s reasons for becoming a partisan that one can come across in the criminal cases of remand prisoners. The responses of these female partisans reveal almost the entire spectrum of reasons for women to join the partisan war. From value-based reasons, when personal and national freedom and independence were considered values, and the aggressor trampling on these values evoked the decision to defend them and resist the occupant, to a marriage-based decision to help a spouse who was a partisan, to reasons that are difficult to pin down, when, due to unfavourable circumstances, women were unable to refuse to join the ranks of partisans.

³² Jadvyga Žardinskaitė’s interrogation protocol, 14-Sep-1951, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. 201173/, t. 2, l. 189,190, 193, 196.

³³ Vanda Starukienė’s interrogation protocol, 10-May-1946, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. 29412/3, l. 46, 46 a. p., 50 a. p.

³⁴ Ona Šepetytė’s interrogation protocol, 05-Aug-1950, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. 23559/3, l. 24, 26, 30.

The biographies revealed that for 12 per cent of the women, the decision to become a partisan was determined by political hostility to the Soviet occupation regime, and we can call this internal motivation. Meanwhile, for nearly half of the women – 48 per cent – the decision to become a partisan was determined by external circumstances, i.e. their relatives were directly connected to the partisan movement (were partisans themselves or supported the fighters). Thus, family ties had a greater influence on the personal decision of Lithuanian women to become partisans than political and civic convictions. Historian Dainius Noreika also emphasises the factor of kinship on becoming a partisan, underscoring that social media researchers call kinship and family relationships the *strong ties*, and relationships between individuals in an organisation the *weak ties*.³⁵

Excerpt from Emilija Lujanienė's 04-Jul-1953 interrogation protocol:

On 17 January 1946, our farm was surrounded by MVD soldiers; the bunker was found and the bandits were taken alive. At the same time, my husband Petras Lujanas and his father Petras Lujanas were arrested and then sentenced to 10 years of imprisonment for helping the bandits.³⁶

The documents of the Soviet repressive apparatus do not fully disclose the network of social ties which may have formed between female partisans in the interwar period, and which Noreika has proven to have impacted the partisan struggles. For this reason, the questions remain unanswered of to what extent social acquaintances could have influenced women's decision to join the partisans, and whether women would have retreated to the forest in exactly the same way if their male family members had not become involved in the partisan battles and they had not been faced with the threat of repression.

The largest interwar paramilitary organisation in Lithuania that had both male and female members was the Riflemen's Union. In 1940, this organisation had approximately 88,000 members, of whom 9,522 were women.³⁷ Noreika's empirical research revealed that in the partisan units he studied, members of the Riflemen's Union accounted for 17.5 per cent of all partisans.³⁸ The number is not impressive, but the author emphasises the qualitative role of these members, which these figures do not speak to.

At this stage of the study, we did not aim to purposefully establish female membership in the Riflemen's Union, but knowing the general numbers and the statistical trend, we can assume that the number of female members of the Riflemen's Union in the partisan ranks was minimal. Yet here too, the *weak ties* had a qualitative potential that was given to them by the knowledge of military and sanitary basics that they acquired in the Riflemen's Union.

³⁵ D. Noreika, *op. cit.*, pp. 80, 81.

³⁶ Emilija Lujanienė's interrogation protocol, 04-Jul-1953, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 36.

³⁷ Skirmantė Javaitytė, "Istorinė sąjunga Kaune: stereotipus keitusios moterys šaulės", [online], in: <https://kaunas.kasvyksta.lt/2019/06/09/kultura/sauliu-moteru-veikla-laikinosios-sostines-laikotarpiu-foto/> (06-Oct-2023).

³⁸ D. Noreika, *op. cit.*, p. 145.

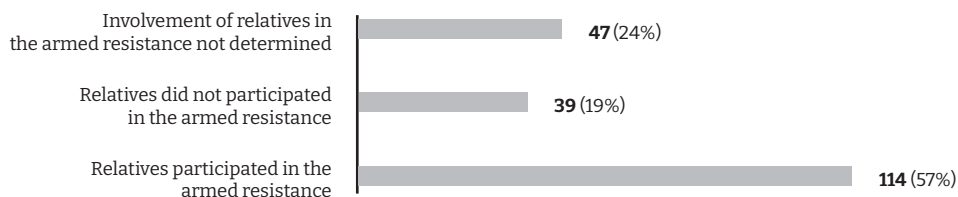

Figure 3. Involvement of the relatives of the female partisans in the armed resistance in the King Mindaugas region

Excerpt from Riflemen's Union member Emilija Ivanauskaitė-Lujanienė's service certificate: *Member of the Lithuanian Riflemen's Union since 11 September 1930.*³⁹ Excerpt from the memoirs of Danutė Ivanauskaitė-Tabakienė: *In Kaunas, at the riflemen convention, she took first place in the shooting competition.*⁴⁰

The example of Ivanauskaitė-Lujanienė forms the basis for the hypothesis that what was typical for men was an exception for women. However, additional research is needed to confirm or refute this hypothesis.

Analysis of the biographical data revealed (see Fig. 3) that 57 per cent of the female partisans in the King Mindaugas region had relatives who participated in the armed freedom fights, while 19 per cent did not; for 24 per cent of the female fighters, it was not possible to determine whether their relatives were members of partisan squads.

The data show that the participation of most women in the armed resistance was directly related to the fact that their brothers, husbands or fathers had become involved in the partisan battles. This indicator of the involvement of relatives directly correlates with the motivation of women to join the partisan ranks – a woman was more likely to join the partisan movement if her family was already directly involved in the partisan battles.

Repression of the families of the participants in the Lithuanian freedom fights was a targeted measure used by the Soviet authorities to both isolate the partisans from direct contact with their relatives (in very frequent cases – supporters) and thus weaken the fights themselves, as well as to discourage the public from wanting to join the ranks of the partisans.

The biographies examined show (see Fig. 4) that 50 per cent of the female partisan had families that were repressed, i.e. their immediate family members had been arrested or deported.

However, one can also not assert that the repression of family members was always

³⁹ Riflemen's Union member Emilija Ivanauskaitė's service certificate, in: *Lithuanian Central State Archives (LCSA)*, f. 561, ap. 21, b. 62, l. 3; Emilija Ivanauskaitė's application to join the Lithuanian Riflemen's Union, in: *LCSA*, f. 561, ap. 22, b. 349, l. 1

⁴⁰ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, Vol. 2, Part 2, compiled by Romas Kaunietis, Vilnius: Vaga, 2000, p. 661.

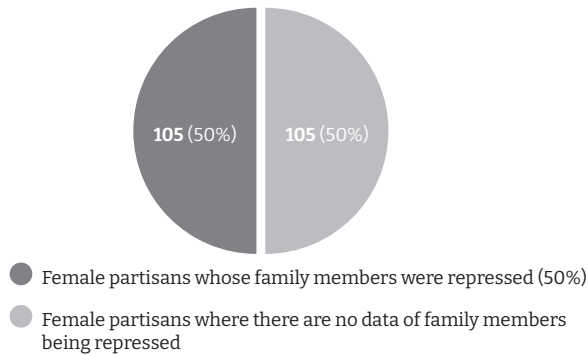

Figure 4. Female partisans in the King Mindaugas region whose family members were repressed

caused by the women enlisting as partisans. The biographies revealed that some of their families were repressed even before they joined the ranks of active fighters. In these cases, repression became the deciding factor for women to enlist. Families that escaped direct Soviet repression as a result of their family members participating in the partisan battles still experienced the constant silent persecution of the Soviet system and the demeaning stigma of being called the *family of a bandit*.

An analysis of women becoming partisans confirms Kęstutis Girnius's insight that "the theory does not claim that under certain circumstances, everyone will go into the forest. There is still room for personal resolve and character traits."⁴¹ The study revealed that there was no single universally shared factor that led to women's decision to become partisans. Their decision to join the armed resistance was determined by a set of reasons.

The deciding factor to fight could not have appeared in a social and political vacuum – it could only have appeared in a space where the social ties formed in the face of geopolitical processes unfavourable to Lithuania's statehood had already created the prerequisites and conditions for individuals to make this decision. One might therefore say that in a sense, the motivation of Lithuanian female partisans was a reflection of the sociocultural and political processes that took place in interwar Lithuanian society and the maturity of the society itself.

II. Social Cross-Section: Functions, Social Origin, Education and Age

In the study, special attention was paid to the analysis of the functions and social cross-section of the female partisans.

The data on the functions performed by female partisans in the King Mindaugas region (see Fig. 5) revealed that 24 per cent of the women had weapons and were ready to partici-

⁴¹ Kęstutis Girnius, *op. cit.*, pp. 117-118.

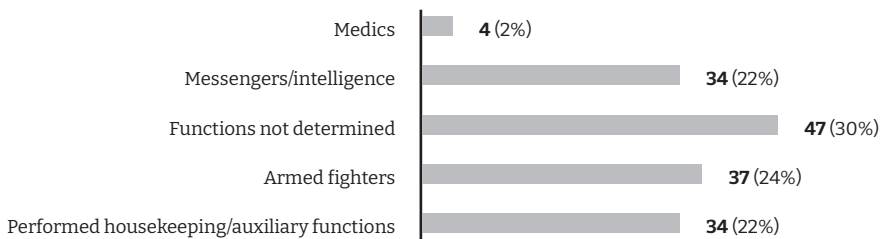

Figure 5. Distribution of the female partisans in the King Mindaugas region by operational functions

pate or participated in armed actions, 28 per cent took care of housekeeping and auxiliary functions, 22 per cent performed intelligence and messengers functions, and 2 per cent were involved as combat medics. We did not find information about the functions of 24 per cent of the female fighters, and this is related to the fact that in historical and archival sources, there is quantitatively less factual information about specific ordinary female partisans than there is about more prominent women who made a more distinct mark in the context of the partisan war.

The biographical analysis that was conducted revealed that as partisans, women performed a wide range of functions. These were mainly housekeeping activities such as making food and mending and washing clothes, but they also took part in partisan combat operations.

Excerpt from Emilija Lujanienė's 07-Apr-1953 interrogation protocol:

When I was in Giedrikas's gang, I didn't have a weapon. In May 1949, I transferred to Krivickas's gang, and he gave me a PPS submachine gun that used to belong to Povilas Tylukas, a bandit who was killed. In addition, Jonas Krivickas gave me a foreign pistol and seven cartridges in the summer of 1952. These weapons were taken when the MVD authorities arrested me.⁴²

The analysis of women's activities also shows that the patriarchal family model that was prevalent in Lithuania at that time, when household chores were exclusively the responsibility of the woman, had transferred into the forest as well. First and foremost, a female partisan was expected to perform auxiliary housekeeping functions. Partisan Robertas Indrikas was happy about the presence of women in the bunker: "It was clean inside, because feminine hands constantly maintained order and cleanliness."⁴³

Excerpt from Emilija Lujanienė's 08-Apr-1953 interrogation protocol:

Giedrikas told us women to go deeper into the forest, and after we left, he gave all the bandits code names, except for the women.⁴⁴

As many as a quarter of the female partisans in the King Mindaugas region were armed,

⁴² Emilija Lujanienė's interrogation protocol, 07-Apr-1953, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 25-26.

⁴³ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, Vol. 1, compiled by Romas Kaunietis, Vilnius: Vaga, 1996, p. 677.

⁴⁴ Emilija Lujanienė's interrogation protocol, 08-Apr-1953, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 53.

but the male partisans were wary (and sometimes sceptic) of an armed woman. They used to come up with all sorts of ways to test the women's accuracy and marksmanship, many of which had comic elements as well. Leokadija Krapaitė, a partisan from the Lokys territorial unit in the Vytautas Military District, remembers an exchange she had with Juozas Streikus (code name "Stumbras"):

Streikus and I got in an argument once. He says: "What do you need a weapon for? You can turn your ass to a broad, but she'll still miss..." I loaded my rifle and said: "Go ahead and turn it." So he went and pinned a small piece of paper to a tree and said: "Shoot!" I hardly even aimed and the bullet went right into the paper. Then Streikus lowered his head and never insulted me again.⁴⁵

Benedikta Viščiūtė (code name "Vėtra"), a partisan from Petraitis's squad in the Vytis Military District, received a Belgian carbine after taking her oath:

Then he took me to the village. There was this huge, long house. He opened all the doors, hung a target on the wall in the store-room, and then put me and the carbine at the other end of the farmhouse and told me to shoot. I fired once and hit the target, and Petraitis said I'm a good shot. That's how that Belgian carbine became my best friend.⁴⁶

However, that *best friend* often betrayed the partisans at the worst possible moment. The general state of the partisans' armament, especially in the second half of the partisan war, was pitiful. Due to improper storage conditions, the weapons had begun to rust, and there was a shortage of ammunition. During her arrest, Jadvyga Žardinskaitė tried to shoot with not one, but two weapons – a submachine gun and a pistol. The partisan admitted to the interrogator that during the military operation, she shot at the soldiers with a machine gun, which quickly jammed and stopped working. She only managed to get one shot out of the pistol before that stopped working too.⁴⁷

More than 40 years after the start of this arrest operation, Žardinskaitė vividly remembered one episode:

During the last battle, I tried to shoot – I pulled and pulled the trigger, but not a single round. When they arrested me and took away that machine gun, the Russian, looking at it, just shook his head and muttered: "A warrior, you're a warrior" (Russian: "Вояка, ты вояка...").⁴⁸

On the other hand, there were women who managed to secure leadership positions in male partisan squads. Partisan Uršulė Vildžiūnienė (b. 1895) began her path as a fighter in 1944. She formed and headed a partisan squad that operated in Kupiškis, and was killed in battle on 18 April 1947 in that territory.⁴⁹ Hence, a woman was in charge of a partisan squad for three years and made decisions regarding combat actions, requisitions and new

⁴⁵ *Laisvės kovotojų prisiminimai*, Vol. 8, compiled by Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2014, p. 143.

⁴⁶ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, Vol. 3, compiled by Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, p. 127.

⁴⁷ Jadvyga Žardinskaitė's interrogation protocol, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. 20117/3, t. 1, l. 196.

⁴⁸ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, Vol. 1, p. 298.

⁴⁹ Document on the results of the Cheka military operation, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. 6451/3, l. 81.

members in the vicinity of its operations. In Soviet government documents, Vildžiūnienė was ideologically referred to as a bandit. In the eyes of the aggressor, she was equated with the partisans. The memoirs of her peers also reveal aspects of Vildžiūnienė's activities that were not quite partisan-like. In her time, not only soldiers, but also the very partisans who had "pressed" Vildžiūnienė were searching for her. [They] told her: "Stop it, don't taint our name!"⁵⁰

A company that was made up exclusively of female partisan messengers operated in the Didžioji Kova Military District, headed by Aldona Sipavičiūtė (code name "Velnio Išpera").⁵¹ A total of 37 female partisans were included on the company's list. The company was divided into four squads: Karklynų Pelėdos, Vaidilutė, Erika and Pašvaistė.⁵² The members of the company had code names, received assignments, were included in the lists of fighters in the military district, and were considered full-fledged partisans. In the summer of 1945, a group of female paramedics was also formed in the same military district. The group was named Aušra, and its members were trained to provide medical aid to partisans.⁵³

From the very beginning of the armed struggle, the partisans were clever in inviting women to participate in the fight against the occupants. Heroic literary characters were reborn in the most unexpected roles. A flyer that the Lithuanian Freedom Army released in May 1945 read: "Noble Lithuanian woman, if the blood of Gražina flows in your veins, then rise to the great work for the honour of the nation Free Lithuania!"⁵⁴ When appealing to women, the partisans used the national image of the warrior Gražina, with which the interwar society felt an emotional connection.⁵⁵

The nationality factor was not emphasised when appealing to Lithuanian women for help in the partisan battles. The most important thing was a "clear Lithuanian attitude". Petras Tupėnas's squad in the Biržai region had a partisan named Tamara Michailova – a Russian woman who was born in Leningrad in 1927. In the general context of the Lithuanian partisan war, this was extremely rare – in fact, it was likely that this was the only case when a non-local Russian woman became a partisan.

Tamara Michailova had finished the seventh grade, and her father was an engineer who starved to death during the siege of Leningrad. In 1943, Michailova and her aunt were

⁵⁰ *Ibid.*, p. 81.

⁵¹ Report on the activities of Aldona Sipavičiūtė, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. P-15370, l. 296.

⁵² List of female partisan messengers, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. P-15370, l. 283–283 a. p.

⁵³ Elena Pociūnaitė's interrogation protocol, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. 34940/3, l. 14, 28.

⁵⁴ Flyer from the headquarters of the Lithuanian Freedom Army Vanagai District, 20-May-1945, in: *LSA*, f. K-5, ap. 1, b. 27, l. 2.

⁵⁵ *Grażyna* (Lithuanian: *Gražina*) is a Polish-language narrative poem by Adam Mickiewicz that was published in Vilnius in 1823. Gražina is the mythical wife of the Lithuanian Duke Liutauras who dies heroically in the fight against the Order of the Teutonic Knights. Composer Jurgis Karnavičius wrote the opera *Grażina* according to this poem in 1933.

taken by the Germans to work in Lithuania. She worked for a farmer in the Biržai region, where she met a local Lithuanian named Jonas Aukštikalnis. The two became fond of one another and began dating. In the summer of 1944, when the Soviets returned to Lithuania, Jonas Aukštikalnis was at risk of being drafted into the Red Army. He left home, and, like many of his peers, went into hiding, later joining the partisan groups that were emerging. Michailova soon joined him.⁵⁶

After joining the ranks of the partisans, Michailova did the usual housekeeping jobs of making food and washing clothes, but she also had a weapon. There was nothing special about her service as a partisan. In this situation, what is interesting is not that the female partisan was Russian, but the attitude of the very repressive apparatus to the fact that a “real” Russian woman was fighting on the side of the enemies of the Soviet government. Michailova was arrested in December 1946 and the resolution in her criminal case on pressing charges against her said that she, “being hostile to the Soviet authorities, chose the path of the enemies of the Soviet people and became a traitor to her Soviet Motherland. In pursuit of her delusional [Russian: бредовых] goals, she joined an armed German-Lithuanian squad with a gun in order to carry out an armed struggle against the Soviet authorities.”⁵⁷ Lithuanian partisan Ona Vaškaitė, who was arrested together with Tamara Michailova, was not directly accused of “betraying her Soviet Motherland”. The anti-Soviet sentiments of Lithuanians were taken for granted – Lithuanians were considered enemies of the Soviet government, but epithets of *traitors of the Soviet Motherland* were not directed their way.

The issue of women serving as partisans is also reflected in numerous documents prepared by male partisans. The partisan leadership sought to define and standardise the presence of women in the squads. In many cases, the attitude towards female partisans depended on the attitude of a specific squad leader or a wider circle of leaders towards women in general.

The earliest known partisan documents regulating the presence of women in the ranks of the partisans were drawn up in the territory of the Northeastern Lithuania partisan region.

In the spring of 1945, the chief of staff of the Lithuanian partisan Sakalas territorial unit drew up two sets of instructions related to the enlistment of women in the partisan war. The first one focused on managing the activities of female Lithuanian partisans. The main idea of the instructions was reflected in item 9, which stated that “Lithuanian women Partisans are the ‘eyes and ears’ in the fight against Bolshevism.” The second set of instructions defined the organisation of female Lithuanian partisan messengers squads. The

⁵⁶ Michailova went to Russia with her aunt in late 1944, but quickly changed her mind and returned to Biržai.

⁵⁷ Resolution on pressing charges against Tamara Michailova, 23-Dec-1946, in: LSA, f. K-1, ap. 58, b. 10008/3, l. 51.

document states the purpose of the Lithuanian women Partisan squads as being “to help L. [Lithuanian] men Partisan soldiers in their active struggle and in the service of passive resistance against all enemies of the Lithuanian nation.” The authors of the instructions emphasised that “all Lithuanian women and girls with a clear Lithuanian attitude can join the L. W. P. [Lithuanian women Partisan] squads.”⁵⁸ Thus, some of the first partisan documents already speak of the enlistment of Lithuania’s entire national society in the partisan battles. Men taking up arms to defend their country was self-evident; however, the partisan war gave Lithuanian women the first historical opportunity to participate en masse in the armed resistance and respond to the fate of their country with concrete actions.

In June 1945, a branch of the LSSR NKGB exposed and destroyed the headquarters of the Lithuanian Partisan Union. The documents found during the operation about the general enlistment of women in the partisan resistance forced the Soviet authorities to take countermeasures and issue a document dedicated to the targeted fight against female partisans.⁵⁹ Recruiting women accused of links with the partisans and involvement in the anti-Soviet underground was meant to become a crucial push to dismantle the networks of female participants and thus discourage them from becoming involved in the partisan battles.

The supreme partisan leaders also examined the position of women in the partisan squads. However, the “question of women” only began to be standardised in 1949. At a meeting in February 1949, the Council of the Union of Lithuanian Freedom Fighters decided that “accepting women into partisan squads should be avoided; every kind of assistance is to be rendered to women persecuted by the enemy for participating in the union by providing them with the conditions for legal life; women who have been accepted as partisans should be treated in all respects (armament, training services, etc.) in the same way as male partisans.”⁶⁰ The partisan leadership saw women joining the ranks of armed freedom fighters as a last resort. However, after becoming combatants, women carried out all the instructions and functions assigned by the partisan leadership equally. They included military and combat assignments as well as housekeeping activities.

The conditions of the partisan struggle led to a shift in the attitudes of the patriarchal model that was prevalent at the time, where the female fighter was no longer viewed solely as a “keeper of the family hearth”. Male and female partisans began to be treated

⁵⁸ Instructions No 1 and No 2 for managing the activities of female Lithuanian partisans, in: *LSA*, f. K-21, approx. 1, b. 52, l. 49.

⁵⁹ USSR Deputy People’s Commissar for Internal Affairs Apolonov’s letter to all LSSR NKVD-NKGB operational sector chiefs, 16-Jul-1945, in: *LSA*, f. K-21, ap. 1, b. 22, l. 23.

⁶⁰ Protocol of the meeting of the Council of the Union of Lithuanian Freedom Fighters, 11-17 February 1949, in: *Laisvės kovos 1941–1953 metais: dokumentų rinkinys*, compiled by Dalia Kuodytė and Algis Kašėta, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 303.

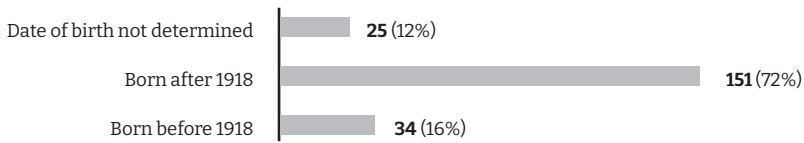

Figure 6. Age of the female partisans in the King Mindaugas region

as equals. With so many men dying in battle, there were attempts in some places to replace them with female fighters.⁶¹ And although all this remained an exception and not a general trend throughout the entire partisan war, it was precisely during the period of the freedom fights that a silent turning point that was only noticeable from a historical perspective took place in the conservative and relatively isolated consciousness of Lithuanian society, with the realisation that after Lithuania lost its statehood in the face of dramatic historical events, the duty to oppose the occupant rested with the majority of the Lithuanian population, regardless of their social origin, gender or age.⁶²

Statistical analysis of the distribution of the female partisans by age (see Fig. 6) reveals that 72 per cent of the women who participated in the partisan war were born after 1918, while 18 per cent of the armed female fighters were born before 1918. The oldest female fighter in this region was Uršulė Vildžiūnienė, who was born in 1895, and one of the youngest was Valerija Streikutė- Piemenaitė, who was born in 1936 and joined the partisans in 1951, when she was just 15 years old. She was in the same partisan squad as her brother, Juozas Streikus- Stumbras. In 1956, after receiving the permission of the commanders, she became legal.

The age of the female partisans discloses that most of them were born, grew up and came of age in independent Lithuania. Their civic values were shaped by the nationally oriented interwar education system. This generation of independence grew up on the foundations of Šapokas's *History* narrative, which, despite the manifestations of romanticism, managed to consolidate the perception of independence as a value in Lithuanian society in a relatively short time.⁶³

Excerpt from Emilija Lujanienė's birth record:

Emilija Lujanienė (née Ivanauskaitė), b. 5 September 1910, Šiauliai County, Klovainiai District, Siečiai Village, into the family of farmers Kazimieras and Ona (née Kareivytė) Ivanauskas.⁶⁴ She became involved in resistance activities at the age of 35.

⁶¹ In 1952, Southern region commander Sergijus Staniškis (code name "Viltis") appointed Antanina Kurtinytė (code name "Liepa") as the head of the Dešinys homeland with Monika Marčiulynaitė (code name "Nykštukas") as her deputy; Regina Jančiauskaitė (code name "Pempė") was an ordinary partisan. The commander of the region said that they had to take the place of fallen partisans. These women were arrested in 1952-1953.

⁶² R. Staveckaitė-Notari, *op. cit.*

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ Emilija Ivanauskaitė's birth record, in: *Lithuanian State Historical Archives (LSHA)*, f. 1412, ap. 1, b. 1, l. 14.

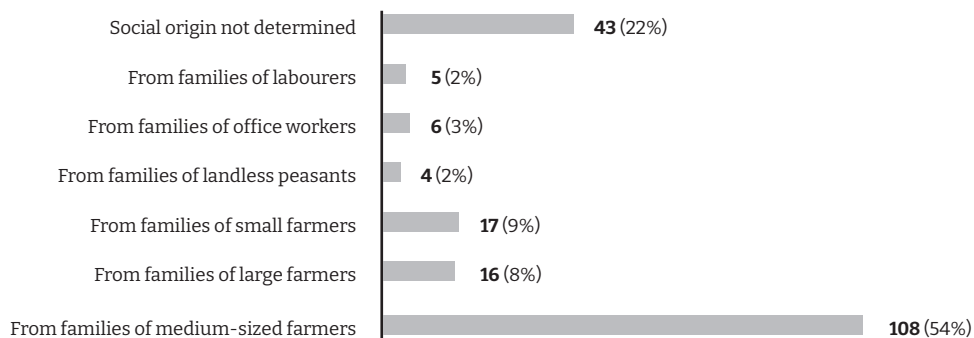

Figure 7. Social origin of the female partisans in the King Mindaugas region

The table of social origins of the female partisans (see Fig. 7) is dominated by women from families of medium-sized farmers.

Both during the interwar period and after the war, agrarian society was predominant in Lithuania. Data shows that even 85 per cent of Lithuanian residents lived in rural areas in 1945.⁶⁵ The post-war partisan resistance was the war of a village against the occupant. On the other hand, if it was the war of a village, this means that it was also the war of all of Lithuania. There were few representatives of the intelligentsia in the partisan squads, although their intellectual contribution to the partisan struggles is undeniable and disproportionately large compared to the total number of educated persons in the partisan ranks.

It is no secret that the partisans themselves often wrote about this “inconvenient” hurt of partisan battles in the press and in their memoirs. For example, in 1949, the Union of Lithuanian Freedom Fighters’ publication *Prie rymančio Rūpintojėlio* wrote: “Who is it that makes up those heroic squads of freedom fighters? – The sons of the ploughman of the grey Lithuanian soil, the daughters of the weavers of fine linens, and just the occasional teacher, officer, student. Where is the majority of the nation’s elite/intelligentsia? ... It is with great sadness that we are left to state that a large part of our intelligentsia kept at a distance from the liberation struggles led by the nation.”⁶⁶

The biographies studied revealed that more than half (54 per cent) of the female partisans came from families of medium-sized farmers, while 8 per cent of the women represented large farmers, 9 per cent represented small farmers, and 2 per cent came from landless peasant families. Meanwhile, 2 per cent of the women came from the families of labourers, and 3 per cent came from the families of office workers. It was not possible to determine the social origin of 24 per cent of the female fighters.

⁶⁵ Saulis Vaitekūnas, “Lietuvos gyventojai sovietinės okupacijos metais (1944–1990)”, [online], in: <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-gyventojai-sovietines-okupacijos-metais-1944-1990/> (06-Oct-2022).

⁶⁶ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*, compiled by Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, Vilnius: LGRTC, 1998, p. 360.

Excerpt from Emilija Ivanauskaitė-Lujanienė's application to join the Lithuanian Rifle-
men's Union:

Father had six hectares of land.⁶⁷

Excerpt from a 1927 voter list:

In 1927, Petras Lujanas [Ivanauskaitė-Lujanienė's father-in-law] owned a 34-ha farm in Lujana-
nai Village, Biržai District, Biržai County.⁶⁸

In summary, it becomes clear that 75 per cent of the female fighters whose social back-
ground we identified came from families of farmers. The statistical figures also indicate hy-
pothetical assumptions why the majority of female partisans came from families of medi-
um-sized farmers, i.e. belonged to the middle class that was emerging during the period of
existence of the Republic of Lithuania. Historian Dainius Noreika notes that the agricultural
reform carried out in Lithuania during the interwar period created a broad stratum of the
population for whom Lithuania's independence was not just an abstraction, but also a real-
ity characterised by objective changes.⁶⁹ For these people, the loss of Lithuanian statehood
and the social and economic policy carried out by the Soviets (the abolition of private prop-
erty and the establishment of collective farms) was not only a consequence of the unfavour-
able geopolitical realities, but most importantly – the expropriation of their own property
(usually agriculture) that they had acquired through personal effort. Medium-sized farms
prevailed in Lithuania during the interwar period,⁷⁰ so the most affected by this Soviet pol-
icy were medium-sized farmers, who made up the largest segment of farmers in Lithuania
during the interwar period. The drastic changes in their personal and financial life led to an
uncompromising attitude and hostility towards the Soviet authorities.

After declaring independence in 1918, Lithuania became concerned about its literacy
rates, which were very low compared to other European countries. According to the 1923
Lithuanian census, almost 56 per cent of the population was literate or semi-literate (only
able to read), so more than 40 per cent could neither read nor write. Among women, 55
per cent were literate or semi-literate. The percentage was similar for men⁷¹.

Data on the education of the female partisans (see Fig. 8) show that 35 per cent of these
women had completed four grades of primary school. This was the requirement for com-
pulsory schooling in the Lithuanian education system during the interwar period. 10 per
cent of the women had a secondary education, and 4 per cent had higher education. Some

⁶⁷ Emilija Ivanauskaitė's application to join the Lithuanian Riflemen's Union, 15-Oct-1929, in: *LCSA*, f. 561, ap. 22, b. 349, l. 1

⁶⁸ Biržai County, Biržai District, Šleideriškiiai Eldership voter list, in: *LCSA*, f. 1357, ap. 12, b. 73, l. 34 a. p.

⁶⁹ D. Noreika, *op. cit.*, p. 11.

⁷⁰ A. Stalgienė, "Ūkio dydžio problema tarpukario Lietuvoje", [online], in: <https://www.manoukis.lt/mano-ukis-zurnalas/2014/05/ukio-dydzio-problema-tarpukario-lietuvoje/> (15-Oct-2022).

⁷¹ *Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*, Kaunas, 1925, p. XLVIII.

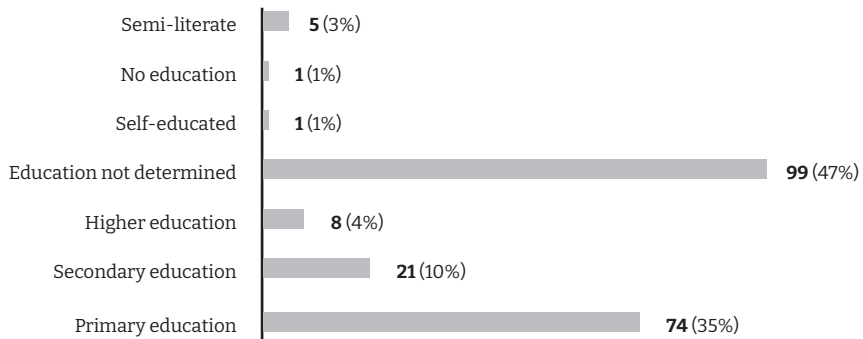

Figure 8. Education of the female partisans in the King Mindaugas region

3 per cent of the female partisans were semi-literate. It was not possible to determine the level of education of 47 per cent of the female partisans, but taking into account the general trends in interwar education and the empirical data collected, one could say that the women who fall into this statistically undefined part also had a primary education. For many children of farmers, the life path was associated with work on their own farm, so primary school was the only educational institution where the knowledge gained was enough for practical life.

Looking deeper into the education of the female fighters in the Northeastern Lithuania partisan region, it is noticeable that this region included the counties where both the most literate and the least literate inhabitants of Lithuania lived during the interwar period. For example, in the counties of Biržai and Pasvalys, the city of Panevėžys and Ukmergė, the overall illiteracy rate was 30-35 per cent, while in the counties of Zarasai and Rokiškis, illiteracy ranged from 40 to 50 per cent.⁷²

Excerpt from Robertas Indrikas's memoirs:

Sometimes in the bunker, Emilija used to sit and write. She would write and compose, and constantly consulted with Jonas Krivickas about how to write something better, what words to use... Even though Emilija Lujanienė was uneducated, she really wanted to write poems, and downright envied Bronius Krivickas for his talent.⁷³ And sometimes, sitting on a stump in the forest, with her machine gun next to her, she would write and compose verses:

By the Pensive Christ

... Ease my misery, O God,
Give me strength in adversity,
So that I am patient and staunch
With my weapon always raised.

⁷² *Ibid.*

⁷³ Bronius Krivickas (1919–1952) was a Lithuanian writer, poet, literary critic and anti-Soviet partisan. His work is mainly characterised by satire and literary criticism against the occupying Soviet state. Among the partisans, he was also widely known by his code name, "Vilnius".

My – a woman's – hands may be weak,
But they hold the weapon firmly...⁷⁴

III. Marital Status

A very important aspect of the study of the female partisans' biographies is their marital status.

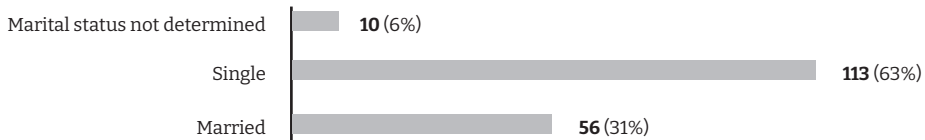

Figure 9. Marital status of the female partisans in the King Mindaugas region

The indicators of the female partisans' marital status that were examined (see Fig. 9) highlight a direct connection with their motivation. The study revealed that 31 per cent of the female fighters were married. Following their husbands, married women joined the ranks of the partisans. Pranas Dirsė (code name "Kraštelis"), a partisan from the Vytytis Military District, notes that "it was not the most pleasant thing for women to be partisans with men in the forests, but they were all devoted to their husbands."⁷⁵

Dainius Noreika's research also reveals that family was not an obstacle to choosing the partisan path. For men (especially after the announcement of the amnesty), family could be either a factor in leaving the ranks of the partisans or a factor in staying with them. However, it was more common for men to give priority not to their families, but to fighting for Lithuania's independence, since some of them had already lost their families before the amnesty was declared.⁷⁶ The author concludes that repressed families and the desire to avenge them could have been a deciding factor in staying with the partisans and not giving up.⁷⁷

The biographies of the women that were examined testify that most of them (63 per cent) were not married. The Soviet repressive apparatus sought to exploit this circumstance by discrediting the moral face of the partisan war. In the character sketches, indictments and other operational documents drawn up by the occupants for female partisans or messengers, the term "female bandit" (Russian: *бандитка*) is often accompanied by the additional "bandit's lover" (*любовница бандита*) or "had an intimate relationship with a bandit" (*состояла в интимной связи с бандитом*).

⁷⁴ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, Vol. 2, Part 2, pp. 665, 668.

⁷⁵ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, Vol. 2, Part 1, compiled by Romas Kaunietis, Vilnius: Vaga, 1998, p. 340.

⁷⁶ D. Noreika, *op. cit.*, p. 290.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 291.

When describing women who were participants in the partisan warfare, the Cheka deliberately used terminology that was stigmatising and suggested that the person was immoral. This campaign of discrediting women, which continued throughout the partisan war, was targeted at the part of society that supported the partisan efforts, in order to diminish the physical and moral public support that was so vital to the partisans. To be fair, it should be mentioned that in the written legacy of the partisans, we can come across numerous cases (only with women sympathetic to the Soviet government as their object) where the partisans give their opinions very expressively about women who interacted with the occupants, calling them whores and morally depraved “Katyushas”.⁷⁸

The Soviets’ “concern” about the moral face of Lithuanian women was hypocritical. Partisan documents and contemporaries’ memories of the events present a different picture than that found in the Soviet discourse. Even in the conditions of partisan warfare, the freedom fighters – both men and women – tried to continue the usual traditions of forming the institution of family. Partisan men and women would secretly get married in churches with their comrades in arms as witnesses, postponing the formalisation of a church marriage until the times “when victory is achieved”.

Joana Railaitė (code name “Neringa”) and Antanas Slučka (code name “Šarūnas”), a charismatic partisan couple with a tragic fate, got married in 1947, when Slučka was the commander of the Algimantas Military District.

The partisan poet Diana Glemžaitė and Juozas Bulovas (code name “Iksas”), commander of the Gediminas company of the Kunigaikštis Margiris territorial unit, took their vows in 1948. Both women and their spouses created a partisan family life in forest conditions. They did not live somewhere not far from their husbands, but alongside them in the forest.

When their daughter died at birth, Glemžaitė immediately returned to Bulovas. A close friend recalled Glemžaitė saying that “if I die, it’ll be with my husband – I have to be by his side.”⁷⁹ Glemžaitė’s words were prophetic – she died together with her husband on 14 November 1949 in Plunksnuočiai forest in Rokiškis County. A couple of weeks earlier, on 28 October 1949, Lithuania had already lost one of its most famous and most active partisan couples – King Mindaugas region commander Antanas Slučka-Šarūnas and secretary of staff Joana Railaitė-Neringa – who died together in the bunker.

On 28 September 1951, an older couple died together in Paindré Village (Zarasai District) – Povilas Stukas and his wife Ona Stukienė, who had the symbolic code names of *Motina* (“Mother”) and *Tėvas* (“Father”). Betrayed in front of their young son, Edvardas Vaičėnas (code name “Edzka”) and Ona Vaičėnienė (code name “Marti”) were killed on 29 January 1949.

⁷⁸ E. Kripienė, *Vyrų...*, pp. 84–85.

⁷⁹ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, Vol. 2, Part 2, p. 380.

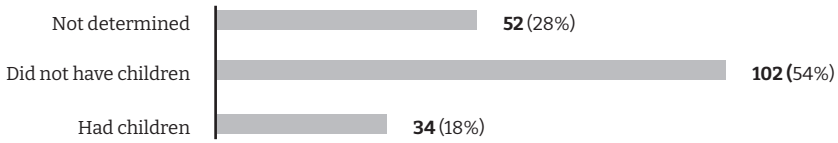

Figure 10. Female partisans and children in the King Mindaugas region

For partisan couples, the foreboding words of the marriage vows “until death do us part” became a likely scenario, the end of which was very consciously chosen by the women themselves. Sometimes having very little chance of not getting directly involved in the partisan war and saving their lives that way, it was the women who decided to stay with their partisan husbands.

Excerpt from Emilija Lujanienė’s 16-Apr-1953 interrogation protocol:

My husband was Petras Lujanas, who was arrested and sentenced by the MGB in 1946. However, ringleader Jonas Krivickas and I began living together in 1949, and I considered him my husband, even though our marriage was not officially registered, but in previous interrogations I called the latter my husband.⁸⁰

One of the most sensitive aspects in researching the biographies of female partisan is their relationship with their children. Empirical studies show (see Fig. 10) that more than half of the partisans (54 per cent) did not have children, while 18 per cent of the female fighters were mothers; historical and archival sources do not provide data about the remaining 28 per cent of women.

She [Emilija Lujanienė] tended to fantasise. She told everyone that Modesta (the daughter of her brother, who was exiled to Siberia) was her daughter. Apparently, her maternal instinct was kicking in. She also came up with a story about a son...⁸¹

The decision for women to join the partisan ranks with their fighting husbands and leave their children with relatives was determined by the rational understanding that they, as spouses of partisans, could be arrested or otherwise repressed at any time, so it was better for them to leave their children in the safe environment of their relatives and go join the partisans themselves. It was very likely that in the case of arrest, the children of the partisans would end up in orphanages or in the care of strangers.

Women also had children while in the ranks of the partisans. Pregnant fighters who had retreated to the forest had to endure extremely difficult physical and moral conditions. The constant stress and not having a permanent place of residence, as well as the bad diet and lack of medical care, meant that women’s pregnancies did not always end well, and not all newborns survived.

⁸⁰ Emilija Lujanienė’s interrogation protocol, 16-Apr-1953, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 100.

⁸¹ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, Vol. 2, Part 2, pp. 667-668.

Diana Glemžaitė and Juozas Bulovas-Iksas were expecting a child in 1949. When the time came to give birth, Glemžaitė went to Kaunas to have her baby, pretended to be just someone passing through. The baby girl did not survive. Glemžaitė returned to her husband, and soon after, on 11 November 1949, they died together.

In the winter of 1949, partisan Emilija Miškinytė (code name “Audronė”) and partisan Jonas Šimonius (code name “Šposas”) were expecting a baby. The year 1949 was extremely tragic for Miškinytė. First her husband drowned in an accident, and then their son, who was born shortly after, only survived a few months. Miškinytė, who was 21 at the time, returned to the partisans immediately after her son’s death and was arrested in the autumn of 1949.⁸²

Salomėja Piliponytė (code name “Rūta”) had a baby with another partisan in March 1947. The child’s father died soon after, and Piliponytė decided to go to the forest for good. The child was taken in by reliable people. However, Soviet government activists quickly found out whose child it was, and after being taken away from her guardians, she was sent to an orphanage. Piliponytė had hoped that after getting forged documents, she would be able to legalise herself and get her daughter back, but in October 1948 she was arrested and sentenced to 10 years in prison. Once she got back from prison camp, Piliponytė was advised not to look for her daughter, because she had been adopted by a Russian family as a foundling.⁸³

The family life of partisans Genovaitė Grigoravičiūtė-Dautartienė and her husband Adomas Dautartas (code name “Žvirblys”) ended tragically. The spouses died in Kėdainiai County on 21 April 1949. Grigoravičiūtė-Dautartienė was expecting a baby at the time of her death.⁸⁴

Partisan Jonas Kadžionis (code name “Bėda”) spoke of the tragic situation of a mother and a child born to partisans in a bunker without embellishment: “...we had a son. He was born underground, in a dark bunker. He didn’t cry, and didn’t show any voice. The baby’s eyes were blue, and a louse – hardship’s companion – was crawling on his face.”⁸⁵

The Soviet authorities realised that the soft spot for partisans, and especially partisans who were mothers, was children. Children became a kind of bait to force women to withdraw from the ranks of the partisans. There was a conscious appeal to the female partisan’s maternal instinct, questioning her behaviour as a mother and emphasising that she clearly does not care about her child’s safety and well-being, or the fact that her child is growing up without a mother. Partisan Sofija Žilienė (code name “Klajūnė”) was the wife of

⁸² Emilija Miškinytė’s interrogation protocol, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. 41129/3, l. 18, 30, 31.

⁸³ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, Vol. 3, pp. 893, 895, 896.

⁸⁴ *Laisvės kovotojų prisiminimai*, Vol. 7, Part 2, compiled by Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2010, p. 623.

⁸⁵ Jonas Kadžionis-Bėda, *Per skausmo pelkes*, Vilnius: LGGRTC, 2020, p. 191.

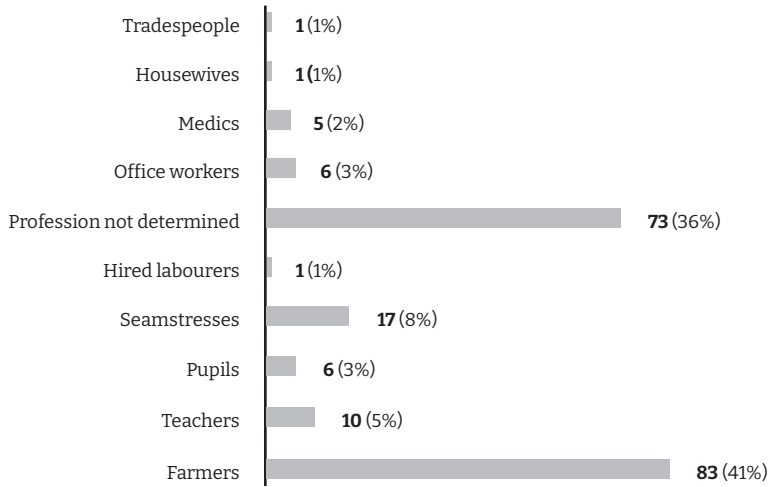

Figure 11. Professions of the female partisans in the King Mindaugas region

Antanas Žilys (code name “Žaibas”). After personally experiencing a mother-child drama when her son, who was only a few years old, was taken hostage by the authorities, Žilienė admitted that if they had tortured the children, she would have not been able to handle it.⁸⁶

These stories reveal both personal tragedies and personal decisions. Children born during the partisan war did not become a reason for women to leave the forest. Their behaviour was determined by specific circumstances – the understanding of the women themselves that *this* was the best decision for them and their children at that time.

The children of the partisans admit themselves that being the *child of a “bandit”* haunted them throughout the Soviet era. When Janina Stukaitė, the daughter of Povilas Stukas-Tėvas and Ona Stukienė-Motina, wanted to get a job as an accountant at the MTS (machine tractor station), she was told that “for a child of bandits, milking the cows of a collective farm is too great an honour. To everyone, I was just the child of bandits.”⁸⁷

In the table of work and professional activities of the female participants in the partisan war (see Fig. 11), agricultural activities dominate. The majority of the female fighters (41 per cent) were farmers, while 8 per cent of the women worked as seamstresses, 5 per cent were teachers, 3 per cent were schoolgirls, 3 per cent were maids, and 2 per cent had medical training. So even 13 per cent of the female partisans had intellectual/creative potential, which was extremely necessary in the public activities of the partisans – publishing various partisan press and contributing to the formation of its content. It was not possible to determine the professions of 38 per cent of the female partisans. If we compare this to the

⁸⁶ Aukštaitijos partizanų prisiminimai, Vol. 1, p. 81.

⁸⁷ Povilas Stukas and Ona Stukienė’s military volunteer file, in: *The Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania (LGGRTC) archive*, b. D-16.

overall statistics of work activities and occupations of female participants in the partisan war, we can see that the female partisans in the Northeastern Lithuania partisan region reflect the general statistical trends. The only statistical component that stands out and does not coincide is that in the Northeastern Lithuania partisan region, only 3 per cent of the female partisans were pupils, whereas in the general statistical study of female partisan war participants, this indicator is 9 per cent. This difference is also due to the fact that the general statistics include all women who participated in the freedom fights, while these only include partisans. The number of pupils was significantly higher among the messengers.

IV. The Fates of the Female Partisans

A study of the fates of the female partisans (see Fig. 12) revealed that women who chose the path of fighters faced a very specific fate – death or arrest. 43 per cent of the female partisans in the King Mindaugas region were killed and 42 per cent were arrested and convicted, while just 2 per cent became legal and 2 per cent went into hiding. The fates of 7 per cent of the female partisans is unknown.

Emilija Lujanienė was in Tučas's squad until 22 February 1947, and then, without telling the other partisans, secretly became legal "due to illness and the difficult conditions in hiding."⁸⁸ When going through the legalisation process, Lujanienė "handed in German rifle No 3088 and 16 rounds."⁸⁹ A year later, she rejoined the resistance activities. On 6 April 1953, 200 MVD internal troops carried out a military operation in the vicinity of Skaistkalne, a village in the Bauska District of the Latvian SSR.

Excerpt from the report about the Cheka's military operation:

At 13:00, the troops came under fire in forest block 94. Jonas Krivickas and Povilas Dagys were killed during the ensuing shootout. Later, the soldiers spotted a woman armed with a machine gun on the edge of the forest; when she saw the soldiers, she went back into the forest, tossed down the machine gun and tried to escape, but was arrested. The person who was arrested turned out to be the "bandit" Emilija Lujanienė.⁹⁰

Just like men, women were killed in battle or committed suicide. Some of them surrendered to captivity, were interrogated and tried just like men – according to Article 58 of the Criminal Code of the RSFSR "for treason". Female partisans were given the same punishment as male partisans: 25 years of imprisonment in correctional labour camps.

Excerpt from Emilija Lujanienė's judgment:

Pursuant to Article 58(1)(a) of the Criminal Code of the RSFSR, Lujanienė Emilija, daughter of Kazimieras, is to be imprisoned in a correctional labour camp for twenty-five years, with restriction of civil rights for five years and confiscation of all property.⁹¹

⁸⁸ Emilija Lujanienė's interrogation protocol, 07-Apr-1953, in: *LSA*, f. K-1, a p. 58, b. 26572/3, l. 23.

⁸⁹ Emilija Lujanienė's certificate of legalisation, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 372.

⁹⁰ Military operation report, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 354-355.

⁹¹ Emilija Lujanienė's sentence, in: *LSA*, f. k-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 444.

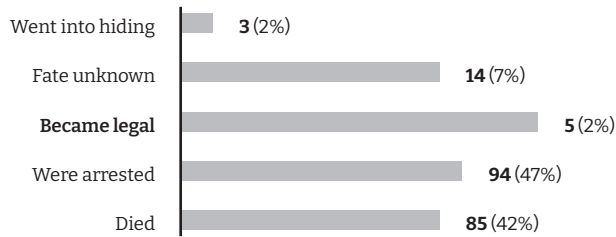

Figure 12. Fates of the female partisans in the King Mindaugas region

The female partisans who were arrested and survived admit in their memoirs that at that time, they were jealous of their sisters in arms who were killed. Partisan Jadvyga Žardinskaitė- Daktaras Dolitlis recalls that when she was captured on 14 March 1951, the most tragic part of her life began: “I’m jealous of my dead friends,” said Žardinskaitė, who was sentenced to 25 years in prison.⁹² The physical and psychological abuse experienced during the interrogation became a wound that would not heal. The interrogation protocols in the criminal cases do not directly disclose what means were used by the repressive apparatus. Only certain telling details – the duration and time of the interrogation, the sudden decision of the interrogators to start speaking “only the truth” – allow us to infer the physical and psychological effects applied to the remand prisoners in order to extract the information they wanted.

Only the spoken past helps to understand the extent of physical and psychological torture experienced after the war. In the women’s memories, the method of breaking the remand prisoners psychologically by humiliating their human dignity and the mocking of the female body stand out clearly. The former participants of the freedom fights, both through their silence and through their frank testimony, revealed what they were forced to go through. Partisan Stasė Bislytė (code name “Klajūnė”), who was the wife of partisan Matas Paškonis, was held completely naked for three days in a cell with water up to her knees.⁹³

Messenger Onutė Kripaitytė (code name “Vyšnia”) said that after the war, she and her sister raised a relative’s daughter who was born in prison. When Kripaitytė was arrested, the interrogator accused her of having this girl with a partisan. She denied these allegations, so the interrogators decided to conduct multiple checks to make sure, as Kripaitytė claims, that she was not living with a man.⁹⁴

Pulling women’s hair out during interrogation was both physical punishment and a symbolic form of humiliation. This is come across in the memories of almost every wom-

⁹² Jadvyga Žardinskaitė-Bartašienė’s military volunteer file B-162, in: LGGRTC archive.

⁹³ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, Vol. 1, p. 734.

⁹⁴ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, Vol. 3, pp. 162-164.

an who was interrogated. Partisan Stasė Bislytė had long hair. During the interrogation, they tied her by her braids and began lifting her up until they ripped them out, scalp and all.⁹⁵ Partisan Sofija Žilienė- Klajūnė remembers: “I was wearing braids, so the executioners, they pulled them out; I couldn’t touch my head – it was like all the skin had been ripped off my skull.”

The statistical data that we used to refine the historical image of female partisans and to explain one of the most tragic stages of Lithuanian history hide the tragedies of Lithuanian society as well as the personal tragedies and ruined lives of people. The emotionally impactful micro-histories of female partisans that were uncovered during the research are like puzzle pieces that gradually fill in the yet unfinished map of the partisan struggles.

Since the beginning of research on the Lithuanian partisan war, a romanticised image of the “female fighter” – the “female warrior” – shaped in the historical consciousness of Lithuanian society after the restoration of independence and is still prevalent to this day. It is emotional and highlights the heroism of the fight. The female fighter becomes an example of the heroism of the nation. This is a very convenient image that is easily accepted by historical memory and that the public wants to see. Empirical material and memoirs reveal the everyday image of fighting women that is not a façade, including the moral and physical fatigue, hunger, disease, disappointment, arrests, interrogations and deaths, as well as determination to fight and unbreakable strength of will.

Conclusions

1. The typical path of women to the ranks of partisans started with supporting partisans or maintaining connections between partisan formations, i.e. at first they were sponsors or served as messengers. Often the women had family members who were partisans – fathers, brothers, husbands or fiancées – while in other cases they knew men from the same village, school or so on who were partisans. The biographies of the women that were examined revealed that most of them (38 per cent) started their partisan activities in the second stage of the partisan war that began in 1946, although if we look at the figures by year, new enlistments peaked in 1945 (24 per cent).

2. The analysis of the reasons for women getting involved in the partisan movement revealed that more than half of them chose the path of fighters because they had been influenced by their immediate environment, i.e. their relatives were already actively involved in the armed resistance. This insight confirms the relationship between women’s motivation and the activities of their relatives imparted in historiography (the works of Žaneta Smolskutė and Aistė Petrauskienė). One tenth of the female partisans examined became involved in the armed resistance for political reasons. This trend correlates with

⁹⁵ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, Vol. 1, p. 736.

the insight that political engagement was not a decisive factor in women's decisions to become partisans. On the other hand, the political motives of women enlisting speak of the civic awareness and engagement that was introduced during the interwar period and highlight the phenomenon of personal responsibility for the creation of one's own state that matured at that time. We recognise that refining the motivating factors is difficult, because personal beliefs (political hostility to the Soviet government) and the influence of the immediate environment on the decision are very closely related.

3. Examination of the social cross-section revealed that most of the female partisans came from families of medium-sized farmers, i.e. belonged to the largest social group in interwar Lithuania. Empirical data confirmed the opinion that the partisan resistance was essentially a struggle of the rural part of society against the Soviet regime.

4. Having a family or children was not an obstacle for women to become partisans. On the contrary – it can be observed that if a woman's husband was a partisan, the probability that she herself will join the partisans in one way or another clearly increased. As many as 31 per cent of the female partisans who were studied were married, and 18 per cent had children.

5. The study of the fates of the female fighters imparts that these women either died/committed suicide or were arrested and convicted. There were only a few isolated cases of female partisans becoming legal. In this case, a clear difference is evident between the fates of women and men. Men became legal both individually and in groups. The Soviet repressive system treated male and female partisans equally – they were called “bandits” and punished according to Article 58 of the Criminal Code of the RSFSR.

6. The research highlighted the following typical collective biography of a female partisan in the King Mindaugas region: A 20-year-old Lithuanian farmer with a primary education, single, no children, with family members who were participants in the armed resistance; she became involved in the resistance under the influence of external (the involvement of family members) rather than internal factors (anti-Soviet sentiment), starting out as a supporter or messenger and then joining the ranks of the partisans, where she performed both housekeeping and combat functions before being arrested or killed.

Ramona Staveckaitė-Notari, Andrius Tumavičius

Moterys ginkluotoje rezistencijoje Lietuvos šiaurės rytuose: Karaliaus Mindaugo partizanų srities atvejis

Santrauka

Straipsnyje siekta išgryninti pirminio statistinio tyrimo „Moterys Lietuvos partizaniniame kare 1944–1953 m.“ duomenis, ištiriant Šiaurės Lietuvos rytų partizanų srities moterų partizanų biografijas pagal tikslingai pasirinktus biografinius parametrus, ir pateikti objektyvų moters partizanės paveikslą. Darbe išanalizuoti moterų įsitraukimo į partizaninį judėjimą motyvai, ištirtas socialinis kovotojų biografijų pjūvis, išnagrinėta šeiminė rezistenčių padėtis bei partizanų likimai. Atlikus tyrimą nustatyta, kad daugiau kaip pusė kovotojų kelią pasirinko paveiktos artimos aplinkos, t. y. jų artimieji aktyviai dalyvavo ginkluotoje rezistencijoje. Ši įžvalga patvirtina istoriografijoje atskleistą moterų motyvacijos ir jų artimųjų veiklos santykį. Dėl politinių motyvų į ginkluotą rezistenciją įsitraukė dešimtadalis iš-tirtų partizanų. Tokia tendencija koreliuoja su įžvalga, kad politinis angažuotumas tarp moterų buvo mažas. Socialinio pjūvio nagrinėjimas atskleidė, kad dauguma partizanų buvo kilusios iš ūkininkų, t. y. priklausė pagrindinei socialinei Lietuvos Respublikos gyventojų grupei. Empiriniai duomenys patvirtino nuomonę, kad partizaninis pasipriešinimas iš esmės buvo kaimiškosios visuomenės dalies kova su sovietiniu režimu. Partizanų šeiminės padėties analizė atskleidė, jog daugiau nei 60 proc. kovotojų buvo netekėjusios merginos, 30 proc. buvo sukūrusios šeimą, o 18 proc. turėjo vaikų. Kovotojų likimų tyrimas byloja, kad jos arba žūdavo (nusižudydavo), arba būdavo suimtos ir nuteistos. Partizanų legalizacijos buvo tik keletas pavienių atvejų. Šiuo atveju įžvelgiamas aiškus skirtumas tarp moterų ir vyrų likimų. Vyrų legalizuodavosi tiek pavieniui, tiek ir grupėmis. Sovietų represinė sistema partizanus ir partizanes vertino vienodai: jie buvo vadinami banditais ir baudžiami pagal RSFSR baudžiamojo kodekso 58 str. Analizuota medžiaga suformavo tokią tipinę Karaliaus Mindaugo partizanų srities partizanės kolektyvinę biografiją: dvidešimtmetė lietuvė, ūkininkė, baigusi pradžios mokyklą, nesusituokusi, neturinti vaikų, šeimos nariai ginkluotos rezistencijos dalyviai, rezistencinę veiklą pradėjo veikiami iš-orinių (šeimos narių įsitraukimo), o ne vidinių veiksnių (asmeninis antisovietinis nusiteikimas), iš pradžių buvo rėmėja ar ryšininkė, vėliau įstojo į partizanų gretas, vykdė tiek ūkines, tiek kovines funkcijas, buvo areštuota arba žuvusi.

Reikšminiai žodžiai: partizanė, rezistencija, partizaninis karas, kolektyvinė biografija.

Families in the Lithuanian Partisan War: The Case of the Dešinys Group (1949–1953)

EMILIJA KARALIŪTĖ

Student

Vilnius University – Faculty of History

✉ emilijoskaraliutes@gmail.com

The purpose of this study is to analyse the relationship of the participants of the armed underground resistance with their families after they decided to become partisans and after they actually became partisans, to include discussion of how such a decision changed the fate of their loved ones.

The existing sources hint at three possible reactions of any family to the decision of one of its members to join the armed anti-Soviet resistance: such a person might be blessed with a prayer (and a cross) with kneeling; but there were also chaotic reactions. But, in any case, having to saying goodbye to loved ones did not change the decision of those who went ahead with it. Family members, regardless of whether they expressed approval or opposition to such a decision, often naturally became involved in underground activities.

The case of Dešinys Group (tėvūnija) reveals the importance of families in the Lithuanian fight for freedom and the extent to which relatives were involved – with a unit as small as the Dešinys Group, according to this investigation, 66.7% of the individuals of these five families became fighters or their informants. In the Lithuanian fights for freedom, these five families in it lost 16 children, and not a single relative was left untouched by the Soviets – all of them were exiled or forced to hide.

Keywords: Lithuanian fights for freedom, partisans, Dešinys tėvūnija/Group, deportation.

Introduction

In post-war studies of the fights for freedom, it is still common for people to focus on the stories of those who participated in the armed underground resistance, with discussions of the procedures they employed and their struggles, while other equally important people active in the underground resistance seemingly end up forgotten; starting with the fact that, behind each fighter, there were usually their family members. Partisans' family members accompanied them from the moment they began to resist, and they too became an equally important part of the guerrilla war – the first supporters, the liaisons, and finally the fighters who took up arms. When this is borne in mind, family research offers a somewhat broader view of the participants of the resistance and their diversity; the contribution of not only of the fighters in the partisan war but that of their relatives as well is highlighted. Even the partisan groups (*tėvūnija*) have not received much attention from historians to this date, and this attempt to reveal the involvement of families in the resistance – with an analysis of the Dešinys Group – may fill this gap, at least to some extent.

This is a topic which is becoming more and more important in today's context, with new insights from psychologists on traumatic experiences and their long-term consequences, especially when one considers that one of the most important environments that can help a person overcome the trauma of war and occupation – the family – was destroyed during this period.¹ There can be no doubt that the stories of the families involved in the resistance to the occupying regime are only becoming closer and more relevant in the wake of the war in Ukraine that began in 2022, and the ongoing dispersal of Ukrainian families.

The subject of the work. Consider the closest environment of a partisan before they join the ranks of armed underground resistance i.e. the members of their family. Although the fighters were also supported by their relatives, it was decided that only those closest to the participants of the armed underground resistance would be discussed here; those who immediately gained suspicion among those in the repressive structures of the Soviets.

The aim of the work. To analyse the relationship of the participants of the armed underground resistance with their families after they decided to become, and indeed became, partisans; and how such a decision changed the fate of their relatives.

Objectives:

1. To analyse the relationships and ties of family members with those among their relatives who became partisans.
2. To reveal the role of the family within small organisational units, with the example of the Dešinys Group of the Geležinis Vilkas Unit of the Tauras District.
3. To discuss the fate of the relatives of the partisans of the Dešinys Group.

¹ Danutė Gailienė, *Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2021, p. 75.

Research methods. A descriptive analytical method was chosen, for the sake of outlining the course of the research, and analysis of the sources and the conclusions, while the case study also allowed for examination of the involvement of relatives in the partisan war in more detail.

Chronological boundaries. The starting point is 1949, when the groups began to be created, and the end of the period of the research is a point in 1953, but the fate of partisans' families in later years is also visited.

A review of the historiography. Although the historiography does not deal with the history of the relatives of those who participated in the freedom struggles, Regina Laukaitytė's monograph,² published in 2022, offers a separate, albeit very short chapter (which does not include much new information) devoted to the families connected with the armed underground resistance. One thing that is probably a little more important is the author's contribution to the topic of exile, which deals with a previously ignored issue – life after *escaping* exile. The importance of local communities, including the family members of fighters, in the resistance to the occupation regime is also highlighted by the American political scientist Roger D. Petersen.³ However, most of his statements have been empirically substantiated and embellished by Dainius Noreika – it is in the dissertation of the latter⁴ that we find the most relevant issues for this thesis which discusses the relatives of partisans.

The works on the partisan war⁵ are very brief when it comes to families' histories and their contribution to the post-war freedom struggles, or the relations between the partisans and their relatives – the main aspects of the work are but briefly mentioned here. There was greater employment of syntheses, with the aim of arranging and developing the main focus or commemorating general events of the post-war freedom struggle. Meanwhile, the relevance of contextual literature was greatest in connection with understanding the measures undertaken by the Soviet repressive structures against the partisans' relatives. This was mainly the subject of the historian Arvydas Anušauskas.⁶

Overview of sources. The first group of sources comprises archival sources and the subgroups thereof – and this category is particularly problematic in terms of quantity and retrieval; it is partisan documents and personal letters. Of course, letters, especially those

² Regina Laukaitytė, *Pokaris Lietuvoje belaukiant išlaisvinimo*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022.

³ Roger D. Petersen, *Resistance and Rebellion. Lessons from Eastern Europe*, New York: Cambridge University Press, 2001.

⁴ Dainius Noreika, *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema* [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020.

⁵ Nijolė Gaškaitė, Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, Bonifacas Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996.

⁶ Arvydas Anušauskas, *Teroras 1940–1958*, Vilnius: Versus Aureus, 2012.

written to family members who were exiled during the partisan war, are not without their figurative meanings, but there is also another problem: many letters, like partisan documents, are scattered across various files, and it is also likely that many of them are not yet available to researchers on the basis of the fact that they are kept in private collections. This work will delve into the discovered letters of the fighters of the Dešinys Group (*Dešinio tėvūnija*), which are included in the formulary files, as well as in the criminal file of Julija Popieraitė.⁷

The second significant group is comprised of the documents of the Soviet repressive structures. These comprise, first of all, the criminal files of partisans and their relatives, stored in the Lithuanian Special Archive. They do not really go into the family history relevant to this research; at best, as was usually required in initial interrogations, these listed family members, relatives, their places of residence, and perhaps a few additional facts, such as why they joined the freedom fights, but this often cuts off the more detailed story about the family – it was much more important for the interrogators to know where the family was hiding, and where the bunkers were. Criminal files are not always sufficient for revealing in full detail the relationships and connections between partisans and their family members, except when there is no other option and no more material has been discovered. However, these files have been chosen in order to form the basis of a more coherent narrative. In order to provide an overview of the Dešinys Group, the agency file “Vabalai” (Beetles) (Жуки), which was opened up in the combating of the fighters of this unit, and the deportation files in the K-19 Collection have been drawn on here.

The third group is made up of published sources, these being primarily memoirs of partisans and their relatives. The most obvious weakness to be recognised with such a source (oral history), is the temporal distance i.e. the problem of (re)constructing the emerging general narrative and memories. However, it is not always possible to find a larger number of contemporaneous sources, which, of course, most accurately capture and authentically convey here-and-now experiences and emotions (especially in the case of letters). Thus, in this work, we have to rely on memoirs to provide a description of the fate of relatives where there are no contemporaneous sources, and also to convey some of the details of the everyday life of the partisans and their relatives. It is also believed that, by efforts not to retell encounters with the army as accurately as possible, or by focussing not on individual dates but rather on the stories of families, it is possible to discover unique material which, when combined with other archival sources for the purpose of verifying some of the details of the narrative or for filling in gaps, is the only thing that can provide a more diverse presentation of the subject.

One thing included in the published sources relevant to the research is the written legacy of the partisans, although the main problem for most of them is writing for a wider

⁷ Criminal case of Julija Popieraitė, in: *Lithuanian Special Archives (LSA)*, f. K-1, ap. 58, b. P-14993.

audience.⁸ In this way, we find experiences that are not entirely authentic, and narratives that have been literarised. In view of this obstacle, when trying to circumvent it to some extent, it should be added that sources that have become classics of this kind offer more opportunity to verify, and most importantly to complement, the claims that have already been established in historiography.

Partisans' relations and ties with their relatives

When we talk about a determined person leaving home, their motivations influenced by various reasons and circumstances, the classic image of a mother blessing her children and seeing them off to fight in the partisan war immediately comes to mind. This is perhaps something best recognised in the memoirs of Juozas Lukša, in which he describes the parting of himself and his brother Stasys-Juodvarnis from their weeping mother, who sends off her kneeling children as she makes the sign of the cross on them, wishing God's protection for her sons on the path they have chosen.⁹ Such farewells to children were not a phenomenon exclusive to the Lithuanian partisan war effort; similar farewells have been known since ancient times, in which, according to different traditions, parents blessed those who were going to the battles of the time, and later to the uprisings. Only in the case of Lithuania, from the 19th century to the early 20th century, such farewells were almost unheard of – Lithuanian men were dispatched to the wars in Tsarist Russia, usually without being allowed to say goodbye to their families,¹⁰ and the partisan war only revived the broken tradition after a long time. Moreover, between the wars, Lithuania was little-affected by secularisation, and it was the mother who was the person in the family that was expected to pass the faith to her children¹¹ – perhaps, in the more religious families, this was the way of saying goodbye.

However, it is also possible to detect less sacred or harmonious-sounding farewells from home; farewells which, although not often emphasised in historiography, give the impression that they were not entirely rare. On the contrary, they seem quite realistic and human and, given the situation at the time, it seems likely that there could have been more than a few. We find fewer images of family members falling on their knees, crying or making accusations (“you will get my children killed”¹²), or reproaches (“you are not supposed to walk

⁸ [Juozas Lukša] Juozas Daumantas, *Partizanai*, Vilnius: Vaga, 1990; Adolfas Ramanauskas-Vanagas, *Daugel krito sūnų...*, Vilnius: Mintis, 1991.

⁹ J. Daumantas, *op. cit.*, p. 134.

¹⁰ Vita Ivanauskaitė, „Mirtis ir laidotuvės vėlyvosiose karinėse-istorinėse dainose: folkloriniai naujos istorinės patirties atspindžiai“, in: *Tautosakos darbai*, vol. 30, 2006, p. 162.

¹¹ Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė, *Lietuvių šeima vertybių sankirtoje (XX a. – XXI a. pradžia)* [monografija], Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2012, p. 114.

¹² Told by Benediktas Trakimas-Genelis, in: *Laisvės kovotojų prisiminimai*, edited by Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2010, vol. 8, no 2, p. 61.

in the woods; you are supposed to raise a child”¹³) against the would-be partisan fighter, but the reasons for such omissions can vary – perhaps it is not considered an important part of the story, especially if everything happened without any special blessing, or perhaps it is too painful to talk about a particular borderline situation following which the fate of families was irreversibly changed; something which is (un)consciously being tried to be pushed aside. But such behaviour or anger on the part of family members should not come across as something of a surprise, given the original context of the initial tyranny of the Soviet reoccupation and the Red Army, during which many people joined the partisan ranks. With the terror raging – one might have seen examples of it among their relatives or neighbours – it is natural to fear both for the fate of the person leaving and for the fate of those who stayed home. However, although it would seem that a lack of traditional blessing and attempts of family members’ activists to discourage them by presenting plausible future opportunities must have made the decision to leave and become a partisan much more difficult, for many people, neither their family nor their requests changed their beliefs.

In most cases, regardless of the circumstances under which ways were parted, those family members who stayed at home naturally became the first point-of-call supporters and liaisons of the armed underground resistance when one of their relatives became involved. In his attempt to explain what motivated individuals to join the resistance, Petersen places particular emphasis on the importance of family ties. This study identifies family ties as unconditional – something which brings about much higher potential risks when it comes to providing assistance if at least one family member joins or supports the armed resistance (+2).¹⁴ When asked why they took such risks, relatives often talked like they did not even understand the question: “[...] our brothers are in the forest – how can you not bring them socks or food?”¹⁵ although it was the norm that family members did not take an official oath, so as to avoid documenting the “guilt” imposed on them if they fell into the hands of the Soviets – the partisans wanted to protect them better. On the other hand, partisans certainly did not always refrain from giving riskier tasks to relatives. Albinas Kentra, a young gymnasium student and the brother of three partisans, who became an intermediary between the anti-Soviet organisation Diemedis in Šilalė, organised by Mečislovas Dargužas, and the partisans, would try to provide weapons or ammunition at his brother’s behest.¹⁶ It was also important that family members, both in the early peri-

¹³ „Railų šeima ir jos likimas”, in: *Laisvės kovotojų prisiminimai*. edited by Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2014, vol. 8, p. 32.

¹⁴ Roger D. Petersen, *Resistance and Rebellion...*, p. 53.

¹⁵ Ž. Kropaitė-Basiulė, *#fainiausiapasaulymočiūtė. Partizanų ryšininkės ir politinės kalinės Onos Butrimaitės-Laurinienės istorija*, Vilnius: BALTO leidybos namai, 2022, p. 88.

¹⁶ Report of the interrogation of Albinas Martinavičius, 26-08-1946, in: LSA, f. K-1, ap. 58, b. 6205/3, l. 52-54; the mediation in the acquisition of weapons is revealed by the undated letter of his brother partisan Rutenis, which is attached to the file, in: *ibid.*, envelope no. 123, l. 123-2–123-2 atv.

od and later, even when they lost their homes and wandered around staying at strangers' farms, still tried to help the partisans as much as they could. There was also a tendency to believe that, when a fighter was killed, their relatives were generally not inclined to abandon their original activities and that they usually helped the underground resistance until such time as they ended up arrested.

As has been noted, there were different opinions among the partisans themselves as to how much their families should know, and how much already vulnerable individuals should get involved in the underground resistance. Some liaisons – including family members – were denied knowledge of the exact locations of bunkers without a need-to-know basis,¹⁷ as it may not have been relevant to their tasks, and, like many others, they did not necessarily have direct contact with the partisans, but rather they remained in contact with them through other liaisons. Meanwhile, others were simply trusted indiscriminately, they revealed the locations of hiding places. As early as 1945, in a letter to his brother, Pranas Švilpa-Barzdyla wrote: “it would be better if only *our family members* knew the location of the bunker” [emphasis mine – E. K].¹⁸ It is also to be noted in these sources that, in some cases, the exclusion of partisans' relatives by emphasising that they were *from a particular family*, can be acknowledged not only from the relatively greater trust shown in them in particular cases, but also through more leniency sometimes shown in the event of an act that was not in accordance with the partisans' instructions. With this, there existed a polarised attitude in the partisan ranks (high trust *versus* treating relatives as ordinary liaisons), but it is important to mention the motive for the trust that has been found – some partisans probably expected that their family members would not be able to testify about their relatives even when interrogated. A close friend of Birutė Stačiokaitė, the sister of a partisan, recalled the words of the sister of three partisans who had suffered the interrogations: “who could I betray, my hiding parents, brothers, friends, bunker?”¹⁹

The case of the Dešinys Group: the characteristics of family involvement

According to the 1949 Statute for the Movement of the Struggle for the Freedom of Lithuania (commonly referred to by its Lithuanian acronym, LLKS), the reorganisation of the Tauras District companies into groups (*tėvūnija*) started in April of the same year,²⁰ and in June, one of the companies in the District, the 54th, following the death of the commander Kazimieras Pinkvarta-Dešinys, was renamed after him, and it adopted the name the Dešinys Group, which operated within the borders of three districts – Kazlų Rūda, Marijampolė

¹⁷ Ž. Kropaitė-Basiulė, *op. cit.*, p. 91.

¹⁸ Letter from Pranas Švilpa-Barzdyla to his brother, undated, beginning with the words “Ponui Afenui...”, in: *Laisvės kovų archyvas*, 2010, vol. 43, p. 75.

¹⁹ From a personal conversation with Zita Žemaitienė (kept by the author).

²⁰ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *op. cit.*, p. 480.

and Prienai. Out of the ten groups operating in the district, only three were named after a specific partisan (one for each unit in the district) – this testifies to the significance of the whole personality and authority of Dešinys, not only in the company but also in the whole unit. Another important reason for the case of the group chosen for the study is that, for the first time, such a unit was being led by a woman – Antanina Kurtinytė, who had lost three brothers in the partisan war. Two of them participated in the same group, and this in itself is enough to let us determine the first cases of partisanship within families, which, when looked at one after another, indicate that there were five such families in the group. From about 1950 until the end of the existence of the group in November 1952,²¹ the same names of the participants in the freedom struggle can be found in the list of the fighters and liaisons in the group – Popiera, Marčiulaitis, Kurtinys, Banislauskas and Gumauskas (due to the young age of the fighters, in this case the “family” shall be acknowledged as including only parents, brothers and sisters).

When considering how the five families could have come together in a single unit, it is clear that they were brought together by the same living environment – the villages of Dambrauka (Popiera), Stuomenai (Marčiulaitis), Jasenava (Kurtinys) and Sarginė (Banislauskas) in the Marijampolė district were very close to one another. According to the 1942 census,²² these families grew up in Šilavotas Volost, while Dambrauka was a few kilometres further away, in Marijampolė Volost. The presence of the Gumauskas family in the Dešinys Group seems somewhat strange, as the village where they lived (Liepynai) is obviously distant from the main birthplaces of the other fighters. However, Julija Popieraitė’s interrogation reports reveal one particular significant detail: the sister of the six partisans, when interrogated, said that she and Vincas Gumauskas (brother of Algimantas and Petras Gumauskas, the future fighters of the Dešinys Group) were studying together in their third year of a teachers’ seminar in Marijampolė, and that there was also contact with families – indeed, the Gumauskas family was visited by Antanas Popiera-Žilvitis in 1947, and he was already a partisan at that time.²³ The roots of the Gumauskas family themselves also lay in Igliškėliai Volost – the father of Antanas Gumauskas was born in the village of Grabava, Igliškėliai Volost, near the places where the 54th Company, which would later become known as the Dešinys Group, was engaged in partisan activities.²⁴ Marija Brūzgaitė-Gumauskienė, the future wife of Antanas and a mother of four children, also grew up in the same Volost, where, in 1947, after the family was dispersed, the remaining members of the family

²¹ The arrest of the commander of the group, Antanina Kurtinytė, on 7 November 1952, ended the activities of the unit.

²² *Visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo 1942 metais bylų rodyklė*, in: *Lithuanian Central State Archive (LCSA)*, f. R-743, op. 2, vol. II.

²³ Report of the interrogation of Julija Popieraitė, 09-04-1948, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. P-14993, l. 14.

²⁴ Profile of the arrested Antanas Gumauskas, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. 9162/3, t. 2, l. 4 (321).

had to stay with her brother Jonas Brūzga, who lived there. Thus, the acquaintance with the Popiera family, along with visits made by relatives in these areas, who were probably also personal contacts with the Geležinis Vilkas Unit (brother Vincas Gumauskas-Musė was the leader of the reserve partisans of the 6th company of the 3rd group of this unit²⁵), led to Gumauskas family members aligning with partisans in the more distant Prienai district.

In the case of the families of the Dešiny Group, the initial situation was that one member of each went to the forest: in 1945, Andrius Popiera-Naktinis,²⁶ Vitas Marčiulaitis-Vėjelis and²⁷ Antanas Banislauskas-Neptūnas²⁸ became partisans. Klemensas Kurtinys, who was killed in the same year, was also in contact with the partisans in 1945, but the information about him available in existing sources differs considerably, and it may not be entirely clear whether Klemensas was actually a member of the armed underground resistance, as he was still a teacher at the Plutiškės Gymnasium and was living in a legal capacity.²⁹ When interrogated, his sister Antanina Kurtinytė did not disclose whether he had died as a partisan – she merely briefly remarked that he had been killed by the Soviets while he was walking through the woods.³⁰ Perhaps it was believed that the security service had no information on him although they knew he had been involved early on, and that at least this would be a way to soften some facts about his family who were already labelled as “bandits” or to try to throw at least one accusation against the occupiers themselves. Klemensas served in the Territorial Defence Force,³¹ and later, in her memoirs, Kurtinytė said that her brother was visited by friends who were officers, and that meetings took place in their home, and that he took charge of the partisans operating near the Kurtinys’ home.³² The presumption that Klemensas had joined the partisans is strengthened by the fact that his family had been involved in supporting the partisans, including V. Marčiulaitis-Vėjas who had been a partisan of the future Dešiny Group since 1945, and that there were two hideouts in Kurtinys’ house; so it is possible that Klemensas may have at least helped the first fighters to organise themselves. Similarly, the Gumauskas family were initially active

²⁵ Fighters of the Geležinis Vilkas Unit 6th Company 3rd Platoon, under Musė, the head of the group [partisan document], 04/01/1947, in: *ibid.*, envelope no. 331, l. 331–1.

²⁶ Justinas Sajauskas, Rūta Trimonienė, “Popieros”, *Valstybinė lietuvių enciklopedija*, in: <https://www.vle.lt/straipsnis/popieros/> (24-05-2023).

²⁷ Justinas Sajauskas, “Marčiulaičiai”, *Valstybinė lietuvių enciklopedija*, in: <https://www.vle.lt/straipsnis/marciulaičiai/> (24-05-2023).

²⁸ Indictment of the Prienai District Special Service, April 1948, in: *LSA*, f. V-5, ap. 1, b. 3731, l. 8.

²⁹ Told by Antanina Kurtinytė-Mackelienė-Liepa, in: *Laisvės kovotojų prisiminimai*, edited by Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2014, vol. IX, p. 547.

³⁰ Report of the interrogation of Antanina Kurtinytė, 24-11-1952, in: *LSA*, f. K-1, ap. 58, b. 25953/3, t. 1, l. 85.

³¹ *Suvalkijos partizano Klemenso Kurtinio paskutiniai žingsniai mokykloje*, parengė Marijampolės Tauro apygardos partizanų ir tremties muziejus, in: <https://www.lndm.lt/wp-content/uploads/2016/12/13-stendas72.compressed.pdf> (25-05-2023).

³² Told by Antanina Kurtinytė-Mackelienė-Liepa, in: *Laisvės kovotojų prisiminimai...*, vol. 9, p. 547.

supporters of the partisans in the post-war freedom struggle. In 1947, some members of the family were deported because of the partisans that were found on their farm, which is why the timing of their later involvement in the partisanship is also evident – after the family's dispersal around 1948, a former reserve partisan, Algimantas Gumauskas-Balandis, himself became a partisan.

Due to lack of sources, the involvement of relatives in supporting / acting as liaisons for these first partisans is rather unevenly disclosed. On the one hand, the archival files show that members of the Kurtinys, Banislauskas, and Popiera families did help the fighters with food and varied information about the situation in the village before they were deported in 1946–1948. Because of this support for the underground resistance and the sons' activities, the parents and a few other children were repressed, and it can be presumed that the dispersed parents of the Marčiulaitis family were no longer able to engage in similar activities. On the other hand, even if the specific facts of the assistance provided by some of the individuals in this early period of the partisan war have not been recorded, it does not appear that the family members of the first listed partisans, the brothers and sisters in particular, were passive – as many as thirteen individuals, who were connected by family ties with the fighters who had gone to underground in 1945, were added to the ranks of the partisans in the years 1946–1952, and they eventually formed the core of the Dešinys Group established in 1949. As can be seen from the orders of the Tauras District issued to the units and groups, one did not always become a partisan just because they were the brother or sister of a participant in the armed underground resistance; they were also required to distinguish themselves and gain the confidence of the fighters. In November 1950, Kazimieras Kurtinys-Ažuolas only became a candidate for the partisans of the Dešinys Group, while Albinas Banislauskas-Klajūnas was given the title of a partisan for “good execution of his duties”.³³

During the period of the founding of the group, due to the increased arrests of relatives, more criminal and operative cases emerged, from which it was able to be noted that the relatives of the fighters who had become liaisons stood out from the rest of the liaisons of the group by the riskier tasks that they undertook, despite the fact that they were already vulnerable and wanted by agents, and this meant that any appearance of them in public could have led to their arrest (Petras Gumauskas-Pipiras was arrested in 1951 and at that time he had photos of Dešinys and other partisans with him – attempts were made to recruit him and afterwards he was probably persecuted³⁴), and, if they were

³³ Order No. 77 of the leader of the Tauras District, Antanas Pužas-Gintaras, to the Geležinis Vilkas Unit, Transcript, 18-12-1950, in: LSA, f. K-12, ap. 1, b. 3, file No. 00057 (files are digitised and the originals are unnumbered / illegible page number).

³⁴ Vincas Peckus, *Legendinis partizanas Petras Gumauskas-Pipiras*, Marijampolė: Marijampolės Rygiškių Jono gimnazija, 2013, p. 11.

caught alongside the fighters, they could have been killed. In addition to distributing press and carrying correspondence, they did not shy away from taking part in some actions. Romutė Gumauskaitė, only fifteen at the time, and Antanina Kurtinytė did their bit with the partisans in the repairing of partisans' graves, which were constantly being vandalised (the girls decorated the crosses with wreaths which bore the inscription "The country will remember you, who have fallen for freedom"), and in the mine-laying of the cemetery of Mikališkės in the village of Stuomenai, where, the very next day, three members of the Soviet Union special service were killed.³⁵ Pipiras, the brother of Balandis, the commander of the group, had to travel long distances as part of his tasks, which included maintaining communication between the Dešinys Group, the Geležinis Vilkas and Vytautas Units, and accompanying partisans to meetings. The activities of the relatives in the underground resistance even after the deaths of the brothers and the arrest of P. Gumauskas, a former liaison and partisan since 1951, is also evidenced by the fact that, in June–November 1952, a rather strong group comprised of the last surviving girls of the three families under investigation, plus former liaisons (Romutė, Antanina, Marytė Banislauskaitė) and Monika Marčiulynaitė-Nykštukas, a newly-joined adjutant of the group, who had also lost a brother, Stasys Marčiulynas-Lapinas, in the fighting, is observed. A review of their criminal files shows that they stuck together during this period and worked together to keep the group alive – writing circulars together, distributing press and correspondence through each other, staying at the homes of supporters. Of course, they were united by similar experiences i.e. the loss of their brothers, and this may have encouraged them to continue working and sticking together. However, this shows how important the continuity of the activities of the group and the brothers was to them, because, despite the threat of arrest, the girls did not try to remain passive or to confine themselves to distributing the newspaper "Partizanas" and to writing circulars – in October 1952, they helped Juozas Vitkauskas, who was hiding from mobilisation, to join the armed underground resistance:³⁶ their successful persuading him to do so helped him to get in contact with other partisans – Vytautas Stanaitis-Aidas and Petras Kučinskas-Tyla.

During the three years of the Dešinys Group's existence since its establishment, as many as twelve members of the five families under investigation joined the partisan ranks, although some of them were partisans for only a short period of time, e.g., Leonas Kurtinys-Jaunutis and his companion Justinas Marčiulaitis-Milžinas stayed only a few weeks in the armed underground resistance. It was from 1950 onwards that the largest number of new partisans joined the ranks – in that year, ten out of twelve fighters joined the Dešinys Group, so it could be said that the members of the same families remained at the core of

³⁵ Report of the interrogation of Antanina Kurtinytė, 19-11-1952, in: LSA, f. K-1, ap. 58, b. 25953/3, t. 1, l. 54–55; Report of the interrogation of Romutė Gumauskaitė, 10-12-1952, in: *ibid.*, l. 231.

³⁶ Report of the interrogation of Antanina Kurtinytė, 29-11-1952, in: *ibid.*, l. 133–134.

the group until the very end of its activity. This late moment of fighters joining the ranks also reflects a general characteristic of the later period of the partisan war: at a similar time (according to the study of the historian Noreika, 1946–1950), in light of the fear of deportation or arrest, the partisans were mainly joined by former liaisons who amounted to being supporters – these individuals included a lot of relatives of those who had been partisans before.³⁷ A more distinctive feature of the Dešinyš Group was that the partisans took the places of their dead brothers both in 1951 and in 1952, when the scale of the loss of relatives was increasing and the last fighters of the unit had already lost *all* their brothers who had fought in the ranks of the partisans. Meanwhile, a total of only twelve members joined the six partisan units (platoons, companies and units, which are larger than groups) investigated by Noreika from 1950 onwards.³⁸ In the specific case of the Dešinyš Group, the reasons for joining (as identified by the historian) were also perfectly valid. At a time when some of the family members had already been deported, with reports that the children in exile, the little brothers and sisters of those who had remained in Lithuania, were starving,³⁹ the fear of arrest, and especially the fear of exile, could have played a role here; it seemed preferable to join the armed underground resistance or even die rather than be sent to Siberia. The threat of mobilisation remained a concern. After the death of her son Algimantas, the mother of Petras Gumauskas asked her youngest son to join the army and at least save himself, but according to the report of an agent who had contacted the mother, he only replied that “I would rather perish in a ‘gang’ [quotation marks added by me – E. K.] than join the army”.⁴⁰ However, the factor of mobilisation alone could not have been decisive – Gumauskas himself, being “from such a family”, would certainly not have been accepted into the army, but rather would have been interrogated and deported, and it cannot be ruled out that he could have realised this.

It is perhaps more important to emphasise here that the deaths of the brothers could only have strengthened the will to fight against the occupying force – although the partisan war was almost at an end, those left broken as a result of the loss of loved ones might have figured that there was no other way to go other than to continue what their family members had started. Such an idea might also explain the seemingly strange decision of Kostas Marčiulaitis-Dainius – a minor aged only seventeen, who had lost his brother, the partisan commander Vėjelis – to join the partisans; although he certainly could have attempted to find his family – his brother Antanas was working as a teacher and his sisters were still at school, so a return to a semi-legal life was a possibility, but he decided to continue the struggle anyway. It is possible that Antanina Kurtinytė’s decision to accept

³⁷ D. Noreika, *op. cit.*, p. 300.

³⁸ *Ibid.*, p. 298.

³⁹ Julija Popieraitė-Savičienė, “Giesmė motinai”, in: *Laisvės kovų archyvas*, 1992, vol. 3-4, p. 64.

⁴⁰ Agency report by Akmūras, 23-06-1951, in: *LSA*, f. K-19, ap. 1, b. 624, l. 41.

Sergijus Staniškis-Litas' offer to become the commander of the group in August 1952 can be explained in a similar way. This year marked the greatest losses in the Dešiny's Group, brought on by but two Soviet operations: on 31 January, four partisans were killed while they were surrounded in their campsite in the Varnabūdė forest (two of them were taken alive, including the partisan P. Gumauskas).⁴¹ This is how Kurtinytė lost her last fighting brother, the commander of the group, partisan Ažuolas. On 24 June of the same year, when the security service knew that they were among the last fighters in the district (and the last ones of the group under investigation) and that there was no longer any reason to take the staff of the Dešiny's Group or the Geležinis Vilkas Unit alive or to spare them, the special service agents shot seven partisans in their sleep.⁴² Even under circumstances like these, as she was contemplating her fate, Antanina did not consider the legalisation in force or the prospect of living with fake documents; on the contrary, she became an active liaison of the commander of Southern Lithuania, Litas, and in her districts she distributed partisan press (the newspaper "Partizanas") and circulars, and became a leader, who, together with the surviving sisters of the partisans and the liaisons of her group, continued to work for her group until she was arrested on 7 November 1952. She also attempted to avenge the shooting of her comrades by organising the surveillance and assault of special service agents Ūkas and Gasneris.

A localised look at one small partisan unit can also help one to understand the fundamental question raised in this paper: what was the exact importance of families in the partisan war, especially in smaller units? First of all, the case study discussed here confirms the historiography's assertion that partisanship was engaged in by families⁴³ – it was enough for just one person to join the armed underground resistance for their whole family to eventually end up involved in the freedom struggle. In the case of the Dešiny's Group, among the five families (45 members in total), as many as eighteen persons took turns taking the place of their fallen brothers as they became participants in the armed underground resistance (40% of all the members of the five families). The remaining significant part – 12 persons (26.7%) – had been supporters and liaisons throughout the entire period prior to the repressions, and some of them were also entrusted with some of the most important tasks, without which it would have been difficult to envision the activities of the group. Thus, we can confidently speak of the involvement of the majority (66.7%) in the post-war freedom struggle. This leaves fifteen persons, of whom four (Popiera), these including three minors, were deported immediately, and three were deported having been labelled as partisan supporters only before a relative of theirs joined the

⁴¹ Special report on the results of the Chekist-military operation in Varnabūdė forest, Marijampolė District, 31 January 1952, [undated], in: *LSA*, f. K-19, ap. 1, b. 624, l. 53–54.

⁴² Report on partisans killed by an agent group, 24-06-1952, in: *ibid.*, b. 640, l. 302–303.

⁴³ Bernardas Gailius, *Partizanai tada ir šiandien*, Vilnius: Versus Aureus, 2006, p. 89.

armed underground (Gumauskas). This leaves seven individuals from all the families who do not appear in the sources, but even they cannot be firmly identified as passive due to an existing lack of information – the help provided by those who had escaped deportation is difficult to trace in existing sources, due to a lack of criminal files or memoirs.

The fates of the fighters of the Dešiny's Group

In total, the five families under investigation in the Dešiny's Group lost sixteen children in the partisan fighting, ten of whom died in the Dešiny's Group (this is generally referenced in connection with its partisan deaths throughout its entire existence) – not a single fighter survived, with the exception of A. Kurtinytė-Liepa and Petras Gumauskas-Pipiras. The only survivor was Sigitas Jankauskas-Keleivis, who tried to shoot himself and was sentenced to death. During the partisan war, the Popiera family lost five children, while the Marčiulaitis family lost four, the Kurtinys and Banislauskas families lost three each, and the Gumauskas family lost one. Although there were attempts to prevent the last of their brothers from joining the partisans, on the grounds that “at least you will survive”,⁴⁴ in some cases they were not convinced, and none of them escaped. One example: when Kazimieras Popiera tried to dissuade 17-year-old Bronius from joining, he still joined the Dešiny's Group in 1951 and soon afterwards both he and his brother were killed. The extent of the loss of family members was so great that people simply avoided informing those mothers who had lost so many sons of new deaths. Antanina Kurtinytė, who maintained correspondence with her exiled mother (as can be seen in a letter written on 12 March 1952), concealed the death of her brother Leonas all the time. In her letter to her mother, she writes: “today I am writing a letter and I will tell you what I know, as you keep asking me not to lie and to tell the truth [...] but it seems easier to do anything else to keep you from knowing all of our misery; but I imagined that you might find out anyway, and so I write on. Mother, we have not lived at home since 16 May 1950. Remember that 16th day [...] It was very painful to have to part with my dear brother, who was hit by an enemy bullet at that very minute.”⁴⁵ But she probably realised that she was unable to report the loss of her group's partisan brother Ažuolas at the same time, something that she had suffered only two months earlier, and with this she tried to reassure her mother for a while: “I am in close contact with Kazimieras, we talk, I give him your letters, and we wish each other happiness in life, and that we may meet again somewhere else.”⁴⁶ In general, the discussion of the fate of the fighters of the Dešiny's Group and their relatives reveals the usual Soviet repressive measures that were applied to many of the families of those who were active in the partisan war. However, a case study which reveals the fate of specific families can give

⁴⁴ Report of the interrogation of Antanas Gustaitis, 08-10-1951, in: LSA, f. K-30, ap. 1, b. 1227, p. 331.

⁴⁵ Letter from Antanina Kurtinytė to her mother Marcelė Kurtinienė, 13-03-1952, in: LSA, f. K-30, ap. 1, b. 1229, l. 50–2.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 50–2 atv.

a better idea of the scale of Soviet extermination – i.e. information on how many people were affected by *at least one* person who had joined the armed resistance.

One of the first steps taken by the Soviets against the relatives of the fighters of the group was deportation – in 1946, the mother of the Popiera partisans, Magdalena, with her three small children (Justinas, Saloméja and Petras), were deported to Siberia, as were the parents of the partisans Banislauskas, Jurgis and Ona in 1948. Although the relatives of the partisan Algimantas Gumauskas-Balandis – his father Antanas Gumauskas, his brother Vincas and his sister Julija – were also deported in 1947, the reason for their deportation was somewhat different – these three persons had ended up in Siberia as supporters of the partisans even before Algimantas had joined the armed underground resistance, and they were additionally accused of involvement in the aforementioned partisan reserve group. The time of the deportation of the relatives of the fighters, the Popiera and the Banislauskas families, differed; although with both families the first children joined the armed underground resistance at almost the same time, in 1945. However, when the Popiera family members were deported in February, their son Andrius-Žilvitis was still active in the partisan struggle (he was killed in September of the same year). At the time of the deportation of the families on 15 February 1946, the People's Commissar of Internal Affairs of the Lithuanian Soviet Socialist Republic, Juozas Bartašiūnas, had just issued a public appeal to the fighters of the armed underground resistance and their relatives, warning them (for the last time) that the families of partisans who had not surrendered would be rounded up and deported.⁴⁷ With this, on the first day of the deportations (on 18 February), the Popiera family was deported to Siberia because of their son's disobedience of the order. Meanwhile, in June 1945, the first son of the Banislauskas, Antanas-Naktinis, was killed in the battle of Degimai, and the security service probably did not have any information about their son Petras Banislauskas – this can also be determined from the deportation dossier of his parents – meaning that the Banislauskas were not yet affected by the deportations in 1946. Also during these deportations and subsequent ones, one can note a dispersal of families: although families were not separated at stations, as was the case during the June 1941 deportations,⁴⁸ only those persons found at their homes were deported – not a lot of effort was put into finding those who had fled. It was often the case that some family members were not present during deportations, and that only those who could be found were taken away. This marked a beginning of long years of people not seeing each other, with a constant search of the whereabouts of those who remained in Lithuania. Even later, those who were repressed were not necessarily taken to the places where their deported relatives were located. Julija Popieraitė, deported in 1948, was only allowed to go to her mother in Sverdlovsk in 1954.⁴⁹ Others were simply moving

⁴⁷ A. Anušauskas, *Teroras...*, p. 200.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 59.

⁴⁹ Conclusion on the archival accounting file, 08-10-1957, in: LSA, f. V-5, ap. 1, b. 6455/5, l. 53.

from place to place all the time. Estimates suggest that the number of those who escaped deportation in the first decade after the war may have been as high as 150,000, which suggests that the number of illegal residents was higher than the number of partisans.⁵⁰ In the case of the Dešiny Group, the entire Marčiulaitis family (with four partisans), having been warned, also managed to escape deportation, but its members were not able to live together, because of both the existing conspiracy and to make it easier to find places to live with other people. According to the Marčiulaitis sisters, Anelė and Birutė, their family members had to travel all over Lithuania, changing their place of residence every nine months or so, and many times they simply had nowhere to stay, so they had to sleep in rye fields, before finally moving to the Kaliningrad region.⁵¹

The partisans under investigation and their relatives who remained in Lithuania maintained contact with their relatives in Siberia through letters – in particular, correspondence between the Kurtinys and the Popiera families can be found. This correspondence shows that the exiles were often supported by parcels, even though it was at a late point in the partisan war and the fighters were not in a position to carry out major offensives. Nevertheless, families continued to receive parcels from Lithuania and their relatives who fought there until 1952, and Kostas Popiera reassured his exiled sister: “Viktutė, don’t worry too much, we will put together what we can, while we are alive. The morning of freedom will soon come.”⁵² The moral support provided by the relatives of the deportees, who could not have known the real situation in Lithuania and who were separated from the rest of their family, was also important. In their letters, partisans’ children tried to assure their deported parents, brothers and sisters, letting them know in figurative terms that this situation would not last long and that war would soon break out.⁵³ Julija Popieraitė’s letters to her mother and brothers were courageous – they included various drawings depicting the occupation, and poems about the struggle for freedom, with mention of partisans lying on the pavement. On the one hand, such bold talk was supposed to support the hope of the deportees that they would not have to suffer in Siberia for long, but on the other hand it is clear from the agency files that the Soviets checked every letter, translated it into Russian, highlighted the parts that proved their “guilt”, and then used them for their own ends. This was also how the partisans’ communication schemes were drawn up: lists of supporters and liaisons were drawn up on the basis of the addresses where letters were sent,⁵⁴ and the relatives themselves were repressed for the bold content of their letters (Julija Popie-

⁵⁰ Regina Laukaitytė, *op. cit.*, p. 413.

⁵¹ *Prienu rajono apylinkės teismo sprendimas*, 15-10-2021, in: <https://eteismai.lt/byla/192502186807864/2-336-805/2012?word=tremties> (29-05-2023).

⁵² Letter from Kostas Popiera to Magdalena Popierienė, 25-06-1951, in: *LSA*, f. K-30, ap. 1, b. 1214, l. 81.

⁵³ Letter from Kazimieras Popiera to his brother [Klemensas], 03-05-1951 in: *ibid.*, l. 54 atv.

⁵⁴ A diagram of Kazimieras Popiera’s contacts with his exiled relatives, in: *LSA*, f. K-30, ap. 1, b. 1213, l. 93.

raitė was deported on the grounds of the letters and the possible bad influence she had on seminary students because of her views).

The return of the repressed to Lithuania was difficult, as were their attempts to survive in the new reality without being able to find half of their family. It's just that, in the realm of historiography, the return of partisans' relatives from exile and their attempts to survive in the late Soviet era have not been explored much. When a large number of exiles were released in 1956, there were still plans in place to prevent them from settling in Lithuania, and to create unbearable conditions for those who did,⁵⁵ indeed, during 1955–1957 most of the partisans' relatives returned to Lithuania, and only the more active members of the underground resistance were prevented from returning. Klemensas Popiera, a former partisan liaison, who had started a family in Siberia, was not released with his wife and child – his sentence was lifted in 1957, but he was forbidden to return to Lithuania, and he had to write nine appeals for a review of his case; his mother and wife also applied for pardon, but all of them were rejected as “having no foundation”. It was not until 1966 that this brother of the partisans managed to return, but even then he was not allowed to register as a resident.⁵⁶ Klemensas was accused of being an major liaison for his brothers and other partisans, and of having participated in the disarming of a policeman and handing him over to the partisans. Such “crimes” were probably dealt with more severely than those of the rest of the family, who had been released from Siberia earlier. Antanina Kurtinytė's exile period was also prolonged (probably because of her active participation in the partisan war): she was deported to Tayshet, Irkutsk Oblast in 1949, and only allowed to return in 1963.⁵⁷ In investigation of the fate of the relatives of the Dešinys Group, it has been noted that those family members who returned joined collective farms, while the Popiera brother Justinas completed his service in the Soviet army, although those relatives who remained in Lithuania were not left in peace – they continued to be followed by agents,⁵⁸ and their parents were denied retirement pensions.

In accordance with the principle of collective responsibility, all relatives of those who participated in the armed underground resistance were considered guilty for the decision of at least one of their children or siblings to join the resistance – know that the lives of all those family members who stayed at home were irrevocably changed when the first sons among the children joined the underground resistance. The deliberate dispersal of families, which did not end with the suppression of the partisan struggle, was just one of

⁵⁵ A. Anušauskas, *Teroras...*, p. 256.

⁵⁶ Application for pardon for Klemensas Popiera, 01-03-1966, in: LSA, f. V-5, ap. 1, b. 6455/5, l. 116.

⁵⁷ *Lietuvos gyventojų genocidas, t. 5, 1950–1953 (A–M)*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2019, p. 588.

⁵⁸ Reply to the inquiry of the Prienai District militia regarding Jurgis Banislauskas, 21-08-1957, in: LSA, f. V-5, ap. 1, b. 3731, l. 21.

the many worries around at the time, and one far greater challenge was coming to terms with the losses – across five families, almost all of the relatives who had participated in the partisan struggle perished; this reflects the full scale of the destruction of the families on the part of the Soviets.

Conclusions

It has been noted that, when a fighter decided to become a partisan, not only did an historiographical image of their children leaving home with a blessing manage to prevail, at least a few other less agreeable reactions amongst members of their family were also noted. However, for the most part, relatives were naturally involved in the underground resistance in any case, and they continued to play a role even after the death of their family member.

The significance of families in the partisan war, namely through the extent of their involvement in the underground resistance, can be acknowledged in the case of the Dešinys Group of the Geležinis Vilkas Unit of the Tauras District and the five partisan families that formed the core of the group and were active in it. In the Dešinys Group, 18 out of the 45 persons from the five families became partisans, in so doing replacing their fallen brothers. 12 persons would become particularly significant supporters and liaisons of the fighters of the group. Of the remaining family members, 7 were deported immediately, before they could get involved, and the activities of another 7 remain unknown.

The Dešinys Group can also illustrate the fate of families in general. In the partisan war, five families lost 16 children: 10 died in the Dešinys Group, and, in accordance with the principle of collective responsibility, not a single relative was left unaffected by the repression – almost all of them were killed in the armed underground resistance, while the rest were deported or forced to go into hiding.

Emilija Karaliūtė

Šeimos Lietuvos partizaniniame kare: Dešinio tėvūnijos (1949–1953 m.) atvejis

Santrauka

Straipsnyje pristatomos penkios aktyviausiai Tauro apygardoje Dešinio tėvūnijoje veikusios partizanų šeimos – Popieros, Marčiulaičiai, Kurtiniai, Banislauskai ir Gumauskai. Tyrimas koncentruojasi į jų veiklą pagrindyje, namie likusių artimųjų santykį su kovojusiais ginklu, likimus, kartu bandant apčiuopti ir šeimų reikšmę atskiruose smulkesniuose daliniuose.

Šaltiniai atskleidė tris pagrindines šeimos reakcijas vienam iš jos narių nusprendus tapti partizanų – vyrauja ne tik istoriografijoje įsitvirtinęs vaikišlydėjimo išnamųsu palaiminimu vaizdinys, bet ir aptinkama dar bent keletas ne tokių darnių namiškių reakcijų. Tačiau svarbu, kad ir kokia reakcija lydėjo būsimą kovotoją, atsisveikinimas su namiškiais nekeisdavo pirminio asmens apsisprendimo, savo ruožtu namiškiai dažnai bet koku atveju natūraliai įsitraukdavo į pagrindžio veiklą.

Tokiame nedideliame dalinyje kaip Dešinio tėvūnija, iš penkių šeimų 66,7 proc. asmenų tapo aktyviais pagrindžio dalyviais – ginkluotais kovotojais, vienais svarbiausių jų rėmėjų ir ryšininkų. Šios penkios šeimos partizaniniame kare iš viso neteko 16 vaikų, o ir likusieji šeimos nariai buvo ištremti ar priversti slėptis nuo tremties.

Reikšminiai žodžiai: Laisvės kovos, partizanų šeimos, Dešinio tėvūnija, artimųjų likimai.

Latvian Women – Participants in the National Armed Resistance, 1940s–1950s

INESE DREIMANE

Mag. hist. Historian. Latvia

✉ miuma@inbox.lv

This article provides an insight into the participation of Latvian women in the armed national resistance movement after the Second World War. It is found that at least 414 Latvian women participated in the national partisan war of 1944–1956. Unlike men, they did not participate in military operations, but performed housekeeping work and medical duties.

Women joined national partisan groups to avoid arrest because they had previously been partisan supporters. There were cases where women went to the forest because their family members were already there. In several cases, new families were also formed in the forest and children were born.

Keywords: Latvia, women, partisans, occupation, resistance.

This article provides an insight into the participation of Latvian women in the armed national resistance movement after the Second World War. It is found that at least 414 Latvian women participated in the national partisan war of 1944–1956. Unlike men, they did not participate in military operations, but performed housekeeping work and medical duties.

Women joined national partisan groups to avoid arrest because they had previously been partisan supporters. There were cases where women went to the forest because their family members were already there. In several cases, new families were also formed in the forest and children were born.

The specific purpose of the study is to provide an insight into the involvement of women in the national armed resistance movement of Latvia. The aims of the research are as follows:

1. To determine, as precisely as possible, the number of women involved in the national armed resistance movement, as well as the reasons for their involvement.
2. To study the conditions of living illegally, the role of women in the course of the national partisan war and their eventual fates.

The subjects of the research are women who, after the Second World War, became participants in the national partisan war in communist-occupied Latvia.

The research uses unpublished archival documents, published and unpublished memoirs of participants in the national partisan war, and scientific research by other authors on the armed national resistance movement.

The degree of research is to provide a general insight. It is desirable to continue the research in the future to obtain facts about specific groups of national partisans and the involvement of women in them.

There is a saying: 'War has no female face' though women are sometimes forced to take part in it. Due to research of sources and literature it is now known that during the period 1944–1956 almost 414 women either took part in, or illegally lived with, the Latvian national partisan groups. That represents 3% of all 13,000 national partisans. The number may rise in the future, if the research on the resistance movement is continued. Just over half of these women – 219 – were arrested, and 105 passed away. Some of these women died in the battlefield and from severe injuries. There are also those who committed suicide or died before trial or during imprisonment. At least 20 of these women, following legalisation, were deported between 25 and 27 March 1949. They were mostly deported with their families, and because of this the number of people who suffered from the repressions keeps increasing. At least 28 women managed to legalise themselves successfully. But the fate of 29 women is still unknown; in some cases even their names are unknown, but that does not change the fact that they took part in the forest brother's groups.

Out of all of these women there were 13 girls, who were younger than 15. Ten of them lived in the forest with their parents; two were given to foster care or adopted. One girl was born on the day when the particular partisan group was being destroyed and died the same day, but another disappeared without a trace during a similar situation. Two girls were born, when their mothers were already imprisoned. From the girls who lived in the forest, three died and one was injured.

Many supporters of the national armed resistance were women. They were the partisan family members, girlfriends, distant relatives, neighbours and acquaintances. A total of 2,772 were arrested and many were deported. It can be seen that the number of women who were supporters of partisans is much greater than the number of women who went into the woods or were living illegally.

It must be mentioned, that these numbers are not 100% precise – they are based on information that was obtained during research. Only the number of arrested women is more precise, because of the available statistics. Also, the number of examples used to illustrate the facts is not large, due to the scope of the paper.

Reasons to Join Partisan Groups

After the war, national resistance was mainly organised and carried out by men. From the summer of 1944 after the Red Army reoccupied Latgale, Vidzeme and most of Zemgale, many men and teenagers had to begin living illegally. This was because of their unwillingness to cooperate with the mobilisation and fight in the Red Army, and fear of arrests because the communist regime began repressions almost immediately. At the beginning, the illegals lived and hid either individually or in small groups, hoping that the situation would soon change and they could go back to their normal lives.

Unfortunately, nothing changed for the better and illegals, who were mainly nationalists, began uniting in organised groups with the focus on fighting the communist occupation's power. They were sure that after the defeat of Nazi Germany, allies – the USA and Great Britain – would turn to the USSR. There was similar hope towards the neutral Sweden. Armed groups of men were getting ready to fight the Russian army to drive them away from the territory of Latvia in case of a new war.

The occupation regime ruthlessly turned against national partisans and their families. Relatives of those, who went into the forest, were arrested by Chekists and imprisoned as hostages, and they were regularly beaten up. Chekists were hoping this would force those in the forests to willingly turn themselves in, though that happened very rarely. More often, wives, mothers, sisters and daughters of partisans and illegals would go into the forest. This was not due to ideological considerations, but because they wanted to escape from arrests, beatings and sexual violence. Many women went into the forest after being arrested and let go to make their husband or boyfriends, who lived in the woods, surren-

der. They knew that it would not be possible but they also knew they would not be able to take the physical and mental torture again.

One of the first women who joined the national partisans was Leontīne Slucka ('Ina'), the daughter of Viļaka hospital paramedic Vilhelms Romāns. During the war, Leontīne's husband Bronislavs Sluckis ('Indulis') worked on the Viļaka parish board and in the autumn of 1944 he was arrested as a 'German supporter'. Chekists were hoping to recruit him as an informer and they let him go for a short period of time. Bronislavs used this as an opportunity to move into an illegal state, because he did not want to become a traitor. For Leontīne, there was no threat of arrest yet, but she did not want to live separately from her husband as they were recently married. For that reason, by the end of 1944, Leontīne joined her husband at the national partisan camp at Viļaka parish in Bronti forest. Soon afterwards her parents and both sisters followed, because Chekists were turning their repressions against whole Romāns family.¹

Another reason that made women and children go into the forest was the deportations. It was mainly the action of 25 March 1949, and those who moved to living illegally, were mostly family members of arrested or legalised partisans, and thus were under threat of deportation. Aina Eiklone, daughter of Valka county Sinole parish partisan group leader Ludolfs Eiklons, managed to escape the deportation. She was not living at home at that time, but her mother was deported. A few days later, Ludolfs came out of the forest to take his daughter to the group. Viļaka county national partisan's Francis Dukovskis' sisters Malvīne and Tekla went through arrests, interrogations and torture in 1945, when their brother deserted from the Red Army. In 1949 both sisters lived with their father's brother, who was deported on 25 March. Chekists did not take women with them, but they were afraid because they believed that arrests and torture would follow again. That is why they contacted national partisans and joined Aleksandrs Plešanovs' ('Boļšaks') group, and running away with them was their relative Anastasija Čigure.²

Illegal Life

At first, life in the forest can sound romantic, but the reality was much harsher. Initially, a person had to deal with the psychological shock that was caused by such sudden and fundamental change. It was not just leaving home for unknown length of time, but the possibility of never meeting relatives again, or very rarely. National partisan lives were led by a strong conspiracy and everybody, including women, had to accept it. They also had to

¹ Interview with Leontīne Augustāne, February 2002; Zigmārs Turčinskis, 'Latvijas Nacionālo partizānu apvienības izveidošanās un darbība Stampaku periodā (1944. gada oktobris–1945. gada marts)', in: *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, Rīga, vol. 10, 2004, p. 447.

² Interview with Francis Dukovskis, July 2004; Zigmārs Turčinskis, *Ziemeļvidzemes mežabrāļi. Latvijas nacionālo partizānu cīņas Valkas apriņķī un Alūksnes apriņķa rietumu daļā 1944–1953. gads*, Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2011, pp. 218–221.

adjust to it being cold and wet in the bunker because it was not always possible to warm it up. During the summer forests were filled with mosquitos, horse flies and other insects, which could not be avoided. There were practically no amenities in the forest.

Many of the women who joined the partisan groups only had basic items with them, but some did not even have that. Because of that, they had to share their items, to accommodate others with clothes, socks and shoes at least in the beginning. As time went on, with the help of family members or supporters outside the forest, the situation could be improved. But, if women had to go to the forest during late autumn or winter, then this option was limited, because partisans tried to leave the bunker as rarely as possible, so as not to leave footprints that might attract attention.

Every new partisan group member meant that the living space would get smaller and there would be less food. That is why everybody had to count on some inconvenience and had to bear the situation with patience. This was especially the case with stationary winter bunkers. When it was warm, it was possible to build a simple branch hut or a tent, but it was impossible to expand the bunker. Every inhabitant, regardless of gender – no matter whether they wanted it or not – had to squeeze closer together, because turning the newcomers down meant they would be arrested or killed.

The same applied to food. As the number of group members was growing, partisans tried to get more food, but sometimes they had to live with what they had and endure hunger. Food for partisans was the most important and sometimes the most painful topic. National partisan Maigonis Lapacinskis remembers that he was always thinking about where to get food. Brunhilda Foglele used to be angry at those group members who went to meet supporters and were fed there with homemade food: “To us, they would bring bread and a small amount of meat that was given to them”.³ The outrage was justified, because the food of those who lived in the forest was the same: bread, smoked meat, potatoes, porridge for example. Sometimes it was possible to hunt forest animals, but partisans had to be careful about shooting. If bunker or summer camp was close to water, they went fishing. They sourced dairy products from supporters or requisitioned them from dairies.

Hygiene was a really important question for forest dwellers. Dirt and insects were not allowed, which is why everybody made sure they were able to wash themselves and clean their clothes. On top of all that, women had to take care of their personal hygiene needs, and that of their children. Judging by pictures that were taken in forest, national partisans took good care of themselves; it can be seen from their clean clothes and from the inside of the bunker, also from men’s shaved faces and women’s hairstyles.

Women in the national partisan groups usually worked on domestic chores. Their du-

³ Conversation with Maigonis Lapacinskis, October 2000; Conversation with Brunhilda Foglele, November 1999.

ties were cooking food, cleaning and mending clothes. Women who had a medical education or at least some knowledge of it, took care of the injured or sick group members. Doctors were highly valued. In 1946, the partisan from the Kabile group Antonija Žmudiņa ('Black Rider'), who was a trained nurse, treated seriously injured Osvalds Pētersons from a different partisan group for five months.⁴

Women were usually not involved in military actions, food requisitioning or attacks on the occupation regime's collaborators, and were not taken along to meetings with members from other groups. This was done to assure safety: partisans believed that in case of an arrest women and girls would 'break down' faster and confess. Therefore, it was considered better if women knew as little as possible about how the group operated.

Women did have some duties. Standing guard at the bunker was obligatory for all members of the group. They were given partisan codenames, and they were sent out to collect food from supporters. In those cases when a women had her personal documents with her, she was given a liaison officer's duties.⁵

Women usually had no weapons although sometimes exceptions were made with a pistol or a revolver for potential self-defence. Rifles, machine guns and 'heavy' machinery were left to men; because of height and weight advantages they were able to use them more effectively.

During life in the forest there were also relationships, including romance. There were married people in the groups, who overcame the difficult aspects of illegal life together, defended each other during the occupier attacks and sometimes died or were arrested together. At the same time, new relationships formed in the forest, because many national partisans were young people and began illegal life before starting a family. For some, love became a support in uncertainty and loss, caused by illegal life and the communistic regime's repressions. After their family's deportation, the national partisan commander of Smiltene parish Aleksandr Sarja ('Saša') lived in the forest with Olga Ozoliņa. Both died on 24 February 1950, after a traitor disclosed the location of their bunker. Mihalīna Supe ('Kaija')'s only support after the death of her family was her group member Arvīds Viksiņš ('Jaunais'). Both lived together from 1946 to 1954, when Arvīds was killed at their hideout by Chekists.⁶

Legalisation

One of the options to leave the forest and return home was by official legalisation – le-

⁴ *Uz ežiņas galvu liku...: traģiskās partizānu cīņas Latvijas mežos pēckara gados, 1. grāmata*, edited by Aleksandrs Kalvāns, Rīga: Daugava, 1993, p. 347.

⁵ Interview with Leontīne Augustāne, February 2002; interview with Mihalīna Supe, March 2002; Tālvāldis Bāliņš [et al.], *Pretestības kustība okupācijas varām Latvijā: atmiņās un dokumentos No 1941 līdz 1956. gadam*, Rīga: Sol Vita, 1997, p. 189.

⁶ Interview with Mihalīna Supe, March 2002.; Zigmārs Turčinskis, *op. cit.*, p. 232, pp. 252–253.

aving the bunker or the hiding place, and contacting the authorities. Usually, those who chose this way were people who went into the forest to escape the mobilisation for the Red Army. They were not involved in active armed fighting against the occupation regime, which is why after the war ended there was no need for illegal life. Because of their legalisation, their family members – including women – who hid from repressions, could come out of the forest. Those who believed that national partisan's fighting was not useful⁷ were also legalised.

Unfortunately, despite the promises of the authorities, nothing ended with just legalisation and it was not important if it was a man or a woman who applied, because they were usually arrested. That could happen right after applying, or later. For example, Vilma Augstkalne ('Vilma') stayed in a forest alone, because over the years the group she joined at Alūksne county Mālupe parish was destroyed. She legalised herself on 14 September 1953 and was immediately arrested. Another Mālupe parish partisan, Magda Liepace ('Ilzīte'), did the same in 1946. She managed to live freely for almost two years; the arrest followed on 12 April 1948.⁸

Another repressive measure the occupying regime used on legalised partisans, was their deportation with all family members on 25 March 1949. All together, there were 13,095 people deported from Latvia, who fell into the so-called nationalist category. It included both legalised national partisans and those people whose family members had been brought to trial.

There were also some lucky legalisation cases, where physical repressions did not follow. That was possible, if a woman had lived illegally for a short time and it was hard to incriminate her with something. Also, those women who had become legalised by the end of national partisan war from 1956–1957 were not repressed. The last women who legalised themselves in Latvia's territory were Ksenija Mičule and Tekla Mičule, who together with three male family members, announced themselves to the authorities on 13 February 1957. The Mičuļi group lived in a forest at Viļaka parish from 1945, periodically changing their location. The reason for legalisation was Ksenija Mičule's health, which did not allow her to continue to live in the forest without medical help; at the same time, the rest of their family members legalised themselves.⁹

⁷ Heinrihs Strods, *Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956*, vol. 1, Rīga: Preses nams, 1996, pp. 235–237; Zigmārs Turčinskis, op. cit., pp. 88–92, p. 232.

⁸ Zigmārs Turčinskis, op. cit., p. 169, p. 205; *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*, edited by Rudite Viksne and Kārlis Kangeris, Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999, p. 451.

⁹ Heinrihs Strods, *Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956*, vol. 1, Rīga: Preses nams, 1996, p. 245; *Aizvestie: 1949. gada 25. marts*, vol. 1, prepared by Andra Āboliņa, Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 2007, p. 391; Ada Slavieša, *Memoirs*, [online], in <http://www.dzivesstasts.lv/lv/free.php?id=20920> (16-08-2023).

Arrest, Investigation, Trial

During the research so far, it has been revealed that in Latvia there were 219 women arrested as national partisans or illegals; this number can be viewed as fairly accurate. Some women were arrested during anti-partisan operations or during forest searching, but some were arrested at supporters' houses or at illegal hiding places.

On 25 February 1950, Chekists attacked a bunker led by Jānis Indāns and Jānis Grāversons at Jēkabpils county. The number of attackers was huge: 12 partisans fought 550 Chekists, but the battle was long and cruel. Chekists only managed to arrest one person, Hilda Vietniece, because she did not fight and remained in a bunker. Another 11 partisans were killed.¹⁰

Ērika Launīte was arrested with help from partisan Jānis Vanags ('Kaminskis'), who was recruited as a Cheka agent. During the meeting on the evening of 12 December 1946, Vanags together with four other agents detained Launīte and did not allow her to leave. After that, one of the agents went to get a car and Launīte was taken to Tukums, where the NKVD (Rus. Narodnyi Komissariat Vnutrennikh Del – 'People's Commissariat for Internal Affairs') were already waiting for her.¹¹

Arrest was followed by an investigation, which took place over several months. Chekists tried to get information from those arrested about partisans who were still hiding, locations of their bunkers and the names of supporters. During the interrogation, arrested people had to endure threats, verbal abuse and physical violence. Torture methods used often became the cause of death of the arrested. Georgīna Irbe died in 1946, at Pleskava prison. Before going to the forest, she lived in Kacēni parish that was lost to Russia. Helēna Mac-kute ('Egle') during the time of her arrest in September 1950 drank sodium hydroxide and died at Rīga Central prison's hospital on 4 January 1951. Florentīna Kalēja ('Parra'), while arrested, bit a poison ampule, which Chekists had not found in her clothes.¹²

Two national partisans were given a death sentence and executed. One of them was Valērija Mundure ('Marta Skuja'). From the summer of 1945 she took part in the 'Association of Latvian Fatherland Guards (partisans)', which covered a large part of south Lat-gale. Valērija was the partisan's newspaper *Fatherland Guard* editor and she published her poems and articles in it. The death sentence was carried out on 17 September 1946 at

¹⁰ Heinrihs Strods, *Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956*, vol. 1, Rīga: Preses nams, 1996, p. 336; *Nezināmais karš: latviešu nacionālo partizānu cīņas pret padomju okupantiem, 1944–1956*, edited by Liene Apine and Aleksandrs Kiršteins, Rīga: Domas spēks, 2012, p. 361.

¹¹ Tālvāldis Bāliņš, *op. cit.*, pp. 191–192.

¹² Information given by Sēlija national partisan movement researcher Gunārs Blūzma; list of arrested women, made by author; *Uz ežņas galvu liku...: traģiskās partizānu cīņas Latvijas mežos pēckara gados*, 2. grāmata, edited by Aleksandrs Kalvāns, Rīga: Daugava, 1995, p. 124, p. 126; Tālvāldis Bāliņš [et al.], *Pretestības kustība okupācijas varām Latvijā: atmiņas un dokumentos no 1941. līdz 1956. gadam*, Rīga: Sol Vita, 1997, pp. 135–136.

Rīga Central prison. The other was Agate Sprukule, who was arrested at Viļaka parish on 7 March 1950 and was shot dead at Rīga Central prison on 6 April 1951.¹³

Death in the Forest

One of the most tragic aspects of life in forest was death during Chekist attacks or a battle. It is known that this was the case for 103 women – national partisans from 1945 to 1953. Most of them were killed during battle or at the hideout; at least three of them committed suicide. Three, to not fall into the arms of Chekists, were killed by their group members, because that was a previous deal between partisans. It is known that at least two women died from injuries while being detained and put in hospital. Many of these women's burial places are still unknown.

Battles with Chekists were cruel: if it was not possible to escape from a siege, then partisans fought until the end, trying to make their lives more expensive, killing as many attackers as possible. During those times, not only men fought heroically, but also women and teenagers.

For a long time, 18-year-old Vera Rublovska, her 16-year-old brother Ojārs Rublovskis, together with other partisans from their group fired on Chekists in the 29 May 1945 battle, but they were killed. Their father, the group's commander Rūdolfs Rublovskis was badly injured and Chekists threw him in the carriage on to his children's bodies. He died during the journey. Partisans who were killed were displayed for recognition at Vidaga centre at Sikšņi elementary school where Vera and Ojārs had been pupils.

Herta Liepiņa blew herself up in Liepna parish's Strauti forest on 1 April 1951, to avoid surrender. She had previously told her group members that she would not fall into the arms of Chekists alive, because during the arrest previously she had been heartlessly beaten and did not want to relive that. Chekists managed to capture Herta's brother Alberts Liepiņš ('Lapiņš') and Jānis Timša. Her remains were put into a box and taken away from the battlefield. Unfortunately, it is still unknown where they were buried.¹⁴

Alongside Latvians during the national partisan battles, women of other nationalities were also killed. Currently, it is known that there were seven Lithuanians, one Russian woman and one Polish (or Belarusian) woman. The most information available currently is about the Russian woman Nina Trofimova from the Alberts Irbe ('Vanags') group. She died at Abrene county at the Kacēni parish, which was lost to Russia in June of 1946, when Chekists besieged the partisan's summer camp. During the battle Eduards Irbe, Emma Pokusa

¹³ Investigation file of Sprukule Agate Jezupova, Rīga, 1950, in: *Latvian State Archive*, fond 1986, op. 1., file 29482, p. 10–11, p. 84, p. 189, p. 245; list of arrested woman, made by author; Heinrihs Strods, *Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956*, vol. 1, Rīga: Preses nams, 1996, p. 189, pp. 192–193, pp. 195–196, p. 206; Heinrihs Strods, *Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956*, vol. 3, Rīga: Preses nams, 2003, pp. 248–257.

¹⁴ Interview with Velta Bukša, July 2003; Zigmārs Turčinskis, *op. cit.*, p. 52, pp. 54–55.

and a partisan with the codename 'Džons' were also killed. Chekists did not even bury the remains: after two months, Trofimova's remains were found by berry pickers.¹⁵

The national partisan war did not end with a victory, though for 12 years it did not let the communist occupation regime to take root in Latvia. Even later, when active resistance ended, memories of the partisan war remained, along with the awareness that Latvians could stand against violent foreign regimes if needed. This awareness helped people during the Awakening years and is still important today.

¹⁵ Investigation file of Vorslova Bronislava Petrovna, Riga, 1945, in: *Latvian State Archive*, fond 1986, op. 1, file 16144, vol. 1, pp. 239–241, and vol. 3, p.17; Information given by Sēlija national partisan movement researcher Gunārs Blūzma; *Uz ežiņas galvu liku...: traģiskās partizānu cīņas Latvijas mežos pēckara gados, 2. grāmata*, edited by Aleksandrs Kalvāns, Rīga: Daugava, 1995, p.124; *Nezināmais karš: latviešu nacionālo partizānu cīņas pret padomju okupantiem, 1944–1956*, edited by Liene Apine and Aleksandrs Kiršteins, Rīga: Domas spēks, 2012, pp. 386–387; Tālivaldis Bāliņš, op. cit, p. 308, p. 319, p. 321, p. 326.

Inese Dreimane

Latvijos moterys – tautinio ginkluoto pasipriešinimo dalyvės

Santrauka

Straipsnyje apžvelgiamas Latvijos moterų dalyvavimas ginkluotame nacionaliniame pasipriešinimo judėjime po Antrojo pasaulinio karo. Nustatyta, kad 1944–1956 m. nacionaliniame partizaniniame kare dalyvavo ne mažiau kaip 414 latvių moterų. Priešingai nei vyrai, jos nekariaudavo, bet dirbdavo buities darbus ir teikdavo medicininę pagalbą.

Moterys prisijungdavo prie nacionalinių partizanų būrių, kad išvengtų suėmimo dėl to, kad praeityje buvo partizanų rėmėjos. Pasitaikė atvejų, kai moterys į mišką ėjo todėl, kad ten jau buvo jų šeimos nariai. Kartais miške buvo kuriamos naujos šeimos ir gimdavo vaikai.

Reikšminiai žodžiai: Latvija, moterys, partizanai, okupacija, pasipriešinimas.

The Forest Sisters: Women in the Estonian Post-World War II Forest Brother Movement

PEETER KAASIK (PHD)

Senior Researcher at the Estonian Institute of Historical Memory

✉ peeter.kaasik@mnemosyne.ee

In historical tradition, the ‘forest brother movement’ means going into hiding in the woods, bogs, or on bog islands to escape wars or looting raids. The term ‘forest brother’ came into use as a more contemporary general term during the German occupation (1941–1944). It originally meant the brotherhood in arms of the time of the Summer War of 1941 but its meaning quickly started broadening. Although forest brothers are even nowadays defined as participants in armed resistance, generally speaking, in historical literature, everyone who hid themselves from the Soviet regime is referred to using this term, regardless of age and gender.

While ‘the forest brother movement’ and ‘forest brother’ are established general terms, ‘forest sister’ is more of a colloquial expression. Thus, that term has not gained general acceptance in historical literature. Although as a rule, the gender of forest brothers is abstract in research papers, the term itself can lead to the mistaken understanding that only men hid themselves or fought against the Soviet regime. For that reason, this overview attempts to fill that gap and shed some light on the role of women in the history of the forest brother movement after the Second World War.

Keywords: Forest sisters, Deportation, Resistance, Concealment, Forest brothers.

It is difficult (if not impossible) to describe the entire history of the forest brother movement under a single denominator. For this is a movement which consisted of thousands of individual histories which are seldom connected to one another. Since the Estonian forest brother movement was little-organised, fragmented, and actually quite passive in its nature, it can be said in summation that this history is not so much one of combat than it is one of concealment. For this reason, it can also be argued that one could associate women with the forest brother movement (in one way or another) even more than men.

One should recognise the phenomenon of the Forest Brothers in connection the term "Forest Brother". Historically, the term referred to individuals seeking refuge from wars or raids in forests, swamps or bog islands. The phrase was in use as far back as the 19th century, but it only entered into common usage during the first half of the 20th century. Originally, "Forest Brother" was a broad term that described individuals who had evaded conscription or found themselves in conflict with the authorities or their landowners. The goal of these Forest Brothers was not to fight for national freedom, but rather to protect their own lives and liberty.

"Forest Brother" acquired its contemporary meaning during the German occupation of Estonia (1941–1944). During the 1941 uprising, also known as the Summer War, a distinction was still made between passive fugitives and the more active resistance fighters (or partisans¹). Initially, "partisan" was nothing more than a synonym for "bandit".² But, in August 1942, Adolf Hitler ordered that "for psychological reasons, the use of the word 'partisan', a word introduced and glorified by the Bolsheviks, must stop". For this reason, the occupying German authorities wanted to distance themselves from the term.³ Consequently, the participants of the Summer War resistance movement gradually assumed the title of Forest Brothers, with the intention of emphasising their role as armed resistance fighters. In this context, the concept of the Forest Brothers hinted at armed rebellion first and foremost. Throughout the period of the German occupation, however, the concept evolved to encompass a broader range of meanings.⁴

Although the term "Forest Brothers" has been used specifically to designate armed resistance fighters, in writing throughout history it typically refers to all who sought refuge from the Soviet authorities, regardless of age or gender. This includes individuals who actively fought against Soviet power.

Estonian has no gender-specific nouns. While there are a few ways to indicate gender,

¹ See e.g. Arno Raag, "Metsavennad", in: *Postimees*, 02-07-1942, no. 154, p. 1.

² See e.g. "Vägedejuhataja üleskutse", in: *Sakala*, 29-09-1941, no. 37, p. 1.

³ Aivar Niglas, Toomas Hiio, "Estonian Defence Battalions / Police Battalions in the German Army Forces", in: *Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, edited by Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle, Tallinn: IKUES, 2006, p. 843.

⁴ "Metsavendade päev Kehras", in: *Postimees*, 10-07-1942, no. 161, p. 2.

they typically involve adding male or female suffixes. This feature of the language has led to contradictory-sounding constructions like “female Forest Brother”.

Given the many and differing accounts of individuals’ lives, recounting the whole story of the Estonian Forest Brothers using a common gender denominator is challenging, if not impossible. Admittedly, the term “Forest Brothers” might suggest that only men resisted or concealed themselves from the Soviet regime. But this would be a mistake, and any attempt to distinctly categorise genders in these stories could suggest a reality which is artificial and misleading. Given this context, the following discussion will briefly examine the role of women in the Forest Brother movement during the post-World War II period.

This article examines the role of women in Estonian anti-Soviet (armed) resistance in the 1940s and 1950s, makes mention of some individuals that became members of the resistance movement, and analyses the underlying motivation behind the choices that they made. This paper also delves into some issues regarding terminology, and explores possible future research avenues. Considering the constraints of this paper, the author does not aim to give an in-depth comparative overview of similar resistance movements in other countries; it focuses solely on a case study of Estonian women who acted as partisans.

The Forest Brothers’ helpers

When it comes to the subject of the Estonian Forest Brothers, those legal residents who helped these individuals to hide played a pivotal role. This happened even though legal residents themselves struggled with the hardships of collective farm life. As far as this goes, the subject of the Forest Brothers’ allies attracts special attention, and what follows provides a general outline of this phenomenon.

One thing worthy of note is that there was a higher presence of women than men among those who helped the Forest Brothers. This can be substantiated by looking at the relevant demographic statistics. Following the war, the male population in Estonia was significantly reduced due to factors such as active military service, imprisonment in camps (including prisoner of war (POW) and filter camps), conscription into the Red Army and hiding in order to escape repression. By 1 January 1945, the registered population numbered 885,727 individuals (251,018 men, 404,799 women and 229,910 children). Disregarding children, the male-to-female ratio among legal residents was 1:1.6.⁵

Understandably, precise statistics regarding the number of helpers are unavailable. This problem is made more acute by the lack of consistency in existing Soviet “anti-banditry” records. Nonetheless, official data indicates that a total of 9,870 arrests occurred during anti-banditry operations that took place between 1944 and 1953, with helpers constituting merely 1,803, or less than a fifth, of those arrested. The Soviet approach involved recurring

⁵ “Сведения о количестве населения” [Data about population numbers], 22-01-1945, in: *Estonian National Archives (ENA)*, fond. ERAF1, opis 3, file 437, sheet 9.

deadlines intended to propel an ongoing fight to “eradicate banditry”. As a result, the pressure on those helping gradually increased. Whereas in 1945, helpers accounted for only 5.4% of the total arrests, by 1948 the share of helpers arrested in anti-banditry operations soared 29.4%, surpassing the number of actual “bandits”. By 1949, this proportion rose to 44.7%, after which it decreased to 41.4% by 1950 and 40.3% by 1951 before finally tapering off. In 1952, helpers constituted 31.8% of all anti-banditry arrests;⁶ in 1953 it was 25.1%.

In this context, starting in 1948, the percentage of women among those arrested in anti-banditry operations saw a significant increase. To illustrate this, one may look at several major court cases related to the Forest Brothers. Before going into details, it is important to note that the label “squad” was used loosely, for it sometimes grouped together individuals who were not in hiding together or engaging in coordinated actions in any way. Moreover, the squads were named after the apparent leader, who might not have been the actual leader. There were frequent punishments for a number of criminal cases. As the table below shows, women usually acted as helpers, although there were exceptions.

	Trial date	Persons arrested in connection with a criminal case	Arrested women
Estonian Liberation Committee ⁷	12.12.1945	32	11
Arnold Leetsaar's squad ⁸	26.03.1946	24	6
Karl Kask's squad ⁹	16.06.1946	12	3
10th Green Partisan Battalion ¹⁰	31.08.1946	39	15
Friedrich Kurg's squad ¹¹	12.04.1947	12	8
Otto Helm's squad ¹²	05.02.1948	11	5
Voldemar Jakovits's squad ¹³	12.03.1949	28	11

⁶ Tõnu Tannberg, “Relvastatud vastupanuliikumine Eestis aastatel 1944–1953 julgeoleku statistikapeeglis”, in: *Tuna*, no. 1, 1999, p. 29.

⁷ Investigation file on Voldemar Hendrikson, Leida Juhan, Linda Moorats and others, in: *ENA*, fond ERAF.129SM, opis 1, file 85.

⁸ Investigation file on Arnold Leetsaar, Hilda Enmann, Lea Einmann and others, in: *ENA*, fond ERAF.129SM, opis 1, file 26031.

⁹ Investigation file on Arno Nieminen, Elena Adamtau, Helmi Järvesoo and others, in: *ENA*, fond ERAF.129SM, opis 1, file 25996.

¹⁰ Investigation file on Friedrich Lukk, Agnessa Eher, Asta Eher and others, in: *ENA*, fond ERAF.129SM, opis 1, file 32.

¹¹ Investigation file on Olaf Tammark, Marta Kurg, Kinda Klettenberg and others, in: *ENA*, fond ERAF.129SM, opis 1, file 374.

¹² Investigation file on Otto Helm, Leonida Luukas, Laine Luuka and others, in: *ENA*, ERAF.129SM, opis 1, file 26232.

¹³ Investigation file on Voldemar Jakovits, Loviisa Altermann, Hilda Kalmist and others, in: *ENA*, fond ERAF.129SM, opis 1, file 25810.

Richard Saaliste's squad ¹⁴	09.09.1950	24	7
Ants Kaljurand's ("Ants the Terrible") squad ¹⁵	13.11.1950	19	7

This table is illustrative; it does not definitively establish that a third of those brought to trial were women. All the groups listed above were active squads, and most had already become notorious within the regime, instilling fear in local communists for longer or shorter periods. Other squads also represented attempts at some sort of organisation, and were the focus of later investigations. Since, however, a complete overview of the participation of women in these squads would call for a review of thousands of investigation files, these other groups have been excluded from this discussion.

Nevertheless, these figures are of secondary importance; they represent only a small fraction of the total number of individuals who were repressed in the execution of the anti-banditry operations. In the Soviet Union, the issue of helpers was conventionally resolved by means of mass deportations.¹⁶ Estonia endured such a fate in March 1949. While the precise figures may differ slightly between various reports, again it is worth noting the share of women among the deportees. For instance, on 12 April, the Minister of the Interior of the Estonian SSR presented a list of 20,535 deportees in Moscow, of which 48.1% or 9,890 were women (approximately 30% were children and approximately 22% were men).¹⁷ Needless to say, not all of the 10,000 or so women deported were aiding the Forest Brothers, but "guilt" was an abstract notion in actions such as these. As part of the "class struggle", the primary goal of deportation was to weaken the "bandits' economic base" and break passive resistance in rural areas (thus bolstering collectivisation through fear).

In its essence, the Estonian Forest Brother movement was poorly organised, fragmented and largely passive. As a result, the majority of these partisans heavily relied on outside help, with women constituting a significant portion of such helpers. Thus, women were not mere bystanders in the story of the Forest Brothers, but direct participants who faced persecution from the Soviet authorities on a par with that suffered by men.

Forest Sisters

The story of the Forest Sisters can be divided into two chapters: the time before the March 1949 deportation and the time after it. Prior to 1949, the presence of Forest Sisters among

¹⁴ Investigation file on Vambola Oras, Asta Kala, Erika Kuusk, Linda Tamsalu and others, in: ENA, fond ERAF.130SM, opis 1, file 9329.

¹⁵ Investigation file on Ants Kaljurand, Mari Jalakas, Elfriida Kapak and others, in: ENA, fond ERAF.129SM, opis 1, file 25819.

¹⁶ Meelis Saueaak. "Märtsiküüditamine NSV Liidu sõjajärgsete massideporteerimiste kontekstis", in: *Tuna*, no. 4, 2019, pp. 80–97.

¹⁷ "Dokumente 1949. aasta märtsiküüditamisest, XI osa", in: *Akadeemia*, no. 12, 1999, pp. 2648–2655 [Minister of Internal Affairs of the ESSR, Report No. 1/00443, issued to the Ministry of Internal Affairs of the USSR, 04-12-1949].

those in hiding was marginal, which makes it difficult to arrive at any general conclusions based on the data that is available. Still, the total number of fugitives probably peaked in the autumn of 1944 – before, during and immediately after the Red Army invasion.

During the post-war era, there were very few women among those in hiding. This was due purely to practical matters. Abandoning the household was usually not an option, and hiding with children posed substantial difficulties. Above all, there was, at first, little reason for women to hide, as they were not targeted by the initial wave of repressions. The Second World War was predominantly deemed a “man’s war”, with women traditionally serving in medical roles, free from the threat of conscription or ending up involved in combat. And while women were gaining an increasing presence among technical staff in local administrations, it was rare for any of them to take up “senior” positions. Similarly, while politicians, police officers, military personnel, the economic elite and other active members of the pre-war society of the Republic of Estonia were also engaged in the fight against “bourgeois nationalism”, these groups were also predominantly male.

In short, women were not confronted with direct retribution from Soviet authorities for their activities during the Republic of Estonia or the German occupation. Neither were they at risk of conscription into the Red Army, which became a major factor motivating mass hiding in 1944. Thus, the percentage of women among those hiding was initially low. Over the years, however, this number increased.

A more significant crackdown on the Forest Brothers’ allies began in 1948. One of the results of this crackdown was an increasing number of women joining those in hiding. This often occurred as a result of interrogations,¹⁸ and in many cases, these women were joined by their sheltering husbands, fathers or brothers, which led to many leaving their homes and living in semi-secrecy.

Another catalyst for the increasing numbers of those in hiding was Sovietisation – in particular, the subsequent land reform and collectivisation campaign. The Land Reform Act was implemented through a series of ominous regulations. Leaving aside the issue of “kulak households”, Decree No. 380, declared on 14 December 1944, outlined procedures for transferring land and property from “German collaborators”.¹⁹ Another infamous decree (dating from 4 September 1945 – No. 790) equated the households of Forest Brothers (“bandits”) and their supporters with “occupiers’ collaborators”. This decree targeted families in which (it was said) “the head of the family or a member of the family is a bandit

¹⁸ See e.g. excerpt from the interrogation protocol of Arnold Märton, 05-02-1948, in: Martin S. Kull, *Osula Ott ja tema pillimehed*, Tartu: Eesti Ajalookirjastus, 2016, pp. 109–110.

¹⁹ EKP KK ja ENSV RKN määrus nr. 380 ENSV Ülemnõukogu 1944. a 17. septembri seaduse “Saksa okupantide poolt äravõetud maa tagasiandmise kohta Eesti NSV talupoegadele” täitmise käigu ja ENSV põllumajanduse taastamise esmajärjekordsete abinõude kohta, 14. detsember 1944, in: *ENSV Teataja*, no. 15/186, 1944 [Estonian Communist Party Central Committee (ECP CC) and ESSR Council of People’s Commissars Regulation No. 380, 14-12-1944].

fighting against Soviet power, and the family maintains contact with and supports relatives involved in crimes against Soviet power".²⁰ The land, buildings and equipment of those targeted were also subject to inventory and disposal. Families were allowed to retain 5–7 hectares of land, along with a cow, a pig, a sheep and basic farming tools.²¹

The policy focused on persecuting "hostile households". Leveraging the idea of the "class struggle", increased taxes and impossible-to-meet legal standards were introduced to help eliminate "kulak" and "bandit" households. Non-compliance with these taxes and standards often resulted in actual imprisonment. As a result of this, household abandonment rates increased. And while not all these people sought refuge in the forests, a considerable body of semi-legal individuals emerged as a result.²² To illustrate this point, consider the following excerpt from the interrogation protocol of Forest Sister Erna Lüidik:²³

"In 1946, when I couldn't meet the standards imposed on the farm, they confiscated my horse and started raiding my house for bandits. The farm was surrounded and searched on two occasions. Fearing the security services would discover my support for the bandits, I handed the household over to my mother-in-law, and in March 1947, I fled to the forest to join the bandits, with whom I've remained until my recent arrest [Erna Lüidik was arrested on 28 October 1949]."²⁴

While children weren't common in the forest, they were not entirely uncommon either. Some couples spent years living in the forest with their children. One example is the Tamm family, who hid themselves around the Parika bog. The Tamm family lived in the village of Kotsama, in the Kõo parish. In January 1945, during the attempted arrest of the father, forest guard Voldemar Tamm, two raiders were shot.²⁵ After that, Tamm went into hiding. Enduring harassment from the authorities, his wife, Laine, also sought refuge through hiding, leaving their son Peep in her parents' care. In April 1946, their daughter Eha was born. In the autumn of 1948, their son Peep (born 1944) also joined his mother, father and sister. The family survived in forests and bogs for nearly a decade. Voldemar

²⁰ For more information on the implementation of the decree, see *Vastupanuliikumine Eestis 1944–1949: dokumentide kogu*, edited by Evald Laasi, Tallinn: Nõmmõco, 1992, pp. 24–26.

²¹ EKP KK ja ENSV RKN määrus nr. 790, 14. detsembri 1944 määruse punkt 1 "a" ja "b" täiendamise kohta, 4. september 1945, in: *ENSV Teataja*, no. 35/546, 1945, [ECP CC and ESSR Council of People's Commissars Regulation No. 790, 04-09-1945].

²² "EKP KK I sekretäri N. Karotamme ettekanne NSV Liidu MIN esimehele J. Stalinile, 17. jaanuar 1949", in: *Eesti NSV Põllumajanduse kollektiviseerimine: dokumentide ja materjalide kogumik*, edited by E. Laasi, chief editor E. Tõnurist, Tallinn: Eesti Raamat, 1978, pp. 489–494 [Report by Nikolai Karotamm, First Secretary of the ECP CC, to Joseph Stalin, General Secretary of the Communist Party of the USSR, 17-01-1949].

²³ Erna Lüidik's husband Johannes was arrested in the summer of 1945 after he was labelled as a "German collaborator".

²⁴ Excerpt from the interrogation protocol of Erna Lüidik, in: Martin S. Kull. *...kuni surm teid lahutab*, Tartu: Eesti Ajalookirjastus, 2014, pp. 80–82.

²⁵ Report drafted by the Head of the NKVD Department of Viljandimaa, 11-08-1945, in: Urmas Kuusik. *Aimla metsavennad 1944–1987*, Urmas Kuusik: Põltsamaa, 2018, p. 87 (ENA, fond ERAF.129, opis 1, case 11292).

Tamm was arrested on 23 May 1954.²⁶ Following her husband's death, Laine Tamm relocated with her children to her aunt's house in the Jõgeva district, eventually gaining legal status on 26 May 1954.²⁷

The 1949 deportation and the Forest Sisters

In March 1949, during Operation Priboi, approximately 7,550 Estonian families and 20,600 to 20,700 individuals were deported.²⁸ Orders to seize the entire reserve were issued as early as the second day of the operation. Later estimates suggest that up to 10,000 individuals avoided deportation in March 1949. A significant portion of this group chose to hide (as did many who simply feared they might be among the designated deportees), while others found themselves in a semi-illegal position, often undergoing bureaucratic trials for violating passport regulations.²⁹

Accurately estimating the number of those in hiding is difficult because many individuals only sought refuge for short periods following the deportation. A state of disorder and chronic labour shortages in all areas of work made it possible to live as a semi-illegal person. One thing worthy of particular note during this period is that there was a substantial increase in the proportion of women among those in hiding.

To illustrate, I will discuss the last major operation in Estonia, which took place in the Vastseliina district in February and March 1953.³⁰ In this region there were four larger groups who were known to have been active, their members totalling 30. The operation led to the arrest and death of 45 individuals, with 16 deaths, four of which were women. Their reasons for hiding are described as follows:

Elsa VÄHI, born in 1924, evaded deportation and headed to distant regions of the USSR in 1949.

Lehte-Kai OJAMÄE, daughter of Alfred, born in 1924, was a former member of an anti-Soviet organisation. She evaded deportation and headed to distant regions of the Soviet Union in 1949.

Leida GRÜNTAL, daughter of Karl, born in 1923, avoided deportation and headed to distant parts of the Soviet Union in 1949 [...]

Mahti SAARNIIT, daughter of Joseph, born in 1927, daughter of a kulak, evaded deportation and

²⁶ Reports drafted by the ESSR Council of Ministers and the KGB Commissioner in the Suure-Jaani District, Major Amossov, 26-05-1954, 07-06-1954, in: Urmas Kuusik, *Aimla metsavennad*, p. 102. For more information, see the investigation file on Voldemar Tamm, in: ENA, fond ERAF.129SM, opis 1, case 4472.

²⁷ Kuusik, *Aimla metsavennad*, pp. 93–96, 104.

²⁸ Aigi Rahi-Tamm, Andres Kahar, "Deportation operation Priboi in 1949", in: *Estonia Since 1944: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, edited by Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle, Tallinn: IKUES, 2009, pp. 445–446.

²⁹ Indrek Paavle, "Soviet Passport System in the Estonian SSR", in: *Estonia Since 1944*, p. 82.

³⁰ Tõnu Tannberg, "Julgeolekuorganite tegevusest metsavendluse mahasurumisel 1953. aasta esimestel kuudel", in: *Akadeemia*, no. 3, 2005, p. 554–573.

headed to remote areas of the USSR in 1949.”³¹

While this document gives an idea of the general patterns of hiding, it is interrogation protocols which better convey individual motives. For instance, a passage from Johanna Martins’ interrogation protocol reads:

“One early morning, my son Elmar Martins came home and told me that many cars were arriving in our village, Päänurme. They were taking away people identified as kulaks. As my husband was convicted and imprisoned, there was reason to believe that I might be taken too [...] That evening, I heard from my mother-in-law, Anna Martins, that soldiers were searching for me and my son. Learning this, we no longer dared to stay at home. My son and I decided to go into hiding. We found refuge in the forests of Päänurme and Adavere.”³²

Johanna Martins and her son Elmar spent years hiding with Hugo Ruusna’s and Ülo Altermann’s squad, which predominantly consisted of individuals who became fugitives during or after the deportation operation – many of whom were women. Here are the stories of three women, which illustrate the conditions people were forced to endure during this period.

Johanna Martins’ husband was arrested in 1945. Martins went into hiding in 1949, and in 1954 she was recruited as an agent for the Ministry of State Security (MGB), where she was given the code name “Mutt”. Johanna’s recruitment likely involved a mix of threats and incentives. She began by contacting her former accomplice, Aime Juga, through mutual acquaintances, with whom she then went into hiding. The agent successfully fulfilled her mission by helping officials capture one of Estonia’s most-wanted forest brothers, Ülo Altermann.³³

Johanna Martins’ story, like many recruitment stories, was a tragic story of how the difficult circumstances of the time were being leveraged by the security services. More specifically, Johanna’s son, Elmar Martins, was arrested on 15 January 1953, and his mother was most likely coerced or persuaded into cooperating with the promise of securing a lighter sentence for her son. This promise was never fulfilled. Elmar Martins was sentenced to death on 14 April 1954 and executed on 9 August of the same year. Aime Juga also failed to evade punishment, receiving an 8-year prison sentence from the tribunal on 24 July 1954. Her husband, Voldemar Juga, was killed during a raid on 26 November 1953.³⁴

Heinrich Mihkelson’s household was labelled as a “kulak” after the war. In March 1949, he and his wife Evi went into hiding, joining Hugo Ruusna’s squad. Their daughter, Ene

³¹ ESSR MGB special report for the Secretary of the ECP CC, 06-04-1956, in: *Eesti metsavennad 1944–1957*, edited by Tiit Noormets, Helina Tamman, Tartu: ENA, 2014, pp. 513–519.

³² Extract from the interrogation protocol of Johanna Martins, in: Martin S. Kull, *Puhake, paremad pojad IV*, Tartu: Eesti Ajalookirjastus, 2013. See investigation file on Elmar Martins, in: ENA, fond ERAF.129SM, opis 1, file 18355.

³³ ESSR MGB special report for the Chairman of the USSR Council of Ministers, 20-04-1954, in: *Eesti metsavennad 1944–1957*, pp. 539–542.

³⁴ See investigation file on Aime Juga in: ENA, fond ERAF.129SM, opis 1, case 18304.

Mihkelson (a future writer), stayed with relatives. In February 1953, Heinrich Mihkelson was killed during a raid. After this, his wife Evi continued hiding with Hans Sapp until November 1955. Evi Mihkelson was granted legal status in December 1955 and tasked with persuading Sapp to assume legal status. Her enthusiasm for fulfilling this task seemed to be limited. Sapp received legal status in 1958.³⁵

The Alber family serves as another illustration of the fate of the Forest Sisters following the deportation of 1949. Karl Alber, the family's patriarch, was arrested in 1944, and the household was deemed "hostile". Aliisa Alber, his wife, and their daughters Aino and Laine were evicted from their home, before they settled in the sauna of their former residence. All three faced deportation in 1949.³⁶ However, the Alberts managed to hide before they were deported – although this led to the breakup of the family. Aliide, now using the name Aliide Mägi, sought refuge with relatives in Tartu County, leading a semi-illegal life and working in various collective and state farms. Meanwhile, the sisters hid in their aunt's house in the village of Kurista. Their story might have faded into a routine tale of silent hiding if not for Üinart Mitt, a Forest Brother who found shelter in the same household. To keep himself occupied while he was in hiding, Üinart Mitt tuned into The Voice of America and other radio broadcasts. And, based on these broadcasts, he began to put together the underground publication The Voice of Freedom, which featured contributions from the Alber sisters. The publication was reproduced and distributed manually. On 3 November 1954, both Mitt and the Albers were arrested.³⁷ In May 1955, Laine Alber was sentenced to 10 years in a camp (she was released in 1956), and Aino was acquitted "due to lack of evidence". Mitt was sentenced to death and executed in September 1955.³⁸

The Involvement of Women in Armed Resistance

First of all, it is necessary to define the concept of "armed resistance". While the act of concealing oneself was considered resistance in Soviet terms, it doesn't qualify as armed resistance. Estonia's post-war Forest Brother movement was scattered and disorganised, and it could hardly be classified as a full-fledged partisan group. However, the tactics were similar: terror, diversion, sabotage. In short, they attacked authorities and their representatives. While some economic targets were hit, whether this could be classified as direct resistance is debatable. Although these actions have been described as arbitrary requisitioning or even "undermining the economy of the USSR", in a context of resistance they fall under the banner of extracting war spoils.

Armed resistance remained a minority endeavour. Although thousands of people pos-

³⁵ Hans Sapp, "Minu Kolgata", in: Martin S. Kull, *Puhake, paremad pojad IV*, pp. 106–184.

³⁶ Deportation file of Aino, Aliide and Laine Alber, in: ENA, fond ERAF.3-N, opis 1, file 1378.

³⁷ ESSR KGB special report for the ECP CC, 11-03-1964, in: *Eesti metsavennad 1944–1957*, pp. 544–545.

³⁸ Investigation file on Üinart Mitt, Laine Alber, Ain Alberi and others, in: ENA, fond ERAF.129SM, opis 1, file 18378.

sessed weapons, only a small fraction of those in hiding used them, and these weapons were often for self-defence or hunting. While some women in hiding also had access to firearms, they were likely a minority. The majority of women were passive fugitives. Moreover, owning a weapon was often disadvantageous as it was always considered an aggravating circumstance in the event that the one who owned it got arrested. Security authorities perceived women as “less threatening” and for the most part classified them as “illegals”.

The role of women within forest squads is evident in the following excerpts of official documents:

Virve Rekor: “As a member of an armed terrorist group, Rekor cooked, washed and mended bandits’ clothes.”³⁹

Elfriede Mägi: “The tasks included cooking, laundry and cleaning the bunker.”⁴⁰

The description of women’s tasks in these quotes (based on interrogation protocols) could well be enough to depict the situation of the majority of women in the movement. And while not all women had to perform these kinds of chores, this sort of thing was still typical. Given that the Forest Brothers and Sisters were primarily simple farmers, roles within these groups were aligned with customary divisions of labour, with efficiency being the decisive factor. With groups with women, assigning tasks like cooking or clothing repair was unlikely to bring about any significant disputes. These roles were undertaken by those with the required experience and skill. Moreover, within such “households”, everyone had a range of responsibilities, irrespective of gender.

It was uncommon for women to participate in Forest Brother actions, and it is important not to exaggerate the importance of armed actions, as most participants were not directly involved. However, this did not undermine the possibility for women to participate; such a fact is corroborated by various references documented in Soviet investigations. For example, women took part in one of the most major actions engaged in by the post-war resistance, in which a significant number of activists of the Sõmerpalu parish met their end in March 1946.⁴¹

The final story that commands attention concerns Redeese Tomson. Redeese was one of the most notorious Forest Sisters in the eyes of the Soviets, and her career as a resistance fighter put many men to shame. Tomson was one of the few women in Estonia (if not the only one) who stood apart amongst the fugitives as a particularly dangerous resistance

³⁹ Excerpt from an operational report of the ESSR MGB Department of Jõhvimaa, 30-06-1950, in: *Eesti metsavennad 1944–1957*, pp. 408–420.

⁴⁰ Excerpt from the interrogation protocol of Elfriede Mägi, 01-07-1948, in: Mati Mandel, *Kogu tõde Hirmus Antsust*, Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, 2010, p. 72.

⁴¹ “Eesti NSV siseasjade rahvakomissari operatiivteade 22. märtsist 1946”, in: *Akadeemia*, 1992, no. 6, p. 1314 [operational report by the ESSR People’s Commissar of Internal Affairs, 22-03-1946].

fighter or “bandit-terrorist”. However, her actions should not be considered separately from those of her partner, the legendary Saaremaa Forest Brother, Elmar Ilp. Elmar Ilp was already a living legend, and rumours about him not only spread within Estonia, they also reached the free world.⁴² Stories published in expatriate Estonian newspapers suggest that legends about Ilp’s activities were widespread in Estonia, and that they reached the West via refugees. While much of the lore is fantastical, the stories often mention Ilp’s inseparable companion, Redeese Tomson.

Take this relatively objective perspective from Eduard (Edward) Õun, who fled Saaremaa for Sweden in 1955:

“He [Elmar Ilp] had become a chief among the Forest Brothers. People said that either his lawful wife or his lover worked alongside him. Whatever the case actually is, she had been a strong fighter. Ilp was pursued and cornered in the woods but he managed to escape. Both he and his female companion were well-armed; they carried submachine guns with ample ammunition. He also led a larger group of Forest Brothers [...] Ilp and his female companion fell to enemy bullets. Encircled by the Reds in the Aeska swamp in central Saaremaa, they fought valiantly until the last bullet. Both corpses were displayed at the NKVD’s (now MVD’s) yard on Pikk Street in Kuressaare as the “war spoils” of the Reds for the people to see.”⁴³

Soviet security documents consistently describe Ilp as the leader of Saaremaa’s Forest Brothers. It remains uncertain whether Ilp himself claimed this role, but he never objected to it in any case. While Ilp interacted with other squads and engaged in joint ventures, operating in a way which saw relatively few negative consequences, he did not organise any kind of larger group. His immediate circle consisted mainly of Tomson and a couple of other Forest Brothers.

Less is known about Redeese Tomson. Various sources suggest that she was born in 1928 or 1929, making her around ten years younger than Ilp. In 1945, Elmar Ilp found refuge with Redeese’s father, Aleksander Tomson, a resident of Haeska village in the Valjala parish. He spent one winter in a hiding place built into the stove at Tomson’s farm. Redeese (Teresa) Tomson, the family’s 17-year-old daughter, joined Ilp, becoming a member of his squad by the summer of 1946. In 1948, Aleksander and Miina Tomson, Redeese’s parents, were arrested for aiding the Forest Brothers. This event might have contributed to Redeese’s “radicalisation”, a turn of events that didn’t go unnoticed by local Soviet operatives.

There are numerous legends about this story in circulation, including rumours that Ilp and Tomson had a child. Many of these rumours were encouraged by Ilp’s squad. There was never a doubt that the activities of Ilp’s squad directly obstructed the process of Sovietisation, and Soviet soldiers who joined the officer ranks were made to seriously consid-

⁴² See e. g. “Eesti Valge Tito”, in: *Vaba Eesti Sõna*, 18-02-1950, no. 7, p. 3.

⁴³ “Lähemalt metsavendade pealikust Ilpist”, in: *Meie Kodu*, 12-01-1956, no. 2, p. 2.

er whether Sovietisation was still practical with Ilp's group still around. For some people, their presence was an emblem of hope; for the Communists, it was something they feared.

The relationship between Tomson and Ilp is an example of opposites attracting. Ilp was a charismatic "man of the people", while Redeese was remembered as an abrupt and reserved young woman. This may be one of the reasons why, in later memoirs, she is depicted as somewhat intimidating. In any case, there must have been something special in this young girl who was able to assert herself in a man's world. The presence of other women around Ilp didn't seem to bother Redeese much. A comprehensive report on the internal dynamics of the squad,⁴⁴ authored by agent "Peetri" (August Põld) in July 1949, depicts their relationship as an armed alliance rather than a romantic liaison.

In modern Estonia, and in Saaremaa in particular, opinions about Ilp's and Tomson's actions are divided. While they are heroes to some, others perceive them as thieves and murderers. Ilp has been referred to as a "controversial Forest Brother". While he is a controversial figure in modern terms, in the context of the Forest Brothers' time Ilp's activities were anything but controversial. Security forces aimed to capture Ilp and Tomson, dead or alive, as "bandit terrorists" who instilled fear in the island's Communists. Ilp's squad, in turn, was determined to avoid falling into the trap of this unequal battle. Their significant support base helped shield them from potential informants. While not loved, Ilp and his companions commanded respect and fear from villagers and Communists alike.⁴⁵

Conclusion

To conclude: the term "Forest Brother" has clearly evolved over time; today it has a broader meaning compared to its early usage. This has brought about a certain ambiguity, whereby, when one considers how it is used today, the term encompasses all men and women who sought refuge from Soviet rule, with the Forest Brothers often being depicted as constituting a uniform movement even though the examples used to illustrate their activities are drawn from exceptional cases.

It is no longer possible to determine how many people were hiding during this period. More conservative estimates suggest around 15,000, yet the actual number was likely higher, with many remaining unaccounted for in statistical summaries.

However, the story of the Forest Brothers goes beyond mere resistance and passive fugitives. Due to the unique nature of resistance in this context, the movement was closely linked with individuals who had legal status. Thus, the story of the Forest Brothers is not

⁴⁴ Report filed by Agent "Peter", 07-1949, in: Martin S. Kull. *Elmar Ilp: Veri mu kätel*, Tartu: Eesti Ajalookirjastus, 2011, pp. 166–191.

⁴⁵ For more information on the pursuit of Ilp's squad (in the Estonian language), see the reports, special bulletins, information summaries, etc. of the Saare County MVD and MGB departments in: ENA, f. ERAF131SM, opis 1, files no. 65, 95, 138, 172.

just about resistance; it is also about opposition. This allows for a broader definition, along the lines of which Tiit Noormets writes:

“The Estonian Forest Brotherhood was a grassroots movement encompassing a multitude of participants and activities. Contemporary literature referencing them has made various generalisations – this includes emphasising certain aspects of this phenomenon and extending them to the entire Forest Brother movement. The Forest Brothers have been portrayed both as historical subjects – active, heroic freedom fighters – and as historical objects – passive victims seeking refuge from political turmoil. In essence, they were a part of Estonian society, comprising both its members and those who lived and operated within that society.”⁴⁶

Keeping this definition in mind, it is plausible that there were even more women than men involved in the Forest Brother movement, and in a number of capacities, while all of them were facing severe repercussions from the Soviet authorities, regardless of their gender.

Nonetheless, exploring “women-Forest Brothers” (or “men-Forest Brothers”, for that matter) as a research area is likely to be unproductive unless the intention is to emphasise exceptions rather than the norm. The examples of the Alber sisters and Redeese Tomson were indeed remarkable, but they do not represent the typical Forest Sister. Indeed, the experiences of the average person hiding from Soviet authorities did not significantly differ based on gender, and the Soviet government did not make clear gender-based distinctions. Likewise, there was no clear division of roles along gender lines, as the circumstances at the time were so extreme that roles were determined by necessity rather than gender.

In a way not unlike that of their male counterparts, most Forest Sisters were passive fugitives. However, it can be tentatively suggested that punishments for women for specific actions were somewhat less severe compared to what they were for men. This was not primarily a matter of gender; rather, it was to do with women’s background. Consequently, there were also some differences to be noted in the motivations for men to go into hiding compared to those of women. Initially, the “transgressions” of women were perceived as relatively minor by the Soviet authorities. This was due to the limited opportunities for women to advance their careers or assume socially prominent roles during the preceding Republic of Estonia and the German occupation. Moreover, women were not subject to the threat of conscription into the occupying army, which was another significant factor motivating men to go into hiding in response to Soviet reprisals. Nonetheless, the role of women held great significance in the narrative of the Forest Brothers, not least because they made up the majority of the movement’s support network. Over time, however, the penalties for helpers grew more severe, culminating in the March 1949 deportations. Fol-

⁴⁶ Tiit Noormets, “Eesti Metsavennad pärast Teist maailmasõda”, in: *Eesti sõjaajalugu: valitud peatükke Vabadussõjast tänapäevani*, compiled by Tõnu Tannberg, edited by Mart Orav, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2021, pp. 428–429.

lowing this tragic event, the motivations for hiding, whether for men or women, became more closely aligned.

In conclusion, one might question whether the term “Forest Brother”, originally associated with comrades in arms during the Summer War, remains an appropriate general term. In the period following the March deportations of 1949, at least, there were already a substantial number of women among those in hiding, which justified the adoption of the term “Forest Sister” – a term which, for its significance, should be used without any apprehension or irony.

Peeter Kaasik

Miško seserys: apie moterų vaidmenį miško brolių judėjime po Antrojo pasaulinio karo

Santrauka

Istorinėje plotmėje miško brolių judėjimas reiškia žmonių slapstymąsi miškuose, pelkėse ar pelkių saulose. Šie žmonės slapstėsi nenorėdami įsivelti į karus ar išvengti plėšikavimo išpuolių. Terminas „miško brolis“ kaip bendrinis terminas pradėtas vartoti vokiečių okupacijos metais (1941–1944). Iš pradžių jis reiškė ginklo brolybę 1941 m. Vasaros karo metu, tačiau greitai įgijo platesnę reikšmę. Nors miško broliai dar ir šiandien apibūdinami kaip ginkluoto pasipriešinimo dalyviai, apskritai istorinėje literatūroje šiuo terminu vadinami visi, kurie slapstėsi nuo sovietinio režimo, nepriklausomai nuo amžiaus ir lyties. Terminai „miško brolių judėjimas“ ir „miško brolis“ yra nusistovėję bendriniai terminai, o „miško sesuo“ yra labiau šnekamojoje kalboje vartojamas terminas. Todėl istorinėje literatūroje šis terminas nėra visuotinai pripažintas. Nors paprastai moksliniuose darbuose minimų miško brolių lytis yra abstrakti, pats terminas gali sukelti klaidingą supratimą, kad tik vyrai slapstėsi arba kovojo prieš sovietų režimą. Todėl šioje apžvalgoje bandoma užpildyti šią spragą ir atskleisti moterų vaidmenį miško brolių judėjimo istorijoje po Antrojo pasaulinio karo.

Reikšminiai žodžiai: partizanės, partizanai, deportacijos, pasipriešinimas, slapstymasis.

Muted narratives of traumatic experiences of the Lithuanian Jewish women in the anti-Nazi Partisan Resistance

DR NERINGA LATVYTĖ

Faculty of Communication Vilnius University

✉ neringa.latvyte@kf.vu.lt

This article is based on the international research project 'Identity on the Line', conducted by the Faculty of Communication of Vilnius University together with partners from Norway, Sweden, Denmark, Poland, Slovenia and Croatia memory institutions, from 2019 to 2023. The research undertaken by the Faculty of Communication deals with the traumatic experiences, wounded past and muted memories of women who survived the Holocaust and how these influenced the lives of their children and grandchildren, even when being kept silent. The article represents only part of the project and analysis of the traumatic experiences of the Jewish women who were fighting in the anti-Nazi partisan resistance by joining the combat units in the forests, as well as consequences and intergenerational transmission of a traumatic past.

The purpose of this article is to show the muted stories of traumatic experiences, and how psychological scars of the war and the Holocaust are reflected in the daily life of women and their family members. What happens when the surrounding environment becomes dangerous and life-threatening? How does that challenge a person's identity and narratives? How do these traumatic experiences affect the lives of the second and third generations in the family? This article tries to answer these complicated questions by interviewing Jewish women partisans, referring to their diaries, memoirs and testimonies as well as by interviewing the daughters of the survivors.

Keywords: Holocaust, silent memory, traumatic past, women, survivors, partisans, resistance.

Introduction

The Holocaust has been called a massive trauma and is considered one of the most significant events in human history.¹ The Holocaust caused six million Jews, who were victims of the Nazis and their collaborators, to be disrupted and it changed people's lives, values, goals and self-perception. The trauma of the Holocaust did not end with the end of the war. The survivors experienced the loss of loved ones, physical and psychological violence, starvation and sickness after the war. They also had to deal with the survivor's syndrome, post-traumatic stress disorder and traumatic memories, a sense of guilt, hidden emotions, issues with adaptation and self-realisation that led to long-term psychological and mental health problems. The Holocaust has fundamentally changed people's identities as well.

Since the 1990s the Holocaust in Lithuania has been researched mostly from the factual and historical perspective, but in the last few decades studies on Holocaust trauma and collective memory² have been published as well. Topics include the influence of Holocaust trauma on the identity of survivors³, dealing with the unspoken sexual violence against Jewish women during the Nazi occupation⁴ and mediated memories of the Jewish women survivors⁵. There have also been books about the position and adaptation of the women in the family and society in the Soviet era.⁶

One of the most completed studies that analyses the anti-Nazi resistance in Lithuania highlights the importance of the Jewish anti-Nazi resistance in the ghettos and the units of the Soviet partisans' squads. It is written by Rimantas Zizas⁷, and provides a lot of im-

¹ Adah Sachs, "Intergenerational Transmission of Massive Trauma: The Holocaust", in: *Terror Within and Without: Attachment and Disintegration*, edited by Orit Badouk-Epstein, Judy Yellin, London: Routledge, 2013.

² Danutė Gailienė, *Sunkių traumų psichologija: Politinių represijų padariniai*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004; D. Gailienė, *Gyvenimas po lūžio. Kultūrinių traumų psichologiniai padariniai*, Vilnius: Eugrimas, 2015; D. Gailienė, *Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2021, pp. 33, 53; Irena Šutinienė, "Trauma ir kolektyvinė atmintis: sociokultūrinis aspektas", in: *Filosofija. Sociologija*, no. 1, 2002, pp. 57–62; I. Šutinienė, "Daugiakultūrinio miesto istorija komunikacinėje tautinių grupių atmintyje: Klaipėdos ir Vilniaus atvejai", in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*: straipsnių rinkinys, edited by Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, pp. 225–284; I. Šutinienė, *Adaptacija istorinių lūžių sąlygomis: sovietmečio pradžia ir pabaiga Panemunėlio žmonių autobiografiniuose pasakojimuose*, 2011, [online], in: http://www.llt.lt/pdf/panemunelis/Panemunelis_adaptacija.pdf. (30-01-2023).

³ Ruth Reches, *Holokaustą patyrusių asmenų tapatumo išgyvenimas [Holocaust Survivors' Experiences of Identity]*, Vilnius: Slinktys, 2020, p. 46, 118.

⁴ Violeta Davoliūtė, "Local Testimony and the (Un)Silencing of Sexual Violence in Lithuania under German Occupation during WWII", in: *Humanities*, vol. 10, no. 4, 2021, p. 129, [online], in: <https://doi.org/10.3390/h10040129> (30-01-2023),

⁵ Gintarė Malinauskaitė, *Mediated Memories: Narratives and Iconographies of the Holocaust in Lithuania*, Marburg: Verlag Herder Institute, 2019; Laimutė Žilinskienė, Sigita Kraniauskienė, Irena Šutinienė, *Gimę socializme: pirmoji sovietmečio karta*, edited by Laimutė Žilinskienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.

⁶ Dalia Leinartė [et al.], *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*, edited by Laima Žilinskienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014; Dalia Leinartė, *Neplanuotas gyvenimas. Šeima sovietmečio Lietuvoje*, Vilnius: Aukso žuvis, 2022.

⁷ Rimantas Zizas, *Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 207.

portant contextual information. Rich Cohen's book⁸ presents the anthology and importance of 'The Avenger' squad's activities in the anti-Nazi resistance. The memoirs of the former Jewish partisan men⁹ gives an opportunity to have a look at the historical events from the witness and active fighter point of view. Unfortunately, the memoirs of the Jewish partisan men do not find it important to present the input of the Jewish women to the anti-Nazi resistance. In contrast to men's memoirs, the memoirs of three Jewish women members of the anti-Nazi partisan resistance showed what choices and challenges women were facing – fighting not only the enemy, but for their rights in the partisan squads as well.¹⁰ One of the most detailed studies on this topic was undertaken by Judy Batalion, who represents Jewish women as members of the underground resistance from different angles and shows how much effort they needed for this double fight.¹¹

Anti-Nazi underground resistance in the main ghettos in Lithuania

Underground resistance organisations appeared in the ghettos of Vilnius, Kaunas, Šiauliai and Švenčionys at the end of 1941 to the beginning of 1942.

On 21 January 1942, during the stabilisation period of the Vilnius ghetto, the underground United Partisan Organisation (Yiddish: Fareinigte Partizaner Organizacie, FPO) with up to 350 members led by Yitzhak Wittenberg was established in the ghetto. Their purpose was to organise armed resistance to defend the honour and life of the Jews remaining in the ghetto, and to harm the enemy in every possible way. Among the leaders of the FPO organisation there were two women – Sonia Madeisker and Chiena Borovskaya. When the commander of the FPO Wittenberg was betrayed and forced to surrender to the Gestapo on 15 July 1943, Abba Kovner was appointed the FPO leader. The unsuccessful resistance against the Nazis in the Vilnius ghetto on 1 September was organised by the leader of the 'Dror' underground group, Yehiel Sheinboim. After this, the FPO decided that it was necessary to retreat to the Narutis and Rūdninkai forests and fight the enemy there, and at least 340 members of the ghetto underground resistance went there. It appears that women made up a small percentage of combatants. Four squads ('Avenger', 'For Victory', 'Death to Fascism', 'Fight') were formed mostly from the Jews of the Vilnius ghetto

⁸ Rich Cohen, *The Avengers*, Washington DC: Compass Press, 2001.

⁹ Yitzhak Arad, *Ghetto in Flames*, New York: Holocaust Library, 1982; Icchakas Aradas, *Iš mirties slėnio į Siono kalną*. Vilnius: Margi raštai, 2020.

¹⁰ Рахиль Марголис, Немного света во мраке, Вильнюс: Государственный Еврейский музей имени Вильнюсского Гаона, 2006, pp. 126–127, 297–298, 300–302, 359, 389 [Rachil Margolis, Nemnogo sveta vo mrake, Vilnius: Gosudarstvenniy evreyskiy muzeiy imeni Vilniuskogo Gaona, 2006]; Ружка Корчак, Пламя под пеплом, Тель-Авив: Библиотека Алия, 1977, pp. 277, 324 [Ruzhka Korchak, Plamy pod pepлом, Tel-Aviv: Biblioteka Alya, 1977]; Sara Ginaitė-Rubinsonienė, *Atminimo knyga: Kauno žydų bendruomenė 1941–1944 metais*, Vilnius: Margi raštai, 1999, pp. 126–127, 148, 162–164.

¹¹ Judy Batalion, *The Light of Days: The Untold Story of Women Resistance Fighters in Hitler's Ghettos*, New York: William Morrow, 2021.

in Rūdninkai Forest in autumn 1943; out of 108 Jewish fighters in the 'Avenger' squad, 34 were women.¹² Almost all the 119 fighters were Jews from the Vilnius ghetto as well as in the squad 'For Victory' in the winter of 1944. Chiena Borovskaya was appointed as the commissar of this squad.¹³

At the end of 1941, the Anti-Fascist Struggle Organisation (Yiddish: Antifashistishe Kampf Organizacie, AKO) was founded in the Kaunas ghetto on the initiative of Chaim Yelin. The goal was an active armed resistance against the Nazis. The organisation, with about 500 members, sought to liberate as many Jews as possible and send them for active armed resistance to the Soviet partisan units. Among the leaders of the FPO organisation there were two women – Mera Lan and Riva (Alta) Boruchowich-Teper (Alte Borochovitch Tepper: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa1176965>; in Lithuanian version: Riva (Alta) Boruchovičiūtė-Teperienė). The Anti-Fascist Struggle Organisation cooperated with the Kaunas ghetto Jewish police, which helped organise military training and the purchase of weapons, and maintained contact and shared information with representatives of the Council of Elders (Yiddish: Altestenrat). Some members of the underground resistance managed to escape the ghetto but not all of them reached the partisan units. In the summer of 1943, a group of people were killed in the vicinity of Vilnius as well as most of those who were sent to the Augustavas Forest. The members of the Kaunas ghetto underground resistance established the squad 'Death to Fascism' in Rūdninkai Forest. The squad consist of 278 fighters at the end of the Nazi occupation, and the majority of the fighters were Jews.¹⁴

The underground organisation in the Švenčionys ghetto formed by 13 young men was established on 16 February 1942. It aimed to make contact with the partisan squads in Eastern Lithuania and Belarus as well as to find the way to obtain guns¹⁵, and its members reached Kazėnai Forest and joined the squads 'Spartakas'¹⁶ and 'Vilnius'.¹⁷ The activists from the Zionist youth movement established an underground organisation in the Šiauliai ghetto in late 1941; another underground organisation led by the engineer Yosel Leibovitch emerged in 1942, with both Zionist and Communist membership. They acquired and kept weapons, although no armed actions were undertaken; a small number of underground newspapers – 'Masada', 'Hatechiya' and 'Mimamakin' – were issued.¹⁸

¹² Rimantas Zizas, *op. cit.*, p. 207.

¹³ *Ibid.*, p. 208.

¹⁴ *Ibid.*, p. 208.

¹⁵ Icchakas Aradas, *op. cit.*, p. 12.

¹⁶ *Ibid.*, p. 175.

¹⁷ *Ibid.*, p. 187.

¹⁸ Arūnas Bubnys, "The Fate of Šiauliai and the Šiauliai Region", in: Šiaulių Ghetto: Lists of Prisoners. 1942, supplement to the almanac "The Jewish Museum", edited by Irina Guzenberg, Jevgenija Sedova, Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2002, p. 235.

Dilemma choices by the women members of the ghetto underground resistance

When analysing the subject of the armed underground and the resistance, authors tend to focus on the reconstruction of events, and the disclosure of facts and details. Meanwhile, the history of everyday life is completely forgotten, and traumatic experiences are overshadowed by analysing the anthology of the underground resistance, different strategies of maintenance and activities, heroic moments of struggle. Such a development of the choice of attitude pushes uncomfortable, psychologically and emotionally difficult issues into oblivion.

The young women – former ghetto prisoners – who were able to join the ghetto underground resistance movement, faced a dilemma: to escape the ghetto and fight the Nazis in the forests by joining the Soviet partisan battalions or to stay, waiting to be exterminated. Those women who made ‘choiceless’ choices¹⁹ by joining partisans in the forests, faced constant danger and violence there not only from their enemies but from their fellow combatants as well. They remained silent for decades, naming traumatic experience as the price of their survival. What happens when the surrounding environment becomes dangerous and life-threatening? How does that challenge a person’s identity, and how do individuals integrate such new living conditions and life changes into their life stories? This article tries to answer these questions by interviewing the women who had survived the Holocaust by joining the anti-Nazi resistance and who remained in Lithuania or moved to Israel, as well as their family members.

Young, active Jews chose to fight against deadly enemies by joining the underground resistance organisations in the ghettos. Women were also among the founders and fighters of those secret organisations. When hopes that resistance was possible in the ghettos collapsed, members of underground organisations retreated into the forests for an armed guerrilla struggle, leaving their parents, children and other family members in the ghetto. For the women to make a choice to leave the forest for the active fight was especially difficult as they all faced the dilemma: what was the right decision in the face of death?

Fania Yocheles-Brantsovsky is a former prisoner of the Vilna ghetto, a member of the underground organisation of the ghetto and a fighter of the Jewish partisan squad ‘Avenger’ in the Rūdninkai Forest. She talks about her dilemma and the choice she made, which was supported by her family:

I came home. I told my parents I would probably go to the partisans. [My morn] sewed the star [...] the way I could tear it off very easily. Mom still [prepared], I remember, a portfolio, which somehow remained later. A kind of a handbag. I had a friend who gave me a bottle of perfume or eau *de cologne* on my birthday as soon as we got into the ghetto because his family owned a perfume shop before the war. I also took a towel, a [blue] jumper I knitted myself and my mom had

¹⁹ Lawrence Langer, “The Dilemma of Choice in the Death Camps”, in: *Centerpoint: A Journal of Interdisciplinary Studies*, vol. 4, no. 1, 1980, pp. 53–59.

some [cooked] peas. And after about half an hour, Doba [Doveltov] came and said there was a chance to get out of the ghetto [...]. And I said goodbye to my parents, sister ... and we went out ...²⁰

But even 76 years after saying goodbye to her family, the interviewee found it difficult to talk about her feelings; about how she felt that day, about her fear for the future and her anxiety about her family remaining in the ghetto.

Meanwhile, the experience of Rachel Margolis who was the prisoner of the Vilna ghetto, a member of the underground organisation of the ghetto and a fighter in Jewish partisan squads 'Avenger' and 'Vilnius' in the Rūdinkai Forest, was different. She had to leave her family secretly, not saying goodbye:

Only fear and sadness on my mind. It was awful to leave without saying goodbye to my family. It was harrowing to leave the [Vilna] ghetto where I had been living without hope for a year and a half although it seemed [like] for ten years [...] we left not in order to survive but in order to fight and lose our lives. We could not take our brothers, parents, adolescent children together. [...] I was tormented by the thought: I did not say goodbye! But how could I – after my father told me he would report it to the police? Later, when I was in the forest, I was told that my father had come to the library to look for me, and only when he saw that there was no [my] toothbrush, he realised that I had gone forever. I was under 22. I never saw my parents again. I became an orphan the moment I left, and I am still tormented by the thought that if I stayed there maybe we could survive [...], maybe we all could be alive.²¹

Sara Ginaitė-Rubinson, a prisoner of the Kaunas ghetto, a member of the underground organisation of the ghetto and a fighter in Jewish partisan squad 'Death to Occupants', was faced with a dilemma and had to take a decision as well:

[I planned] my escape with Misha from the [Kaunas] Ghetto to the Rūdinkai Forest in the beginning of December [1943], and told my mom about it. She cried but rejoiced in the hope that I would succeed in my plans. I considered myself a traitor for leaving my mother to fate. I was very confused in those days. It seemed that it is not fair that I would leave my loved ones, and that I had no moral right to leave them. Two conflicting feelings struggled in my soul. One demanded to go and fight the enemy, and the other that I should stay with the family, taking care of it and to die or survive together – what was destined. [...] Mom prepared the most needed things. She would give us not only more bags but also her heart, and her life experience. I took a few old photos and repeated so many times "I'll definitely be back, I'll find an opportunity to get back to the ghetto at least for a while, you'll see". Mom looked at me sadly and probably thought that I am still childish, and my mind full of illusions.²²

Other dilemmas led to hard decisions being made. Rachel Margolis mentions that her friend, Onia, did not want to go to the forest to fight without telling her mother. But her mother, appalled by this decision, did not let her go: 'What partisans? What fight? You are not going anywhere, you are staying with me. Where have you ever seen a girl shoot and

²⁰ Interview with Fania Yocheles-Brantsovsky (18 November 2018).

²¹ Рахиль Марголис (Rachil Margolis), *op. cit.*, pp. 300–302.

²² Sara Ginaitė-Rubinsonienė, *op. cit.*, pp. 126–127.

kill? If you decide to leave, I will lie down on the doorstep. Then get over me and go.' And Onia did not dare, so she stayed. [...] She was killed during the liquidation of the ghetto, along with her entire extended family'.²³

Challenges for the women in the partisan units

The way from the ghetto to the partisan squads in the forest was not safe. For Jewish women in the circumstances of war, it was especially dangerous. Memories tell about the help and solidarity of the people they met, and about the constant danger. Not everyone who tried to reach the partisan squads in the Narutis Forest or Rūdninkai Forest did it successfully – many Jews were killed along the way.

Partisan squads fought in the Rūdninkai Forest, Kazėnai Forest and Narutis Forest in Lithuania and nowadays Belarus, until July 1944. As a result of anti-Semitism, the partisan squads were formed on an ethnic basis. Recruitment was carried out and priority was given to young men with weapons – staying in the forest had meant not an escape, but an active struggle against the Nazis. Women in the squads were not considered equal fighters to men and had to prove their courage and loyalty. The partisans were suffering from constant hunger and severe living conditions; they were plagued by parasites, and it was difficult to maintain personal hygiene. There were strict rules and military order in the squads, but nonetheless, some social relations and traditions were formed; women and men lived in the forests for almost two years. The situation of the women in the different squads was not the same. Women were often treated with contempt and subjected to sexual harassment or abuse by squad members. Women and the youth who fought in the forest had to earn the respect and equal treatment of men by being courageous and demonstrating a strong will.

Fania Yocheles-Brantsovsky remembers: 'While in the forest, we felt like we were men ... But the commander of squad once said, "You're not men!" Every time I had to prove my truth ...'²⁴ Such attitude towards the women in the squad brought constant stress on the gender issue.

Rachel Margolis writes in her memory book how the squad commander told to her when she wanted to join the squad that for a woman, and even more a Jew, there is no place in the squad because a woman is a burden.²⁵

Sara Ginaitė-Rubinson mentions the case when the commander of a squad refused to accept a group of underground members who reached the 'Death to the Occupiers' squad in Rūdninkai Forest. He said, 'they came without weapons, they brought too many women... they will have nothing to do.'²⁶

²³ Рахиль Марголис (Rachil Margolis), *op. cit.*, pp. 297–298.

²⁴ Interview with Fania Yocheles-Brantsovsky (18 November 2018).

²⁵ Рахиль Марголис (Rachil Margolis), *op. cit.*, p. 389.

²⁶ Sara Ginaitė-Rubinsonienė, *op. cit.*, p. 148.

The fact that women were not welcome in partisan units is also confirmed by Fania Yocheles-Brantsovsky: 'Joining a squad means having weapons. We didn't have them. The attitude towards girls in the partisan squads was different.'²⁷ So women faced not only difficult survival conditions, but also discrimination and various forms of violence. The only way to survive was through the women's comradeship, their support, their warnings of impending danger and their consolation in times of difficulty.

Fania Yocheles-Brantsovsky talks about the women's solidarity:

I remember the forest and a long log; an impressive tall man and a blonde woman were sitting there. Myself and Chaila Šapiro introduced ourselves. The man asked questions. He was Miceika. He asked how we came there, various things. And suddenly he said: "You girls are so energetic, and willing to fight! I want to take you to my squad". He mentioned the Adam Mickiewicz Squad. But suddenly the blonde woman said: "I'm not going to give you Jewish girls!" We, astonished, said: "How can it be?" We were shocked: "What? The Jewish girls are worse than the others? Is that a kind of anti-Semitism?"[...] I said to Chiena [Borovskaya], "We got out of the ghetto to [join] the partisans, and here we find anti-Semitism!" And she said to me, "Calm down". That [blonde] woman was Albina [Gessia Gleser]. Chiena explained to me: "You know, the situation in the partisan squads is different. Especially for the girls ... after all, different people have gathered". And Albina knew and understood that the moral attitudes in the Jewish group would be completely different from that in the gang of people of various kinds.²⁸

Ruzka Korczak-Marla is a former prisoner of the Vilna ghetto, a member of the underground organisation of the ghetto and a fighter of Jewish partisan squad 'Avenger' in the Rūdninkai Forest. In her book, she mentions the sexual abuse in the partisan battalions:

The [Soviet] partisan squads were mostly formed from men. In some squads, women performed special tasks or worked in the kitchen. The situation of the girls in such squads was particularly difficult and sometimes unbearable. Among them, only few won the equivalent position of a fighter, and such women were respected by partisans. Most suffered contempt and disrespect as there was a widespread belief that the role of a woman in the forest was to satisfy men's sexual hunger. This put the Jewish girls in Soviet partisan units in a situation where they had to go through the most severe trials. They had not only to protect their right to fight but also to protect their dignity and female honour. They had to live in a constant nervous tension, be careful in every step, and continuously control what they [say] and their body language. Not everyone was ready to endure it. Rather often they had to succumb to the harassment of an "important" leader or a "hero", and it was rooted in the fear of revenge in the event of refusal. Some girls deliberately chose to have a relationship with one partisan in order to be protected from the harassment of others, and to be normally treated or have better living conditions. Those who did not give up – and there were many of them – lived particularly hard, both in moral and material senses. In the Jewish partisan squads, the situation was different.²⁹

²⁷ Interview with Fania Yocheles-Brantsovsky (18 November 2018).

²⁸ Interview with Fania Yocheles-Brantsovsky (18 November 2018).

²⁹ Ружка Корчак (Ruzhka Korchak), *op. cit.*, p. 324.

Rachel Margolis writes in her book: 'there was an unwritten rule: if a girl has a boyfriend, no one harasses her.'³⁰

Fania Yocheles-Brantsovsky remembers:

There were just a few women in the squad. Girls acted as liaisons, especially those whose appearance was not typically Jewish – they were sent to a city to bring those who remained there to the partisans. It was very risky. Some women were doing intelligence tasks, communicating with locals. Some had different tasks, and others worked in the kitchen. While in the forest, we felt like we were men ... But the commander of squad once said, "You're not men!" Every time I had to prove my truth ...³¹

Ruzka Korczak-Marla mentions that women often had to take not only a great deal of personal responsibility, but also collective responsibility for shaping attitudes towards women in the squad:

For the first operation, I was selected [as] the only one from all our women fighters; we felt that the fate of all the female part of the squad depended on me. If I accomplished the task entrusted to me, it would pave the way for other girls.³²

Femininity in partisan units was quite dangerous. Rachel Margolis mentions that the gun was a guarantee of femininity and that the combat boots symbolised the will to fight³³. Sara Ginaitė-Rubinson also writes about the importance of guns in her memoirs:

The most pleasant surprise of that holiday [March 8] was the moment when our commander Kostas solemnly handed me a gun. Out of joy and surprise, I didn't even thank him for the gift, but just started kissing and hugging the gun that was new and never used before. I was one of the first women in our squad who received her personal gun.³⁴

Living by the order of the squad posed a moral dilemma for young women: how to adapt to difficult living conditions and preserve the female identity.

Sara Ginaitė-Rubinson remembers:

On 8 March, all the women of the squad were free from any work and duties. All work, even the most 'feminine', was done by men. [...] We washed ourselves, took care of our hair, and helped each other to dress nicely. Some of the girls wanted to look specifically "feminine". They wore skirts, were dressed in colourful blouses, and painted their lips. Others wanted their clothing to prove girls' equality with men. They wore trousers and jackets, and put on belts. I put on the new brown pants sewn for me by partisan T. Friedman right here at the base, a warm brown shirt, polished shoes and two belts.³⁵

It should be noted that in the struggle to be equal to men in combat tasks, women were

³⁰ Рахиль Марголис (Rachil Margolis), *op. cit.*, p. 359.

³¹ Interview with Fania Yocheles-Brantsovsky (18 November 2018).

³² Ружка Корчак (Ruzhka Korchak), *op. cit.*, p. 277.

³³ Interview with Rachil Margolis (21 April 2012).

³⁴ Sara Ginaitė-Rubinsonienė, *op. cit.*, p. 164.

³⁵ *Ibid.*, p. 162.

also responsible for the entire household and daily chores, along with their struggle for honour, dignity, femininity and efforts to prove their worth.

Sara Ginaitė-Rubinson writes in her memory book:

Nobody in the squad taught the women how to fight, how to use weapons, nobody provided them with clothes and hygiene products. The partisan women had to learn everything and take care of everything themselves. [...] The days were devoted to short breaks, to guard duty, to “women’s work” on the base. [...] Our women’s lives were extremely difficult. [...] We women had to do a lot of so-called women’s work. We all peeled potatoes and cleaned the kitchen in our free time between combat tasks and guard duty. Our girls washed “their” and “foreign” men’s underwear, with hands that were swollen and red from the cold and damp.³⁶

The power imbalance and a cycle of power and control

Different kinds of violence that women used to face daily³⁷ explain the theory of the power imbalance that consisted of a cycle of power and control.³⁸ It is a scheme used by the stronger (men) to take away the power to resist from the weaker (women). What does this mean? It means intimidation with a look, gesture, showing weapons, and voice (raising, cursing, insulting). It is not yet physical violence, but it already clearly shows that if a man gets angry, the consequences will be terrible, so a woman must control her behaviour. This is clear psychological violence – humiliating, belittling, saying that ‘you are worthless’, ‘you will not make it’, ‘you are only a woman’, and so on. An abused woman then puts in a lot of effort for proving herself but this really does not help. As the psychological violence is an intentional act by which the abuser takes control of the abused person’s life, denigrating her as a person, her physical and mental abilities³⁹, the suspension of abuse is only in the hands of the abuser.

Demonstrating male power privileges (‘I’m a man so the guns are mine and the power is mine, and I can decide when to start and when to stop the violence’, and ‘you are nobody – just a woman, a handmaiden, a weakling who has to obey my demands’) is one of the signs of psychological abuse. The isolation of the social environment (war, loss of loved ones, new environment without the support of friends, colleagues, neighbours) is an extremely favourable medium for the development of violence. Psychologically traumatic daily behav-

³⁶ *Ibid.*, pp. 162–163.

³⁷ Sara Ginaitė-Rubinsonienė, *Atminimo knyga: Kauno žydų bendruomenė 1941–1944 metais*, Vilnius: Margi raštai, 1999 pp. 126–127, 148, 162–164; Ружка Корчак, Пламя под пеплом, Тель-Авив: Библиотека Алия, 1977, pp. 277, 324. [Ruzhka Korchak, *Пламя под пеплом*, Tel-Aviv: Библиотека Алия, 1977]; Рахиль Марголис, Немного света во мраке, Вильнюс: Государственный Еврейский музей имени Вильнюсского Гаона, 2006, pp. 126–127, 297–298, 300–302, 359, 389. [Rachil Margolis, *Nemnogo sveta vo mrake*, Vilnius: Gosudarstvenniiy evreyskiy muzeiy imeni Vilniuskogo Gaona, 2006].

³⁸ *The Duluth Domestic Abuse Intervention Project – EuroPRO-Fem*, Duluth, Minnesota, USA, 1993.

³⁹ Evan Stark, “Rethinking Coercive Control”, in: *Violence Against Women*, vol. 15, no. 12, 2009, pp. 1509–1525, [online], in: <https://doi.org/10.1177/1077801209347452> (30-01-2023).

our establishes pathological patterns of behaviour. According to Kęstutis Miškinis, violence is not only physical, but also emotional suffering, which manifests itself in the demonstration of power and rough coercion. All this is done purposefully, gaining the victim's obedience and humility, forcing the object of violence to suffer, providing unpleasant experiences, injuring it.⁴⁰ The circle of power and control shows how the strong one limits or takes away the possibility of resistance. Therefore, it is very difficult to start talking about violence that is experienced in a close environment (partisan battalion, home). Women then usually experience feelings of shame, which is also shaped by the surrounding environment. It is very difficult to talk about the violence experienced, even after a few or even a dozen years. It is almost unreal. Abusers know this and control it, therefore they can abuse, manipulate and do whatever they want. Therefore, first of all there is psychological terror, and then there is already a much greater assumption that the woman is also sexually harassed. These are serious, complex crimes that affect people psychologically and it is extremely difficult to get out of it. It takes a long time to step back and realise that an abused person can function on their own. But society must take these crimes very seriously too. The response to violence after escaping the ghetto and fighting in the forests not only with the Nazis but for daily survival was impossible. Where do you run to and hide? How do you survive in the forest alone and being broken during the winter? The only supportive aspect facing such difficult life conditions was the solidarity of the women who were fighting the enemies as partisans as well as fighting a constant battle for their dignity and survival.

During the conversations with the survivors and also reading their diaries, it was possible to identify some of the toxic positivity as a consequence of the psychological violence. The toxic positivity could be described as an ignorance of the problems in a forced way (that helps to deal with trauma) of looking at any problems only positively, as if not recognising or naming the difficulties that have arisen. Such behaviour causes a lot of stress. Often, the survivors mention such words as: challenges, difficulties, troubled times or even 'this is the price that I had to pay for my survival'⁴¹ (Fania Yocheles-Brantsovsky), but this is manipulation of semantics or self-deception that also reveals deep consequences of trauma and difficulties dealing with the past.

The importance of storytelling for healing

People construct identity through telling their stories.⁴² Looking back to the past and projecting the future, they create life as a meaningful story in which events are inseparable from each other, proving a continuity to life. Identity is defined as a dynamic, mutable pro-

⁴⁰ Kęstutis Miškinis, *Šeima žmogaus gyvenime*, Kaunas: AB Aušra, 2003, p. 308.

⁴¹ Interview with Fania Yocheles-Brantsovsky (18 November 2018).

⁴² Dan P. McAdams, "What We Know When We Know a Person", in: *Journal of Personality*, vol. 63, no. 3, 2005, pp. 365–396; Dan P. McAdams, "The Psychology of Life Stories", in: *Reviews of General Psychology*, vol. 5, no. 2, 2001, pp. 100–122.

cess expressed through the retelling of the life stories, and whose content is made up of personal identity (self-assessment, values, goals) and social identity (roles, membership in an ethnic, social or religious group) which are judged and change according to changes in the social context. Here, the muted stories also shape the identity of the survivors and have a huge potential to be inherited.

The goal of the project was to collect interviews and testimonies and to analyse the effect of traumatic events of the Holocaust on the survivors' daily life. In addition, we wanted to have a closer look at how trauma is transmitted from one generation to the next. We found that impossible mourning and wounds of the memory are frozen in silence⁴³ and have been transmitted from generation to generation. There is also a feeling of guilt due to the fact that family members had been left behind in the ghettos when individuals left to join the partisans in the forests. We believe that today, almost 80 years later, the survivors, their children and grandchildren are facing mainly the same struggles, even if nobody talks about what has happened; not in the public discourse and very often not within the families either.

To share the story means to put effort into building a bridge between past and present that would help to connect generations, and to heal the soul wounds. The term 'healing the soul wounds' was introduced by the psychologist Eduardo Duran, who highlighted the transfer of intergenerational trauma and introduced day-to-day tools for healing⁴⁴ that include commemorative and narration practices for both personal and communal healing. Many survivors were transformed by their experiences and suffered with symptoms that would now be described as post-traumatic stress disorder. Surprisingly, in the years that followed, children of survivors were also significantly affected because learned biological symptoms of post-traumatic stress disorder and traumatic behaviour could be passed directly from one generation to the next via an epigenetic mechanism.⁴⁵

The storytelling, like healing practice, includes the need to discover the facts about the survivor themselves. This includes the family and other people, to testify personally what happened, to give some kind of evaluation, have the desire to pass the knowledge of the loss to children and grandchildren, and to remember their death. This is a long day-to-day process that includes not only personal but social aspects as well. The goal of narrating personal stories has a tendency to teach others to prevent intolerance, ignorance and violence and to show what might be the consequences of being indifferent. Thus, personal

⁴³ Erin McGlothlin, *Second-Generation Holocaust Literature: Legacies of Survival and Perpetration*, Camden House, 2006, p. 8.

⁴⁴ Eduardo Duran, *Healing the Soul Wound: Counselling with American Indians and Other Native Peoples*, New York: Teachers College Press, 2006.

⁴⁵ Rachel Yehuda, Amy Lehrner, "Intergenerational Transmission of Trauma Effects: Putative Role of Epigenetic Mechanisms", in: *World Psychiatry*, vol. 17, no. 3, 2018, pp. 243–257.

stories can help in adding details to the unknown past and can heal society from the prejudices and stereotypes. Willingness to know and to accept the pain of others, empathy and solidarity is required from society to treat psychological wounds which arose from traumatic experiences. The healing process is considered to be in progress, then the story that is shared includes emotions and becomes not only a collection of different facts but a personal evaluation of the events. The wound of trauma may have a scar, but it is no longer open and, metaphorically, bleeding. However, it does not mean the pain will not pop up when you try to share. The process of healing the soul wound is a long-term healing procedure full of challenges and setbacks, but in a long run it lets us ground traumas in a proper way and connects us to reality.

Fania Yocheles-Brantsovsky, during the interview, says:

Many who survived in the ghetto and various [concentration] camps told nothing to their loved ones. ... stayed silent for a long time ... couldn't talk. And their children did not know what they were going through. And only in recent years many started coming to Paneriai. And they started talking. Myself to my family – also ... My children were born ... I started telling them from the first day.⁴⁶

Influence of muted traumatic experiences on the daughters of the Holocaust survivors

At the end of the war, squads of Jewish partisans that operated in the forests were demobilised, prisoners who survived returned from the concentration camps, and ghetto prisoners who escaped and were supported by the locals at their hiding places were freed. Female Holocaust survivors began to create a new life based on family and children. If there was an opportunity, some of them repatriated to Israel, keeping the most painful experiences to themselves. The women who survived the Holocaust by joining to the anti-Nazi resistance used to create their narratives based on the heroic combat memories. Fania Yocheles-Brantsovsky, during the interview, says that 'all women who were in *partizanka* were heroines'⁴⁷ and 'all that happened good and bad was the price that we had to pay for our survival'.⁴⁸ According to Ruth Reches, the trauma caused by the Holocaust during the war changed people's identity – the struggle for survival forced them to adjust their goals, take on new roles and question established values.⁴⁹ Although the women seem to have adapted quite successfully in life and had professions and jobs, created families and gave birth, they could not avoid being haunted by post-traumatic memories that had influenced the second generation. It was not that the Holocaust was never discussed in the

⁴⁶ Interview with Fania Yocheles-Brantsovsky (18 November 2018).

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Ruth Reches, *Holokaustą patyrusių asmenų tapatumo išgyvenimas [Holocaust Survivors' Experiences of Identity]*, Vilnius: Slinktys, 2020, p. 118.

families, but the second generation mentioned during the interviews that the stories told were fragmented and uncompleted on the way. It is noteworthy that the survivors wanted their family members to know what had happened to them but only up to a certain level.

Testimonies of the daughters of female survivors reveal that even muted traumatic experiences were passed down the generations, and had a negative impact on three generations. Even the daughters of the women who faced traumatic experiences are reluctant to talk about past events. This is demonstrated by the high number of interviewees who want to remain anonymous.

My mom ran a psychologically difficult marathon of life. It's so hard to talk ... it hurts so much...⁵⁰
All my life I live with the story of my mother. I am tired of this.⁵¹

[What did your mother tell about her traumatic experiences?] I don't know what to highlight. There are not more important or less important accents. This is daily life. No. We don't ask [her] because then nervous tension appears.⁵²

In general we talk about the present and remember only good things. We don't touch this topic. Yes, children used to ask ... We understand that it brings a lot of pain ... for all of us...⁵³

My mother didn't tell me everything [...] She probably couldn't. After all she had lived through... She tried to cope with it, didn't blame anyone, kept in touch with other partisans who, in a way, represented her lost family.⁵⁴

Despite the memories of the painful experiences being muted for decades, their daughters mention that opening up is not easy; it requires a lot of courage but can contribute to processing the healing of trauma:

Talking is better than keeping everything inside and silently trying to answer these questions. If I would be younger I look for someone to talk. Maybe even would find a bit of courage to ask more questions to my mother ... but now it is too late ... I hope my experience will help other women with the difficult childhood and past not to repeat the same mistakes.⁵⁵

It is very good that you are asking these questions. But the problem is that I cannot answer them ... But I agree that people should know. For this we have to talk.⁵⁶

Conclusion

Despite the fact that the Holocaust happened almost 80 years ago, the trauma of the Holocaust survivors continues up until the present time. Bessel van der Kolk says that nobody can cure the wounds of war and violence because it is impossible to turn back time, although it is possible to overcome the footsteps of trauma and to liberate yourself from

⁵⁰ Interview with the daughter of a Holocaust survivor (8 January 2020).

⁵¹ Interview with the daughter of a Holocaust survivor (13 March 2020).

⁵² Interview with the daughter of a Holocaust survivor (21 February 2020).

⁵³ Interview with the daughter of a Holocaust survivor (8 January 2020).

⁵⁴ Interview with the daughter of a Holocaust survivor (13 March 2020).

⁵⁵ Interview with the daughter of a Holocaust survivor (2 May 2020).

⁵⁶ Interview with the daughter of a Holocaust survivor (8 January 2020).

the fear, anger, shame and collapse.⁵⁷ The project revealed that women who joined the anti-Nazi resistance units in the forests had to make choices from dilemmas that determined their future lives. Even if the choice was made with the support of their families, it is difficult for the women survivors to talk about it even the decades afterwards.

The nature of the event of the Holocaust was such that every day brought undefined life-threatening events during the war and later on. The adaptation process in the anti-Nazi resistance units was very difficult and complicated for the former ghetto women prisoners. Difficult living conditions was not the only issue. The biggest challenges were related to the gender discrimination that caused breaches with the female identity. Only a small percentage of women had weapons and the opportunity to participate in the active fights or sabotage activities. Nevertheless, they always had to prove their worth to be in the battle actions because this was not only personal responsibility but collective as well for shaping attitudes towards women in the squad. Women were also responsible for all the household and daily chores, along with their struggle for honour, dignity, femininity and efforts to prove their worth.

Research has shown that the after-effect of trauma disabled the survivors from talking about very personal and sensitive events as feelings of shame and being 'guilty' of survival chased them all their life. In most cases, the survivors tried to protect their children from their traumatic experiences, by not talking about them. This shows a tremendous effort to normalise their life by choosing to live a double life. After analysing all collected material, several challenging aspects were identified. First, we have seen that even decades after the war has ended, it is still very difficult for the women survivors to share their personal traumatic experiences. This is because of the fear of becoming 'different' in the eyes of others and, consequently, not accepted by society because of not fitting expectations. Second, muted memories have a unique tendency to be inherited and leave deep psychological scars for the next generations, and contribute to shaping their behaviour and understanding of themselves. The women of the post-memory generation, the second generation, build up their identity based on the unspoken traumatic past of the mothers, who tried to protect their children by keeping their experiences in secret for decades.⁵⁸ But nevertheless, the children of the Holocaust survivors inherit their parents' marks of the wounds, the signifier for an experience not personally experienced – 'the scar without the wound'.⁵⁹

The research showed that after the war ended, the Holocaust was continued in the

⁵⁷ Bessel Van der Kolk, *Kūnas mena viską. Kaip išgydyti kūno, proto ir sielos traumas*, Vilnius: Liūtai ne avys, 2020, pp. 324–325.

⁵⁸ Marianne Hirsch, *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*, New York: Columbia University Press, 2012 (30-01-2023), [online], in: <http://www.jstor.org/stable/10.7312/hirs15652>.

⁵⁹ Efraim Sicher, "The Burden of Memory: The Writings of the Post-Holocaust Generation", in: *Breaking Crystal: Writing and Memory after Auschwitz*, edited by Efraim Sicher, Urbana: University of Illinois Press, 1998, pp. 26–27.

memories⁶⁰ of survivors and even influenced memories of their children. During this research project, which asked the informants to talk about their former traumatic experiences, we recognised the importance of openness for healing processes – not only for the time they were witnesses themselves, but also for their children and grandchildren. If the individual can foresee the end of their suffering, they have a greater ability to deal with the trauma.⁶¹ A few interviewees mentioned that they took the decision to talk because sharing feelings encourages the openness of others. When we open ourselves up, it becomes safer for the other person to talk about personal experiences. Women who nowadays face a different kind of violence that affects a person's identity also often become distant, live in fear, and remain alone with their feelings and experiences. They do not expect to receive help – for this reason they do not seek it, thus deepening the wounds of their soul. Open conversation helps to overcome psychological traumas and gives hope and encouragement.

The testimonies of the survivors and their daughters illustrate that wounds of the soul remain open through several generations. That it is still difficult to talk about what has happened, is demonstrated by the high number of interviewees who want to remain anonymous. Even the daughters and granddaughters of the women who faced traumatic experiences are reluctant to talk about past events. The interviews identified emotional tension within the second generation and confusion within the third generation, and revealed very clearly that traumatic experiences have a long-term tendency to remain, especially if being muted.

⁶⁰ Danutė Gailienė, *Ką jie mums padarė, Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2021, p. 53.

⁶¹ Ruth Reches, *Holokaustą patyrusių asmenų tapatumo išgyvenimas [Holocaust Survivors' Experiences of Identity]*, Vilnius: Slinktys, 2020, p. 46.

Neringa Latvytė

Nutildyti pasakojimai apie trauminės Lietuvos žydžių, dalyvavusių partizaniniame pasipriešinime naciams, patirtis

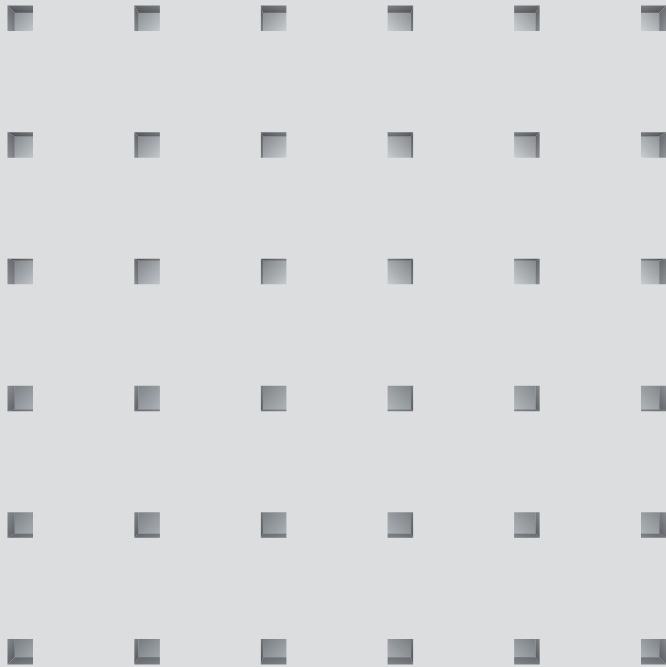
Santrauka

Straipsnyje analizuojamos skaudžios nutylėtos patirtys ir dilemos, su kuriomis susidūrė merginos ir jaunos moterys. Siekdamos nepasiduoti žiaurioms Antrojo pasaulinio karo ir Holokausto sąlygoms, jos prisijungė prie getų pogrindžio ir sugebėjo pasitraukti į miškus, kad tęstų antinacinę kovą partizanų daliniuose. Dėl antisemitizmo partizanų būriai formavosi etniniu pagrindu, į juos vykdavo atranka ir prioritetas buvo teikiamas jauniems vyrams, atsinešusiems ginklą: išėjimas į miškus reiškė ne išsigelbėjimą, bet aktyvią kovą su naciais. Į būrius atvykusios moterys nebuvo laikomos lygiavertėmis vyrams ir turėjo įrodyti savo drąsą bei lojalumą. Ilgą laiką nutylėtos partizanų patirtys, kurias jos įvardija kaip kainą už išgyvenimą, palieka sielos randus, kurie pasimiršta, bet neužgyja ir išlieka labai skaudūs. Prisiminimai šiuos randus atveria iš naujo, o baimė, gėdos jausmas, netikrumas ir stresas, net apie juos nekalbant, gali būti perduodami iš kartos į kartą. Holokaustą išgyvenusių moterų liudijimai atskleidžia psichologines traumas, sukeliančias tapatybės lūžius, ir pabrėžia moteriško solidarumo svarbą gyvybei pavojingų aplinkybių akivaizdoje. Karui pasibaigus, jis ir toliau tęsėsi moterų ir jų vaikų prisiminimuose tol, kol drąsa prabilti padėjo suprasti savo jausmus ir atsiverti pasauliui.

Kas nutinka, kai supanti aplinka tampa grėsminga ir pavojinga gyvybei? Kaip trauminės patirtys keičia tapatybę? Šiame straipsnyje bandoma atsakyti į šiuos sudėtingus klausimus, apklausiant žydes partizanes, remiantis jų dienoraščiais, atsiminimais ir liudijimais.

Reikšminiai žodžiai: Holokaustas, tylioji atmintis, trauminė praeitis, moterys, išgyvenusieji, partizanai, pasipriešinimas.

KRONIKA

Tarptautinė mokslinė konferencija „Mažosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto lietuvių veikėjai nacių ir sovietų represijų aukos“

DR. SANDRA GRIGARAVIČIŪTĖ

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

✉ sandra.grigaraviciute@genocid.lt

2023 m. spalio 16 d. Lietuvos Respublikos Seime vyko Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) organizuota tarptautinė mokslinė konferencija – „Mažosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto lietuvių veikėjai nacių ir sovietų represijų aukos“, skirta Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos 100-mečiui paminėti. Joje pranešimus skaitė prelegentai iš Estijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos ir Norvegijos. Konferenciją globojo Lietuvos Respublikos Seimo pirmininkė Viktorija Čmilytė-Nielsen.

Konferencijos organizacinio komiteto pirmininkas, LGGRTC Okupacinių režimų tyrimo ir viešinimo skyriaus vedėjas doc. dr. Artūras Grickevičius, dėkojo visiems susirinkusiems į konferenciją ir pranešė, kad vaizdo įrašų kreipsis ir sveikinimo žodį tars Seimo pirmininkė Viktorija Čmilytė-Nielsen. Savo sveikinimo kalboje ji akcentavo, kad konferencija skirta Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos 100-mečiui paminėti. Teigė, kad „Klaipėdos krašto prijungimas tapo reikšmingu Lietuvos geopolitiniu laimėjimu“, padariusiu įtaką Lietuvos valstybės raidai. Kalbėdama apie sudėtingą praeito šimtmečio Klaipėdos krašto istoriją V. Čmilytė-Nielsen pabrėžė, kad konferencija, vykstanti spalio 16 d., kai „Lietuvoje minima Mažosios Lietuvos gyventojų genocido diena“, – puiki proga susigrąžinti „neiškraipytą, nepagražintą, įvairiautės ir įvairiakultūrės Mažosios Lietuvos istoriją ir pamėginti įvertinti, ką ji duoda dabartinei Lietuvai ir jos šiandieninei tapatybei“. Sveikindama konferencijos organizatorius ir dalyvius ji linkėjo „prasmingų diskusijų ir produktyvaus darbo“. Konferencijos dalyvius sveikinęs Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro direktorius dr. Arūnas Bubnys priminė, kad 2006 m. Lietuvos Respublikos Seimas spalio 16 d. paskelbė Mažosios Lietuvos genocido diena. Kalbėdamas apie dramatišką bei tragišką Mažosios Lietuvos ir Rytų Prūsijos istoriją XX a. viduryje ir antroje pusėje, jis konstatavo, „kad šis kraštas neatpažįstamai pasikeitė“ patekęs į „rusų pasaulio sudėtį – pasikeitė gyventojų struktūra“, „visiškai sunaikinta kultūra, paveldas, vietovardžiai“, kraštas apgyvendintas kolonistais. Pabrėžė, kad LGGRTC istorikai tiria „nacizmo ir sovietinio režimo istoriją [...], todėl ši konferencija būtent ir skirta tam laikotarpiui“. Linkėjo konferencijos dalyviams įdomių pranešimų, diskusijų ir vaisingo darbo. Fotografas Leonardas Surgaila, sveikindamas konferencijos dalyvius ir svečius (sveikinimo tekstą perskaitė pirmojo posėdžio moderatorė), džiaugėsi prieš 35-erius metus fotografuotų Kaliningrado srities žmonių, juos supančios aplinkos, krašto paveldo nuotraukų eksponavimu konfe-

rencijoje: „fotografavau tai, ką mačiau menininko akimis. Man tas kraštas buvo griuvėsių poezija.“ Parodos autorius linkėjo, kad „ši konferencija būtų pradžia ir stimulus tarptautinėms konferencijoms Rytprūsių tema“.

Pirmasis konferencijos posėdis buvo skirtas nacių ir sovietų represijų Mažojoje Lietuvoje ir Klaipėdos krašte istoriniam kontekstui aptarti (moderatorė dr. Sandra Grigaravičiūtė). Istorikas dr. Algimantas Kasparavičius (Lietuvos istorijos institutas) kalbėjo apie nuolatinę vokiečių vykdomą spaudimo lietuviams politiką iki Hitlerio atėjimo į valdžią – išpuolius prieš Lietuvos konsulatą Tilžėje, grasinimus konsulo žmonai – ir po jo. Akcentavo, kad „Vokietijos vyriausybės politinės-diplomatines pastangos ir strategija nuo Vokietijos atimtas teritorijas susigrąžinti“ nesikeitė. Pranešimo pabaigoje dr. A. Kasparavičius, citavo ištrauką iš J. Šaulio pranešimo, kuriame aiškiai matyti, kad Vokietijos reichstago pirmininkas Paul Gustav Löbe neįvertino Hitlerio ir jo užmojų ir tai jam pačiam turėjo liūdnų pasekmių. Istorikas dr. Arūnas Vyšniauskas (LGGRTC) pristatė ir pagrindė istoriografijoje naują koncepciją, kad Klaipėdos krašto atplėšimas nuo Lietuvos 1939 m. tapo Antrojo pasaulinio karo katalizatoriumi. Jis akcentavo, kad „tai buvo paskutinis be karinių veiksmų įvykdytas Vokietijos reicho teritorijos išplėtimas“, citavo lenkų karo istoriko Norberto Bončyko (Norbert Bączyk) teiginius. Dr. A. Vyšniauskas minėjo žodinius ultimatumus, kaip Vokietijos spaudimo priemonę kaimyninėms šalims, tačiau Lenkijos atveju tai nepasiteisino ir teko pereiti prie plano „kodiniu pavadinimu *Fall Weiß*“. Istorikas atkreipė dėmesį į Sovietų Sąjungos reakciją – Latvijos ir Estijos vyriausybėms įteiktas notas, kuriose duodama suprasti, kad Sovietų Sąjunga neliks nuošalyje, jei Estija ar Latvija pasielgs panašiai kaip Vokietijos spaudžiama Lietuva. Apibendrindamas dr. A. Vyšniauskas konstatavo, kad Klaipėdos krašto prijungimas prie Vokietijos „turėjo neeilinę reikšmę“. Jis paspartino Sovietų Sąjungos ir Vokietijos suartėjimą, „kuris vedė į Antrojo pasaulinio karo pradžią“. Dr. Magnus Ilmjärv (Talino universitetas, Estija) kalbėjo apie 1940–1945 m. vykusius Baltijos šalių ir Lenkijos politikų pasitarimus išėivijoje, kuriuose buvo ieškoma bendradarbiavimo galimybių po karo. Istorikas išsamiai pristatė 1941 m. emigracijoje gyvenusių Lietuvos, Latvijos ir Estijos politikų – Lietuvos prezidento Antano Smetonos, Latvijos diplomato, pasiuntinio JAV, Alfredo Bilmano (Alfreds Bilman) ir Estijos diplomato, pasiuntinio Prancūzijoje, Karlo Roberto Pustos (Kaarel Robert Pusta) – požiūrį į pokarinę Europą, valstybių tarpusavio santykius, Baltijos valstybių sąjungą, santykius su Lenkija, Rytų Prūsijos ateitį, būtinybę po karo nuginkluoti ne tik Vokietiją, bet ir Sovietų Sąjungą, laikytis tarptautinės teisės, „nes tai yra svarbu Europos ateičiai“. Apibendrindamas dr. M. Ilmjärv konstatavo, kad „Atlanto Chartija buvo tik propagandinis aktas“ ir po Jaltos konferencijos sprendimų sukurtas „karinis ir politinis Europos padalinimas užtruko 50 metų“. Dr. A. Bubnys (LGGRTC) kalbėjo apie 1939–1945 m. vykdytas nacių represijas. Didžiausias prelegento dėmesys buvo skirtas 1939 m. kovo 23 d. Vokietijos ir Lietuvos susitarimo (apsikeista notomis) „Dėl Klaipėdos krašto gyventojų teisių apsaugos“, kuriame buvo „pažymėta, kad joks Klaipėdos krašto gyventojas nebus persekiojamas dėl ankstesnio politinio nusistatymo, o už

persekiojimą bus baudžiama“, nesilaikymui. Pranešime buvo atskleistos nacių vykdytos represijos prieš Klaipėdos krašto lietuvių visuomenės veikėjus (Endriū Borchertą, Erdmoną Simonaitį, Joną Grigolaitį, Martyną Jankų, Jokūbą Stiklionių, Martyną Reizgį, Enžį Jagomastą), Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje Kazio Škirpos diplomatinės pastangos sulaikyti nacių nuo „prievaraginių veiksmų lietuvių atžvilgiu“, Lietuvos pasiuntinio Italijoje Stasio Lozoraičio, Lietuvos generalinio konsulo Klaipėdoje Antano Kalvaičio, Lietuvos generalinio konsulo Karaliaučiuje Leopoldo Dymšos veikla, gelbstint Lietuvos piliečius iš kalėjimų ir stabdant jų trėmimus. Prof. dr. Irėna Saleniece (Daugpilio universitetas, Latvija) pristatė naują masinių trėmimų tyrimų metodą, kurio esmę sudaro dviejų skirtingų šaltinių – archyvinių dokumentų ir interviu su represuotais asmenimis – metu gautų duomenų lyginimas ir gretinimas. Archyviniai dokumentai padeda pažvelgti į trėmimus iš sovietinės valdžios, o žodiniai liudijimai – iš tremiamų asmenų perspektyvos. Pranešimo metu pristatytos gautos išvados iš 1200 pateikėjų (tremtinių) gyvenimo istorijų, lyginant jas Latvijos valstybiniame archyve rastais jų šeimų tremties dokumentais. Istorikė atkreipė dėmesį į tai, kad „žodinė istorija prieštarauja istoriografijai, kur tremtis pristatoma, kaip kančia“. Interviu metu išgirsti pasakojimai teikia pavyzdžių, kaip ir „tokioje sudėtingoje situacijoje galima išlaikyti savigarbą“. Apibendrindama atliktą tyrimą prof. dr. I. Saleniece paragino „rašyti istoriją remiantis ne tik oficialiais dokumentais [...], bet ir naudojant žodinę istoriją bei asmeninius žmonių liudijimus“.

Okupaciniai režimai ir jų vykdytos represijos buvo aptarti antrajame konferencijos posėdyje (moderatorė prof. dr. I. Saleniece). Doc. dr. Arturs Medveckis (Liepojos universitetas, Latvija), atlikęs konkrečios šeimos biografinį tyrimą, atskleidė okupacinių režimų padarytą žalą (tremtys, šaukimas į okupacinę kariuomenę, represijos dėl dalyvavimo antisovietiniame pasipriešinime) vienai latvių šeimai, sovietinės ir nacių okupacijų bei pokario laikotarpiu. Apibendrindamas tyrimo rezultatus prelegentas teigė, kad „vienos šeimos represuotųjų liudijimai iliustruoja įvykius, susijusius su okupacinių režimų nusikalstama veikla, atskleidžia ne tik išgyvenimo strategijas, bet ir parodo tikėjimą žmonių dvasiniu nepalaužiamumu“. Mgr. Ewelina Czarnowska (Pileckio institutas, Lenkija) pristatė *Ost-dokumentation* archyviniam fonde (OSTDOK 10/263) užfiksuotus liudijimus, svarbius Lietuvos ir Vokietijos santykių tyrimui. Istorikė pranešime kalbėjo apie vokiečius surinktą informaciją Vidurio ir Rytų Europoje (1944–1945 m.) pagal specialiai tam sudarytą klausimyną, kurio pagrindu susiformavo archyvinis fondas. Jame sukauptos klausimynų pagrindu parengtos ataskaitos, iš žiniasklaidos surinkta informacija, vokiečių aprašytos patirtys sudarė galimybę Vokietijos valdžiai ir istorikams sužinoti apie vokiečių, gyvenusių kitose Europos šalyse (Slovakijoje, Vengrijoje, Kroatijoje ir kitur), likimus. Lietuvos istorikus ypač sudomino mgr. Dawido Chomej (Tautos atminties instituto archyvas Varšuvoje; Sedlcų gamtos ir humanitarinių mokslų universiteto Doktorantūros studijų mokykla, Lenkija) skaitytas pranešimas apie priverstiniams darbams į Klaipėdos kraštą An-

trojo pasaulinio karo metu atvežtus asmenis. Doc. dr. Silva Pocyte (Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas) išvelgė tame naują Klaipėdos krašto istorijos tyrimų lauką. Mgr. D. Chomej, remdamasis moksline literatūra, išsamiai atskleidė priverstinio darbo sampratą, vaizdžiai pristatė istorinius šaltinius, esančius Vokietijos, Lenkijos, Lietuvos archyvuose, pateikė atlikto tyrimo rezultatus. Iš jų paaiškėjo, kad dauguma (99 proc.) atvykusių ar atvežtų priverstiniais darbams į Klaipėdos kraštą buvo jauni lenkų kilmės asmenys. Mgr. David Sætre Ludvigsen (Vestlando apskrities administracija, Norvegija) analizavo Antrojo pasaulinio karo metu iš Klaipėdos krašto į Norvegiją patekusių memelenderių likimus – lokaciją, darbus, emigraciją į kitas šalis. Iš 850 į Norvegiją patekusių lietuvių, 100 buvo memelenderiai. Repatriaciją vykdančios institucijos Norvegijoje ir lietuviams, ir memelenderiams siūlė dvi galimybes: pirmiesiems – grįžti į sovietinę Lietuvą arba išvykti į Vakarų Europą, o antriesiems – grįžti į Vokietiją arba pasilikti Norvegijoje. Dauguma memelenderių grįžo į Vokietiją.

Trečiajame konferencijos posėdyje buvo aptartos Klaipėdos krašto gyventojų trauminės patirtys (moderatorius dr. A. Kasparavičius). Doc. dr. Silva Pocyte atskleidė Klaipėdos krašto apgyvendinimo procesą 1944–1960 m., keturių gyventojų grupių – naujakurių iš kitų Lietuvos rajonų, naujakurių iš Sovietų Sąjungos – politinių ir administracijos darbuotojų, vietinių gyventojų, likusių pasibaigus karui, ir repatriantų, parvykusių iš okupacinių zonų Vokietijoje ir Austrijoje – santykius ir patirtis, daugiausia dėmesio skirdama dviem pastarosioms. Apibendrindama istorikė teigė, kad „bendrame pokario Klaipėdos krašto gyventojų sraute repatriantai buvo neskaitlingiausia grupė, tačiau jos situacijos tyrimas atskleidžia sudėtingą šio sluoksnio padėtį naujos sovietinės Klaipėdos krašto visuomenės kūrimo kontekste“. Liudvika Burzdžiuvienė (Pagėgių savivaldybės Martyno Jankaus muziejus), remdamasi Valterio Didžio šeimos archyve išlikusiais dokumentais ir XX a. šeštajame dešimtmetyje rašytais atsiminimais, įtaigiai papasakojo jauniausio Tilžės akto signataro, gydytojo ir visuomenės veikėjo daktaro Valterio Didžio gyvenimo ir veiklos istoriją. Prelegentė ypatingą dėmesį skyrė V. Didžio tautinio identiteto paieškoms ir sąmoningam apsisprendimui būti lietuviu, veiksniams, kurie formavo jo galvosena ir charakterį. Tai lėmė jo tapsmą Tilžės akto signataru ir tolesnę visuomeninę, lietuviybės puoselėjimui skirtą, veiklą. Pranešimo metu konferencijos dalyviai ir svečiai turėjo galimybę pamatyti Pagėgių savivaldybės Martyno Jankaus muziejuje Valterio Didžio fonde saugomą naujausią ikonografinę medžiagą. Viena fonde saugomų nuotraukų papuošė ir spausdintą konferencijos programą.

Šiuo metu aktualiai vaikų istorijos („ledo vaikai“, „vilko vaikai“, „alkio vaikai“) temai buvo skirti dokt. Rūtos Matimaitytės (Lietuvos istorijos institutas) ir Irenos Šutinienės (LGGR-TC) pranešimai. Istorikė R. Matimaitytė atskleidė „vilko vaikų“ trauminės patirtis, likimus, „siekį, kad jų istorijos būtų išgirstos ir sulauktų teisingumo bei pripažinimo“, XX–XXI a. politikų pastangas kompensuoti patirtus moralinius nuostolius, akcentavo, kad „Lietu-

va buvo pirmoji valstybė, kuri suteikė tam tikrą simbolinę kompensaciją „vilko vaikams“. I. Šutinienė, remdamasi 2016–2017 m. darytais autobiografiniais interviu su Klaipėdos krašte karo ir pokario metu gyvenusiais vaikais, analizavo jų išgyvenimus. Istorikė atkreipė dėmesį į tai, kad „tai jau yra suaugusių prisiminimai, pateikti iš dabarties perspektyvos“, išskyrė dvi iš esmės skirtingų patirčių vaikų grupes – vietinius ir atvykusius gyventi į Klaipėdos kraštą. Apibendrinama ji akcentavo „skriaudų visuomeninio pripažinimo svarbą istorinių traumų įveikai“. Apie Macikų lagerių patirtis žmonių atsiminimuose kalbėjo Asta Bartkevičiūtė (Šilutės Hugo Šojaus muziejus). Ji pabrėžė šių lagerių unikalumą, kaip „išskirtinės svarbos istorinės ir kultūrinės atminties objektų, reikšmingų nacionaliniu ir tarptautiniu aspektu“, nes „čia susipina dviejų totalitarinių režimų kalnimo struktūros“. Remdamasi archeologiniuose kasinėjimuose, ekspedicijose ir apklausose Lietuvoje surinkta informacija, atskleidė Macikų lagerių veiklos periodizaciją, patekimo į juos priežastis, tipiškus pateikėjų pasakojamus siužetus, represuotų asmenų atminimo įamžinimą. Akcentavo represuotų asmenų išgyventą „baimės, prievartos, nesaugumo metą, jaučiamą nuoskaudą dėl patirtų fizinių ir moralinių nuostolių“.

Visos konferencijos metu prelegentai sulaukė įdomių konferencijos dalyvių ir svečių klausimų. Prasmingų klausimų pranešėjams uždavė prof. Vytautas Landsbergis, Mažosios Lietuvos reikalų tarybos nariai. Baigiamojoje diskusijoje dalyvavo Gintaras Skamaročius (Kristijono Donelaičio draugijos pirmininkas, žurnalo „Donelaičio žemė“ redkolegijos pirmininkas), dokt. R. Matimaitytė, doc. dr. Silva Pocyte, Jūratė Kaspersen (Pasaulio lietuvių bendruomenės kultūros komisijos pirmininkė), Irena Tumavičiūtė (žurnalistė, vertėja), Rimantas Matulis („Raskila“ liaudies dainų klubo prezidentas). Pagrindinė diskusijų tema buvo „vilko vaikų“ patirčių vertinimas (išsiskyrė kelios perspektyvos), tyrimų etiniai ir teisiniai aspektai.

Baigiamąjį žodį tarė konferencijos organizacinio komiteto pirmininkas doc. dr. Artūras Grickevičius. Dėkojo pranešėjams už įdomius pranešimus ir juose nagrinėtas „temas, kurios svarbios mūsų istorinei sąmonei“. Pabrėžė būtinybę nagrinėtus konferencijoje reiškinius įvertinti moraliniu, teisiniu ir politiniu požiūriu, kad jie būtų pastebėti, į juos būtų reaguojama. Akcentavo būtinybę apjungti tyrėjų pastangas nacionaliniu (LGGRTC ir Klaipėdos universiteto, Lietuvos istorijos instituto) ir tarptautiniu lygmeniu (Lietuvos, Lenkijos, Norvegijos tyrėjus), pirmiausia Mažosios Lietuvos gyventojų genocido faktografinių tyrimų ir „totalitarinių režimų nuostatų“ sisteminimo, nagrinėjimo ir patekimo srityje, taip pat priverčiamojo darbo tyrimuose, kuriant bendrą informacinę sistemą. Apibendrinamas pridūrė, kad „konferencijos bendras darbas aiškiai byloja apie galimas bendradarbiavimo perspektyvas“. Dr. A. Kasparavičius, prisijungdamas prie doc. dr. A. Grickevičiaus baigiamąjo žodžio, pageidavo, kad mes „savo tyrimais neužmirštume Mažosios Lietuvos, arba Prūsų Lietuvos, ir ne tik tos dalies, kuri šiandien yra Lietuvos Respublikos dalis [...], bet ir tos dalies Mažosios Lietuvos, kuri liko už Klaipėdos krašto ribų“, ragino rasti būdų, kaip „sugrąžinti Mažosios Lietuvos vietovardžius į istorinę atmintį“.

Projektas „Moterys partizaniniame kare 1944–1953“: tyrimai ir sklaida

ANDRIUS TUMAVIČIUS

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

✉ andrius.tumavicius@genocid.lt

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento istorikai nuo 2021 m. vykdo Lietuvos Respublikos vyriausybės finansuojamą tęstinį mokslinį projektą „Moterys partizaniniame kare 1944–1953“. Jau įgyvendinti trys jo etapai. Pirmajame etape ieškota atsakymo į klausimą „Kur slepiasi lietuviškoji Žana d'Ark?": aptarta istoriografija, atlikta pirminė statistinė partizanų segmento analizė, jų pasiskirstymo pagal apygardas pjūviai ir pan. Baigiamieji etapo darbai skelbiami LGGRTC interneto svetainėje¹.

Antrajame tyrimo etape nagrinėtas moterų dalyvavimas ginkluotame pasipriešinime Aukštaitijoje, t. y. Lietuvos partizanų Karaliaus Mindaugo srities erdvėje. Tyrimo pagrindu parengtas pranešimas „Moterys ginkluotoje rezistencijoje Lietuvos šiaurės rytuose (Karaliaus Mindaugo srities atvejis)“, perskaitytas pranešimas 2022 m. Vilniuje LGGRTC organizuotoje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Ginklo sesės: Europos moterys ginkluotoje rezistencijoje prieš sovietų ir nacių režimus“.

Tyrimo rezultatai apibendrinti mokslinėje studijoje „Moterys ginkluotoje rezistencijoje Lietuvos šiaurės rytuose (Karaliaus Mindaugo srities atvejis)“, publikuotoje LGGRTC interneto svetainėje². Siekiant projekto sklaidos, 2023 m. Obeliuose, Zarasuose bei Biržuose vyko vieši renginiai, kurių metu mokytojai, moksleivija ir kiti besidomintieji supažindinti su partizanų veikla bei atskirų kovotojų biografijomis.

Trečiasis tyrimo etapas pradėtas 2023 m. Išnagrinėta Pietų Lietuvos, t. y. Nemuno srities, partizanų problematika. Etapo baigiamasis renginys „Moterys partizanės: Nemuno srities atvejis 1944–1953“ įvyko 2023 m. spalio 26 d. Leipalingio dvare. Konferencija organizuota kartu su kolegomis iš Druskininkų – Rezistencijos ir tremties muziejaus darbuotojais Rugile Lesniauskaite ir Sauliumi Lukošiu. Organizuojant konferenciją labai padėjo Druskininkų kultūros centro darbuotojai, maloniai sutikę skirti salę šiam renginiui.

¹ Ramona Staveckaitė-Notari, „Moterys Lietuvos partizaniniame kare 1944–1953 m.“ [statistinis tyrimas], Vilnius, 2021, [online], in: http://www.genocid.lt/UserFiles/File/GRTD/20211119_statistika.pdf; Mingailė Jurkutė, Enrika Kripienė, „Moterys laisvės kovose: tyrimų būklė ir metodologinės įžvalgos“, Vilnius, 2021, [online], in: http://www.genocid.lt/UserFiles/File/GRTD/20211119_tyrimas.pdf; Darius Juodis, „Moterys partizanės (pavyzdžiai iš antisovietinio Lietuvos partizaninio judėjimo)“, Vilnius, 2021, [online], in: http://www.genocid.lt/UserFiles/File/GRTD/20211119_pranesimas.pdf; „Ar buvo miško seserys? Kur slepiasi lietuviškoji Žana d'Ark (Jeanne D'Arc)?“ [online], in: https://www.youtube.com/watch?v=1yWZ_6uvepI/.

² Ramona Staveckaitė-Notari, Andrius Tumavičius, „Moterys ginkluotoje rezistencijoje Lietuvos šiaurės rytuose (Karaliaus Mindaugo srities atvejis)“, Vilnius, 2022, [online], in: http://www.genocid.lt/UserFiles/File/GRTD/2022_projektas_moterys_II.pdf/.

Konferencija prasidėjo Druskininkų Ryto gimnazijos mokinės, jaunosios šaulės Miglės Labanauskaitės perskaityta ištrauka iš mirties bausmė nuteistos partizanės Albinos Bunevičiūtės-Aušrelės (1929–1950) dienoraščio.

Sveikinimo žodį renginio dalyviams ir svečiams tarė LGGRTC generalinis direktorius dr. Arūnas Bubnys. Jis pabrėžė moterų svarbą apskritai istorijai ir partizaniniam karui bei akcentavo ypatingos jų veiklos ginkluotoje rezistencijoje tyrimo reikšmę.

Renginį moderavo LGGRTC GRTD Istorinių tyrimų programų skyriaus vedėja Ramona Staveckaitė-Notari. Ji susirinkusiesiems papasakojo apie projektą. R. Staveckaitė-Notari išvedė paraleles tarp su sovietais kovojusių moterų bei merginų ir 1831 m. sukilimo dalyvės Emilijos Pliaterytės. Ji pabrėžė, kad nepaisant to, jog E. Pliaterytė ir partizanes skiria du šimtai metų ir turėtos skirtingos Lietuvos sampratos, jas jungia moto „Arba mirtis, arba laisvė“ ir pasiryžimas kovoti vienoje gretoje su idėjiniais bendražygiais.

Konferencijoje pranešimus skaitė LGGRTC GRTD Specialiųjų tyrimų skyriaus vyriausysis istorikas Andrius Tumavičius, LGGRTC GRDT vyriausysis istorikas dr. Darius Juodis, Alytaus kraštotyros muziejus, muziejininkas istorikas Vilmantas Dunderis ir archeologas dr. Gediminas Petrauskas.

A. Tumavičius pristatė išsamią statistinę analizę apie Pietų Lietuvos (Nemuno) srities moteris partizanes. Aptarė moterų įsitraukimo į partizanų gretas motyvaciją, papasakojo apie jų socialinę kilmę, išsilavinimą, profesijas ir kt. Dr. D. Juodis pastebėjo, kad Tauro ir Dainavos apygardos vadovybė itin išsiskyrė savo griežta pozicija dėl moterų dalyvavimo partizanų gretose. Šių apygardų vadai išleistuose įsakymuose „apdovanodavo“ moteris įvairiais epitetais, vadindami jas ir „įvairaus plauko elementais“, kurių „buvimas partizanų organizaciniuose vienetuose neigiamai veikia partizanus ir duoda pagrindą kilti visokioms partizano vardą žeminančioms kalboms“. Tačiau, nepaisant griežtų įsakymų, realybė buvo kiek kitokia – Dzūkijos ir Suvalkijos krašto moterys sėkmingai įsiliedavo į partizanų gretas. V. Dunderis dalyviams papasakojo A. Ramanausko-Vanago ir jo žmonos Birutės Mažeikaitės pažinties istoriją. Dr. G. Petrauskas supažindino su archeologiniais tyrimais ieškant sovietų užkastų partizanų palaikų, taip pat tyrinėjant partizanų bunkerių sistemas.

Renginyje skambėjo „Olita duo“ atlikėjų Gabijos ir Roberto atlikti muzikiniai kūriniai, labai šiltai sutikti susirinkusiųjų.

Trečiojo projekto etapo rezultatai pateikiami mokslinėje studijoje „Moterys ginkluotoje rezistencijoje: Pietų Lietuvos (Nemuno) partizanų srities atvejis“. Visi besidomintieji ginkluotos rezistencijos Lietuvoje istorija gali susipažinti su ja LGGRTC interneto svetainėje³.

Kitais metais projektas bus tęsiamas. Istorikų dėmesys nukryps į Vidurio Lietuvą ir Žemaitiją, t. y. Lietuvos partizanų Jūros srities erdvę.

³ Ramona Staveckaitė-Notari, Andrius Tumavičius, „Moterys ginkluotoje rezistencijoje: Pietų Lietuvos (Nemuno) partizanų srities atvejis“, Vilnius, 2023, [online], in: http://www.genocid.lt/UserFiles/File/GRTD/2023_projektas_moterys_III.pdf?fbclid=IwAR2L9vLWYQcqeLkXXQhqbXmV77_rp0hNctyyvDB89IsUTmaaTNDpmA5zl2s/.

Apie autorius

MINGAILĖ JURKUTĖ – humanitarinių mokslų daktarė. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos partizanų karas, kolektyvinės Antrojo pasaulinio karo ir pokario atmintys, šeimų atmintis. Naujausios knygos: *CIA žvalgyba Baltijos šalyse / CIA Intelligence in the Baltics* (2020), su bendraautoriais *The Unknown War: Anti-Soviet armed resistance in Lithuania and its legacies* (2022).

ENRIKA KRIPIENĖ – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto doktorantė, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro vyriausioji istorikė. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos partizanų karas, XX a. vidurio asmenybių biografijos, Antrojo pasaulinio karo bei pokario kasdienybės istorija. Naujausia knyga: su bendraautoriais *The Unknown War: Anti-Soviet armed resistance in Lithuania and its legacies* (2022).

RAMONA STAVECKAITĖ-NOTARI – istorikė, Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento Istorinių tyrimų programų skyriaus vedėja. Programos „Antisovietinis pasipriešinimas 1944–1953 m.“ koordinatorė. Moksliniai interesai: antisovietinis ginkluotas pasipriešinimas Lietuvoje 1944–1953 m.; Baltijos regiono geopolitiniai procesai XX a. pirmojoje ir antrojoje pusėje. Paskelbtos publikacijos: „Partizaninis ginkluotas pasipriešinimas ir jo slopinimas Skapiškio valsčiuje 1944–1953 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, nr. 2 (44), 2018; *Lithuanians – prisoners of Gulag camps and labour settlements, Gulag-Gupvi. The Soviet captivity in Europe*, Budapest, 2017.

ANDRIUS TUMAVIČIUS – Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento Specialiųjų tyrimų skyriaus vyriausiasis istorikas. Moksliniai interesai: ginkluota antisovietinė rezistencija Lietuvoje 1944–1953 m. Ypatingą dėmesį skiria moterų vaidmeniui partizanų kovose ir partizanų vykdytos baudžiamosios praktikos tyrimams.

EMILIJA KARALIŪTĖ – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto magistrantė. Straipsnis „Šeimos Lietuvos partizaniniame kare: Dešinio tėvūnijos (1949–1953 m.) atvejis“ parengtas bakalauro darbo pagrindu.

DARIUS INDRIŠIONIS – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto doktorantas. Rašo straipsnius, apžvalgas, recenzijas įvairiuose leidiniuose ir portaluose: *Lietuvos sveikata* (nuo 2017 m.), *Bernardinai.lt* (nuo 2018 m.), *LRT.lt* (nuo 2019 m.). 2019 m. vasario 14 d. apdovanojamas ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ medaliu (už teorines įžvalgas, leidusias surasti partizanų vado Adolfo Ramanausko-Vanago ir kitų rezistentų palaikus Našlaičių kapinėse Vilniuje).

INEŠĒ DREIMANĒ – istorikė, tyrinėjanti Latvijos nacionalinį ginkluotąjį pasipriešinimą po Antrojo pasaulinio karo, taip pat komunistų okupacinio režimo (NKVD-KGB) represinę sistemą. I. Dreimanė yra 2019 m. išleisto istorinio romano *Laiškas su priedu (Vėstule ar pielikumu)* autorė. Pastaruoju metu ji rengia monografiją apie 99 Latvijos piliečius, 1941 m. birželio pabaigoje be teismo nužudytus Rygos centriniame kalėjime. 1998–2021 m. I. Dreimanė dirbo istorike Latvijos okupacijos muziejuje. Ji surengė keturias parodas. Svarbiausios publikacijos: in 2002: „Latvijas kristīgo konfesiju garīdznieki nacionālās pretošanās kustībā (1944–1953)“ („Clergymen of Latvian Christian Denominations in the National Resistance Movement“), published in Volume 7 of the Articles of the Commission of Historians of the President of Latvia; in 2005: „Sieviešu sadarbība ar nacistu represīvajām struktūrām Latvijā 1941–1944. Gadā“ („Women’s Collaboration with Nazi Repressive Structures in Latvia in 1941–1944“), published in Volume 16 of the Articles of the Commission of Historians of the President of Latvia; in 2006: „Nacionālie partizāni Ziemeļlatgales iedzīvotāju atmiņās“ („How People of Northern Latgale Remembers National Partisans“), published in Volume 17 of the Articles of the Commission of Historians of the President of Latvia; 2006 m.: „Šiaurēs Latgalos gyventojų prisiminimai“ („Ziemeļlatgales iedzīvotāju atmiņas“), publikuota Latvijos prezidento istorikų komisijos straipsnių 17 tome; 2011 m.: „1941 m. birželio 25 d. Skrundoje įvykęs Rygos pėstininkų karo mokyklos kursantų sušaudymas: kova su „vokiečių diversantais“ ar tragiškas nesusipratimas?“ („Rīgas Kājnieku karaskolas kursantu izraisītā apšaude Skrundā 1941. gada 25. jūnijā: “vācu diversantu “apkarošana ar tragišks pārpratums?“), publikuota Latvijos prezidento istorikų komisijos straipsnių 27 tome.

PHD PEETER KAASIK – dirba Estijos karo generolo Laidonerio muziejuje, Estijos tautos atminties institute. Svarbiausi darbai: „Uue sõja ootuses – valge laeva motiiv Jaan Roosi päevikutes 1944–1954“, in: *Õda eesti kultuuris, kirjanduses ja ajaloos: 66. Kreutzwaldi päevad, 15. ja 16. detsembril 2022 Eesti Kirjandusmuuseumis, Toim. Maarja Hollo, Anu Raudsepp*, Tartu: EKM Teaduskirjastus, 10, 2022; „Eesti „Valge Tito“ – Elmar Hilp – punavenelaste suurim hirm“, *Kajastusi metsavendadest väliseesti ajakirjanduses 1940–1950. Aastatel*“, in: *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri*, p. 2, 97–117; „Targeted Migration to Estonia in the Post-Second World War Period“, in: *Meelis Saueaak, Meelis Maripuu (Ed.), Propaganda, Immigration, and Monuments: Perspectives on Methods Used to Entrench Soviet Power in Estonia in the 1950s-1980s*, Tartu: University of Tartu Press, 2022, p. 53–100, in: https://www.etis.ee/CV/Peeter_Kaasik/eng/.

Dr. NERINGA LATVYTĖ – socialinių mokslų daktarė, Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto skaitmeninių kultūrų ir komunikacijos katedros asistentė, 20 metų dirbo Vilniaus Gaono Žydų istorijos muziejuje. Moksliniai interesai: trauminės atminties komunikacija. Paskelbti darbai: „Masinių žudynių įrodymų naikinimas Paneriuose: Sonder-

kommando 1005A“, in: *Nusikaltimų pėdsakai neišnyksta. Masinės žudynės Panerių miške 1941–1944 metais*, sudarytojai Saulius Sarcevičius, Stanislovas Stasiulis, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021, p. 47–70; „Destruction of mass extermination evidence in Paneriai: Sonderkommando 1005A“, in: *The traces of crimes do not disappear. Mass killings in the Paneriai forest, 1941–1944*, compiled by Saulius Sarcevičius, Stanislovas Stasiulis, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021, p. 59–84; Neringa Latvytė, „#Never forget: teaching trauma experience at historical places“, in: *Engaging with historical traumas: experiential learning and pedagogies of resilience*, edited by Nena Močnik, Ger Duijzings, Hanna Mere-toja, Bonface Njeresu Beti, London: Routledge, 2021, p. 86–102; „Žydų muziejus Vilniuje: pirmieji bandymai įprasminti trauminę patirtį ir skatinti tvarią atmintį“ („The Jewish Museum in Vilnius: the first attempts to give meaning to traumatic experience and promote sustainable memory“), in: *Knygotyra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018, vol. 71, p. 130–160; „(Ne)pamirštas Vilniaus Genius Urbis: Vilniaus geto biblioteka“ („(Not) Forgotten Vilnius Genius Urbis: Vilnius Ghetto Library“), in: *Knygotyra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, ISSN 0204-2061, ISSN 2345-0053, 2017, vol. 68, p. 107–131.

Our Authors

MINGAILĖ JURKUTĖ is a Doctor of Humanities. Key research areas: Lithuanian partisan war, collective memories of World War II and the post-war period, family memory. Latest books: *CIA Intelligence in the Baltics* (2020), one of co-authors of *The Unknown War: Anti-Soviet Armed Resistance in Lithuania and its Legacies* (2022).

ENRIKA KRIPIENĖ is a doctoral student at the Faculty of History of Vilnius University and Chief Historian at the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania. Key research areas: Lithuanian partisan war, biographies of mid-20th century personalities, history of World War II and post-war everyday life. The latest book: one of co-authors of *The Unknown War: Anti-Soviet Armed Resistance in Lithuania and its Legacies* (2022).

RAMONA STAVECKAITĖ-NOTARI is a historian, Head of the Historical Research Programmes Department of the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania. Coordinator of the programme "Anti-Soviet Resistance in 1944-1953". Research interests: anti-Soviet armed resistance in Lithuania in 1944-1953; geopolitical processes in the Baltic region in the first and second half of the 20th century. Publications: *Partisan Armed Resistance and its Suppression in Skapiškis district in 1944-1953 // Genocidas ir rezistencija*, 2018, No. 2 (44); *Lithuanians - prisoners of Gulag camps and labour settlements, Gulag-Gupvi. The Soviet captivity in Europe, Budapest*, 2017;

ANDRIUS TUMAVIČIUS is a historian, Chief Historian of the Special Investigation Department of the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania. Research interests: anti-Soviet armed resistance in Lithuania 1944-1953. His main focus is on the role of women in partisan struggles and the research of partisans' penal practices.

EMILIJA KARALIŪTĖ is a Master's student at the Faculty of History of Vilnius University. This article is based on a bachelor thesis.

DARIUS INDRIŠIONIS is a doctoral student at the Faculty of History of Vilnius University. He writes articles and reviews for various publications and portals: *Lietuvos Sveikata* (since 2017), *Bernardinai.lt* (since 2018), *LRT.lt* (since 2019). On 14 February 2019 he was awarded a medal of the Order for Merits to Lithuania (for theoretical insights that led to the discovery of the remains of the partisan leader Adolfas Ramanauskas-Vanagas and other resistance fighters in the Našlaičiai Cemetery in Vilnius).

INESE DREIMANE (1972) is a historian, who specialises in research of National armed resistance in Latvia after the Second World war, as well as in repressive system of the Communist occupation regime (NKVD–KGB). Author of the historical novel “Letter with Attachment” (“Vēstule ar pielikumu”), that was published in 2019. Recently works on her monograph about 99 Latvian citizens, who were killed without a trial in Riga Central prison in the end of June 1941. Worked as a historian in the Museum of Occupation of Latvia from 1998 till 2021. Author of 4 exhibitions.

Important publications: In 2006: “Ziemeļlatgales iedzīvotāju atmiņas” (“Memories of the People of Northern Latgale”). Published in Volume 17 of the Articles of the Commission of Historians of the President of Latvia. In 2011: “Rīgas Kājnieku karaskolas kursantu izraisītā apšaušana Skrundā 1941. gada 25. jūnijā: “vācu diversantu” apkarošana vai traģisks pārpratums?” (“The Shooting Caused by the Cadets of the Riga Infantry Military School in Skrunda on June 25, 1941: Combating “German Saboteurs” or a Tragic Misunderstanding?”). Published in Volume 27 of the Articles of the Commission of Historians of the President of Latvia

(PHD) **PEETER KAASIK** Estonian Institute of Historical Memory, Estonian War Museum – General Laidoner Museum. Main works: “Uue sõja ootuses – valge laeva motiiv Jaan Roosi päevikutes 1944–1954”, in: *Õda eesti kultuuris, kirjanduses ja ajaloos: 66. Kreutzwaldi päevad, 15. ja 16. detsembril 2022 Eesti Kirjandusmuuseumis, Toim. Maarja Hollo, Anu Raudsepp*, Tartu: EKM Teaduskirjastus, 10, 2022; “Eesti „Valge Tito” – Elmar Hilp – punavenelaste suurim hirm”, *Kajastusi metsavendadest väliseesti ajakirjanduses 1940–1950. Aastatel*”, in: *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri*, p. 2, 97–117; “Targeted Migration to Estonia in the Post-Second World War Period”, in: *Meelis Saueauk, Meelis Maripuu (Ed.), Propaganda, Immigration, and Monuments: Perspectives on Methods Used to Entrench Soviet Power in Estonia in the 1950s–1980s*, Tartu: University of Tartu Press, 2022, p. 53–100, in: [https://www.etis.ee/CV/Peeter_Kaasik/eng/..](https://www.etis.ee/CV/Peeter_Kaasik/eng/)

NERINGA LATVYTĖ is a Doctor of Social Sciences and an assistant professor at the Department of Digital Cultures and Communication of the Faculty of Communication of Vilnius University. She worked for 20 years at the Vilna Gaon Museum of Jewish History. Research interests: traumatic memory communication.

Gairės autoriams

BENDRIEJI PRINCIPAI. Visų žurnalui siūlomų tekstų autoriai pateikia duomenis apie save – vardas, pavardė, mokslo laipsniai, el. pašto adresas korespondencijai, institucinė prieskyra. Teikiamuose straipsniuose turi būti suformuluotas tyrimo tikslas, nurodyti uždaviniai, įvardytas objektas, metodas, aptartas nagrinėjamos problemos ištirtumo laipsnis. Taip pat tikimasi, kad bus nurodomi šaltiniai, paisoma citavimo tikslumo, pateikiami ir pagrindžiami tyrimų rezultatai, daromos išvados. Tyrimo metodologija, teksto stilius ar diskurso tipas (straipsnio struktūra, argumentavimo modelis) yra autorių laisvo pasirinkimo dalykas. Su straipsniu pateikiama: reikšminiai žodžiai (iki 5 žodžių lietuvių ir anglų bei kita pageidaujama kalba); santrauka (pasirinktinai lietuvių, anglų, vokiečių arba prancūzų kalbomis) iki 2000 spaudos ženklų.

Tekstai ir jų priedai priimami tik elektroniniu pavidalu (siunčiant el. paštu leidyba@genocid.lt, ar asmeniškai įteikiant laikmeną; dėl išimčių būtina tartis su vyriausioju redaktoriumi). Failai rengiami *Microsoft Office* ir su juo suderinamomis programomis (formatai: *.doc, *.docx, *.rtf, *.xls, *.vsd), iliustracijos – programomis, kurios leidžia išsaugoti medžiagą formatais: *.gif, *.jpg (*.jpeg), *.tif, pastaruoju formatu – be suspaudimo. Tekstas rengiamas pagal lietuviškus rašmenų kodavimo standartus, kuriuos palaiko *Microsoft Office 2000* ir vėlesnės versijos, šriftais *Times New Roman* arba *Palemonas*, 12 pt dydžiu, 1,5 li intervalu.

Optimali publikuojamo straipsnio apimtis – 1 autorinis lankas (40 000 spaudos ženklų, įskaitant išnašų tekstą ir tarpus). Jei siūlomos medžiagos (straipsnių ir šaltinių publikacijų) apimtis viršija 1 autorinį lanką, dėl galimybės ją paskelbti reikia tartis su vyriausioju redaktoriumi. Minimali publikuojamo straipsnio apimtis – 0,5 autorinio lanko. Į autorinį lanką įeina straipsnio tekstas, priedai (šaltiniai, lentelės, schemas, žemėlapiai ir pan.), iliustracijos, dvi santraukos (lietuvių ir anglų kalbomis, o reikalui esant – ir kita užsienio kalba, parinkta atsižvelgiant į tikėtiną publikacijos adresatą). Mokslinio veikalo recenzijos ir apžvalgos rekomenduojama apimtis yra 5000 – 11 000 ženklų. Kronika (mokslinio įvykio / renginio apžvalga) rekomenduojamas ilgis yra 2000–5000 ženklų.

Publikaciją sudaro faksimilė ar originalo perrašas, grindžiamas sistemiškais ir atskiroje komentary padalioje aptartais principais, esant reikalui – vertimas į lietuvių kalbą ir tekstologiniai bei dalykiniai (istoriniai, kalbiniai ir kt.) komentarai.

MOKSLINIS APARATAS. *Genocidas ir rezistencija* laikosi toliau aptartos citavimo, nuorodų pateikimo ir literatūros sąrašo sudarymo tvarkos, kurią rekomenduojame mūsų autoriams.

1. Cituojant lietuvišką šaltinį, citata žymima kabutėmis, kitakalbės citatos pateikiamos kursyvu. Cituojant kabutėse skyrybos ženklas (kablelis, taškas) po citatos rašomas už kabučių, pvz., A a a „b b b“. Tik tuomet, kai sakiny s ir prasideda, ir baigiasi citata, sky-

rybos ženklas rašomas prieš paskutines kabutes, pvz., „A a a, a a a.“ Vidinės kabutės rašomos viengubos, pvz., „A a a ,b b b' a a a“.

- 1.1. Kai citata yra didesnės apimties negu kelios eilutės, ji iškeliamą į atskirą pastraipą. Išskeltinės citatos pateikiamos be kabučių, jos atskiriamos tarpu tarp eilučių ir renkamos mažesniu šriftu.
- 1.2. Visos darbo autoriaus korekcijos citatoje žymimos laužtiniais skliaustais [aaa]. Pateikiant citatą ne nuo sakinio pradžios, ji pradedama rašyti mažąja raide, pradžioje daugtaškis nerašomas. Kai citata baigiama anksčiau nei cituojamo sakinio pabaiga, po jos rašomas daugtaškis laužtiniuose skliaustuose [...].
- 1.3 Citatas kitomis kalbomis rekomenduojama pateikti išverstas į lietuvių kalbą. Prireikus citatos pateikiamos ir originalo kalbomis, tada jas rekomenduojama išversti.
2. Metai rašomi arabiškais skaitmenimis ir santrumpa m., pvz., 1861 m.; dešimtmečiai rašomi arabiškais skaitmenimis arba visu žodžiu, pvz., 8-as dešimtmetis arba aštuntas dešimtmetis, 7-ame dešimtmetyje arba septintame dešimtmetyje; amžiai rašomi romėniškais skaitmenimis ir santrumpa a., pvz., XVI a.; kai laiko tarpas rašomas pilnai, tarp arabiškų ir romėniškų skaitmenų rašomas ilgasis brūkšnys be tarpelių, pvz., 1815–1831 m.; VI–XX a.; kai metai pateikiami skliausteliuose, santrumpa m. nerašoma, pvz., (1900) arba (1579–1832).
- 2.1. Pilna data gali būti rašoma ilguoju arba trumpuoju būdu. Trumpuoju būdu rašoma arabiškais skaitmenimis tokia tvarka: metai, mėnuo, diena; skaičiai atskiriami trumpais brūkšneliais, pvz.: 1987-06-16. Ilguoju būdu metai ir diena rašoma arabiškais skaitmenimis su santrumpomis m. ir d., mėnuo visu žodžiu, pvz., 1987 m. birželio 16 d.
3. Lotynišku alfabetu rašyti asmenvardžiai pateikiami originalo rašybos forma su pilnais vardais, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą pagal Lietuvių kalbos komisijos patvirtintas taisykles. Pirmą kartą paminėjus pilną asmenvardį, toliau rašoma tik pavardė, o esant reikalui (kai sutampa kelių asmenų pavardės) – pavardė su inicialu. Dievų, šventųjų, karalių, imperatorių, kunigaikščių, popiežių, kardinolų, arkivyskupų ir vyskupų vardai tradiciškai rašomi lietuviškai.
4. Nelietuviški vietovardžiai pateikiami pagal dabar nusistovėjusią tvarką – transkribuoti lietuviškai, vadovaujamas Valstybinės Lietuvių kalbos komisijos nutarimais. Klaidingai ar pagal senąsias normas parašyti vietovardžiai – pagal dabartinę vartoseną. Su trumpintos vietovardžių formos rašomos pilnos. Išimtiniais atvejais paliekama originalo rašyba, kai vietovardžio tarimas ir rašymas lietuviškoje literatūroje įvairuoja, turi seną tradiciją arba yra visiškai nežinomas, neįtrauktas į žinybus ar enciklopedijas.
5. Didžiąja raide rašomi tikriniai vardai ir išskirtinę reikšmę turintys pavadinimai bei terminai. Jeigu juos sudaro daugiau nei vienas žodis, didžiąja raide rašomi visi žodžiai, pvz., Bažnyčia, Švč. Gailestingumo Motina, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis.
- 5.1. Religinų bendrijų pavadinimuose didžiosiomis raidėmis rašomi visi pavadinimo žodžiai, pvz.: Romos Katalikų Bažnyčia, Evangelikų Liuteronų Bažnyčia ir kt.

6. Knygų ar kitų leidinių, filmų, paveikslų, įmonių pavadinimai tekste rašomi kursyvu, išskyrus tuos atvejus, kai pastarieji teikiami išplėstiniu būdu, tai yra su bendrinio žodžio ar santrumpa ir simboliu pavadinimu kabutėse, pvz., uždaroji akcinė bendrovė „Sapnas“. Straipsnių, eilėraščių ar teksto smulkesnių dalių pavadinimai rašomi kabutėse.
7. Lotynišku alfabetu rašyti institucijų pavadinimai tekste išverčiami, prireikus skliaustuose ar išnašoje kursyvu pateikiant originalią formą. Simboliniai pavadinimai rašomi originalo forma, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą.
8. Išnašos dedamos puslapio apačioje (*footnotes*), numeruojamos arabiškais skaitmenimis; išskyrus atvejį, jei tekste yra viena išnaša, ji gali būti pažymėta žvaigždute; taip pat panašiu būdu galima išskirti teksto turiniui nepriklausančią išnašą, pvz., nuorodas apie tekste pristatomo tyrimo rėmimą, projektą, kurio metu parengtas tekstas ir kt. Tekste išnašos ženklas dedamas prieš skyrybos ženklą, pvz., --⁻¹; ---⁻¹. Išskirtinėje (atskira pastraipa teikiamoje) citatoje išnašos ženklas dedamas po paskutinio skyrybos ženklo. Straipsnyje ar publikacijoje (jos komentare) taikoma ištisinė išnašų numeracija.
9. Bibliografija (šaltiniai, literatūra) teikiama išnašose. Kitakalbių leidinių aprašas pateikiamas originalo kalba ir rašmenimis; nelotyniško alfabeto antraštiniai duomenys transliteruojami į lotynišką alfabetą, antraštiniai duomenys kirilica pateikiami originalo forma arba transliteruoti į lotynišką alfabetą. Esant reikalui laužtiniuose skliaustuose galima pateikti pavadinimo ar kitų duomenų vertimą į lietuvių kalbą.

Трацевскис Р., *Истинная история Литвы XX века*, Вильнюс, 2014.

[Tracevskis R., *Istinaja istorija Litvy XX veka*, Vilnius, 2014]

9.1. Duomenys leidinio aprašui imami iš leidinio antraštinio puslapio ir pateikiami be sutrumpinimų ar korekcijų.

9.2. Knygų ir kitų leidinių apraše pirmiausia nurodoma autoriaus pilnas vardas (vardai) ir pavardė; skyrybos ženklais neskiriama. Toliau nurodomas knygos pavadinimas kursyvu; atskiriamas kableliu. Toliau nurodoma leidimo vieta (ne daugiau du miestai), leidykla ar leidėjas, metai. Leidimo vieta nuo leidyklos ar leidėjo atskiriama dvitaškiu; leidėjas nuo metų atskiriamas kableliu. Knygos puslapis nurodomas po metų; atskiriamas kableliu ir rašomas po lietuviškos santrumpos p.:

Aurimas Švedas, *Istoriko teritorija*, Vilnius: Aukso žuvys, 2020, p. 13.

9.3. Kai knygos ar straipsnio autoriai yra keli, jie nurodomi atskiriant kableliu. Kai knygos ar straipsnio autorių arba sudarytojų yra daugiau negu trys, nurodomas tik pirmasis ir santrumpa laužtiniuose skliaustuose [et al.] Kai knygos antraštiniame puslapyje autorius nėra iškeltas į priekį, nėra įrašytas arba tik spėjamas, jį aprašo pradžioje galima nurodyti laužtiniuose skliaustuose; atskiriama kableliu:

Sigita Černevičiūtė, Monika Kareniauskaitė, *Pati kalta? Smurto prieš moteris istorija XX a. Lietuvoje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2021.

Arvydas Anušauskas [et al.], *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007.

- 9.4. Jei autorius yra pasirašęs slapyvardžiu, jis irgi apraše nurodomas laužtiniuose skliaustuose prieš slapyvardį; skyrybos ženklų neskiriama:
[Juozas Lukša] Juozas Daumantas, *Partizanai*, Chicago: Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1984.
10. Kai knyga ar leidinys turi prasminę paantraštę, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma kursyvu kaip ir pavadinimas; atskiriama dvitaškiu:
Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999.
- 10.1. Kai knyga ar leidinys turi paantraštę, nurodančią tos knygos ar leidinio žanrą, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma stačiai; atskiriama dvitaškiu:
Sigita Černevičiūtė, Saulius Kaubrys, *Kartuvių kilpa, kulka ir dujų kamera: Mirties bausmė Lietuvoje 1918–1940 metais*: Monografija, Vilnius: Gimtasis žodis, 2014.
11. Kai vienoje išnašoje nurodomi keli to paties autoriaus veikalai, autorius antrą ir kitus kartus nurodomas pilnu vardu ir pavarde:
Tomas Vaiseta, *Nuobodulio visuomenė: Kasdienybė ir ideologija vėlyvuosiu sovietmečiu (1964–1984)*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys, 2014; Tomas Vaiseta, *Vasarnamis: Vilniaus psichiatrijos ligoninės socialinė istorija (1944–1990)*: Monografija, Vilnius: Lapas, 2018; Tomas Vaiseta, *Orfėjas, kelionė pirmyn ir atgal*: Romanas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2016.
12. Kai knygoje ar leidinyje niekur nėra nurodyta leidimo vieta, metai, tai žymima santrumpomis laužtiniuose skliaustuose, pvz., be vietos – [s. l.], be metų – [s. a.]; rekonstruota tikroji kontrafakcijų leidimo vieta ir metai nurodomi laužtiniuose skliaustuose.
13. Kai knyga ar leidinys turi sudarytoją, rengėją, vertėją ir pan., jis, jo pareigos (funkcija) ir iš kokios kalbos versta nurodoma po pavadinimo tokia pilna formuluote, kokia yra pažymėta cituojamoje knygoje, ir rašoma stačiai; atskiriama kableliu:
Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX–XX a. pradžioje, sudarytojas Rimantas Vėbra, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 201.
Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsakomasis sudarytojas), Rimvydas Petrauskas, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 105.
14. Keliatomio leidinio tomas žymimas lietuviška santrumpa t. po bendrojo pavadinimo ir arabišku skaitmeniu; atskiriamas kableliu. Tomo ar dalies pavadinimas rašomas kursyvu; atskiriamas dvitaškiu:
Lietuvos gyventojų genocidas, t. 1: 1939–1941 (A–Ž), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1997.
15. Kai leidinys priklauso kokiai nors serijai, paprastai išnašose tai nežymima, tačiau, esant reikalui, ji nurodoma skliaustuose prieš leidimo vietą: pateikiama santrumpa ser., serijos pavadinimas kursyvu, po kablelio serijos tomas arba numeris; atskiriama kableliu:

The Unknown War: Anti-Soviet Armed Resistance in Lithuania and Its Legacies, edited by Arūnas Streikus, (ser. *Europa Country Perspectives*, 6), London and New York: Routledge, 2002.

15.1. Kai leidinys turi redakcinę kolegiją arba priklauso serijai, turinčiai redakcinę kolegiją, redakcinės kolegijos sudėtis, esant reikalui, nurodoma prieš leidimo vietą; atskiriama kableliu:

Daiva Krištopaitienė, *Kristijono Donelaičio raštų leidimai: tekstologinės problemos*, (ser. *Lietuvių tekstologijos studijos*, I), redakcinė kolegija: Ilona Čiužauskaitė, Loreta Jakonytė, Kristina Mačiulytė, Jurgita Ūsaiytė, Mikas Vaicekauskas (vyr. redaktorius), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

16. Cituojant antrą kartą iš eilės, nurodoma kursyvinė santrumpa *Ibid.* Cituojant antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir kursyvinė santrumpa *op. cit.*:

Aurimas Švedas, *op. cit.*, p. 126.

Ibid., p. 29.

17. Cituojant to paties autoriaus daugiau nei vieną tekstą antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir sutrumpintas teksto pavadinimas. Jeigu autoriaus nėra, pateikiamas sutrumpintas pavadinimas:

Tomas Vaiseta, *Vasarnamis...*, p. 101.

The Unknown War, p. 52.

18. Mokslinių periodinių leidinių pavadinimas nurodomas kursyvu, leidimo vieta, metai, tomas arba (ir) numeris (kai yra tomo arba numerio paantraštė – ji atskiriama dvitaškiu ir rašoma kursyvu), numerio sudarytojas (jeigu yra išskirtas leidinyje) rašomas stačiais:

Acta Academiae Artium Vilnensis, Vilnius, 2006, t. 41: *Šventųjų relikvijos Lietuvos kultūroje*, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, p. 145.

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, Vilnius, 2011, t. 35, p. 213.

Lituanus, Chicago, 2010, t. 56, Nr. 1, p. 10.

19. Žurnalų, laikraščių pavadinimas nurodomas kursyvu, stačiais – metai, tomas arba numeris, puslapiai. Laikraščių data nurodoma prieš numerį trumpuoju būdu. Kartais nurodoma, tačiau nėra būtina, leidimo vieta ir leidėjas; dažniausiai tai taikoma užsienio, regioniniams ar seniesiems leidiniams:

Naujasis Židinys-Aidai, 2011, Nr. 5, p. 317–327.

Pasaulio lietuvis, Lemont, 1997, Nr. 2, p. 11–13.

Viltis: Visuomenės, literatūros ir politikos laikraštis, Vilnius, 1913-01-06 (19), Nr. 3 (790), p. 2.

20. Cituojant straipsnius ar kitokius tekstus iš mokslinių periodinių, tęstinių ir panašių leidinių, žurnalų, laikraščių nurodomas autorius, straipsnio pavadinimas kabutėse, leidinys, kuriame straipsnis spausdintas; leidinys išskiriamas kursyvu. Straipsnio ar kito teksto pavadinimas nuo leidinio atskiriamas santrumpa „in.“

Enrika Kripienė, „Juozas Šibaila-Merainis“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2021, Nr. 2 (50), p. 80–106.

Tetiana Boriak, „Holodomoras 1932–1933 m.: Ukrainos genocidas dokumentuose, atmintyje ir sakytiniuose šaltiniuose“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2022, nr. 5, p. 13.

Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, „Žydai“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: *Aidai*, 2001, p. 796–809.

Antanas Alekna, „Vyskupas Valančius ir blaivybė“, in: *Vienybė: Savaitinis laikraštis*, Kaunas, 1918-03-07, nr. 7, p. 102–105.

21. Rankraštiniai dokumentai aprašomi tokia tvarka: dokumento pavadinimas, metrika – vieta, data, numeris (rekonstruoti ar kiti archyvine apraše neminimi duomenys nurodomi laužtiniuose skliaustuose), po santrumpos in: rašomas archyvo pavadinimas, fondo, aprašo, bylos, lapų santrumpos – f., ap., b., l. Kartu įrišti dokumentų rinkiniai ar rankraštinės knygos nurodomos pagal aukščiau nurodytus bibliografinių aprašų pavyzdžius, išskyrus tai, kad po sudarymo metų įterpiamas archyvo ar bibliotekos pavadinimas, signatūra ir kiti duomenys:

Monikos Alūzaitės tardymo protokolas, 1951-01-16 įrašas, in: *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – *LYA*), f. K-1, ap. 58, b. 28598/3, t. 3, vokas nr. 6, l. 6–2.

LSSR Glavlito partinės organizacijos susirinkimo protokolas, 1964-03-17, in: *LYA*, f. 7759, ap. 2, b. 8, l. 9v.

22. Elektroninių leidinių aprašas rengiamas pagal aukščiau nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad nurodant elektroninį dokumentą, laužtiniuose skliaustuose būtina nurodyti laikmenos rūšį, pavyzdžiui, [CD-ROM] ar [online]. Prieinamų per internetą dokumentų apraše pateikiama internetinė prieiga, pabaigoje skliaustuose pateikiama vėliausia nuorodos tikrinimo data:

Įdomioji Lietuvos istorija: Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, [CD-ROM], Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004.

Mingailė Jurkutė, „Du Noreikos: Optinis taikiklis prieš titnago kirvuką informaciniuose karuose“, [online], in: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/mingaille-jurkute-du-noreikos-optinis-taikiklis-pries-titnago-kirvuka-informaciniuose-karuose.d?id=86454141>, (2022-12-13).

- 22.1. Antrą kartą ne iš eilės cituojant elektroninius leidinius, vadovaujamosi anksčiau nustatytomis bibliografinio aprašo taisyklėmis:

Įdomioji Lietuvos istorija.

Ibid.

Mingailė Jurkutė, *op. cit.*

23. Kai rengiant tekstą šaltinių ir literatūros pasitelkta daugiau nei nurodoma išnašose, pabaigoje gali būti pateikiamas literatūros sąrašas. Jis sudaromas aprašų abėcėlės tvarka ir rengiamas pagal nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad

literatūros sąrašė pirmiau nurodoma autoriaus pavardė, paskui vardas; kablelis po pavardės nerašomas.

24. Užsienio leidinių bibliografinis aprašas rengiamas pagal lietuviškus principus.
25. Kartu su straipsniais ir publikacijomis pateikiamos santraukos (šaltinių publikacijų apžvalgos), duomenys apie autorius: akademiniai laipsniai bei vardai, institucija ir miestas bei šalis, kurioje ji įsikūrusi, elektroninio pašto adresas.

Redakcinė kolegija įsipareigoja esant reikalui konsultuoti magistrantus bei doktorantus, jaunus mokslininkus, rengiančius pirmąsias savo mokslines publikacijas.

Visus žurnalo *Genocidas ir rezistencija* straipsnius bei šaltinių publikacijas anonimiškai recenzuoja du recenzentai. Autoriai su recenzijomis supažindinami tik tuo atveju, jei tekstai įvertinti kaip taisytini ir recenzentų pastabos pravarčios korekcijoms atlikti. Redakcinė kolegija neįsipareigoja teikti paaiškinimų atmestų tekstų autoriams. Maksimalus terminas, per kurį redakcinė kolegija priima sprendimą tekstą skelbti, atmesti ar grąžinti taisyti, yra 4 mėnesiai. Šis terminas nėra tiesiogiai susietas su publikavimo laiku, nes pastarasis gali priklausyti nuo teminių numerių formavimo.

Visus spausdinamus tekstus kalbos taisyklingumo atžvilgiu peržiūri ir, esant reikalui, taiso redaktoriai. Autoriams pateikiami sumaketuoti tekstai elektroniniu formatu korektūrai atlikti ir autorizuoti. Grąžindami redakcinei kolegijai tekstą autoriai paprastu ar elektroniniu parašu, arba elektroniniu paštu patvirtina autorizavimą bei sutikimą, kad tekstas būtų skelbiamas žurnale *Genocidas ir rezistencija* bei prieinamas per asocijuotas duomenų bazines.

Spausdinti tekstai ir iliustracijos, diskelių ir CD pavidalo laikmenos autoriams negrąžinamos.

Kilus neaiškumams dėl medžiagos tematikos, rengimo principų ar kitų su žurnalo *Genocidas ir rezistencija* dalykiniais aspektais susijusių klausimų prašome kreiptis į vyriausiąjį redaktorių.

Redakcinė kolegija

Guidelines for Authors

GENERAL PRINCIPLES. Authors of all texts submitted to the journal provide information about themselves – name, surname, degrees, email address for correspondence, institutional affiliation. Submitted papers must state the aim of the research, the objectives, the object, the method, and the degree of investigation of the problem under study. The research methodology, the style of the text or the type of discourse (structure of the paper, argumentation model) are a matter of free choice for the authors. The article should be accompanied by: key words (up to 5 words in English and Lithuanian, and any other preferred language); an abstract (optionally in Lithuanian, English, German or French) of up to 2000 characters.

Texts and their appendices are accepted only in electronic form (by e-mail to kristina.burinskaite@genocid.lt, or by personal delivery; exceptions may be discussed with the editor-in-chief). Files must be drafted using *Microsoft Office* and compatible software (formats: *.doc, .docx, *.rtf, *.xls, *.vsd), illustrations must be prepared using software that allows the material to be saved in the following formats: *.gif, *.jpg (*.jpeg), *.tif, the latter without compression. The text shall be prepared in accordance with the Lithuanian character encoding standards supported by *Microsoft Office 2000* and later versions, using *Times New Roman* or *Palemonas* font, 12 pt size, 1.5 line spacing.

The optimum length of a published article is 40,000 characters, including footnotes and spaces. If the length of the proposed material (articles and source publications) exceeds 40,000 characters, the possibility of publication should be discussed with the editor-in-chief. The minimum length of an article to be published is 20,000 characters. It includes the text of the article, appendices (sources, tables, charts, maps, etc.), illustrations, and two abstracts (in Lithuanian and English, and, if necessary, in another foreign language, chosen according to the likely audience of the publication). The recommended length of the review and the synopsis of the scientific work is between 5 000 and 11 000 characters.). The recommended length of a chronicle (review of a scientific event/event) is 2000-5000 characters.

The publication consists of a facsimile or transcription of the original, based on the systematic principles discussed in a separate section of the commentary, with a translation into Lithuanian and, where necessary, textual and subject-specific (historical, linguistic, etc.) commentaries.

SCIENTIFIC FRAMEWORK. *Genocidas ir rezistencija* follows the procedures for citation, referencing, and the compilation of the list of references discussed below, which our authors are strongly recommended to follow.

1. When citing a source in English, the quotation should be marked with quotation marks; quotations in other languages should be in italics. When quoting in quotation

marks, the punctuation mark (comma, full stop) after the quotation is placed after the quotation marks, e.g. A a a “b b b b”. Only when a sentence begins and ends with a quotation is the punctuation mark placed before the last quotation mark, e.g. “A a a, a a a a.” Internal quotation marks are single, e.g. “A a a ‘b b b’ a a a”.

1.1 When a quotation is more than a few lines long, it shall be given in a separate paragraph. Quotations presented in a separate paragraph shall have no quotation marks, be separated by line spacing and set in a smaller font.

1.2 All corrections by the author to the citation shall be indicated by square brackets [Aa]. If the quotation does not start at the beginning of a sentence, it should be lower-cased and shall not be preceded by an ellipsis. Where the quotation ends before the end of the quoted sentence, it is followed by an ellipsis in square brackets [...].

1.3 It is recommended to translate into Lithuanian any quotations in foreign languages. If it is necessary to include quotations in the original language, it is still recommended to have them translated into Lithuanian.

2. Years shall be written with Arabic numerals, e.g. 1861; decades are written with Arabic numerals or the full word, e.g. 1970s or eighties, in the 1960s or in the seventies; centuries are written with Arabic numerals and the abbreviation cent., e.g. 16th cent.; when a time period is written in full, a long dash without spaces is used between the Arabic numerals, e.g. 1815–1831; 6th–20th centuries; when the year is given in brackets, the abbreviation of the word year is not written, e.g. (1900) or (1579-1832).

2.1 The full date may be written in long or short form. The short form shall be written in Arabic numerals in the following order: day, month, year, separated by huphen, e.g.: 06-16-1987. In long form, the day and the year are written in Arabic numerals, the month in full, e.g., 16 June 1987.

3. Surnames written in the Latin alphabet shall be given in their original spelling with their full names; surnames written in other alphabets shall be transliterated into the Latin alphabet in accordance with the rules approved by the Lithuanian Language Commission. After the first mention of a full surname later only the surname is used, and where appropriate (in the case of overlapping surnames) by the surname followed by the first letter of the first name. The names of gods, saints, kings, emperors, princes, popes, cardinals, archbishops, and bishops are traditionally spelled in Lithuanian.
4. Non-Lithuanian place names are given in accordance with the current procedure – they are transcribed in Lithuanian, in accordance with the decisions of the State Commission of the Lithuanian Language. Place names spelled incorrectly or according to the old spelling norms shall be spelled in accordance with their modern-day usage. Abbreviated forms of place names shall be written in full. In exceptional cases, the original spelling shall be retained when the pronunciation and spelling of the place name varies in Lithuanian literature, has an old tradition or is completely unknown or not included in dictionaries or encyclopaedias.
5. Proper names, names and terms with a distinctive meaning shall be capitalized. If such

names or terms are made up of more than one word, each constituent word shall be capitalised, e.g., the Church, the Mother of Mercy, the Lithuanian Reform Movement.

6. The names of books or other publications, films, paintings and companies shall be italicised in the text, except where they are given in an expanded form, that is, with a common word or abbreviation and the symbolic name in quotation marks, e.g. private limited liability company "Sapnas". Titles of articles, poems or smaller textual elements shall be given in quotation marks.
7. Names of institutions written in Latin alphabet shall be translated in the text, with the original form in italics in brackets or footnote, as appropriate. Symbolic names shall be written in their original form, and personal names written in other alphabets shall be transliterated into the Latin alphabet.
8. Footnotes shall be placed at the bottom of the page, numbered in Arabic numerals; except if there is a single footnote in the text, which may be marked with an asterisk. Similarly, a footnote not belonging to the content of the text may be distinguished in a similar way, e.g., references to the sponsorship of research presented in the text, the project on which the text was based, etc. In the text, the footnote mark is placed before a punctuation mark, e.g. --1; "--"1. In citation given as a separate paragraph, the footnote mark is placed after the last punctuation mark. Footnotes shall be numbered consecutively within the article or publication (its commentary).
9. Bibliography (sources, references) shall be given in footnotes. The description of publications in other languages shall be given in the original language and characters; non-Latin titles shall be transliterated into Latin, Cyrillic titles shall be given in their original form or transliterated into Latin. Where appropriate, a translation of the title or other data into Lithuanian may be given in square brackets.

Трацевскис Р. *Истинная история Литвы XX века*, Вильнюс, 2014.

[Tracevskis R. *Istinaja istorija Litvy XX veka*, Vilnius, 2014]:

9.1. The data for the description of the publication shall be taken from the title page of the publication and shall be presented without abbreviations or corrections.

9.2. The description of books and other publications shall first of all indicate the author's first name(s) and surname; no punctuation shall be used in between. Next, the title of the book shall follow in italics, separated by a comma. This is followed by the place of publication (no more than two cities), the publishing house or publisher and the year. The place of publication is separated from the publishing house or publisher by a colon; the publisher is separated from the year by a comma. The page of the book is indicated after the year; it is separated by a comma and followed by the Lithuanian abbreviation p:

Aurimas Švedas, *Istoriko teritorija*, Vilnius: Aukso žuvys, 2020, p. 13.

9.3. Where a book or article has been written by several co-authors, they are listed one after another, separated by a comma. Where there are more than three co-authors or compilers of a book or article, only the first author or compiler shall be indicated, followed by the abbreviation in square brackets [et al]. Where the author is not highlighted,

not listed, or merely assumed on the title page of the book, he or she may be indicated in square brackets at the beginning of the description, separated by a comma:

Sigita Černevičiūtė, Monika Kareniauskaitė, *Pati kalta? Smurto prieš moteris istorija XX a. Lietuvoje*, Kaunas: Vytautas Magnus University, 2021.

Arvydas Anušauskas [et al.], *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007.

9.4. If the author has signed with a pseudonym, it shall also be indicated in the description in square brackets before the pseudonym; no punctuation is used:

[Juozas Lukša] Juozas Daumantas, *Partizanai*, Chicago: Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1984.

10. When a book or publication has a subtitle, it is given after the title, is italicized like the title and separated by a colon:

Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999.

10.1. When a book or publication has a subtitle indicating the genre of the book or publication, it shall be indicated after the title and shall be written in an upright font, separated by colon:

Sigita Černevičiūtė, Saulius Kaubrys, *Kartuvių kilpa, kulka ir dujų kamera: Mirties bausmė Lietuvoje 1918–1940 metais: a Monograph*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2014.

11. When one footnote refers to several works by the same author, the author is referred to by his/her full name the second and subsequent times:

Tomas Vaiseta, *Nuobodulio visuomenė: kasdienybė ir ideologija vėlyvuojų sovietmečiu (1964–1984)*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys, 2014; Tomas Vaiseta, *Vasamamis: Vilniaus psichiatrijos ligoninės socialinė istorija (1944–1990): a monograph*, Vilnius: Lapas, 2018; Tomas Vaiseta, *Orfėjas, kelionė pirmyn ir atgal: a novel*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2016.

12. When the place and year of publication are not indicated anywhere in the book or publication, it shall be indicated by abbreviations in square brackets, e.g., without place – [s. l.], without year – [s. a.]; the reconstructed actual place and year of publication of counterfactuals shall be indicated in square brackets:

13. When a book or publication has a compiler, editor, translator, etc., their position (function) and the language from which it was translated shall be indicated after the title in the full wording as it appears in the book cited and shall be written upright, separated by a comma:

Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX a. – XX a. pradžioje, compiled by Rimantas Vėbra, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 201.

Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, compiled and translated into Lithuanian by Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (compiler in chief), Rimvydas Petrauskas, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 105.

14. The volume of a multi-volume publication shall be indicated by Lithuanian abbreviati-

on t. after the general title and an Arabic numeral, separated by a comma. The title of a volume or part of a volume shall be written in italics and separated by a colon:

Lietuvos gyventojų genocidas, vol. 1: 1939–1941 (A–Ž), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1997.

15. When a publication belongs to a series, it is usually not indicated in the footnotes, but, if necessary, it may be indicated in parentheses before the place of publication: the abbreviation ser. is given, the name of the series is in italics, and the volume or number of the series is given after the comma; it is separated by a comma:

The Unknown War: Anti-Soviet armed resistance in Lithuania and its legacies, compiled by Arūnas Streikus, (ser.: Europa Country Perspectives, 6), London and New York: Routledge, 2002.

15.1. Where a publication has an editorial board or belongs to a series with an editorial board, the composition of the editorial board shall, where appropriate, be indicated before the place of publication; to be separated by a comma:

Daiva Krištopaitienė, *Kristijono Donelaičio raštų leidimai: tekstologinės problemos* (ser. *Lithuanian textological studies*, 1), editorial board of Ilona Čiužauskaitė, Loretta Jakonytė, Kristina Mačiulytė, Jurgita Ūsaiytė, Mikas Vaicekuskas (editor-in-chief), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

16. The second consecutive quotation is in italics *Ibid.* If quoted for the second or more non-consecutive time, the author and the abbreviation *op. cit.* in italics shall be indicated:

Aurimas Švedas, *op. cit.*, p. 126.

Ibid., p. 29.

17. When quoting more than one text by the same author for the second or more non-consecutive time, the author and the abbreviated title of the text are to be indicated. If there is no author, the abbreviated title is given:

Tomas Vaiseta, *Vasarnamis...*, p. 101.

The Unknown War, p. 52.

18. The title of scientific periodicals is given in italics, the place of publication, the year, the volume and/or issue (in the case of a subtitle of a volume or issue, it is separated by a colon and is written in italics), the compiler of the issue (if written in the publication) is given in straight font:

Acta Academiae Artium Vilnensis, Vilnius, 2006, vol. 41: *Šventųjų relikvijos Lietuvos kultūroje*, compiled by Tojana Račiūnaitė, p. 145.

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, Vilnius, 2011, vol. 35, p. 213.

Lituanus, Chicago, 2010, vol. 56, no. 1, p. 10.

19. The title of journals and newspapers is indicated in italics, and the year, volume or issue, and pages are given in upright font. The date of the newspapers is indicated before the issue in short form. The place of publication and the publisher are sometimes, but not necessarily, indicated; this is usually the case for foreign, regional or old publications:

Naujasis Židinys-Aidai, 2011, No. 5, pp. 317-327.

Pasaulio lietuvis, Lemont, 1997, No. 2, pp. 11-13.

Viltis: Visuomenės, literatūros ir politikos laikraštis, Vilnius, 1913-01-06 (19), No. 3 (790), p. 2.

20. When quoting articles or other texts from scientific periodicals, regularly issued and similar publications, journals, newspapers, the author, the title of the article is given in quotation marks, the publication in which the article was published, and the publication is written in italics. The title of the article or other text is separated from the publication by the abbreviation in:

Enrika Kripienė, „Juozas Šibaila-Merainis“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2021, No. 2 (50), p. 80–106.

Tetiana Boriak, „Holodomoras 1932–1933 m.: Ukrainos genocidas dokumentuose, atmintyje ir sakytiniuose šaltiniuose“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2022, No. 5, p. 13.

Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, „Žydai“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, compiled by Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 796–809.

Antanas Alekna, „Vyskupas Valančius ir blaivybė“, in: *Vienybė: Savaitinis laikraštis*, Kaunas, 1918-03-07, No. 7, p. 102–105.

21. Handwritten documents are described in the following order: document name, metrics – place, date, number (reconstructed or other data not mentioned in the archival description are given in square brackets), after the abbreviation in: the name of the archive is written, the name of the fund, description, file, abbreviations of pages – fund, descr. p. Collections of documents or manuscript books bound together shall be cited according to the above examples of bibliographic descriptions, except that the name of the archive or library, signature and other data shall be inserted after the year of compilation:

Monikos Alūzaitės tardymo protokolas, transcript of 16-01-1951, in: *Lietuvos ypatingasis archyvas* (hereinafter – *LYA*), f. K-1, descr. 58, file No. 28598/3, vol. 3, envelope No. 6, p. 6–2.

LSSR Glavlito partinės organizacijos susirinkimo protokolas, 17-03-1964, in: *LYA*, f. 7759, descrip. 2, file No. 8, p. 9v

22. The description of electronic publications follows the above rules for bibliographic descriptions, except that when referring to an electronic document it is necessary to indicate the type of medium, e.g. [CD-ROM] or [online], in square brackets. The description of documents accessible via the Internet includes the Internet access, with the latest date of checking the link in brackets at the end.

Įdomioji Lietuvos istorija: Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, [CD-ROM], Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004.

Mingailė Jurkutė, „Du Noreikos: Optinis taikiklis prieš titnago kirvuką informaciniuose karuose“, [online], in: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/mingaille-jurku>

te-du-noreikos-optinis-taikiklis-pries-titnago-kirvuka-informaciniuose-karuose.
d?id=86454141, (13-12-2022).

22.1. For the second non-consecutive citation of electronic publications, the rules for bibliographic description set out above shall apply:

Įdomioji Lietuvos istorija.

Ibid.

Saulius Lapinskas, *op. cit.*

23. Where the sources and literature used in the preparation of the text are more extensive than those indicated in the footnotes, a list of references may be given at the end. The list of references should be in alphabetical order of the descriptions and follow the rules for bibliographical descriptions, except that the author's surname should be given first, followed by his or her first name; the comma after the surname should not be written.
24. The bibliographical description of foreign publications shall be prepared in accordance with the Lithuanian principles.
25. Articles and publications are accompanied by abstracts (summaries of the source publications), details of the authors: academic degrees and names, the institution and the city and country in which it is based, and an e-mail address.

The Editorial Board undertakes to advise, where necessary, postgraduate and doctoral students and young researchers preparing their first scientific publications.

All articles and source publications in *Genocidas ir rezistencija* journal are peer-reviewed anonymously by two reviewers. Authors are only informed of the reviews if the texts have been assessed as being in need of revision and if the reviewers' comments may contribute to necessary corrections. The Editorial Board does not undertake to provide explanations to the authors of rejected texts. The maximum time limit for the Editorial Board to decide whether to publish, reject or return a text for revision is 4 months. This deadline is not directly linked to the timing of the eventual publication, which may depend on the formatting of thematic issues.

All texts to be published are reviewed from a linguistic point of view and, if necessary, corrected by editors. Authors are provided with the typeset texts in electronic format for proofreading and authorisation. When returning the text to the editorial board, authors shall confirm their authorisation and consent to its publication in *Genocidas ir rezistencija* and access through associated databases by simple or electronic signature or by e-mail.

Printed texts and illustrations, discs and CDs are not returned to the authors.

In case of any uncertainties concerning the subject matter, the principles of preparation or any other issues related to the subject matter of the *Genocidas ir rezistencija* journal, please contact the Editor-in-Chief.

Editorial Board

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro leidiniai

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Leidybos skyriuje galite įsigyti Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro leidinių už mažiausią kainą.

Mūsų adresas: Didžioji g. 17,
01128 Vilnius, Lietuva

Išsamesnės informacijos apie išleistus
leidinius galite teirautis
tel. +370 646 41682
arba ieškoti apsilankę interneto svetainėje
www.genocid.lt

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA

LGGRTC leidinys

2023, 2 (54)

Į anglų kalbą vertė ir korektūrą skaitė UAB „Metropolio vertimai“

Lietuvių kalbos redaktorė **Sigita Šimelionytė**

Maketo autorė **Evelina Garliauskienė**

Maketuotojas **Vitalijus Bilevičius**

Pirmame viršelyje – Vytauto apygardos štabo ryšininkė Veronika Deveikytė-Ramunėlė (kairėje) ir partizanė Janina Valevičiūtė-Astra. Nuotrauka.

Šaltinis: *Lietuvos ypatingasis archyvas*.

Ketvirtame viršelyje – Biržų krašto partizanė Emilija Lujanienė-Miško Zylė.

Nuotrauka. Šaltinis: *Lietuvos ypatingasis archyvas*.

Latvijos Arvīds Siliņš („Volless“) partizanų būrio nariai miško stovykloje *Ilūkste* rajono *Dignāja* apylinkėje. Nuotrauka. 1949 vasara. Šaltinis: *Latvijos valstybės archyvas*.

Estų partizanai: Milbert Pilv, Mahti Saarniit, Endel Tikerpuu. Nuotrauka, 1950. Šaltinis:

Estijos valstybės archyvai, ERAF. 129SM. 1.612-1.31.22.

Kauno geto partizanės. Iš kairės - Rivka Bloch, per vidurį - Rivka (Alta) Boruchovičiūtė-Teperienė, dešinėje - Estera Štrom. Nuotrauka, XX a. 4 deš. Šaltinis: *Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejus, Nr. 7852-68.*

2023-12-22. Tiražas 200 egz. 17 sp. l.

Išleido Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,

Didžioji g. 17, 01128 Vilnius,

leidyba @genocid.lt

www.genocid.lt

Spaudė UAB „Petro ofsetas“

Naujoji Riovonių g. 25C,
03153 Vilnius

**Mingailė Jurkutė,
Enrika Kripienė**

Moterys laisvės
kovose: tyrimų būklė ir
metodologinės išvalgos /
*Women in Freedom Fights:
state of research and
methodological insights*

**Ramona
Staveckaitė-Notari,
Andrius Tumavičius**

Moterys ginkluotoje
rezistencijoje Lietuvos šiaurės
rytuose: Karaliaus Mindaugo
partizanų srities atvejis /
*Women in the Armed
Resistance in the Northeast of
Lithuania...*

Emilija Karaliūtė

Šeimos Lietuvos
partizaniniame kare: Dešinio
tėvūnijos (1949–1953 m.)
atvejis /
*Families in the Lithuanian
Partisan War: The Case of
the Dešinys Group
(1949–1953)*

Darius Indrišionis

Sovietų režimo santykis
su naminio alaus gamyba
ir pardavinėjimu Šiaurės
Lietuvoje XX a. 5-6
dešimtmečiais /
*Soviet regime and North Lith-
uania's home-made beer brew-
ing tradition in 1940–1960's*

Inese Dreimane

*Latvian women – participants
of the national armed
resistance in 1940s–1950s*

Peeter Kaasik

*Forest Sisters: Women in the
Estonian Post-World War II
Forest Brother Movement*

Neringa Latvytė

*Muted narratives of traumatic
experiences of the Lithuanian
Jewish women in the anti-Nazi
Partisan Resistance*